

RƏŞAD TAHİROĞLU

1918-ci ilin mart ayında "Bakı Soveti" və daşnaklardan ibarət olan erməni dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırım hadisələri 1998-ci ilin martında ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycanlıların soyqırımı" günü kimi elan edilmişdir. 2013-cü ildə İlham Əliyevin qərarı ilə soyqırımda öldürülənlərin xatirəsinə "Quba Soyqırımı" memorial kompleksi yaradılmışdır.

**HAQDAN
AXIDILAN QAN**

çoxhissəli roman

I KITAB – ULUSOY

BAKİ - 2021

Redaktor: Nəcibə İlkin
şair-publisist,
Prezident mükafatçısı

Rəşad Tahiroğlu. Haqdan axıdılan qan.
Bakı, "Aynəşr" nəşriyyatı, 2021, 386 səh.

Gənc alim, yazıçı Rəşad Tahiroğlunun qanlı tariximizin keçmişindən bəhs edən "Haqdan axıdılan qan" romanı son 200 ildə baş verən hay-erməni problemi, bu böyük planın pərdə arxasında olan görünməz "baş oyuncuları", onların türk-islam dünyasına etdikləri səlib yürüşləri və min illərdə gizlədərək silmək istədikləri ön türk-türk tarixindən bəhs edən çoxhissəli kitabıdır. Müəllif bu romanla çoxlu faciələr yaşamış tariximizin qan yaddasını səhifələyir və oxuculara qanlı tariximizi xatırladır.

ISBN 978-9952-8393-2-6

© Rəşad Tahiroğlu, 2021

MÜNDƏRİCAT

Pusqu.....	4
Ulusoy kəndi	14
Doğum sancısı.....	21
Bitməz on dəqiqə	33
Polkovnik Bayazov	52
Günəş nə zaman doğacaq.....	68
Bəla başımızda, ya başımız bəlada	86
İgid olər, adı qalar	105
Bağ saldım, barını dadım	121
Yetişməyən şəkil	130
Hay gəlir.....	135
Yurdum köçdü, ahi qaldı	159
Tütək səsi	182
Ulusoy məscidi.....	202
Son çağırı	215
Burada bir türk kəndi vardı	241
Vicdanı kiralanmışlar	248
Yeni ulusoy	259
Yaşamaq üçün unutmaq lazımdır	279
Ölənlə ölümnmür	285
Oyun.....	296
Məktəb	305
Klub.....	313
Kommunist həyat tərzi.....	322
Bir addım geridə	350
Adını Şauymyan qoyaq.....	371
Sovet qardaşlığı.....	375

Dizayner və səhifələyici: Tünzalə Tağıyeva

Çapa imzalanmışdır: 22.04.2021

Kağız formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 24 ç.v; Sifariş: 19; Sayı: 200
«Aynəşr» nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış
və ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

PUSQU

Xalqın ləyaqətli olmayıncı, sən də özünü ləyaqətli saya bilməzsən.

Herbert Spenser

Şahinlə dəvə ovlanmaz –
Azərbaycan-türk atalar sözü

Dönüb geri baxıram, olan olayların mahiyyətini anlamaya çalışıram. Neçə əsrlərdən bəridir xalqımızın başına gələn keşməkeşlərin səbəbi sanki hansıa qüvvələr tərəfindən düşünülərək qurulmuş pusqların nəticəsidir. Keçmişdən bu yana hər gün biz bir az daha kiçilmişik, parçalanmışıq, bölünmüşük... Bəs görən günah kimindir, günahkar kimdir?! Görən bu hallara düşərkən başımız harada idi?! Görən bizləri bölənlər, nələrimizi bölüblər?! Yəni demək istəyirəm ki, bölünən vətənimizdir, ya millətimizdir, ya dinimizdir, ya dilimizdir, ya əqidəmizdir, ya keçmişimizdir, ya indimizdir, ya gələcəyimizdir?! Bu sualı özümə də verdim, aldığım cavab axı heç ürək açan olmadı deyəsən... Axı bölünən, itirilən tək bir şey olsa nə varmış, məsələ burasındadır ki, bizim hər şeyimizi bölüblər... Nələrimi?! Vətənimizdə, millətimizdə, dinimizdə, dilimizdə, keçmişimizdə, indimizdə, təbii olaraq gələcəyimizi də, belə əqidəmizi də böülüblər...

Kimlər, bizdən nə istəyir?! Bizi niyə məhv etmək isteyirlər?! Başımıza gətirilən oyunların heç biri düşünülməmiş, mütəşəkkil planlaşdırılmamış arzuların nəticəsi ola bilməz. Bəs bizlərə pusqu quranlar kimlərdi?! Başımıza gələn bələlərin yaşı əsirlərlədirə, bu pusqların yaşı neçədir?! Bizlərdən almaq istədikləri nədir?! Neçə əsrəti bizi parçalayırlar, didib-didişdirirlər, nəyimiz varsa alıblar... Bəs görən daha nədir istədikləri?! Görən əsrlərdi alıb qurtara bilmədikləri nədir?! Bu suallara cavab vermək o qədər asanmı...? Bizləri əsrlərdi pusqu quraraq məhv etmək istəyənlərin əməlləri, niyyətləri aşkarmı ki...?

İnsan üçün bir çox müqqəddəs məhfumlar var. Bunlardan biri

tapmadı. Mərdan gah gülür, gah ağlayırdı...

Tut ağacının altında oturan Mərdan kişi gəlininin və qonşu qadınların səsinə diksinərək xəyaldan ayıldı. Gəlininin doğum sancısı tutan zaman çıxardığı səs Nazanın iniltisinə necə bənzəyirdi, öz-özünü düşündü:

– İyirmi ildən çox vaxt keçib, nədir, yoxsa hər şey yenidən təkrarlanacaq?! – qəlbə beyində döyündürdü, – İlahi, Solmazın iniltisi Nazanın iniltisi ilə necə eyni idi... – mənətiqsiz fikirlər beyində dolanırdı. – Hər şey yenidən təkrarlanacaq?!

Səssiz səs piçıldadı:

– 1905-1906-ci ildə baş verən müsibətlər 1918-ci ildə təkrarlandı, sonra 1948-ci ildə təkrarlandı, sonra 1965-ci ildə təkrarlandı və sən Nazanı itirdin, sənəcə yenidən niyə təkrarlanmasın...

Evdən Solmazın iniltisi gəlirdi, Mərdan kişi bu iniltini eşitdi, bağırdı:

– Yox... Bəsdir bu qədər müsibət... Bu müsibətlər yenidən təkrarlanmasın...

DAVAMI VAR...

- Dəfn nə vaxtdır? – çönüb Nazana baxdı.
- Sabah 12-də burda olarsız.
- Hə, sabah 12-də. – Mərdan Nazanın cəsedinə yaxınlaşdı, əyilib alnından öpdü, son kəs saçına sıgal çəkdi, bir müddət üzünə baxdı, sonra örtüyü Nazanın üzünə çəkdi, çönüb morq nəzarətçisinə səsləndi:
 - Mən getdim, – üzünü KQB-nin əməkdaşına çeviridi:
 - Mən Aslanla getdim, o zaman.
 - Gedin...
- Mərdan onu gözləyən Aslana yaxınlaşdı:
 - Aslan məni apararsan?
 - Hə, əlbəttə...
 - Aslan bu günü məni tək qoyma...
 - Yaxşı... – onlar gedib Aslanın maşınına mindilər, Aslan Mərdanın üzünə baxdı: – Mərdan sən yaxşısan?!
 - Mənnnn... – Mərdan hönkürərək, uşaq kimi ağlamağa başladı, fəryad edirdi: – Mənim Nazanım daha yoxdur! Və mən onu qoruyacağımı söz vermişdim! Öldürdülər Nazanımı, – özünü vurmağa başladı. – Mənsə imzaladım ki, o doğum zamanı ölüb! – Mərdanın göz yaşı ağızının suyuna qarışmışdı.

Aslan maşını sürərək tini döndü, Leninin heykəli əlini qaldıraraq Mərdangili salamlayırdı. Divarda qırmızı iri hərflərlə yazılmışdı: – “Yaşasın Sovet xalqlarının birliyi və qardaşlığı”, digər bir divara vurulmuş qırmızı löhvədə ağ rənglə yazılmışdır: – “Sovet xalqlarının qardaşlığı əbədidir”. Mərdan ağlaya-ağlaya Leninin heykəlini gördü, əvvəllər harada Lenin heykəlini görürdüsə qəribə bir xoşhallıq keçirirdi, bu dəfə isə bu heykəl əsəbinə toxundu, sanki gülümşəyən Lenin heykəli, ona sataşındı, onun həlinə güldü, gözünü yana çevirdi və gözü divarda olan iki şuara sataşdı, şüarlardan birini uca səslə oxudu: – “Sovet xalqlarının qardaşlığı əbədidir” – ucadan qəh-qəhə çəkərək gülməyə başladı və bağırdı; – Nazan görürsənmi? Sovet xalqlarının qardaşlığı əbədidir, həm ağlayırdı, həm güldü – Nazan Sovet xalqlarının qardaşlığı əbədidirrrrr....

Aslan Mərdana baxdı nəsə demək istədi, amma deyəcək söz

də vətən məhfumudur. Mən də bu müqəddəs məhfumdan, yəni anlıyacağınız kimi vətənimiz barəsində yazmaq istədim. Sual verə bilərsiniz ki, niyə məhz bu barədə yazmaq istədin? Çünkü Tanrıının izni ilə hər şey bu vətən üzərində yaranmış, doğulmuş və biz zaman-zaman bu vətənə sahib ola bilməmişik... Və geri dönüb baxarkən ilk anladığım vətənimizin bölünmüş olması oldu. Amma bölünən vətənimin hər qarışını ağladıqca gördüm ki, bölünən tək vətənimiz deyilmiş... Bayaq da yazdığını kimi, çox şeylərimizi bölüblər, bizlərsə bir vaxt bütöv olan o keçmişimizi unutmuşuq! Niyə ilk əvvəl vətəndən yazmaq istədim? Çünkü bizi bölnənlər ilk əvvəl bizim tək-bütöv vətənimizi bölüblər və vətənimiz bölünərkən tək millətim də vətən parçaları içində parça-parça olub. Bu səbəbdən də ilk əvvəl vətəndən danışmaq lazımdır... Tək danışmaq yox, o parçalanmış vətəni ağlamaq lazımdı, lakin ağlayaraq o vətənin yasını saxlamaq gərəkməz. Çünkü TƏKLərin yası saxlanır, TƏKLər əbədidir, əbədi olmaq üçün bizi parçalayanların əzilmiş niyyətləri üstündə birləşmək lazımdır! Vətən sözünü unudanlar var, o üzdən də VƏTƏN deyə haykırmayı, var qüvvəmizlə bağırmaq lazımdır. Əslində vətən məhfumunu lazımi səviyyədə anlamayanlar var, o üzdən tutulan kar qulaqlar eşidənəcən, düşmən qulağından qan gələnəcən VƏTƏN deyə nərə çəkmək lazımdır. Mən bu vətənin üstündə min illər yaşamış olan türk millətinin bir parçasıyam, Tək Tanrıya Nuh zamanından bu günəcən, yəni Məhəmməd peyğəmbərin gəlişinəcən də inanan bir xalqın övladıyam, Tək Yaradani unutmayan və son peyğəmbərimizin gəlişindən sonra son kitabımız Quranı bağırına basan millətin övladıyam. Amma min illərə meydan oxuyaraq Tək Tanrınu Nuh zamanından bu günəcən unutmayan, İslami müjdələyən Məhəmməd peyğəmbərin zamanında «Tək Tanrı» «Ya Allahla» birləşdirərək dünyaya car çəkən TÜRK millətinə pusqu qurdular. Səbəb nə idi?!

Çünki türklər o kəslərdi ki, Nuh zamanından bu yana hər kəs Allahın təkliyini unutsa da, O tək Tanrıni daşlara-bütərlərə, buzova sığdırırsa da, türklər Tanrıının təkliyini, yaradan olmasını, hər şeyin sahibi olmasını heç bir zaman unutmadı və Məhəmməd kəsişmə-

sində Allahın son peyğəmbərinə və kitabına baş əydi! TÜRK ulusu Islam ümbətinə çevrildi... Allah savaşçıları adlandırdılar...! Haqdan qorxanlarsa haqq əmələ sahib olanlara pusqu qurmazmı?! Bizi o zəfərlərə yetişmədən pusqu quraraq məhv etmək istəyirlər...

Hansı zəfərlərimi?!

O üzdən də yazmaq istədim. Yazmaq istədim deyəndə ki, bu əslində bir istək, bir arzu deyil, bu, daha çox püşkürən vulkana bənzəyir. Bu istəkdən çox, bu hekayətin qəlbimin dərinliklərdən püşkürməsidir, haykirmasıdır...

Qəlbimin dərinliklərdə məni odlayan hekayəti yazmazdan əvvəl, özüm özümə sual verdim ki, görən bu olmuşlar niyə bizim başımıza gəlib? Görən bu türk xalqı niyə belə məzəlum hallara qalıb. Görən biz harada səhv etmişik? Yoxsa biz səhv etməmişik? Bəs bu olanlar niyə bizim millətin, böyük ulus olan türklərin və dünyaya yayılmış ümbətimizin başına gəlib? Görən türk ulusunun neçə fərdi bu barədə düşünür, bu barədə özü-özünə sual verir? Görən türk millətindən soruşsan sən kimsən neçəsi düzgün cavab verər? Görən onlara sual verilsə ki, «Vətən» sizcə nədir, görən nə cavab verərdilər?

Cox qəribə olsa da eyni türk millətinə veriləcək «sən kimsən?» sualına onlar müxtəlif cavablar verəcək. Həm də hec düşünmədən, heç qəlbləri sizildadamadan. Əgər onlara sual verilsə ki, «Vətən nədir?» cavabında yaşadığı ərazinin adını söyləyəcəkdir. Yoxsa səndəmi elə düşünürsən? Bəs din qardaşım, sən nə düşünürsən?! Dinin nədir? Səncə məzhəb var? Cox təəssüflər olsun...

Vətən təkdir! Vətən bölünməzdır! Tək Tanrıının tək Quranı kimi, sonuncu peyğəmbərin bütün bəşər üçün tək olduğu kimi!!! Amma niyəsə bir millətin övladları şəxsi mənafeləri uğrunda tək vətəni müxtəlif ölkələr adı altında bölüb, bölüşdürüb, türk milləti ni parçalamışdır, dinini məhzəbləşdirmişdir. Nəticədə türk xalqının gəldiyi yol bir olsa da, getdikləri yollar ayrılmışdır, Turan neçə dövlətə bölünmüştür, “Tək İslam” neçə-neçə məhzəblərə bölünmüştür!!! Yəni qısaşı insanların baxışlarından asılı olma-yaraq vətən tək olmuşdur, olacaqdır da, necə ki, Quranın tək məh-

O, Mərdanın ciyinindən tutdu.

Həkim içəri girərək soruşdu:

– Oğul necəsən?

– Pis deyiləm!

Həmin adam:

– Yoldaş Vəliyev Mərdanın vəziyyəti necədir?

– Stress keçirib, pisixi travma alıb necə ola bilər, gərək bir neçə ay həkim nəzarətində olsun!

Həkim əvvəlcədən əmr edilmiş cümləni təkrarladı.:

– Eştidin də Mərdan, – həmin adam yenidən qalustukunu düzəldərək dilləndi.

– Hə, oldu, – Mərdan astaca cavab verdi.

Mərdanı xəstاخananın morquna gətirdilər. Nazanın cəsədi dəmir xəstəxana masasının üzərinə qoyulub, Üzəri ağ örtüklə örtülmüşdü. Mərdan əli əsə-əsə örtüyü çəkdi, Nazanın üzünə baxdı, öz-özünə düşündü:

– Vəssalam? Bu qədər?! Sənsiz neynəyəcəm Nazan?! Bəs sən nə edəcən torpağın altında?! Sən ki üzüngəndin, üzüməyəcənmi?! Of bu nədir gəldi başımıza?! – gözündə yuvarlanan yaş damcısı Nazanın üzünə düşdü. Mərdan arxadan gələn səsə diksindi.

– Mərdan bu sənədi imzalamaq lazımdır, – gələn KQB-nin işçilərindəndi.

– Nə sənədi? – Mərdan key-key soruşdu.

– Heç, boş şeydi, yazılıb ki, yoldaşınız doğum zamanı olub, – sənədi göstərdi, – zəhmət olmasa imzalayıñ.

Mərdan yaxınlaşaraq ona uzadılan kağızı imzaladı və piçildədi:

– Mən nə zaman kəndə gedə bilərəm?

– Həkimi eşitdiz, bir müddət həkim nəzarətində olmalıdır! Stress keçirmisiz, müalicə lazımdı...

– Hə, düzdür, bir az əsəb dərmanı içsəm pis olmaz; – Mərdan artıq olanları anlayırdı, başa düşürdü ki, etiraz edəsi olsa, basacaqlar dəlixanaya, – Burda qalmalıyam, ya evə gedə bilərəm?

– Seçim sənində, – KQB əməkdaşı vəziyyətə belə asanlıqla nəzarət etdiklərini görüb sevincək dedi.

Körpə bir həftə xəstəxanada olacaq, sonra götürə bilərsən! Sovet balası sağlam böyüməlidir axı, – yenə qalustukunu düzəldti.

– Cənazəni kəndinizə aparmaq istərdik, amma kənddə camaṭın ağızında söz olmasın. Yəqin ki, köhnə adətlərlə yaşamırsan, biz axı yenilikçi sovet nəsiliyik!

– Hə, – başqa söz deyə bilmədi. Ürəyi sıxılırdı, zorla dilləndi:
– Mənə bir stəkan su.

Bir nəfər qrafinkadan su süzüb Mərdana verdi. Dəqiqdə bir qalustukunu düzəldən üzünü Mərdana tutub qəhər boğurmuşcasına kəkələdi:

– Qardaş, – o əlini Mərdanın ciyinə qoydu, – Şəumyan necə ki, erməni-azərbaycan qardaşlığı yolunda can verdi, sənin yoldaşın da eyni ilə erməni-azərbaycan qardaşlığı yolunda həlak oldu. Mən sənin yerinə olsam oğlumun adını elə buna görə Şəumyan qoyardım, – o həyasızcasına gülümsündü.

Mərdan heç nə deyə bilmədi. Üzdə bəlli etməsə də bu təklifi eşidəndə içində bir öfkə baş qaldırıdı, bu dəfə nə qədər sovet vətəndaşına xas olan hümanist hislərlə vəziyyəti analiz etmək istəsə də, içindəki öfkə ermənilərə, ermən xalqının şanlı oğlu Şəumyan da, Kirova da, sovet xalqına da, hətta sosializimin vəd etdiyi xoş gələcəyə də nifrət etdi... Sanki özü heç övladına Şəumyanın adını qoymağı düşünməmişdi. Qapının döyülməsi onu cavab vermə əziyyətindən qurtardı:

– Olar?

– Girin.

Aslan içəri girdi:

– Dedim getməmiş bir Mərdana dəyim, görünüm ayılıbم. – o üzünü Mərdana çevirib: – Mərdan indi necəsən?

– Pis deyiləm, – o ayağa qalxdı, – Nazanı görmək istəyirəm! – üzünü Aslana çevirdi – Nəsə bir işin varmı?

– Yox, elə bir işim yoxdu!

– Onda xahiş edirəm məni gözlə, olarmı?

– Hə olar, niyə olmur?!

Qara kostuyumlu adamlardan biri həkimi səslədi:

– Yoldaş Vəliyev, gəlin gedək, Nazanla vidalaş.

zəbi var, ISLAM! Necə ki, insanlar hələ də Tanrıının vahidliyini tam tərk edə bilmirlər, tək allahlı olan dinlər belə özü-özlüyündə neçə yerə bölünmüştür, amma Tanrı tək deyilmi?! Bizlərdə bax TƏK TÜRK xalqını, tək türk vətənini eləcə bölmüşük. Amma bu həqiqəti dəyişə bilərmi? Bəs görən bu həqiqət necə, getdiyimiz səhv yolu dəyişəcəkmi?

Görən dediklərimlə neçə şərık insan var?

Yazacağım hekayət əlbəttə bu dediklərimi bütünlükə əhatə edə bilməz. Əslində yazacağım hekayətin mövzusuda bu dediklərimin üstündə köklənsə də, tamlığı ilə onları əhatə etmir. Cünki mən vahid TÜRK xalqının gəldiyi keşməkeşli yollardan danışmaq istəsəm də, bu yolla tarixə nəzər salıb, günümüzə baxmaq istəsəm də damlar altında diri-dirə yandırılan körpələrin fəryadı mənə aman vermir, görüntüləri gözümün önündən getmir, onların yaniq ətlərinin iyisini burnumda hiss edirəm. Onlar deyir ki, ilk əvvəl bizdən yaz, bizim qisası alınmamış ahlarımızdan yaz!

Türk baba deyir:

– Onlar haqqıdır, ilk önce o kötücələrimdən yaz!

Deyəcəksiniz ki, Türk baba kimdir? Səbrin olsun, hər şeyin bir vaxtı var.

Deyəcəksiniz ki, o niyə məhz sənin gözünə görsəndi? Bilmirəm, bilən bilir! Göstərən göstərir! Bir də ki, ürəkdə Tanrına, millətinə, vətəninə böyük bir sevgi duyursansa, görən də görür!

Kimdi o damlar altında yanalar? Kimdi onlara belə amansız olanlar? Dam altında yanalar türklərdi, müsəlmanlardı, amma... Necə deyərlər bir əmması var bunun, vaxt vardi onlara türklər, ya da müsəlmanlar deyirdilər, indisə azərbaycanlılar, türklər, kürdlər, ləzgilər, talışlar və başqa adlar deyirik... Yəni qisası damlar altında diri-dirə yandırılanlar türklərdi, müsəlmanlardı, zamanın siyasi axını onları müxtəlif qruplara bölmək istəsə də... Bəs düşmən kimdi? İnsanlığı, Allahı unudub biz türklərə, müsəlmanlara elə zülm edən kimdi? Eh nə vardi ki, bir sözlə onları tanımaq olsayıdı. Məsələ də elə ondadır ki, biz türklərin, müsəlmanların düşməni kimdir? Türkləri, müsəlmanları, bizim coğrafiyanın siyasi axınları nəticəsində azərbaycanlılar adlanan “azər türklərini”

son nəfərinəcən məhv etmək istəyən ermənilər kimdir, bəs haylar kimdir, onların havadarları kimdir?

Türk xalqı, onun bir qolu olan azərbaycanlılar öz kökü kimi heç kimlə düşməncilik etməyən, mərdiməzarçılıq etməyi bacarmayan mərd bir millətdir. Amma niyəsə bizim xalqın başına daim faciəli, dəhşətli oyunlar oynanmış və buna bəlkə də qısaca xalqın şərəfinə, tarixinə, vətəninə oynanılan oyunlar demək olar. Həm də bu oynanılan oyunlar adı yox, bələli, həddən artıq bələli oyunlar olmuşdur, sözlə ifadə etmək mümkün mü? Bir çox ziyalımız bunu ifadə etməyə çalışmışdır, bu gün də mən buna səy göstərəcəm. Kaş ki ifadə edə bilsək, kaş ki anlasalar...

Xalqımıza qondarma adlar qoymuşlar. Uzun illər, hətta əsirlərdən yadigar məkan, kənd, yurd, dağ-das isimlərini isə silib atmışlar bir kənara. Niyə? Kimlər? Nə məqsədlə?

Nənəmin-anamın, biz uşaqqən isti xamralı çörəyini bizlərin arasında bölüb verdiyi kimi, kimlərsə bizim torpaqlarmızı bölüb erməniyə, gürcüyə, farsa, Dağıstan Rusyasına daha kimlərə vermişdir. Bizim vətəni isti xamralı çörəyi kimi parça-parça bölüblər və hərə bir tərəfə dartır, dartsıdırır, hələ də... Bu bəla nə vaxt başlayıb?! Tarixi geri vərəqlədikcə görürsən ki, daha da əvvəllə dönməlisən, daha geriyə baxmalısan. Cəmi iki əsr əvvəl Azərbaycan adlanan bu türklər diyarını bir sancı tutdu, doğum sancısı. Nə doğum sancısı? Artıq hamının bildiyi kimi, Azərbaycan elləri bir bəlaya düber olub, torpaqlarımızın bir hissəsini Ermənistən kimi çağrılmasını qəbul etmişik, bir hissəsi isə yenidən ermənilər tərəfindən işğal olunub. Şübhəsiz ki, hər doğumdan öncə doğum sancıları olur, bax o həmin doğum sancısı idi. Bizlər üçün doğan bu bəlanın sancılarını bizlər anlamaq istəməmişik, amma doğurdanda bələni görməmək insanı bələdan qurtarmır.

Bəs kiçicik bir millət olan ermənilər bizləri məhv etmə cəsarətini haradan alır? Bütün türk millətinin birləşərək ondan qisas alacağından qorxmurmu?! Haylarla ermənilərin fərqi varmı? Niyə onlar özlərinə hay deyir? Biz isə erməni? Biz nəyi, niyə görmürük? Məsələ də bundadır ki, bizə pusqu quranlar deyəsən onlara cəsarət verir və bizləri yenidən bir araya gəlməmək üçün

ladı; – ata nənəmgilə qonaq getmişdik. Anam ailəmizin fotoalbumunda özümüzə aparmışdı. Nənəm şəkillərə baxanda dayımı göstərib soruşdu ki, Haykazdır mı? Haykaz həmin Ölən dayımdı. Anam da ağlayaraq dedi ki, hə odur, yaziq bu xoş günləri görmədi. Nənəm də anamı qucaqlayaraq öpüb dedi ki, a bala bizidə yanında başısağdı ediblər, nə deyim! Anam nənəmə belə dedi: – «Səhər xala sənin niyə başısağdı olur! O güllə atanlar, nə səninkiydi, nə bizimki, onlar qara camaati istismar edən burjaziya sinfi idi. Haykaz bu günlər uğurunda can verib. » – Mərdan mən ömrümədə bir dəfə görmədim ki, bizim ailədə millət səhbəti getsin! Bu ədavəti salanlar dövlətimizi zəiflətmək istəyənlərin təxribatıdır və bunu edənlər, bu təxribata uyanların hamısı cəzalanacaqlar! Sən də bu oyunu nüvələrsən?!

Mərdan zorla piçıldı:

– Yox! Mən dövlətimi sevirəm, amma olanların şoku ilə hər şeyi düzgün anlız edə bilmədim! – mızıldandı, – Bağışlayın...

– Bax bu oldu düz, – o qara qalustukunu şəslətə dərtişdirib səliqəyə saldı – vətən yolunda qurban olanlar olur! Sənin arvadında bax onlardandır! Sən bununla fəxr etməlisən, fəxr, elə deyilmə!

– Hə, düz deyirsən – Mərdan key-key cavab verdi.

– Bu barədə də gərək heç yanda deməyəsən! Bir daş altına, bir daş üstünə! Hami səni kimi sovet düşmənlərinin əməllərini düzgün dərk etməyə bilər! Bu sovet qardaşlığını zədələyə bilər axı, elə deyilmə!

– Səndə ki söz sorusundan, Mərdan bunları səndən-məndən yaxşı bilir! – bir başqa KQB əməkdaşı dilləndi.

– Şübhəsiz elədir! Danışmaram! Atam, atam kimi milyonlar davada dövlətimizin azadlığı uğrunda canını qoyub, Nazan da elə – o bunları deyərkən, hamidan çox özünü buna inandırmaq istəyirdi, amma sözünün sonu suala daha çox oxşadı.

– Elədir, elədir, – hamısı Mərdanın sözünü təsdiqlədi.

Bayaq qalustuqunu düzəldən yenə qalustukunu səliqəyə salaraq:

– Yoldaşının qəbri qazılır, istəsən görə bilərsən, sonra aparıb basıracaqlar. İstəsən sən də gedə bilərsən, qəbrinin yerini bil.

daşlığı arasında seçim etmək istədi. Beynində key ağırlıq hiss etdi, amma bu ağırlığa əhəmiyyət vermədən düşdüyü vəziyyəti təhlil etmək istədi, Şaumyanla Nazanı qarşılaşdırmaq istədi. Amma boğazında ilişib qalaq qəhər hönkürtüyə çevrildi, ömründə ilk dəfə kimlərinsə yanında ağladı. Nazanın keçmiş günlərdəki xəyalı sevinclə onu qucaqlayıb deyirdi:

— Övladlarınızın adını Şaumyan və Kirov qoyaqmı?!

Bayaqdan danışan KQB əməkdaşı Mərdanı süzdü, bir an su-sub, onun düşdüyü pisxoloji vəziyyəti profesionalcasına təhlil etdi, Mərdanın indi beynindən nələr keçə biləcəyini düşündü. Və astadan bir dəfə öksürərək Mərdana yaxınlaşdı, əlnini onun çıynıñə qoydu, kədərli səslə dedi:

— Səni başa düşürəm! Sənin halın vətəni üçün döyüşən igidin əziz dostunu itirməsinə bənzəyir! Vətən uğrunda döyüşün labüd olduğunu bilirsən, döyüüsürsən, amma bu uğurda önlənlə ölü, qalanlar səngərdə minlərlə dostunu itirir! Qalanlar vətəni düşmən tapdağından qurtardığı üçün sevinmək istərkən, bir yandanda itirdiyi yoldaşlarına ağlayır! Vətən sevgisi ona görə də sevgilərin ən əzablısı, amma ən şərəflisidir! — danışlığı müddətdə Mərdanın üzünə baxaraq, onun üzündəki ifadədən dediklərinin təsirini anlamağa çalışdı: — Mənim anam ermənidir, atam azərbaycanlı. Anamın qardaşı Bakının sovetləşməsi uğrunda can qoymuş bolşeviklərdəndir. 1918-ci ildə Bakı Soveti qurulduğdan sonra müsavatçılar Bakını tutdu, Bakını burjaziya ordusuna təslim etməmək uğrunda ölenlərdən biri də odur. Amma bu ordu nə qədər burjaziya ordusu olsa da güllə atanlar azərbaycanlılardı və bu məntiqlə Azərbaycanın xoş gələcəyi uğrunda mübarizə aparan dayımı öldürən azərbaycanlılardı! Amma bunun üstündən 3 il keçməmişdi ki, anamlı-atam evləndi, biri erməni, biri azərbaycanlı. Bax belələri artıq sovet vətandaşı yox, sovet millətinin övladlarıdır. — O, yenidən diqqətlə Mərdanın üzünə baxdı, dodaqları səyridi, tez ciddiləşdi, profesional dəqiqliyi ilə əlini alına qoydu, köksünü ötürdü:

— Heç unutmaram, — səsini titrətdi, — uşaqdım, — əlini gözlərinə apardı, susdu, üzünü çevirib yenidən pəncəriyə doğru addımla

Məlikməmməd nağılındakı gedər-gəlməzlərə salırlar, tarixi sax-talaşdırırlar.

Axi niyə? Çünkü bir filosofun dediyi kimi «qorxaqlıq zülmün atasıdır», demək ki, bizdən, bizim varlığımızdan qorxanlar var. Əsrlərdi bizə pusqlar qursalar da, hələ də bizlərdən qorxmaları onu göstərir ki, biz hələ də yaşayırıq və onlar bizi tamamilə məhv etmədən zülmləri, qurduqları «bizi məhv etmə pusqları» bitməyəcək! Bizlər də artıq seçməliyik, ya ölməli, ya da pusqu quranlarla savaşmalıyıq...

Bəs qorxduqları nədir? Tarixə nəzər saldıqda, bizə yedizdirilən tarixi hadisələrin əsl mahiyyətinin başqa olduğu görünür! Türk tarixi o qədər böyük və inanılmazdır ki, kimsə o keçmişdən gələn bir milləti qısqanmaya bilməz?!

Neyimizi qısqanırlar?! Deyəcəksiniz ki, vaxtı ilə qurulmuş imperiyalarımız olub, dağılıb, nəyini qısqanacaqlar! Məsələ heç də, qurulan imperiyalarda deyil... Bəs nədədir? Bizim qüdrətli və bizlərdən gizlədilən böyük bir keçmişimiz var, mənəvi keçmişim... Məsələn, Allaha və onun kitablarına inanan hər kəs istəyərdi ki, onun xalqı Adəmdən bu yana heç Allahını unutmasın, onun sözlərinə əməl etsin... Nə olsun? Türklər məhz elə olmuşdur. Ta qədim zamanдан, Nuh ayrılışından bu yana Tək Allahı unutmayan yeganə millət olmuşdur TÜRK. Daha nələr?! Amma bax, bizim «Tək Tanrı» inancımızı bizlər «Göy Tanrı» inancı kimi yedizdiriblər! Mən türklər haqqında yazılan hansı kitabı açıb oxumuşamsa, yazılıb ki, türkün qədim inancları haqda ən yaxşı ehtimal «Göy Tanrı» inancı olmuşdur. Amma mən hansı qədim qaynaqlara baxdımса orada türk qaynaqlarının «Göy Tanrı» mənə kömək oldu» və ya buna bənzər ifadəsini görmədim! Məsələn Orxan-Yenisey bəngüdaşlarında belə yazılır «Tək Tanrı yar olduğu üçün» və ya buna bənzər «...Tək Tanrı...» ifadələri işlənir. Belə olduqda Göy Tanrı ifadəsini haradan və kim çıxarıb, bunu ilk kim deyib? Əgər bunu edənlər türklərin «Tək Tanrı»nın göydə var olduğunu» söyləməsi səbəbi ilə etmişlərsə onda Musanın, İsanın və Məhəmməd peyğəmbərin dini etiqatları da «Göy» inancı olmamalıdır mı? Nə vaxtdan türkün «Tək Tanrı» ifadəsi

«Göy Tanrı» ifadəsinə bərabər olma məntiqinə uyğunlaşdırılmışdır və türklər özləri «Göy Tanrı» sözü ilə «Tək Tanrı» sözləri arasındakı fərqi anlamamışdım ki, kimlərsə düzəliş etmə məcburiyyində bulunmuşdur?! Aydındır ki, bu yalanı danışanlar, bu düzəlişi edənlər heç də bizlərin yaxşılığı və haqqın yerini tapması üçün etməyib, bunu ən humanist dillə desək bizləri qısqandıqlarından və haqqın gizlədilməsi üçün ediblər.

Daha geniş izahatdan sonra, qısası isə türklərin inandığı və etiqat etdiyi «Tək Tanrı» olmuşdur, «Göy Tanrı» bizə pusqu quranların uydurmasıdır və bu uydurma-tabu ilə uzun illər bizi aldatmış olsalar da, artıq çox şey dəyişəcək. Türkler Nuh peyğəmbərdən bu yana Tək Tanrıya inanmışdır və bu Tanrı Məhəmməd peyğəmbərlə Quranı göndərən Allahdan başqası deyil! Daha ətraflı vaxtı gələndə...

Digər tərəfdən Atillanın adı gələndə niyəsə xaçlılar dəli olur, niyəsə Atillanın son qələbəsini qəbul etmək istəmirlər! Mən Atilla haqqında çəkilən filimin sonunda Atillanın Roma ordusuna məğlub kimi göstərildiyini görəndə özümə bir sual verdim: «Niyə Atillanın qələbəsini inkar edirlər?». Sizcə də elə deyilmi, Atillanın bütün həyatını qəbul et, zəfərlərini qəbul et, amma son zəfərini inkar et. Burada bir ziddiyət var. Atillanın ilk qələbələrini qəbul etməklə bizləri barbar kimi tanıdanlar görən son zəfərin hansı mahiyyətini gizlədirildilər. Məsələ burasındadır ki, Atillanın yürüşlərinin əsas səbəbi Tək Tanrı inancı olmuşdur və qısa təsdiqi: – Qərb qaynaqları onu «Tanrıının qılınıcı» adlandırır və günaha batmış xristianları cəzalandırmaq üçün Tanrı tərəfindən göndərildiyinə inanırdılar. Və son qələbədə Atillanın istəyi dirlə bağlı olmuş olacaq ki, ondan aman istəməyə bütün xristian dünyası adından Papa I Leo gəlmışdı. Daha ətraflı daha sonra...

Məsələ bundadır ki, onlar bizim keçmişimizin mənəvi tərəflərini gizlətməyə çalışır. Və görünür bizim mənəvi keçmişimiz o qədər qüdrətlidir ki, bu yalnız qısqanlıq yox, qorxu yaradır. O üzdən də tarixin hər mərhələsində bizlərə pusqlular qurmuşlar. Birdə görünür onları qorxudan Məhəmməd peyğəmbərin bizləri müjdələdiyi zəfərlərdir. O hansı zəfərlərdir, bilmirəm, amma

qoydu: – yoxsa sən də o axmaqlara uyub sovet tərbiyəsinə zidd hərəkət etmək istəyirsən? Olmaya xarici dövlətlərin etdikləri təxribat sənidə kor edib?! Yoxsa istəyirsən hamiya deyəsən ki, daha bir erməni həkimi mənim arvadıma pis olub deyə bütün ermənilər pisdir və ya mən ermənilərə düşmən kəsilişəm?! Hə elə demək istəyirsən?

Digər biri:

– Mərdan sən bu təxribati edənlərə uyub olmaya Sovet dövlətinə inanmırısan?! Böyük Rus xalqı bizlərə səadət dolu Sovet İttifaqını quraraq ağ günlərə çıxarıb. Bəs o günlərə gəlmək üçün nələr olub! 1918-ci il Bakıda Bakı Sovetinin qurulduğu günü xatırlasana. Azərbaycan xalqına səadət götirmək üçün o günü erməni bolşevikləri canlarını fəda edərək Bakı Sovetini qurmadılar mı?! Erməni xalqının böyük oğlu Stepan Şaumyan minlərlə bakılını burjaziya qırğınından, əksinqilabçıların əlindən almaddımı? O gözəl insan Azərbaycanda qurulacaq Sovet dövləti üçün canından keçmədimi? O da bir erməni deyildimi?! Amma Azərbaycan üçün canından keçdi, bax bu qardaşlıq düşmən dövlətləri qorxudur. Bu qardaşlığı məhv edəcək təxribatlar hazırlayırlar, sənəcə elə deyilmi Mərdan?! – O gözlərini ovuşturaraq, dərindən nəfəs aldı. Üzünü çevirib pəncəriyə doğru yaxınlaşdı, özü-özünə danışmış kimi edib, amma hər kəsin aydın eşidəcəyi səslə: – Bu təxribatlar Sovet qardaşlığının ən böyük dəlili deyilmi?! Bu qardaşlığı qurmaq üçün bir yerdə qan tökmüşük bizlər! İndi bu qardaşlığı oyunbaşılıqla məhv etmək istəyir düşmənlərimiz! Amma bilmirlər ki, heç bir sovet vətandaşı bu təxribata uymaz, çünkü bizlər artıq bütöv Sovet xalqıyıq, bizlərin hər biri vəzifəsindən asılı olmayıaraq bu dövlətin sayıq keşikçiləriyik! Amma... – o arxaya çöndü, daha uca səslə: – Qardaşlar daha ayıq-sayıq olmaq lazımdır. Düşmən dövlətlərin casusları içimizə kimi girib ki, mehriban sovet xalqını kiçildərək milli-ədavətlər yaratsın, sovet qardaşlığını məhv etsin!

Mərdan günahkarcasına onları süzdü:

– Mən... – nəsə demək istədi, amma bacarmadı, arvadını ölümə aparan nifrətlə və indi danışılan erməni-azərbaycan qar-

– oğlun olub.

– Ölüb... mənim canım ölüm...? – Mərdan eşitdiklərini dərk edə bilmədən piçıldı.

– Dəfnini dövlət özü edəcək!

Mərdanın əsəbindən gözləri böyüdü:

– Onu dəfn etmək lazımdır deyildi, o ana olacaqdı. Ona həkim lazımdı, qəbir yox. – səsi daha da ucaldı: – Amma erməni həkimlərisə...

– Sus, – ilk danışan adam onun sözünü kəsdi: – sən nə danışırsan? Erməni həkimi nədir? Sovet həkimi, – diqqətlə Mərdanı süzərək əlavə etdi: – Amma onlar sovet həkimi olmağa layiq deyillər, bax burda səninlə razıyam, – dodaqlarını çeynəyərək Mərdanın gözlərinə baxdı.

Mərdan kor düşüncənin içində qıvrıqlaraq:

– Günah yenəmi məndə oldu? Yenə mənmi oldum millətçi? Mən ki, daha hər şeylə barışmışdım, bircə istədiyim vardi, Nazanla xoşbəxt yaşayım?! O isə artıq yoxdur! Məni türk olmaqdə günahlandıranlar canımı məndən aldı. Bunu edənlər erməni idi, indi mən kimi günahlıdırım, ermənilərim? Yoxsa bu yoldaşlar düz deyir, onlar bu dövlətə layiq deyildilər? Bəs onda hökümət niyə onları indiyəcən görməyib, onların sovet xəstəxanalarında işləməsi ölümlə nəticələndi?! Onların korluğunu mənim Nazanımı mənim əlimdən almaqla nəticələndi!

– Yaxşı, demək belə! Səni başa düşürəm; – o əyilərək Mərdanla üzbüüz durdu, – üzünü çevirib yeganə ağ xalatlı adama: – Sən çıx – dedi. Həkim otaqdan çıxdı. – Bizlər KQB-dənik. Başa düşdün?! O həkimlər barəsində tədbir görüləcək! Hamısını biliyik! O Sovet təriyəsinə zidd hərəklər edib, milli ədavət salanlara uyub. Başa düşürsən də, böyük dövlətlər qardaş Sovet İttifaqını yıxmak üçün gecə-gündüz çalışır. Və onların oyununa gələrək milli ədavət salanlar vətən xainidir, – səsini süni olaraq daha da ucaltdı: – Bu böyük cinayətdir və cəzası da böyük olacaq! O həkimlər Sovet xalqı üçün oğlan övladı dünyaya gətirən bir anaya cəllad kəsilib, bunu dövlət bağışlamaz, o həkimlər cəzasına çatacaq! Amma... – o qaşlarını dartaraq əlini Mərdanın ciyininə

bizdən əl çəkmədiklərinə görə, o zəfərlər bizim gəldiyimiz şanlı yoldan fazlası olmalıdır!

Rəsmi tarixin qəbul etdiyinə görə TÜRK ulusu 16 imperiya qurmuşdu, qurdüğü dövlətlərin sayıya yüzlərlə idi. Tək Tanrı inancı üstündə qurulan TÜRK imperiyaları İslamlı tanışlıqdan sonra ISLAMI imperiyalar olmuşdur. Oysakı elə millətlər vardır ki, tarix boyu hətta bir dəfə belə olsun dövlət qurmağa məffəq ola bilməmişdir, TÜRKlərinsə qurdüğü imperiyaların sayı 16-dır. Bunun bənzəri başqa bir ulus varmı?! Var?! Bəs bu şanlı keçmişin səbəbi nə idi?! Səbəb iki sözdən ibarətdir «DAHI RƏHBƏR». Bu sözü müxtəlif cür izah edə bilərlər, LIDER, ÖNDƏR və sair. Tarix boyu TÜRK ulusunun keşməkeşli dövrləri olmuşdur, bəlkə də yox oluşa üz-üzə qalmışdır, amma Tanrıının bu ulusa lütf etdiyi bir DAHI RƏHBƏR bu ulusu yox oluşun əlindən almışdır. Orxan-Yenisey çayları vadisində ucaltdığı bəngüdaşlarla məhşur olan Bilgə xaqanın dediyi kimi «...Mən xalqımın xoş günündə hakimiyyətə gəlmədim...» və GÖYTÜRK dövlətini yenidən bərpa edən Bilgə xaqan sonra belə deyirdi «...az xalqımı çox elədim..., xalqımı Çin əsarətindən qurtardım...». Bəli, doğurdan da bu ulusu YOX OLUŞDAN dəfələrlə (Tanrıının lütfü ilə) DAHI RƏHBƏR-LƏRin varlığı qurtarmışdır. Onlar az xalqı çox eləmişdir. Bəlkə də buna ən gözəl izahı elə Bilgə xaqanın özü demişdir. O deyirdi ki, xalq bir müddətdən sonra onu idarə edən RƏHBƏRƏ-BAŞÇIYA bənzəyir. Bilgə xaqan bacarıqsız xanların əlindən yanaraq deyirdi ki, bəzən övladlar bacarıqla atalarına bənzəmir və bu maymaqlar zorla qurulmuş dövləti süquta uğradır. Amma Tanrı yar olduğu üçün Bilgə xaqanın atasının ordusu qurd kimi olmuşdu, düşmən ordusu qoyun kimi... Bilgə xaqan gözəl anlayırdı ki, DAHI RƏHBƏR olmadan ulusun müqəddarəti yaxşı ola bilməz! Və DAHI RƏHBƏRİ olan ulus bir müddətdən sonra öz RƏHBƏRİNƏ bənzəyəcəkdi, vay o haldan ki, rəhbər maymaq olsun... Bizə pusqu quranlar elə bu səbəblə də ilk əvvəl DAHI RƏHBƏR olmağa iddiyalı olan şəxslərimizi ovlamışdır. Və ta qədim zamanlardan TÜRK ulusu öz varlığının, hələ də var olma səbəbəbinin Tanrıının izni ilə yerdə birliyi yaranan RƏHBƏRLə mümkün ol-

duğunu gözəl anlayırdı. Ulusa birlik gətirən, qayda-qanun yaradaraq TÖRƏni bərpa edən RƏHBƏRLərə MA-ATA=MATA və ya MƏTƏ deyirdilər, yəni günümüz mənasında «QURTARICI». Və HUN xaqqalığını yaranan oğuz xanına da elə bu səbəblə MATA-MƏTƏ demişdilər və çoxları elə zənn edir ki, bu xaqqanın əsl adı MATA-MƏTƏ olmuşdur, amma bu belə deyil... ULUS bu adı ən çətin hallarda ulusu YOX OLUŞDAN qurtaran DAHI RƏHBƏRLƏRƏ vermişdir və MATA-MƏTƏ türk ulusunun isimləşdirdiyi QURTARICI RƏHBƏR obrazıdır... Zaman-zaman ulus başsız qaldıqda xalq MATA-MƏTƏ obrazlı qurtarıcı rəhbərini gözləmiş və onun doğulması, gəlişi üçün Tanrıya dualar etmişdir. Və bəlkə də elə bu səbəblə ulus başsız qalaraq dara düşdükdə belə bir ağıt deyirdilər:

**-Ellik budun idim,
Elim indi hanı?
Kimə el qazanıram?
Xaqqanlıq budun idim,**

Xaqqanım hanı? – bəli, hər şey bu qədər sadə idi. Qədim TÜRK ulusunun hər bir fərdi MATA-MƏTƏ anlayışlı qurtarıçı rəhbər obrazını tanıyırdı və ulusun başsız qalışının böyük bir faciə olduğunu çox gözəl anlayırdı. Və ulus başsız qaldıqda, hamı bir nəfər kimi MATA-MƏTƏ obrazını axtarırdı və ağıt deyərək dörd gözlə gözləyirdi – «Xaqqanlı budum-xalq idim, XAQANIM hanı? MATAM hanı?!». Və bizim bu günü ÖNDƏR, LIDER və sarə kimi isimləşdiriyimiz DAHI RƏHBƏRLƏR xalqın ən çətin anında peydə olaraq ulusu bu çətinliklərdən qurtarmışdır. Amma sonra nəsə oldu? Xalq MATA-MƏTƏ anlayışını unutdu, başsız bədənə çevrilməyi azadlıq bildi. Və daha kimsə ağıt demirdi – «Xaqqanlı budum-xalq idim, XAQANIM hanı? MATAM hanı?!» – demirdi. Xalq MATAsını unutmuşdu, bədən başını unudanda nə baş verir?! Düşmən pusqudan çıxaraq bizi məhv etməyə başladı. Və beləliklə “MATA-qurtarıcı” inancı «şəxsiyyətə pərəstiş» anlayışı ilə unutduruldu.

Bizə pusqu qurdular. Bizə qurulan pusqlar bizdən mənəvi keçmişimizi, birliyimizi, vətənimizi, millətimizi, bütöv TÜRK

Artur əli ilə onu hədələyərək bağırdı:

– Sən bu küçüyə bax hələ. Sənin etdiyin kollektivin, öz yoldaşlarının bacarığını qısqanmaqdır! Umumi mənafeyə zidd olan fərdiyətçi hislərə qapanmaqlı, sən komsomol olsan, yoldaşlarının müəffəqiyyətinə sevinərdin. Mənsə öz yoldaşlarının, kollektivin müəffəqiyyətini gözü görməyən bir şovinist görürəm! Yaramaz! Belə olmaz, – o bağırdı: – Sən atanı çağır gəlsin, kükük!

Mərdanın ayağından başına doğru istilik qalxdı, beyni uguldayırdı, zorla cavab verdi:

– Atam davadan gəlməyib!

– Böyüün gəlsin! Çix, rədd ol, – Artur onun qolundan tutub qapıdan çölə atdı. Qapını çırpdı.

Mərdan üzünə çırılan qapının arxasındaca dondu:

– Doğurdanmı günah məndədir. Doğurdanmı yoldaşlarımın müəffəqiyyətini gözü görməyən birisiyəm mən...?!

Sabahsı Mərdanın anası məktəbə gəldi. Direktorun otağından çıxan anası onu hamının gözü qapağındaca çırpmaga başladı:

– Qudurmsan sən?! Nə qiymət yazırlar bəsindir, alim olacan?! Müəllimdən çox bilirsən ə, – anası deyinə-deyinə onu şapalaqlamağa başladı.

* * *

...Mərdan üzünə dəyən sillədən gözlərini açdı. Başının üstündə bir neçə adam vardı.

– Mərdan indi necəsən? – onlardan biri soruşdu.

Mərdanın gözündəki tor yavaş-yavaş açılırdı, nə olduğunu xatırlamağa çalışaraq:

– Mən haradayam?

– Xəstəxanadasan, özündən getmişdin. Yoldaşını xəstəxana-yaya gətirmişdin, həyacanlanmışan və... – cavab verən qara kostyumlu adam susdu?

İçlərində yeganə ağ xalat geyinmiş şəxs soruşdu:

– Özünüüz necə hiss edirsiniz? Gözünüz qaralmır ki?

Mərdan yalnız indi olanları xatırlayaraq:

– Nazan necədir? Axı...

– Onu qurtara bilmədik! – ağ xalatlı adam susdu, bir an sonra

– Mənim bir neçə fəndən qiymətimi kəsiblər, amma mən qiymətlərimdən razı deyiləm. Mən sinif əlaçılardan olmaq istəyirəm.

Artur sifətini məzəli turşudaraq:

– Əlaçı olmaq istəyirsən yaxşı oxu.

Mərdan düşündü:

– Bu deysən məni anlamadı, – və dedi: – Yox e, mən yaxşı oxuyram, amma qiymətimizi düz vermirlər! – sıxlaraq sözünü bitirdi və düşündü – görən etdiyim nakişilik deyil ki? Hərəktimlə bir növ xəbərçilik edirəm. Düşündüyündən daha da sıxlıdı.

– Hansı fənlərdən qiymətini kəsiblər?

– Rus dilindən, riyaziyyatdan, fizikadan... – üç müəllimi də erməni idi.

Artur bərkdən bağırdı:

– Ə küçük, onlar bilirsən kimdi? Bu dövlət üçün can qoyublar, sənin kimiləri uğurunda qan töküblər. Sənsə onları ədalətli olmamaqda günahlandırırsan?

– Yox mən demirəm ki, onlar ədalətsiz müəllimdir! Mən sadəcə... – kəkələdi – qiymət...

– Kəs səsini, – Artur onun sözünü ağızında qoydu, – hələ bir də deyir. Demək yaxşı oxumursan! – Nəsə düşünüb: – Sinif əlaçılardınız kimdir? – deyə soruşdu.

Mərdan başını yerə dikrərək:

– Aşot, Haykaz, Mariya, bir də Aykanuşdur.

– Demək onlar kimi oxuya bilmirsən, sənə də aşağı qiymət verirlər də – o kinayə ilə Mərdanı süzərək dedi.

– Oxuyuram...

– Ə mənim sözümü kəsirsən küçük, – Artur ayağa qalxaraq əlini masaya vurdu; – demək daha yaxşı oxumaq lazımdır. Öz dilində danişa bilmirsən rus dili sənin nəyinə! Səni komsomoldan da rədd etmək lazımdır. Buna bax, sovet müəlliməsini ləkələmək istəyir. Yox bunu belə qoymaq olmaz! Buna bax, bu yaşıdan millətçilik edir! Erməni millətinin bacarığına paxılıqlı edir! Şovinist!

– Mən sofunist deyiləm! Mən hər zaman sovet ideologiyası ilə yaşayan kamsomolçuyam, – Mərdan sakitçə dedi.

dilini, müsəlman qardaşlığını və ən əsası bir ulus olmanın ən əsas çarəsi olan ULUS ZƏKASINI bizdən aldı və bu pusquların nəticəsi kimi milyonlarla türk-müsəliman məhv edilmişdi, daha doğrusu yox edilmişdi.

Çarəsi varmı? ÇARƏ var! Çarəsi DAHI RƏHBƏRDƏN keçir?! Çarə MATA-MƏTƏ obrazlı QURTARICI RƏHBƏRİNƏ sahib çıxacaq ulusdan keçir! Xalqın öz DAHISINI sonsuz sevgi və istəklə dəstəkləməsindən keçir! Belə olarsa kimsə bu ulusu ovlaya bilməz! Əgər hələ də ölməmişiksə, hələ də yaşayırıqsa, demək ki, Tanrı haradasa bizim üçün bir DAHI RƏHBƏR yetişdirib?! Haradasa bir MATA-MƏTƏ var?! Bəs kimdir O?!

Yox əzizim, sən bu suala cavab almamışdan əvvəl RƏHBƏRLƏ RƏHBƏRSİZLİYİN nə olduğunu anlamalısan! Axı tarix boyu TANRI bizlərə bir çox DAHI RƏHBƏR göndərib, neçəsini anlaşıq, neçəsini sonunacan dəstəkləmişik?! Çox vaxtı Tanrının lütfü olan bu dahi şəxsiyyətləri bizlər əlimizin tərsi ilə geri çevirmişik və belə olan təqdirdə uzun müddətli bir bələya dübermiş, başsız qalmışq və bizi parçalayıb bölüblər! Amma kimsə artıq belə deməyib – «Xaqanlı budum-xalq idim, XAQANIM hanı? MATAM hanı?!». Nəticədə başımıza erməni bəlasını ocaq ediblər... Kürdü türkə düşmən ediblər. Türkü türkə düşmən ediblər. Amma kimsə belə deməyib – «Xaqanlı budum-xalq idim, XAQANIM hanı? MATAM hanı?!». Və bax beləcə ULU SOYUMUZUN dərisini soyublar...

Bəs sən düşünürsən? Həyatın boyu barı bir dəfə belə demisənmi – «Xaqanlı budum-xalq idim, XAQANIM hanı? MATAM hanı?!». Susma cavab ver. Bax belə... Deməmisən?! O zaman dirlə. Başımızı necə itirdiyimizi dirlə... İtirdiyin başını axtar... MATANı axtar! Tanrına dualar et, dualar et ki, Tanrı bizlərə yeni MATASını göndərsin! Və bir də dualar et ki, Tanrı MATASını göndəmişsə sən onu görəsən, qədrini biləsən, onun ardınca gedəsən! Başını bir daha itirməyəsən! O vaxta qədər mən sənə başımızı itirməyin nəticələri haqda danışacam...

ULUSOY KƏNDİ

Başın üstündə göy,
Get ol bir öy,
Coxalın, olun bir köy.
Müəllif

Dağlar qoynunda gözəl bir kənd vardı. Ulusoylu kəndi. Kiçik bir kəndi. Vaxtı ilə böyük kənddən köçən, qalan kiçik Ulusoylu kəndi. Xəritədə axtarmayın o kəndi, nə evvəller xəritədə ondan bir nişan vardı, nə də ki artıq o kənd var. Çünkü o kəndin tüstüsü də, ah-naləsi də çoxdan göylərə qalxib.

Bəlkə də o kənddən qalan yeganə can mənəm. Ulusoylu kəndinin yeni soyu belə yoxdur. Qarlı dağ aşrimini aşarkən ayaqlarımı don vurubmuş. Sərhəddəki Azərbaycan əsgərləri imdadına yetişiblər. Gözümü açanda bir ayağım artıq yoxdu. Gözümdən bir damla yaş sızıldı bu xəbəri eşidəndə. Çünkü arxası üstündə uzanıb, tərpənə bilmədiyimdən ayaqlarımı görə bilmirdim.

— Şəfqət bacısı ayaqlarımı niyə tərpədə bilmirəm?! — deyə zariyaraq ondan soruşdum.

Şəfqət bacısı bir az duruxdu, gözləri də doldu, amma özünü toxraq tutmağa çalışıb dedi:

— Ayaqlarını don vurmuşdu, birini kəsməyə məcbur olduq, digərinisə... — Şəfqət bacısı susdu.

Mən də susdum. Nə deyə bilərdim ki?! Amma birdən o dəhşətli hadisə gözümün qarşısında canlandı. Kəndə basqın edən ermənilər, qışqırıtları, kənd camaatını döymələri, sonra yanın kənd və mənim qaçmağım... Ürəyim qısqıldı, nəfəs ala bilmədim, az qala ürəyim partlayacaqdı, zorla olsa da dərindən nəfəs aldım, daha doğrusu köksümü ötürdüm. Və dilləndim:

— Ulusoyluya nə oldu?! Ermənilər kəndlilərimə heç nə etməyiblər ki?! Milislər erməni quzdurlarını qovublarmı?! Rus ordusu köməyə gəlibmi?! — həyacan içində daha neçə buna bənzər suallar verdim.

SOVET QARDAŞLIĞI

Bütün imperiyalar xalqları zəif salmaq üçün demokratiya məh-fumundan, əsarətdə saxlamaq və istismar etmək üçünsə millətin qanı qarışmışlarından və ya əqidəsi satılmışlarından, asimiliyasiyaya uğratmaq üçün beynəlmiləlcilik siyasetindən istifadə etmiş və etməkdədir...

Müəllif

Aslan qocalanda başına çaqqallar yiğisar.

Fərsiz qoyunu qurd yeyir.
Azərbaycan atalar sözləri

Mərdan məktəb direktorunun otağının qarşısında idi. Hələ də nə edəcəyini tam dəqiqləşdirə bilmədiyindən özü – özünə sual verdi:

— Görən içəri girimmi? Görən deyəndə ki, müəllim mənim qiymətimi kəsir, nə deyəcək? Deməzmi müəllimdən çox bilirsən? — özünə cəsarət verirmiş kimi; — Desin də. Sorğu sual etsin, görək hansı erməni diğəsi mənim bildiyimin yarısını bilir, — tez də düşündü: — Ermənilərin burada nə günahı var ki, mən də söz tapdim. Millət ayrı seçkiliyi etmək olmaz! Bu müəllimlərin erməni olması, mənim qiymətimi kəsməsi, erməni millətininmi günahıdır?! Bunu düşünmək belə sovet vətəndaşına cinayətdir, babamız Leninin dediyi kimi, sovetləşmə mexaniki proses deyil və bütün kütlə bir andaca bu prosesin iştirakçısına çevrilə bilməz! Bizlər sə belələrinə qarşı vuruşmalıyıq, — fəxrlə piçildədi: — Şamuyan kimi, Kirov kimi — belə düşünərək dərindən nəfəs aldı, əlini qapıya yaxınlaşdırıb bir anlıq durdu və qapını döyüd.

— Gir, — məktəb direktorunun səsi gəldi.
Mərdan asta-asta qapını açaraq başını içəri soxdu:
— Olar Artur müəllim?
Artur onu süzüb təəcübə:
— Nə olub?

Axsaq Kamalı izləyən Məlikyanı birdən gülmək tutdu, axsaq Kamal onun güldüyünü görüb susdu, sonunda gülüb qurtaran Məlikyan dedi:

– Ay sən doğurdan da hayoğlusan ki! Θ, zalim sənin anan ermənidir başa düşdük, bəs atan ki, türkdür?

– Hə türkdür, – axsaq günahkarcasına kəkəldədi.

– Bəs heç ürəyin sizlamır mı?

Axsaq Kamal key-key soruşdu:

– Niyə ki?

– Zalim necə bəyəm «niyə ki?», türklərə nə edirik, korsan, görmürsən? – Məlikyan qarnını sığallayaraq güldü.

Axsaq Kamal incik halda:

– Türkdən mənə nə? Mən hayoğluyam...

Şəfqət bacısı gözünə dikələn baxışlarının təlaşı altında əyildi, gözünü baxışından yayındırmaq üçün çəkdi. Mənsə təlaş alovunda yanın fəryadımla onun susmasına etiraz etdim:

– Səninləyəm... – səsim qırıldı, bu susqunluq yaxşıya əlamət deyildi axı – yalvarıram, denən ki, hər şey yaxşıdır, ulusoylulara heç nə olmayıb?! – elə təkidlə yalvarırdım ki, sanki ulusoyluların taleyi onun cavabından asılı idi.

Kim belə bir məsuliyyətin altına girə bilərdi ki, o nəsə demək istədi, dodağı büzüldü, dili dolaşdı, ağızı söz tutmadı, ilk əvvəl gözündən bir damla yaş süzüldü və sonra bu otaqdakı kədər yüksək nə tap gətməyib hönkürərkə otaqdan çıxdı. Mənsə təəccüb və narahatçılıq içinde onun arxasında baxdım. Ağlıma min cürə qara fikir gəldi. Daha doğrusu şəfqətbacısının hərəkətindən cavabımı almışdım, amma insanın itirdiyi şeylər böyük oldumu, itkisini qəbul etmək istəmir, bir möcüzə gözləyir. Gözləyir ki, indi kimsə çıxbıq deyəcək ki, səninlə zarafat edirdik, amma tale heç də zarafatçıl deyil, o çox qaraqabaq, səhvləri bağışlamayan, soyuqqanlı biridir. Var gücümə şəfqət bacısının ardında bağırdım:

– Nə olub mənim kəndimə?! Cavab verin. Sizinləyəm, eşitmirsinizmi? Ulusoyluya nə olub?!

Üstümə örtülən ağ örtüyün dizimə yaxın hissəsi qırmızı ləkələrlə dolmağa başladı. Səsimə içəri girən başqa şəfqət bacısı bunu görüb bağırdı:

– Həkim tez bura. Yarası açıldı... yara qanayı...

Həkim qaçaraq içəri girdi. Mənsə bağırdı. Yanımdakıların nə danışdıqlarını belə ayırdı edə bilmirdim. Həkimin nəsə bağırmışından bir xeyli sonra başqa bir şəfqətbacısı əlində inyə içəri girdi. Son xatırladığım mənə vurulan inyə və «sakitləş, sonra danışarıq» sözləri idi.

Sonra bildim ki, Ulusoylu kəndi artıq yoxdur, yerində kül topası qalıb. Və Ulusoyludan o kül topasının qalmasını belə uzaq-danca seyr edib bizimkilər. «Küldən təpə olmur» – deyib atalarımız. Ulusoylulardan əsər-əlamət yoxdur. Ulusoyludan bizə qalan bir də çayın qırğındakı sıldırımin dibindən bizimkilərin tapıldığı bir gənc qadın və iki yaşılı körpə qız usağının meyidiymiş. Kən-

dsə artıq ermənilərdədir. Bizimkilər oraya gedə bilmir. O yolları artıq tikanlı məftillər kəsir, bəlkə də heç o yandan bu yana külək də əsmir...

Çox təəccübü idi. Necə yəni Ulusoylu kəndi ermənilərdədir. Necə yəni doğma yurdum ermənilərdədir və biz oraya gedə bilmirik. O günlərdə hər şey tamam başqa idi. Deyirdilər, yazıldilar ki, erməni, gürcü, azərbaycan, ukrayın, rus və daha kimlər qardaşdır. Yazıldilar, deyirdilər ki, rus bizim böyük qardaşımızdır. Bizə azadlıq, bərabərlik, dostluq gətirib. Bəs necə oldu ki, qardaş, dost ermənilər bizi qırdı?! Bəs nə oldu?! Milislər, rus əsgərləri niyə bizi qorunmadı?! Bəs harada idi böyük qardaşımız?! Harada idi o qardaşlar?!

Mənim o hadisələr dövründə cəmi 12 yaşımvardı. Eşitdiklərim başqa idi, gördüklərim sənət başqa. Lap təəccüb qalmışdım. Hanı böyük qardaş, böyük rus xalqı?! Hanı erməni qardaşlığı?! Mən 12 yaşımla belə dərk edirdim ki, onlar qardaş deyil bizə, çünkü qardaş qardaşa zülm verməz, öldürməz, yurdundan qovmaz.

Bizim böyüklərimiz iki ilə yaxın idi ki, xalqa səylə isbat etməyə çalışırdı ki, ermənilərin bizi doğma yurdlarımızdan qovmaları, qırmaları səhvən olub, kimsə onları aldadıb, onlar bizimlə qonşu-qardaş olub, olacaq da, sadəcə səbrli olmaq lazımdı, müraciilik göstərmək lazımdır ki, özləri hər şeyi görsün, utansınlar. Böyük qardaşımız ruslarsa onları başa salacaq, sülh bərqrarar olacaqdı.

Deyirlər dünyanın ən təmiz məxluqu uşaqlardı. Və mən də uşaq ağlımla düşünürdüm ki, xalqımız, dövlətimiz ayağa qalxaçaq, bizim haqqımızı soruşacaq. Dövlətim mənim itən ayağımın hesabatını istəyəcək. İtən Ulusoylu kəndini, ulusoyluların hesabını istəyəcək.

Amma neçə ulusoylar itirdik, neçə ulusoylular itirdik! Başımızı itirdik! Vaxtında başımızın qədrini bilmədik!

Ayağa qalıxanlar olmadı? Əlbəttə oldu. Xalqın igid oğulları, qızları Azərbaycan SSR-ni ayıltmaq istədi. Öz milislərimiz onları tutdu. Başımızdakılar ayağa qalxanlara xuliqan, quldur deyirdi. Çünkü başımız yerində deyildi. Quldurlarsa, erməni quldurlarıysa

– Hə...

– Deyirəm uşaqlarımız olanda adlarını Şaumyan və Kirov qoyaq, hə, nə deyirsən?!

– Ağlınlı min yaşa! Sən əsl sovet anasısan; – Mərdan onun alnından öddü, – qoy bizim övladlarımız da erməni qardaşlığı uğrunda savaşın, babaları Şaumyan və Kirov kimi.

– Hə, babaları Kirov kimi, Şaumyan kimi... – Nazan sevinclə təsdiq etdi.

Mərdan Nazanın gözlərinə baxaraq:

– Deyirəm ki, Şaumyan və Kirovu, – guya ovladları artıq varmış kimi, – rus dilli məktəbə qoyaq. Qoy onlar sovet xalqının dilində təhsil alsın! Soruşanda da ki, bizi kimik? Heç deməyək ki, azərbaycanlısınız. Deyək ki, sizlər sovet xalqının ovladınız, hə?!

– Hə, əla fikirdir, – Nazan sevinclə Mərdanı qucaqladı – axı bizə xoş gələcəyi sovet qardaşlığı gətirib!

Axsaq Kamal Məlikaynın kabinetinin qapısını döydü.

– Gəl, – onun səsini eşidən Axsaq Kamal qapını açıb içəri girdi.

– Məni çağırtdırsan, başına dönüm, – axsaq Kamal kepkasını əlində sıxaraq gülümsədi.

– Hə, hayoğlu, – Məlikyan təklikdə ona adətən hayoğlu deyirdi, – al bu siyahıdakı adlara bax, sənə üç gün verirəm, bütün kəndi ələk-vələk edirsin, kimlər ki, uşağına bu adları, ya buna bənzər adlar qoymuşsa mənə bildirirsən, yazılı! Bu türkələrin türkçülünü keçmişlə bağlayan tək şeyləri qalıb, adları! – qəh-qəhə çəkdi – onlarında məhv etdikmi... – güləmkədən sözünün dalını deməyə macal tapmadı.

Axsaq Kamal gözəci siyahıya baxdı, ona deyilən yeni tapşırığın sevinci ilə:

– Başına dönüm, kəndi ələk-vələk etməyə nə ehtiyac var! Deyim da. Qayıf öyündə üçü var, – o barmaqlarını qatlayaraq saymağa başladı – Turan, Alpər, Ozan.

Həsənin dörd uşağından dördü də elə bu siyahıya aid olan adlardandır: Sultan, Osman, Səlcuq, qızı Humay...

lına Şamyan gəldi.

– Əlbəttə ki, yox, – Nazan onun sözlərini təsdiqlədi – bizi ilk sosialist xoşbəxtçiliyini gətirənlər rus, erməni xalqının şanlı övladları olmuşdur!

– Hə əzizim, – Mərdan kədərli halda dilləndi: – düşünürəm ki, 1918-ci ildə Azərbaycan xalqının xoş gələcəyi Bakı Soveti ni quran erməni qardaş xalqını şanlı oğlu Şamyan heyif ki, bu yolda öldü. Bizlər nə etmişik əvəzinə erməni xalqına?! Azərbaycanda sovetləşmənin ən ağır yükünü Kirov öz üzərinə götürmüdü! Əvvəzdə biz nə vermişik erməni xalqına?! – Mərdan şurunun dərinliyindən qopan «sosialist həyat tərzinin hörmət, qardaşlıq, hümanizim, beynəlmiləçilik, ən əsası isə təvazokarlıq» ideyalarını təqlid edirdi.

– Onlar beynəlmilə sovet xalqının ilk oğulları olmuşlar!

– Hə əzizim, Şamyan, Kirov azərbaycanlıları da öz xalqı kimi sevmiş, bizlərin yolunda savaşmışdır! Bizlər də indi bu yolda erməni, azərbaycan, rus qardaşlığı uğrunda bütün varlığımızla savaşmalıyıq!

– Hər anımızda onları yaşatmalıyıq!

– Əlbəttə, – Mərdan iftixarla dedi; – Bakıda bir rayona Şamyanın adını vermeklə, Kirovun xatirəsinə bir şəhərimizə Kirovabad* adını vermeklə olmaz bu işlər. Hər anımızda, hər əməlimizdə onları yaşatmalıyıq, çünkü onlar azərbaycan xalqının xoşbəxtçiliyi yolunda savaşmışlar!

– Mərdan, – Nazan göz yaşlarını silərək dedi.

– Hə əzizim, nə olub? – o əli ilə Nazanın gözündən süzülən göz yaşını silərək: – Ağlama əzizim, «igid olər adı qalar» deyiblər. Şamyan, Kirov kimi qəhramanların adı daim əziz olacaq bizə. Onlar bədəncə ölüb, amma əməlləri bizimlədi. Onlar bizim ideyallarımız olmalıdır! Çünkü onlar sovet xalqımızın qəhramalarıdır!

Nazan sevinclə piçıldı:

– Mərdan, əzizim...

* qədim Gənəcə şəhəri

Iravanda (Yeravanda), qədim Göycə mahalında xalqımın başına oyunlar açırdı, döyürdü, söyürdü, öldürdü, qovurdu. O əclaflara kimsə quldur demirdi. Çünkü başımızı itirmişdik. Başına kimsə qulaq asmırdı.

Başımızdakılar hələ də böyük rus qardaşlarından ümid gözləyirdi. Ermənilər bizi qırırdı, qovurdu, yurdalarımızdan didərgin salırdı. Başımızdakı Vəzirovsa Azərbaycan xalqını ermənilərin geri qayıtması və təhlükəsizliklərinin təmin olması ilə müstəluqlayırırdı. Bəs görən Azərbaycan xalqının öz halal, dədə-baba, min illərlə oturduğu yurdulara qayıtmasını, təhlükəsizliyini kim təmin edəcəkdi?! Kimsə təmin etmədi. Başımızdakılar böyük rus xalqına hətta söz belə deyəndə elə deyirdi ki, birdən xətirlərinə dəyərlər.

Başımızdakılar ciddi şəkildə «xalqımın başına gələnlərə görə hesabat verin» əvəzinə müləyim müraciətlər edirdi. Azərbaycan mətbuatında olanları göstərməyə, söyləməyə icazə verilmirdi. Nə məni kimi yurdundan didərgin düşənlər, nə də ki evində oturan, bir parça çörəyini bizimlə bölüşənlər nə olduğunu anlamırdı, dərk etmirdi. Məmur bildiklərimiz – guya xalqının mənafeyini qorunmalı olanlarsa, postlarını qorumaq xatırınə susur, ciddi addimlar atmırırdı. Bəziləri hətta sülhə bu məsələnin həll olunacağına ümid edirdi. Bəs nə oldu?! (Hətta 1990-ci ildə də, hətta indi də bu məsələnin sülh yolu ilə həll olunacağına inanırlar, düşünün...)

Başımızdakıların rus qardaşları 1988-ci ildə Erəmnistanda baş vermiş zəlzələyə görə ermənilərə 12 milyard manat vəsait (yardım) ayırdı, amma ermənilərin şüurlu surətdə xalqımıza töretdiyi «zəlzələ» nəticəsində ata-baba yurdalarından zorla qovulan 300 min azərbaycanlıya bir qara qəpik də olsun yardım ayırmadı. Bu idi bizim ağız dolusu dediyimiz «böyük rus xalqı». Görən kim etmişdi onu böyük rus xalqı? Qorxaqlar, yaltaqlar etmişdi onları böyük. Neftimizi içirdə-içirdə almanın caynağından qurtardıq rusu (1941-1945), sonra neftimizi – qanımızı içirdə-içirdə böyüdüb rus xalqı etdik onları. Əvvəzindəsə...

1990-ci ilin yanvarı. Yanvarın 19-dan 20-nə gecən gecə. Həmin tarixdə xain, əclaf, quduz it Vəzirov istəfa verdi. Cəmi bir neçə saat sonra didərginlərin, erməni tapdağında olan yurdalarımı-

zin Bakıda hesabatını istəyən silahsız xalqı «böyük rus xalqının böyük ordusu» tanklarla əzdi, odlu silahlarla gülə boran etdi.

Günah kimdə idi?! Ən böyük günah elə özümüzdə idi. Günah Azərbaycan SSR-nin başına Vəzirov kimi çapqalı gətirənlərdə idi. Çünkü öz dilini bəri I sinif uşağı səviyyəsində bilməyən birindən Azərbaycana nə xeyr gələ bilərdi ki?! Xalqımız anlamadı və deyəsən bu gün də anlamırlar ki, dilini bilməyən ziyanlı dahi olsa belə Azərbaycana xeyr verə bilməz.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qorumaq «böyük rus xalqının Konstitusiya borcu idi. Çünkü bizlərin ayrıca qoşunu yox idi. Çünkü bizlər qardaş 15 respublika idik və böyüyümüz «böyük rus xalqı» idi. Bizlərdən yıgilan pul hesabına ordunu yıgan da, saxlayan da və guya ki, bizi qoruyan da onlar idi. Necə qoruduğunusa zaman göstərdi... Xalqımızı ermənilər qırdı, doğma yurd-yuvalarından qovdu, KIMSƏ Azərbaycana kömək etmədi, yedirdiyimiz, böyük qardaş olan rus xalqısa bizi qorumaqdansa yenidən tankların tırtılları altına aldı.

Bu idi bizə verilən sülh... bu idi böyük rus xalqı. Bu idi haqqı qoruyan rus ordusu. Bəs bu ilkdimi?! Rusun, erməninin xalqımızı qanına-qəltən etməsi ilkdimi?! Cavab bir mənali şəkil-dədir «yox». Bəs onda ziyalılarımız niyə susurdu. Deyəcəksiniz böyük rus xalqından qorxurdu. Yaxşı bəs indi niyə susur?! Olanları yazmir, keçmiş aydınlatmırlar, bəs indi niyə ziyalılarımız, yazılıclarımız və daha başqaları susur?! Yazanların yazısı mətbuatda yayılmışdır. Niyə?! Danışanlar bizə «kor prizmada» daha da kütləşdirir. Indi 12 yaşım yoxdur, amma yenə bir şey anlamıram.

Bəzən itirdiyim Ulusoylunu, ulusoyluları xatırlayıram, kölgə kimi yadına gəlirlər. Çünkü o günləri xatırlamaq üçün yalnız saxladığım kif bağlamış qəzetlərə baxıram. Yeni heç nə yazılmır. Danışanlar da ötəri nəsə deyib keçir. Qonum-qonşu üçün də, tənqidim hər kəs üçün də olanlar artıq unudulub. Artıq olanlar heç bir təsirə malik deyil. İtirdiyimiz torpaqlar artıq çoxlarına nəsə ifadə etmir.

Bilmirəm, olanları, şahid olduqlarımı yazmalyam mı?! Çünkü elə şeylər görmüşəm ki, artıq mən belə əzilmiş xalqımın unudu-

ADINI ŞAUMYAN QOYAQ

Adımı sənə qoyum, səni yana-yana qoyum.

Kor olsun o gözü ki, düşməni tanımır.

Köç geri dönənədə sürüünün axsağı qabağa düşür.

Azərbaycan atalar sözləri

Mərdanla Nazan imtahanlarını verib ikisi də qəbul olmuşdular, səhər tezdən İravana gedəcəkdilər, kənddə son gecələri idi. Mərdan Nazangılə gəlməmişdi, onların evinin qabağında oturub səhbətləşirdilər.

– Nazan biz necə də xoşbəxt insanlarıq! – Mərdan bütün inamı ilə piçildədi.

– Hə, düz deyirsən, – Nazan gülümsəyərək cavablaşdı: – axı bizlər artıq dava nədir bilmirik. Bizlər yalnız xoş gələcək vəd edən sovet xalqının vətəndaşlarıyıq!

Mərdan Nazanın əllərindən tutdu, bütün varlığı ilə onun gözlərinə baxdı:

– Bilirsən Nazan, mən çox düşünürəm...

– Nəyi? – Nazan həyacanla piçildədi:

– Düşünürəm ki, bizə bu firavan günləri verən hökümətimiz qurulmasa idi, nə olardı?! Düşünsənə, – Mərdan coşdu; – gör bu günlər uğrunda kimlər öz həyatını qurban verib? Onlar bizlər üçün öz həyatlarından keçib! Düşünə bilirsənmi ki, əgər sovet höküməti qurulmasa idi, indi bizlər milli çərçivəldə cirpinan kiçik bir millət olacaqdıq. İndisə onlarla qardaş xalqıq biz, gələcəyin sovet xalqıq biz!

– Bizim övladlarımız sovet xalqının övladları olacaq, elə deyilmi? – Nazan sevinclə soruşdu.

– Şübhəsiz, mənim buna heç şübhəm yoxdur! Düşünsənə sovet idyologiyası bizi necə qardaşcasına biri-birimizə bağlayıb ki, ruslar, ermənilər belə bizlərin xoş gələcəyi üçün savaşmış, bundan böyük qardaşlıq ola bilərmi?! – niyəsə bu sözləri dedikdə ağ-

etmədiyi zaman bu xəstəliyə tutulmuşduq, amma hələ humanizm sözü icad olunmadıqndan, ona «türk rəhmi» deyirdik...

Akif müəllimi asanlar kəndiri hazırlaya-hazırlaya onu ələ salıb gülürdülər. Akif müəlliminsə üzündə qəribə bir sevinc parladı. Yenə çox qəribə olsa da bir neçə dəqiqliqə sonra onu asacaqdılar, o isə niyəsə sevinirdi... Axı necə də sevinməsin, axır ki, o son zamanlar düşündüyü sualın cavabını tapmışdı... Lətif müəllimin ona yazığı gələn baxışının səbəbini o indicə anlamışdı, ölümənə dəqiqlər qalarkən...

lan tarixindən yazmağın nə qədər doğru, nə qədər lazımlı, nə qədər gərçəkçi olduğunu ayırd edə bilmirəm. Amma ürəyim deyir ki, yaz, yazmalısan. Çünkü sabah bu xalqın gəncləri də sənin kimi deyəcəklər ki, niyə yazmırınız, bizi aylitmırınız. Qəlbim deyir ki, daha başqa ulusoylar itirməmək üçün yaz, törəyən nəsillərin gözünün açılması üçün yaz... Türk baba deyir yaz. Yandırılan, erməni süngülərinə batırılan körpələr, ağlayan-fəryad edən analar, qeyrəti heçə sayılan atalar, zülm görən qocalar, sahibsiz qalaraq qırılan, məhv edilən xalqım deyir ki, yaz!

Arada itirdiyim ayağımı oxşamaq istəyirəm, amma tez də fikirimdən vaz keçirəm. Çünkü ayağımı niyə itirdiyimi biliyəm. Deyəcəksiniz ki, don vurub ona görə... Yox. Çünkü Ulusoy yurduna bir də dəyməyəcək ayaqlar mənə lazım deyil...

Bəs o Ulusoy kəndinə nə oldu?!

Dediyim kimi, dağlar qoynunda bir kənd vardı, Ulusoy.

Bir evdən bir qadın bağırtısı gəldi. Niyə? Çünkü o dünyaya, məzlam edilmiş Azərbaycan xalqına, nifrət edilib qırılan türk millətinə bir övlad vermək istəyirdi.

Bilmirəm niyə, amma Ulusoy deyiləndə, keçmişim deyiləndə hər şey mənə bu andan, bu hadisədən başlayır. Nə isə, Ulusoydan danışım.

Ulusoy kəndində, Mərdan kişinin evində çaxnaşma vardı. Mərdan kişinin vari-yoxu, tək oğlu Orxan bir ilə yaxın idi ki Ulusoyun gözəl qızı Solmazla evlənmüşdi və indi Solmazın doğum sancısı tutmuşdu. Mərdan kişinin həyətinə toplaşmış qonşu arvadları deyirdi ki, uşaq vaxtından əvvəl gəlir.

Solmazın, qonşunun təzə gəlini Tunzaləni çağırması və Tunzalənin həyətə girməsindən heç bir dəqiqliqə keçməmişdi ki, qonşu qadınları tələm-tələsik Mərdan kişinin həyətinə doluşdular. Burada xəbərlər elə tez yayılırdı ki, düşünəndə kimin kimə nə vaxt, nə cür xəbər saldığını dərk etmək olmurdu. Qonşu arvadları həyətin ortasında ora-bura qaçırdılar, bəziləri evə girir, bəziləri isə evdən həyətə çıxırı. Bizim kəndin camaatı belə idi. Hamı sevincdə-kədərində, yasında-toyunda biri-birinə əlindən gələni edirdi. Toyunda belə kənd camaatına dəvətnamə verilməzdi, çünkü hamı

kimin evində toy olacağını əvvəlcədən bilərdi və hamı toplaşardı toy sahibinin evinə, biri mağarını qurardı, biri toy qazanlarını gətirirdi və bir də görürdün hər şey hazırıldı. Qısapası hər kəs öz vəzifəsinin bilirdi. Qəribə burası idi ki, kimsə kimsəyə nə edəcəyini demirdi, amma bütün işlər elə ahənglə görülürdü ki, elə bilayələr bu haqda danışılır.

İndisə qonşu arvadları Mərdan kişinin həyətinə toplaşmışdı, Solmazın doğum sancıları başlamışdı, əslində doğum üçün hələ tez idi, Bu üzdən də qonşuların üzündə bir balaca həyacan vardi.

Həyətdən xeyli uzaqda tut ağacının kölgəsində oturan Mərdan kişinin üzündən qəribə bir təlaş, bir həyacan oxunurdu. Mərdan kişinin təlaşının səbəbi nə idi? Vaxtından tez olacaq doğum mu? Əslində bu həyacanın başqa səbəbi də vardi. Bu uzun illər əvvəl olmuşdu. Bizim üçün uzun illər əvvəl olan o gün Mərdan kişi üçün necə də yaxın idi, bəlkə də dünən kimi, hətta elə bu gün kimi...

ölümdən qurtararkən, gözlərində dostuna olan mərhəmət hissindən təbii nə ola bilərdi ki?! Amma Lətif indi NKVD-nin damında idi və az sonra ölcəkdi, bütün bunlara baxmayaraq, davada onu ölüməndən qurtardığı dostunu satmasına baxmayaraq, Lətifin baxışından aydınca oxunurdu ki, onun Akifə yazığı gəlir... Niyə? Nə səbəbə?

Hər kəs Lətif müəllimə lənət oxudu, axı o vətən xaini imiş, o xarici dövlətin kəşfiyyatına casusluq edirmiş! Məlikyan onun haqqında o ki, var danışdı... Akif müəllimsə susmağının və dostunu satmasının mükafatı olaraq yaşayırı...

Tezliklə məktəbə rus dili müəlliməsi olan bir erməni qadını və daha dörd erməni müəllimi göndərildi. Bir neçə ay sonra kəndə kolxozun inkişafı ilə bağlı onlarla erməni ailəsi köçürüldü, əslində Yeni Ulusoylu hər il planı 150 faiz yerinə yetirirdi. Umumi mənafə naminə, kollektivçilik prinsiplərinə əsasən kəndə bütün vəzifələrə ermənilər keçirildi, hətta Akif müəllim də məktəb direktoru vəzifəsindən alındı, yerinə ağızından süd iyi gələn bir erməni düşəni keçirildi. Tezliklə, məlum oldu ki, Akif müəllim təhsildə axsatmalara səbəb olurmuş. Partiya iclasında Akif müəllim tənqid olundu. Səhərisi gün kəndə xəbər yayıldı ki, Akif müəllim digər cinayətlərinin də üstünün açılacağından qorxaraq özünü məktəbdə asmışdır...

Həyatın qəribə işləri vardi. Bir də qəribə olan bu idi ki, Akif müəllim özünü asarkən ayağını altına stul qoymağın unutmuşdu, özünü asmağına asmışdı, di gəl asılı vəziyyətdə yerlə ayağı arasında yarım metrdən çox məsafə vardi və ona ən yaxın stulla asıldığı yer arasında 5 metr məsafə vardi. Görünür o özünü asarkən atlanıb boynunu ipə keçirmişdi. Amma kimsə bu haqda düşünmədi, ya da düşünməyə qorxdı, axı qorxunun cəzibəsi zalimin zülmünü ədalət kimi göstərirdi. Akif müəllimin ölümündəki bù müəmmənəni Mərdan yalnız indi gördü, fərqliyə vardi, uzun illər sonra... Bizlər niyəsə hər şeydə bir addım geridə qalırıq, bundan da böyük dərd budur ki, bir addım geridə qaldığımızı xəbər verənləridə eşitmırıq, qəbul etmirik... Çünkü yaşamaq üçün irəli baxmaq lazımdır! Çünkü biz dünyanın «humanist» sözünü icad

– Allah kərimdir, quyusu dərindir!

– Nə, Allah dedin? – qəh-qəhə çəkərək güldü: – Ay bəd-bəxt, elm insanın meymundan yarandığını keçən əsrədə kəşf edib, sən hələ də Allah uydurmasınamı inanırsan?! Ay yazıq, nə Allah var, nə o biri dünya var, nə Allahın zalimlər üçün cəhənnəmi var! Allah da, cənnət də, hamısı bu dünyadadır, tək fərqlə, Allah olmaq üçün, cənnətdə yaşamaq üçün gərək Şeytan olasan, özündən gücsüzləri əzəsən... – o qəh-qəhə çəkərək güldü.

– Düz deyirsən, sən heyvandan törənmisən, amma meymundan yox, ÇAQQALdan tö-rə-mi-sən, – Oskanyanın üzünə tütürərək bağırdı.

Oskanyan Lətfi vuraraq dəli kimi bağıraraq sıfətini irəli əyib onun gözlərinə baxdı:

– Çaqqal, hay nə vaxtdan türkün gözlərinə dik baxır?! Sizi bu qədərmi qudurublar?! – Lətif bütün qəzəbini, nifrətini intiqama dönüşdürüb bağırdı:

– Nə? – Oskanyan əslində son nəfəsini verməli olan insan dan, ölüm məkanında belə cürət görüb keyidi, sözü ağızında qaldı, Lətif ani hərəktə ona kəllə atdı, Oskanyan dəyən kəllədən yerə sərildi, ağız-burnunun qanı biri-birinə qarışdı, Oskanyan arvad kimi şüvən qopardı:

– Kömək edin... qoymayın... – cənəsinə daha bir təpik dəydi, cənəsi şaqıldayaraq qırıldı... – Oskanyanı yoldaşlarından cəmi 3-4 metr və 3-4 saniyə ayırırdı, amma ölümü düşünən, gözündə qorxu cazibəsi olan Oskanyandı, intiqamı parıldayan baxışla baxan, Oskanyana ölümü daddiransa 3-4 saniyə sonra öləcək olan Lətifdi. Lətif yalquzaq kimi bağıraraq Oskanyanın hulqumunu dişləyərək qopardı...

Akif yol boyu Lətifin baxışını unutmağa çalışdı. Lətifin baxışı isə yazığı gəlircəsinə ona baxındı. Qəribə idi, Lətifin baxışında bir mərhəmət vardı, amma qəribə olan Lətifin ona duyduğu mərhəmət hissi deyildi. Qəribə olan Lətifin son döyüşdə özünü qabağa ataraq Akifi ölümdən xilas edərkən də gözündə bu baxışın olması idi. Onda hər ikisi əsgərdi, döyüşürdü və Lətif evli olan, ata olan dostunu ölümdən qurtarmışdı və bir dostun dostunu davada

DOĞUM SANCISI

*Hər gedişin bir gəlişi var
Azərbaycan atalar sözü*

Mərdan kişi böyük eyvana qoyulan masanın arxasında, bir ayağını qucaqlayaraq, digər ayağı üstündə taxtda oturmuşdu. Gəlininin gətirdiyi çayı yudumlayırdı.

Solmaz da taxtin digər qırığında oturub, yaşıla qərq olmuş dağların arxasından yüksələn günəşin buludları rəngdən-rəngə salmasına baxırdı. Yüksələn günəşlə Solmazın üzü arasında sanki bir bağ vardı. Yüksələn günəşə baxan Solmazın üzündə, özünün də xəbəri olmadan sakit bir gülümsemə yaranmışdı. Birdən Solmazın üzündəki əzalar şəklini dəyişdi. Qarnında kəskin bir sancı duydular. Sancının ağrısından Mərdan kişinin yanında olduğunu belə unutdu, ağrından zarıldı. Əlində çay stəkanını tutan Mərdan kişi gəlinin zarımağını eşidəndə sanki onu tok vurdu, əli əsdi, stəkanda yarıdan olan çay belə yerə töküldü, ayağa qalixaraq Solmaza tərəf yaxınlaşdı:

– Qızım, nə olub?

Solmaz qaynatasının da burada olduğunu indi xatırladı, həysindən üzü qızardı, hətta bir neçə anlığa sancı ağrısını belə unutdu. Başını aşığı saldı, açıq olan saçı üzünə töküldü, sakit səslə dedi:

– Heç nə... – susdu.

Mərdan kişi daha bir şey demədi. İstiqamətini dəyişib eyvanın piləkənlər olan tərəfinə addımladı. Piləkənlə aşağı endi, xeyli aralıda olan tut ağacına doğru addımladı. Arxadan Solmazın səsi eşidildi:

– Tünzalə, ay Tünzalə... Tun-za-lə... – ağrından səsi qırıldı.

– Nədi az, ay Solmaz nə olub? – qonşu gəlininin həyətlərindən səsi gəldi.

– Tez bəri keç.

Tünzalə qonşuları İsrafil kişinin gəlini idi. O vaxtlar Mərdan kişi aradan hörük hödürərkən İsrafil kişiyə belə qərara qədilər

ki, arada bir qapı da qoysunlar. Daha bir birinə gəlmək üçün çöl darvazasından fırlanmasınlar. Tünzala indi o qapıdan içəri keçdi, piləkənlərə doğru qaçıdı. Mərdan kişini görəndə sürətini azaltdı, amma dayanmadan diləndi:

— Salam Mərdan dayı.

— ...

Tünzalə cavab gözləmədən piləkənlə yuxarıya qalxdı. Mərdan dayı heç onu eşitmədi də, tut ağaçına yaxınlaşıb, kölgəsində əyləşdi. Bir neçə dəqiqə əvvəl eşitdiyi zarılıtı onu əməllicə qorxutmuşdu. Deyəsən o bu zarılıtinin eynisini daha əvvəllərdə eşitmışdı axı.

Mərdan kişi onda gənc idi, sevdiyi Nazanla təzəcə evlənmişdi. Ömürlərinin gözəl, xoşbəxt çəğləri hələ qabaqda idi. Gözəl-gözəl planlar qururdular, həyatla bağlı, gələcəklə bağlı. Amma deyir sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Doğurdan da fələk tamam başqa şeylər sayırmış. (Doğurdanmı fələk başqa şeylər sayırdı, yoxsa içləri qurdalarla dolu ermənilərmi?!)

1965-ci ildə ermənilər quldur, bu günkü dillə desək terrorist Andronikin adının əvvəlinə «erməni xalqının qəhramanı» sözünü yazdırmağa nail olmuşdular. Ermənilər Andronikin anadan olmasına 100 illiyini və «genosidin» 50 illiyini qeyd etmək istəyirdilər. Azərybancanlılarınsa dünyadan xəbəri yoxdu. Bir də baxdlar ki, ermənilər...

A. Mikoyan SSRI Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri vəzifəsini tutmuşdu. Bu həmin dövrlər idi ki, artıq millətindən aslı olmayıaraq hamiya sovet xalqı deyilirdi, bu barədə atəşli nitqlər söylənilirdi. Hamımız qardaş imiş! Sovetlər İttifaqındakı hər xalq guya dünya millətlərinə hümanizim mövqeyindən yanaşırdı. Bunun təminatçısı isə Sovetlər İttifaqının özü idi. Bu uydurmalarla Azərbaycan xalqı elə uymuşdur, elə inanmışdır ki, hətta gənc nəsillər «Türk» sözünün xalqına aid olduğunu belə bilmirdi. Yaşlılarsa, "millətlərə hümanist yanaşma" sözünə elə inandırılmışdılar ki, heç nə danışmırıldılar. Nələrdən danışmırıldılar?! Keçmişdən, azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən necə qırılmasından, hayların bu torpaqlara necə gəlmələrindən danışmırıldılar... Əslində

Gecəni yata bilmədi, vicdanı ilə qorxunun cazibəsi arasında qaldı:

— Lətif niyə elə danışır? Əslində dedikləri danılmaz faktlardır! Dövlətin dedikləri ilə əməllərində ziddiyətlər var! — bu vaxt qorxunun cazibəsi cavab verdi, — yox əshi, Lətif vətən xainidir, ya da NKVD-nin adamıdır, məni tələyə salmaq istəyirlər! Bir də ki hökümətlə, hökümətlik etmək mənəmə qalib?! Yaşamaq üçün susmaq lazımdır — bu düşüncələr içində Akif müəllim səhəri diri gözlü açdı. Səhər yoldaş Məlikyanın yanına yollandı.

Lətif müəllimi dərsdəncə gəlib apardılar. Bu hadisədən bir saat sonra kəndə yayıldı ki, Lətif müəllim vətən xaini imiş, İran, İran vasitəsi ilə ingilislərə casusluq edirmiş. Lətif müəllimi kimsə görmədi. Kənd sakinlərindən onu ən son görənsə Akif müəllim oldu, NKVD-nin damında.

— Dövlətimizə, sovet idyologiyasına zidd danışdığını təsdiqləyirsənmi — NKVD işçisi Akif müəllimdən soruştu.

Akif müəllim gözlərini masanın altında gizlətməyə çalışdı, kəkələyərək:

— Bəli yoldaş Oskanyan, — cavab verdi.

Akif müəllim qeyri-ixtiyari gözlərini qaldırıb üz-başı döyülməkdən paşa-parça olmuş Lətifə baxdı. Lətif müəllim dik baxışla Akifin gözlərinə baxdı, amma bu baxışlarda nə sərtlik, nə acıq, nə nifrat vardi. Əksinə sanki bu baxışdı bir mərhəmət vardi, döyülen Lətif müəllim olsa da, yəqin ki öləcək olsa da, onun Akif müəllimə yazığı gəlirdi. Akif bunu onun baxışlarından hiss etdi, axı bu baxış ona tanışdı, o bu baxışı Lətifin gözündə bir dəfə də görmüşdü. Lətif piçıldadı:

— Qorxunun cazibəsi vicdanı susduraraq, insanın gözündə güclünün zülmünü ədalət kimi göstərir! Adı insandan igidi fərqləndirən cəhət bax bundadır! Çunkü igid qorxunun cazibəsinə qapılaraq qaraya ağ demir! Ölür, amma qaraya ağ demir! — O, bayaqqı baxışla Akifə baxırdı.

Akif Oskanyanın işarəsindən sonra damdan çıxdı, o Lətifin ağızına bir yumruqq ilişirdi:

— Kəs səsini küçük, — bağırdı.

di, bu da! Bax admızı ziyalı qoymuşuq, amma sovet dövlətinə xidmət edəcək qədərini uşaqlara öyrədə bilərik, görürsənmi biri-biri-mizlə belə həqiqəti danışmağa çəkinirik! Yəni o vaxt da öyrədilən kor savaddı, indi də...! Uşaqlarımıza öyrədirik ki, ulu əedadın meymundur! Yəni ki, ay uşaqlar keçmişdə meymunca danışmışıq, gələcəkdəsə rusca! Budur elm məktəbi, budur haqq-ədalət dövləti?! Heç olmasa o vaxt əziyyət çəkmədən üç hərif deyirdilər, «qul», indisə hərfinin sayı da bəlli deyil «zəhmətkeş»-miş?! – acı-acı gülümsədi, buna gülümsəmək demək olsayıdı əgər...

– Lətif get evə, yaxşıca yat, bu söhbəti unut, sənin ağızından qan iyi gəlir! Bir də bu barədə kimsəyə danışma, heç mənə də!

– Eh Akif, susmaq carə olsa idi nə vardı ki, yanında saxla ki, döyüş zamanı elə birinci güllə susan səngərə dəyir! Atılan gülləyə səs salan güllə cavab verir, susan səngər yox! Davanın ki, bu principini sən də görmüsən! Davada bizə hücum əmri verilən anları xatırlasana. Düşməni güllə-boran edirdik, onlar da bizi, kim az səs salırdısa o tərəf basılırdı, həqiqət budur, susmaq məglubiyyətin başlangıcıdır!

– Lətif bəsdir, sus artıq! Get!

– Davanın bir prinsipi də vardi, xatırlayırsansa?! Davada qabağa və ya geri qacmağın və ya qorxmağın bir əhmiyyəti yoxdur, güllə qorxana da, qorxmayana da, ona sarı gələnə də, arxasını çöyürənə də dəyir. Güllə üçün nə fərqi var insanın sinəsindən dəydi və ya kürəyindən, qorxağa dəydi və ya cəsura! Danışanları öldürürlər, susanları döndürürlər! – deyən Lətif müəllim Akifin kabinetindən çıxdı...

Akif müəllim qanı qara halda evə gəldi. Lətif müəllimlə danışdıqları vicdanının səsi ilə birləşib onu əzirdi. Arvadı Akif müəllimi qara-qara düşündüyünü görüb soruşdu:

– A kişi nə olub?

– Heç...

– Bir de görək...

Akif müəllim onun sözünü ağızında qoydu:

– Az danış, dur yerimi aç, yorğunam, varım yatım.

millətlərə «hümanist yanaşmaq» metoduna görə bəlkə də azərbaycanlılarla ermənilər iki əks qütb idi. Niyə? Çünkü A. Mikoyan SSRI Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri olandan hər şey başqa-laşdı, daha doğrusu gizlində görülənlər üzə çıxmağa başladı. Ermənilərə 1965-ci ildə erməni genosidinin 50 iliyini qeyd emək üçün rəsmi qərarla icazə verildi. Sözdə erməni xalqının qəhrəmani Andranikin 100 illik yubleyinin rəsmi şəkildə qeyd olunmasına icazə verildi.

Bəs azərbaycanlıları qırın ermənilər barəsində barı bizim ziyalılar danışdım?! Danışdılarsa, necə danışdılars?

1965-ci ildə «Ermənistən yenidən birləşdirilməsi» komitəsi yaradıldı. Artıq köhnə İravan xanlığında «Ermənistən yenidən birləşdirilməlidir» sədaları eşidilirdi. «Türklərə ölüm», «qisas», «Azərbaycanlıları qırmaq», «Qarabağdan, Ermənistəndən, Naxçıvandan azərbaycanlıları qovmaq və torpaqları Ermənistəna birləşdirmək» sədalarını eşitmək adı hal almışdı. Ermənilər toplu halında nümayişlər edirdi, hər yandan «Miatsek», yəni «birləşin» sədaları eşidilirdi. Azərbaycanlılar küçəyə çıxa bilmirdi, azərbaycanlı şagirdlər məktəbə getmirdi. Gedənlər döyüldü, «sən türksən» deyə qovulurdu. Azərbaycan xalqı hər yerdə hədələnirdi, təhqir olunurdu. Küçədə ermənilər və ordu bölükləri vardi. Hələ nə yaxşı ki, mühafizə üçün gəlmış olan orduya rəhbərliyi indi tatar adlandırdığımız türk xalqından olan və Bakıda doğulmuş polkovnik Bayazev rəhbərlik edirdi. (Təhlükəsizliyi təmin edən ordunun rəhbərliyində Bayazev yox, başqa millətdən biri olsa, azərbaycanlıları 1988-də rus ordusu necə qırğına verdi, bunun ilki bəlkə də o zaman, 1965-ci ildə olacaqdı.)

Ermənilər neçə-neçə birliklər yaratmışdı o zaman. «Milli özünü idarə birliyi», «Erməni gəncləri ittifaqı», «Ermənistən milli istiqlaliyyət partiyası» və daha neçə başqa adla birliklər, qurumlar. Hər yanda türkə ölüm saçan plakatlar yapışdırılmışdı. Ermənilərə, onları birliyə, türk qırğınına çağırıb bildirişlər, plakatlar paylanırdı. Plakatlarda azərbaycanlıların qovulması, Naxçıvanın, Qarabağın Ermənistəna birləşdirilməsi şərtləri vardi.

O hadisə o dövrü yaşıyan Yeravan azərbaycanlılarının yadداşlarında və Sovet İKP MK-dan gələn nümayəndələrinin sonradan cırılıb atılan qeyd dəftərçələrində qaldı. Olan hadisələr Azərbaycan xalqına çatdırılmadı. Xalqımızı qəsdən yuxuya verdilər. Nəticədə xalqımız o illərin bəhrəsi olan acını 1988-ci ildə daddı.

1988-ci ildə Azərbaycan xalqının ermənilər tərəfindən sürgün edilməsi və rus sovetlərinin buna göz yummasının səbəblərini 1965-ci ildə axtarmaq lazımdır. Daha doğrusu 1965-ci ilə, 1988-ci ildə erməni və rusların dünyaya gətirdiyi-doğduğu «Türk qırğını və sürgününün» ən böyük doğum sancısı kimi baxa bilərik və ya baxmalıyıq.

Tut ağacının kölgəsində oturan Mərdan kişinin xəyalları 1965-ci illərə qanadlandı. Həyatda çəkdiyi xiffətin, həsrətin əvəzinə bütün sevgisini verdiyi Nazanı xatırladı. Nazanla o qədər oxşar cəhəti vardı ki. Nazan da Mərdan kimi ata tərəfdən yetimdi. Onun da atası davadan qayıtmamışdı. Nazanın atası Berlin yaxınlığında 1945-ci ilin dekabr ayında həlak olmuşdu. Nazanın atası qələbə gününü görə bilməmişdi. Nazan da Mərdan kimi qələbənin ləzzətini dada bilməmişdi. Çünkü hər ikisinin anasına qara kağızın gəlməsi təxminən qələbə ilə üst-üstə düşmüşdü. Əslində bütün Azərbaycanın taleyində belə oxşar hadisələr çox idi. Amma Mərdanla Nazanın ata itkisi isti ikən qələbə zəfərini eșitmışdilər, o üzdən də onlar zəfəri atalarının ölümünə oxşar şəkildə başa düşürdülər. Nazangilin kəndini də 1948-ci ildə köçürmüşlər Muğana. Kəndin böyük əksəriyyəti Muğanın istisinə dözməmişdi, əhalinin böyük əksəriyyəti qırılmışdı. Nazangilsə əvvəldən Muğana köcməmişdi. Anası ağlayaraq Kənd sovetinə getmiş, demiş ki, ərim davada həlak olub, mənimsə bu kəndə qohumum-filan yoxdu, mən bu kəndə başqa kənddən ərə gəlmışəm. Barı icazə verin qardaşımın yanına köcüm. Nazanın anasına kimsə məhəl qoymamışdı. Amma orada köçürməni həyata keçirən zabitin qadının göz yaşlarını görüb ürəyi ağrımışdı. Milliyyətcə Ukraniya yahudisi olan o zabit Nazangili dayısının yanına, yəni bizim kəndə, II Ulusoyluya köcməsini təşkil etmişdi. Ukrayna yahudisi Nazanın anasına, Həcər xalaya zorla danışlığı Azərbaycan dilində utana-

tündən çəkmədi. Akif bunu hiss etdiyindən gözlərini yayındıraraq, bir anlıq deyilənləri beyin süzgəncindən keçirdi, amma ani hərəkətlə bağırdı:

– Lətif düşünmək ziyanlıdır, yalnız icra etməli, başa düşürsənmi? Necə deyərlər, bal satanı da, bal alanı da...

– Axı bal adına satılan da, alınan da bizik, – Lətif gücsüz halda etiraz etdi.

– Nə edək deyirsən, cinqırımızı çıxarsaq öldürəcəklər, hətta nəsilimizi kökündən qaziyacaqlar! Bundan başqa nə edə bilərik?!

– Bilmirəm, ən azından həqiqəti özümüzə inkar etməyə bilərik, bu da bir başlangıçdır!

– Vətəndən danışanı vətən düşməni, xalqdan danışanı xalq düşməni edirlər səni sağ ol, sakitcə otur oturduğun yerdə. Deyəsən itirdiyin qolun sənə azlıq edir, başını da itirmək istəyirsən?!

– Qolumun yerinə başımı itirməyə razi olardım, kaş! Belə əzab çəkməkdən ölmək yaxşıdır! Atalar yaxşı deyib, «ölmək ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir!»

– Bah, ölüf nağarajan ki ayə?! – Akif müəllim əsəbləşdi.

– «İgid bir dəfə ölür, qorxaq yüz dəfə», ayə gündə yüz dəfə ölmürük mü? Mərdanın nitqi belə səni qorxudur, yaxşı hazırlasdır Mərdanı, yoxsa işimiz bitdi deyəndə sənsən, indi deyəsən hədindən artıq fəal oldu deyə, qorxan da sənsən, içi mən qarışq! Elə edəndə də qorxuruq, belə edəndə də! Guya yaşayırıqmı?! Bu yaşayışdım?

– Bəsdi, az çərənlə! Quldarlıq dövründən ki yaxşıdır?

– Guya nəyik ki, qul olmamış?! Quldarlıq dövründə quldar qula nə istəyirdi etdirirdi, hara istəyirdi köçürürdü. Quldar qula deyirdi ki, canın çıxsın işlə. Sovet dövründə də adımız olub zəhmətkeş, yenə nə istəyirlər edirik! Quldarlıq dövründə qulu canı çıxanاقan işlədirildilər, bunlar da. Guya Sovet dövləti nə deyir? Deyir cəmiyyətimizin əsas siyasəti əməyə dayanır, yəni işlə. Siyasətinə uyğun hara lazımdır köçürür, guya quldar elə belə qulları harasa köçürürdü? Yox, o da hansısa səbəblə qulu gah ora süründü, gah bura! Quldar da qula ölməyəcək qədər yemək-içmək verirdi, buda! Quldar da qula yalnız ona xidmət edəcəyi qədər təhsil verir-

– Amma mən orada vuruşan gürcülərin olduğunu öz gözlərimlə görmüşəm, – Akif qəribə əda ilə dedi.

– Akif sənin etmək istədiyin nədir? – Lətif müəllim kədərli halda ona baxdı:

– Necə bəyəm?

– Sən mənimlə həqiqətin nə olduğunu müzakirə edirsən, ya onlar kimi sadəcə həqiqəti gizlətmək üçün söz bulmacası oynayırsan?!

– Başa düşmədim? – Akif yenə dürüst cavab verməkdən qaçıdı.

– Demək Mamayka kurqanında olan döyüşdə olan gürcüləri öz gözlərinlə görmüsən?

– Bəli, – Akif müəllim qətiyyətlə dedi.

– Hə sən əsgərlərinin böyük əksəriyyətinin azarbaycanlılar dan ibarət olduğu gürcü diviziyasını deyirsən, eləmi?!

Akif qəzəblə bağlırdı:

– Amma o diviziyyada gürcülər də vardır!

– Gürcülərmi? – Lətif müəllim kinayə ilə soruşdu.

– Hə, elə sənin dediyin abidə kompleksində adları yazılan gürcüləri deyirəm! Buna da ki etiraz edə bilməzsən! Bu ki, faktdır! – o qələbə qazanmış birisi kimi gülümsədi:

– Demək abidə də yazılmış gürcü adlarından danışırsan, hə?

– Lətif müəllim kədərli halda köksünü ötürdü, onun əli əsirdi.

– Hə o abidə də ki, gürcü adları var, bu düz deyil?! – bu dəfə Akif Lətifdən kinayə ilə soruşdu:

– O abidədə neçə gürcüləşdirilmiş azerbaycanının, Axıskə türkünün* borçlaların adı vardı? – Lətif müəllim qəhərdən boğula-boğula soruşdu: – Neçə adları gürcüləşdirilməyən türkə ordenlər verildikdə, gözümüzün qabağındaca adları gürcüləşdirilərək yazılırdı, sən de? Bəs onlar kim idi? Bəs onları dünya hansı millət kimi tanıyor və tanıyacaq?!

Akif müəllim niyəsə haqqı danmaqla məşğuldı:

– Onlar hamısı davada qaldı, qabağa baxmaq lazımdır!

Lətif müəllim susdu, yalnız kədər dolu baxışlarını onun üs-

raq demişdi ki, bağışla köçənlərə verilən 400 manatı (sonrakı 40 manat məbləği) sizə vermedilər. Həcər xala ağlayaraq deyib ki, Allah səni saxlasın qardaş, bu dövlət ərimi, ərimin tək xatirəsi olan obasını əlimdən aldı, 400 manat hansı dərdimi sağaldasıdı. Həcər xala bunları deyib hönkürmiş, həmin zabit də tez astadan deyib ki, sakit dur nə edirsən, elə demə eşidən olar, vətən xaini deyib sürərlər Sibirə. Həcər xala da sağ ol deyib düşübmüş yola. Beləcə bütün kənd kimi onlar da bağlarını-bağatlarını, evlərini qoyaraq köçmüslər, amma hər kəsdən fərqli onlar Muğana yox, bizim kəndə gəlmışdilər.

Bəlkə də həyatlarındakı bu oxşarlıq, onları elə uşaq vaxtından biri-birinə bağlamışdı. Sonra Mərdanla Nazan evləndi, dilləri hələ də Yeravan deməyə yatmayan İravanda texnikuma daxil oldular. Onlar 1965-ci ildə texnikuma daxil olmuşdular. Sanki ermənilər də onları gözləyirmiş kimi aləmi qatmışdilar biri-birinə. Hər yanda «Türklərə ölüm» deyə bağırıldilar.

Mərdan kişi indi tut ağacının altında otursa da o günlərdə idi...

Mərdan Nazanla üzbüüz oturmuşdu. İravanda şəhərin kənarı sayılan yerdə kirələdikləri balaca bir ortağda oturub biri-birinə baxırdılar. Otağa gəj vurulmuşdu, boyası yoxdu. Bir gündə kənddən gətirdikləri iki dəst yorğan-döşək yiğilmişdi. Mərdan hələ bir masa, iki stul da almışdı. Düzdü, Mərdan onları təmir edəsi olmuşdu, amma indi onlar yemək yeməyə, əsası işə oturub oxumağa masa və stulları vardi. İndi də o stullarda oturub biri-birinin üzünə baxırdılar. Pəncərədən baharın iliq nəfəsi azca da olsa duyulurdu. Günəş buludların arxasından onlara göz-qaş edirdi. Mərdan Nazanın üzünə elə baxırdı ki, elə bil arxioloq yeni kəşf etdiyi, tapdığı abidəyə baxaraq öz əməlindən həzz alındı. Nazan ayağa qalixib pəncərəni açdı. Mərdanın oturduğu stulun arxasına keçdi, arxadan Mərdanı qucaqlayaraq dedi:

– Nə gözəl havadır, lap Ulusoyun baharına oxşayıր.

– Hə, Nazlim, düz deyirsən, – deyə Mərdan əllərini qaldıraraq Nazanın boynuna dolanan əllərini tutdu.

– Nə olacaq, Mərdan nə düşünürsən? – o olan qarşıqlığı nəzərdə tuturdu.

* Mexseti türkü

– Nə deyim, bilmirəm. Beynəlmiləlçilikdən danışdığınız bir zamanda, belələrinin xarici dövlətlər tərəfindən hazırlanğından başqa bir şey düşünə bilmirəm, – Mədan fikirini dəqiqləşdirdi.

Elə bu vaxt küçədən gələn səslər hər ikisini diksindirdi.

– Miatsek, miatsek... – bağırın yeddi-səkiz erməni küçə ilə gedirdi. Birdən ermənilərdən biri irəli sıçrayaraq bağırdı:

– Arxamça gəlin, gedən türkdür, cəld... Türklərə ölüm.

– Türklərə ölüm, türklərə ölüm... Arxada qalan ermənilər də qaçaraq, irəlidə qaçan erməninin səsinə hay verdilər. Küçənin tindindəki bir nəfəri dövrəyə aldılar. Ermənilərin üzük qaşı etdikləri adəmin əlində bir çörək və qəhvəyi rəngdə kağız torpavardı. Ermənilərdən biri soruşdu:

– Ara sən kimsən?

– Azərbaycanlı... – deyə yan-yörəsinə baxan oğlan cavab verdi. Nə edəcəyini bilmirdi. Kimsədən kömək gəlməyəcəyini bildi. Çünkü küçədən hər kəsin bağırmasından bəlli idi ki, hamısı ermənidir.

Ermənilərdən biri təpiklə oğlanın torba və çörək tutan əlindən vurdu. Çörək və torba oğlanın əlindən yerə düşdü. Torbanın yerə düşənməsiylə çırılması bir oldu, qırılan yumurtalar yerə dağıldı. Oğlan gözünü çevirərək qırılmış yumurtalara zillədi, yumurtalar da sanki ermənilər kimi oğlandan üz döndərmişdi, salamat qalan bir yumurta da yoxdu.

– Ara, sən türksən...

– Mən türkəm?! – təəccüblə oğlan ermənilərin üzünə baxdı və dedi: – Mən türk deyiləm, azərbaycanlıyam – o türk sözünün nə mənənə verdiyini düşündü.

– Ara, bizi lağa qoyursan, azərbaycanlı da türkdür də. Türklərə ölüm.

– Türklərə ölüm. – digər ermənilər də bağırdı və oğlanı vurub yerə yıxıldılar. Oğlan bayaq qırılıb dağlımış yumurtaların üstünə düşdü. Ermənilər oğlanı təpikləməyə başladılar. Oğlan cavab vermirdi, əslində heç elə bir imkani da yoxdu. Birdən ermənilərdən bir söyməyə də başladı:

bütün imperiyaların tək qorxusu türk olub və türkü məhv etmək istəyib. Türkdən sonra bütün İslam dünyasını məhv etmək istəyiblər...

– Səninki şovinizimdir, səninki qatı millətçilikdir; – Akif müəllim faktlar qarşısında aciz qaldığını bilə-bilə inkar edirdi.

– Mənəm millətçi?

– Bəli...

– Mən faktları deyirəm...

– Sənin dediyin təsdiqi olmayan faktdır, bəlkə azərbaycanlılar qorxaq olub, ona görə də ad alanı az olub; – ciyinini çəkərək soruşdu: – Mənim günahimdir?!

– İndi Ukraynada, Mamayka kurqanında böyük qələbə heykəli ucalır, doğrudurmu?

– Nə olsun ki? Qələbə heykəlidir də?! Nə var ki, burda?!

– Mən o döyüsdə yarlandım, bilirsən...

– Bunun məsələyə nə dəxli var?

– Döyüsdən bir gün əvvəl hissəmizdəki erməniləri harasa apardılar, xatirindədirmi?

– Eeee... nə olsun? Hansısa cəbhə yarılmışdı, qabağını almaq üçün aprmışdılardı erməniləri, hə indi xatırladım. Görürsən hətta erməniləri bizdən ayırib qaynar yerə apardılar, sənsə salmışan millətbazlıq var, elə olsa erməniləri qoruyardılar.

– Hııı... – Lətif müəllim acı-acı gülümsündü; – bilirsən də o döyüş sovet ordusu üçün böyük dönüş yaratdı. Orada sonradan hesablaşdırılar ki, bir kv. metrəyə 500 top mərmisi düşmüştür, 300 min əsgər itirdik orada, amma almanları geri basa bildik, elə bu üzdən də qələbə heykəlini Sovet dövləti orada tikdi və bu döyüsdə ölen əsgərlərin hamısının adı abidə kompleksinin divarında yazılıb.

– Nə olsun ki... – Akif müəllim soruşdu.

– O olsun ki, o adlar içində bir nəfər də olsun erməni adı yoxdur, başa düşürsənmi? 300 min nəfər arasında bir erməni də olmayıb, amma erməni Sovet İttifaqı qəhramanı bizdən iki dəfə çox olur, hansı məntiqlə? – Əsəblə əlini yellədi: – Döyüsdən bir gecə əvvəl erməniləri aradan çıxaran siyasi qüvvənin məntiqləmi...? Çünkü mən başqa məntiq görmürəm!

cavabı olsun, həm mənim.

– Necə bəyəm... – Akif müəllim qaşlarını dartaraq alını ovaşdurdu.

– Azərbaycan xalqı necə cəbhədə vuruşub?

– Necə bəyəm...

Lətif müəllim bir barmağını qatlayıb:

– Məslən, bir Azərbaycan diviziyası olub...

Akif müəllim davam etdi:

– Canım saa desin ermənistan diviziyası, bilirsən də diviziyanın əsas hissəsi azərbaycanlılar idı. Sonra Gürcüstan diviziyasında da elə olub. Dərbənd diviziyasında da elə elə olub. Görürsənmi xalqımız bu dövlət uğrunda canın qoyub, sənsə – Akif müəllim sevincək cavabladı.

– Yəni azərbaycanlılar nəinki öz adı ilə, demək olar ki, bütün Qafqazın adından vuruşub, hə?

– Hə, elə olub. Necə bəyəm?

Lətif müəllim göz yaşlarını saxlaya bilməyərək:

– Demək Azərbaycan nəinki öz adından, hətta erməninin, gürcünün, dağıstanlıların adından vuruşub...

– Onlar da vuruşub da...

– Amma onlar öz adından vuruşub...

– Nə olsun ki? – Akif hələ də bir məntiq görmədən bağırdı.

– Nəticəyə baxaqda.

– Nə nəticəsi...?

– Razısan da azərbaycanlılar bütün Qafqaz diviziyalarının əsas hissəsini təşkil edib?

– Hə, razıyam.

– Nəticə isə belədir: 90 gürcü, 90 erməni, 43 azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülüb. – O, bağıraraq soroşdu: – Davada igidlik göstərən necə erməni görmüsən sən, hə Akif? Bəs necə olur ki, gürcü, erməni Sovet İttifaqı Qəhrəmanı bizdən çox olur?

– Davadı da.

– Davadır yox, çünkü onlar xristiandır, çünkü Stalin gürcüdür, Mikoyan ermənidir, bizsə türkük, müsəlmaniq! Tarix boyu

– Ara, sənin ananı... – Ermənilərin gülüşləri ilə söyüsləri biri-birinə qarışdı.

Bayaqdan təpiklərə sakitcə baş əyən oğlan elə bir yaralı qurda döndü, söyüsləri eşidib elə qışqırkı ki, hətta ermənilərin üzünə qorxu çökdü. Oğlan bir ermənin ayağından tutub yerə yıxdı, üstünə minib başladı yumruqlamağa. Oğlan ona dəyən zərbələrə fikir vermədən ilk sözüş söyən erməni altına salıb yumruqlayırdı. Ermənin də sıfəti oğlanınki kimi qan içində idi, erməni elə hala qaldı ki, artıq ermənilər oğlanı vurmaqdan əl çəkib oğlanı ermənidən ayırmak istəyirdilər. Amma oğlan altındakı erməniyi boğazlayaraq başını yerə vururdu, ermənilər oğlanı arxadan dartdıqda o erməniyi də boğazlamaqdən əl çəkmədən ölüylə birlikdə yuxarı doğru qaldırdı. Altda qalan ermənisə, bayaqdan dediyi sözlərin hamısını unutmuşdu, nə «Türkə ölüm» deyirdi, nə «birləşin» deyirdi, nə də ki «Türklər rədd olun» deyirdi, cir səslə bağırır, kobud, qalın səsdən əsər-əlamət qalmadan bağırırdı:

– Qurtarın, məni qurtarın... məni bunun əlindən alın. Ay ana... öldüm. Ay burnum...

Bayaqdan gözə dəyməyən milis işçisi ortaya çıxdı, qaçaraq bağıran erməniyə tərəf gəldi. Qaçdıqca yekə qarnı da qaçmağına uyğun yırğalanırdı. Ara vermədən fit verirdi. Tənginəfəs halda bağıran erməniyə çatdı, qeyzlə dilləndi:

– Türk itinə bax, gör uşağı nə hala salıb, hələ təkdir, yoxsa gör nə edərmış?!

Arxadan qaçan milislər də oğlanı tutub özləri ilə dartıb apardılar. Döyülen erməni üçün haradansa təcili yardım maşını peydə oldu. Döyülmüş erməniyi təcili yardım maşınınina mindirdilər, yanına da bir milis nəfəri mindi. Azərbaycanlı oğlanısa dubinka vura-vura milis maşınınına mindirib apardılar.

Erməni həkimləri erməni yaralısını elə ustalıqla, elə canfəşanlıqla qaldırırdılar ki, kim görəsə hər kəsin gözü yaşarardı. Həkimlərdən biri təəccübə deyirdi:

– Gör hansı zəmanədə yaşayırıq, günün günorta zamanı erməni döyürlər.

Ariq, uzun qarğı dimdiyi kimi burnu olan erməni də onun sözünə qüvvət verirərək:

– Hə düz deyirsən, yazıq oğlan, gör nə haldadır. Görən neçə nəfər türk döyüb bunu!?

Oradan hələ getməyən milis üzünü döndərib küçədəki erməni gənclərinə:

– Eşitdiniz, tək-tək gəzməyin, türklər tək gəzən ermənilərə hücum edir, – milis əlini yelləyərək qırmışdı. Erməni gəncləri də qırmışdı. Digər küçələrdənse səslər gəlirdi:

– Türklərə ölüm, türklər rədd olun...

Erməni milisi gedən təcili yardımın dalınca baxaraq, başını yellədi:

– Yazıq uşaq, gör nə halda idi, üzünü doqquz erməni gəncinə çevirərək diləndi: – Gedib hamiya bu hadisəni deyin, deyin ki, türklər bizi təkləyib döyür, qoy tək gəzməsinlər. – Erməni bunları deyib elə ucadan güldü ki, damda bayaqdan səs-küyə məhəl qoymayan göyərçinlər də havaya qalıxdı.

Bu hadisənin şahidi olan Mərdan küçəyə çıxıb oğlana kömək etmək istəyirdi, amma Nazanın olan hadisəni görməsi ilə halının dəyişməsi bir oldu. Mərdan hər şeyi unudub Nazanın hayına qaldı. Cəld çıxıb su gətirdi, Nazanın üzünə su çılədi. Nazan hanan-hana özünə gəldi. Nazan özünə gələndən sonra o pəncərədən boylandı, yerdə tapdanmış çörək, qırılmış və qana batmış yumurtalar qalmışdı, uzaqdansa səslər gəlirdi:

– Türklərə ölüm, Türklər rədd olun...

Mərdan əlini divara döyürdü. Hirsindən bütün bədəni əsirdi. Üzünü çöndərib Nazana dedi:

– Köpəklərə baxırsan. Gəlib yurdlarımıza sahib çıxdıqları yetmir, indi də bizi döyüb, söyürlər, üstəlik bir də həbs edirlər. Hələ bir türklərə rədd ol da deyirlər.

– Mərdan? – Solmaz təəcübələ soruşdu.

– Hə...

– Biz indi kimik? Niyə üzümə elə baxırsan? Düz deyirəm də. Biz kimik?! Türkük, yoxsa azərbaycanlı?!

Mərdan əlini-əlinə vuraraq dilləndi:

göstərməklə bu xəstəlikdən qurtar, axı mən gördüyüümü deyirəm, sən əksini isbat et, mən də rahatlanım.

– Rus xalqı bizi burjaziya istismarından qurtardı, niyə?

– Bütün imperiyalar hər zaman istismar etdiyi xalqı hər hansı siyaset donu altında əsarətdə saxlamışdır. Ə, kişi əvvəl heç olmasa başımızdakı özümüzünkü olub, indi ağalarımız rusdur, haydır, ermənidir. Bir Məlikyanın diğasının adı gələndə bilmirik nə edək, bəy zülmü bundan artıq olub ki?

– Nə bəybəzliyi, Məlikyanla biz bərabər huquqlara malik deyilikmi? Nökərin, rayətin ağızı nə idi bəyə etiraz etsin?

– Doğurdan, Məlikyanı etiraz edənlər hamısı vətən xaini adı altında gullənməyibmi ki? Özün niyə Məlikyanı etiraz etmirsən?

– Niyə etiraz etməliyəm ki?

– Məsələn bizə xüsusi tapşırığı, şanlı erməni xalqından şagirdlərə xüsusi olaraq danışmağımıza etiraz edə bilərdin? De ki, siz niyə təkcə “erməni” sözü ilə adlandırmalıyıq, “hay-erməni” deyəciyik sizə? Beynəlmiləlçi bir dövlətdə «nə erməni millətbazlığıdır?» deyə bilərdin. Mən hər deyəndə deyirsən nə millətbazlıqdır salmışan, ona da etiraz edib deyə bilərdin ki, nə millətbazlıqdır salmışan, beynəlmiləl sovet xalqıyıq da!

Akif müəllim özünü də inandırma ehtiyacı ilə:

– Bəs təvəzakarlıq, bəs hörmət? – deyə soruşdu.

– Bəs Məlikyan niyə o dediyini bizə qarşı etmir? Nə təhəri olur ki, erməni millətindən danışmaq hörmət olur, təvəzökarlıq olur, bizim qədim kəndlərin haylarla doldurulması beynəlmiləçilik olur, kəndlərimizin tarixi adlarının haylaşdırılması yenilik, sovetləşmə olur, amma bu yeniliklər həmişə bizdən alır, rusa-haya isə nəsə verir? Necə olur, hə?

– Çünkü... – söz tapa bilmədi.

– Çünkü bizdən alınası nəsə var, bizi də əsarətə alıb, istismar edirlər, bu istismarın adısa sovetləşmədir! Sovet siyaseti hər adımda bizdən nəsə alıb!

– Lətif unutma ki, rus xalqı olmasa almanlar bizi məhv edərdi. Bəs buna nə deyəcən?

– Yaxşı dedin, bir sual verim, cavabla, həm sənin sualının

Akif müəllim onun səsindəki vurğudan yenə nəsə qəribə bir şey deyəcəyini anlayıb kükredi:

– Yenə nə ixtira edəcəksən, bəsdir artıq?!

Lətif müəllim onu boğan qəhərə fikir vermədən dedi:

– Onlar Kirov heykəlini Bakının ən uca yerində qoyublar. Həm də bilirsənmi harada?

– Dağüstü parkdadır da...

– Hə, amma o park belə sovet siyaseti kimi saxtadır. O parkın yeri qəbiristanlıq olub, Cəmbərəkənd qəbirsanlığı. 1918-ci ildə bolşevik-daşnak quldurlarının qırıldığı müsəlmanlar, bizə köməyə gələn Osmanlı əsgərlərindən şəhid düşənlər orada basdırılmışdır. Minlərlə müsəlmani qıran quldurlar, indi də şəhidlərimizin sümmükləri üstündə park salıb, adını da Kirov adına dağüstü park qoyublar. Bu qədər təsadüf olmaz! Bu qədər millətin mənliyi ilə oynamaq olmaz! Və Bakıdakı ən böyük heykəl olan Kirov bizim xalqımıza acıq verirmişcəsinə əlini yuxarı qaldıraraq «qapazını» bizlərə göstərir, sanki demək istəyirlər ki, bax sizi belə qapazlaşmışıq! Və sanki Kirov heykəli ilə xalqına nə demək istədiklərini anlayan Nəriman Nərimanovun heykəlisə əlini belinə qoyaraq başını aşağı salıb, düşünür və peşmandır... Azərbaycanın bir layiqli oğlu yoxdurmu ki, ən böyük heykəl bir erməni diğasına qoyulub? Niyə 1918-ci ildə qırdıqları minlərlə müsəlmanın qəbirləri üstündə bir park saldılar? O parka bir erməni diğasının adını vermək bizlərə sataşmaq demək deyilmi?! Həm də o qəbirlərdə yatan müsəlmanların qatilləri məhz onlardır...

– İki xalq arasında nifaq salacaq hadisələri unutmaq lazımdır! Məqsəd budur!

– Onda Ermənistanda ən böyük heykəl bir azərbaycanlıların olaydı da! Məsələn, Nəriman Nərimanovun heykəlini ucaldıydılar! Amma mən eșitdiyimə görə Yeravanda Nəriman Nərimanovun adına olan küçənin də adını dəyişdirmək istəyirlər! Tezliklə edəcəklər də... – 1965-ci ildə tarix buna da şahid olacaqdı.

– Dediym kimi, sənin danişığın məntiqsiz millətçilik danişığıdır!

– Nə deyirəm, mən də deyirəm ki, qardaş, mənə doğrunu

– Nə bilim.

Bilirəm ki... Kəndimizdə yadimdadır, biz uşaq olanda, bir-iki nəfəri çayxanada türk sözü dediyinə görə tutmuşdular. Mən də anamdan soruruşanda ki, türk kimdir, ağızımın üstündən vurdur, dedi bir də o sözü ağızına alma. Dedim ki, niyə axı?! Dedi ki, bala, qurvan saa, demə yoxsa məni tutarlar. Mən bir də heç yerdə demədim. Heç yerdə də eşitmədim türk sözünü. Ta ki, bu lənətə gəlmış bu ilə kimi.

– Yaxşı, Mərdan sənə də maraqlı gəlmir ki, biz kimik? Türküksə Azərbaycan haradan çıxdı? Yox azərbaycanlıqsa türk sözü haradan çıxdı?

– Nazan bilmirəm. Bircə bilirəm ki, bu erməni itləri bir vaxt burada barmaq sayı idи. Indi bizə aqalıq edirlər. Kökləri kəsilmişlər... Mərdan olan hadisələrin təsiri ilə ilk dəfə idi ki, sovet idyologiyasına zidd olan milli hislərə qapılmışdı.

– Elə demə, Mərdan. Onlar da insandı. Onların da pisləri, yaxşılıarı var. Onların da məni kimi boylu gəlinləri var, yəqin onlar da məni kimi yalnız sülh istəyirlər.

Bayaqdan əsəbindən dodaqlarını gəmirən Mərdan qımışaraq dedi:

– Az, canın yanmasın, lap Lenin babanın kitabındaki kimi dedin.

– Nədi, düz deyirəm də. Analar əsla dava istəməz. İstəməz ki, uşaqları yetim olsun.

– Niyəsə inanmırəm. Yadımdan heç çıxmır, müəllimənin löhvhədə səhvini düzəldəndə, ana kimi sevdiyim o erməni arvadının astadan dediyi söz, əsla beynimdən çıxmır, əksinə beynimdə elə ucadan səslənir ki o sözlər «nə olacaq kökü kəsiləsi türk diğasıdır».

– E... sən də... yaxşı da. Bunlar hələ gəncdilər deyə belə edirlər. Yadındadır bizim kəndə hörükçülük edən ermənilər, necə də isti qanlı adamları. Hələ o yaşlı qozbel Vartan əmi yadındadır. Bizim dildə bizə necə də «qadınız alım» deyirdi. Yadındadır, deyirdi ki, qızım olsa sizin kənddən birinə verərdim. Siz çox məhrəban insanlarsınız. Bunlar da hələ cavandır... Biz sovet xalqıçıq, bunlar tezliklə hər şeyi başa düşəcək. Hər şey yaxşı olacaq, baxarsan, Nazan gülümsündü.

– Sən də qəribə qızsan e... Nazan. Bəzən səni heç başa düşmürəm. Biz qoca ha döyük. Bəs biz niyə «erməniləri qırın», «ermənilərə ölüm» demirik. Özü də biz onların torpağına yox, onlar bizim torpağa gəliblər. Həm də biz bilmirik türk kimdi, onlar hərdan bilir. Demək onları öyrədən var da.

Bu dəfə Nazan çıynını çəkdi:

– Nə bilim e. Mənə niyə deyirsən?! – çıynını çəkərək incik halda dedi.

Küçənin görünən tinindən qoca bir qozbel axsaya-axsaya gəlirdi. Üzü qırış-qırış idi, kim belə üzü birini görsə düşünərdi ki, belə qocalmış insan pislik edə bilməz, yalnız ölüm haqqında, etmiş olduğu günahlar varsa onu yaxşılıq etməklə yumaq haqqında düşünər. Qoltuğunda plakatlar olan qozbel erməni gördüyü hər erməniyə plakat verirdi və artıq batmaqdə olan səsiylə bacardığı qədər ucadan bağırırdı:

– Türk'lərə ölüm, türkləri öldürün. Mənim ayağımı qıran türklərin əvəzinə türklərin başını əzin. – Hər plakat verdiyi erməniyə mütləq axsadığı ayağını göstərib deyirdi: – Mənim ayağımı qıran türklərin əvəzinə türklərin başını əzin...

Mərdanın əsəbdən bozarmış sıfəti qaraldı, yenicə özünə gəlmış Nazana tərəf baxaraq, hirsindən dodağı əsə-əsə diləndi:

– Nazan bu da sənin Vartanın, bax – əlini pəncəriyə uzatdı, gəlib kəndimizdə hörukçülük edən Vartandı. Bu da sənin Qozbel Vartanın. Kirvə-kirvə deyən Vartandı, buda bayaqdan təriflədiyin Vartan. Özü də kənddə heç axsayıb eləmirdi, indi gör necə axsayır. Artist oğlu.

Nazan pəncərədən qozbelə baxdı, təəccübədən sıfəti dondu:

– Bunların neçə sıfəti varmış. Mən də deyirdim ki, meşə çapqalsız olmaz.

Artıq hava qaralmışdı, evdəsə çörək yoxdu. Bayaqdan sükuta qərq olmuş otaqda səssizliyi Mərdanın piçiltiya bənzər səsi pozdu:

– Gedim çörək alım. – Mərdan ayağa qalxdı, qapının yanına yaxınlaşdı. Asılıqan əvəzinə taxtaya vurulmuş mismardan ködəkcəsini götürdü. Asta-asta ködəkcəni geyinməyə başladı. Əlləri geyinməklə məşgul olsa da, Mərdan tamam başqa şeylər düşü-

onlar hardadır, hə deyəcəksən ki, ateizim dövlətində yaşayırsan. Bəs erməni kilsələri niyə durur və qəribə olsa da artıq erməni kilsələri hay kilsəsi olub... və alban kilsələrini təmir edirlər, qəribədi təmirdən sonra bəzi yazılar yox olur... Bəs ateizim dövlətində yaşayırıq? Bizə gələndə məscidlər yox edilir, onlara gələndə qədim türk kilsələri haylaşır...

– Sən hadisələrə şovinistçəsinə baxırsan, ona görə də hər şeyi belə görürsən!

– Akif, günbəgün qədim Azərbaycan kəndləri əlimizdən alınır, adları dəyişdirilir, belə beynəmiləlçilik olar?!

– Beynəmiləlçilikdir də.

– Qəribə beynəmiləlçilik metodudur bu, burada Azərbaycan adları yox edilir, Azərbaycanda isə bir rayona Şəumyanın* adını veriblər, qədim Gəncə şəhərinin adını dəyişib Kirovabad ediblər. Burada tarixən türkə olan adları erməniləşdirirlər, Bakıda neçəneçə küçələrə, qəsəbələrə erməni adları veriblər. Əla beynəmiləlçili metotdur! Sən də, mən də bilirom ki, əslində Şəumyan və Kirov xalıqımızın qanını içib, bəlkə də milyonla azərbaycanlısı öldürüb! Əvəzdə isə onları hələ bir xalq qəhramanı da ediblər bəsimizə! Kül bəsimizə, az qala Şəumyana, Kirova rəhmət oxudalar...

– Sən şovinistsən, – Akif müəllim bağırdı.

– Bəs azərbaycanlıların qatili Şəumyanın xalqımızın qəhramanı kimi qələmə verənlərin etdikləri nədir? Hələ eşitdiyimə görə ona da heykəl qoymaq istəyirlər, Şəumyanın itinə də?

– Kimə heykəl qoyublar ki? – Akif müəllim etiraz edirmişcəsinə soruşdu, qeyri ixtiyarı özü də cavab verdi: – Kirova...

Lətif müəllim qəmli-qəmli başını yırğalayaraq dedi:

– Hə, Kirova! Gör nə günə qalmışlıq ki, Azərbaycanın paytaxtı olan Bakıdakı ən böyük heykəl Kirovundur.

– Mən Kirov heykəlini görmüşəm, çox əzəmətli heykəldir, – Akif müəllim yenidən səmimi danışıqdan qaçmağa çalışdı.

Lətifinsə bu mənasız cavaba əsəbləşməyə heç həvəsi yoxdu:

– Hə, onlar Kirov heykəlini ucaldarkən hər şeyi nəzərə alıblar...

* indiki Xətai rayonu, Bakıda

- Necə oldu ki, haylarla erməniləri bir millət etdilər?
 – Qaynayıb qarışıblar, mənə nə? -Akif müəllim söhbətdən canını qurtarmaq istəyirdi.
 – Yaxşı, erməni daşnakları bizim kəndlərə niyə soxulurdu, bizi niyə qırırdı? Buna cavab ver...
 – Kəndləri öz milləti ilə doldurmaq üçün, torpağın əsl sahibi azərbaycanlıları qırmaq üçün...
 – Hə, demək elə, – Lətif müəllim uzun müddətdi belə açıq danışmırıldı. – İndi bizim kəndlərə kolxoz quruculuğu adı altında gələn ermənilər bizim kəndə sahib olmuş olmurmu?! Axı mən fikir vermişəm, onlar gələn kimi, bütün vəzifələr onlara verilir, bizlərsə kölə rolunu oynayırıq.
 – Beynəlmiləlçi bir siyaseti olan dövlətdə yaşayırıq, erməni gələndə nə olar?
 – Yaxşı davadan bəri İrandan bura minlərlə hay gətirdilər, adınıda erməni qoydu, bu cəhənnəmə, hayatı düşünən rus bəs Cənubu Azərbaycanı bizimlə, yəni Azərbaycanla birləşdirmədi, niyə? Hayı düşünən rus, niyə bizi düşünmədi?!
 – ... – Akif cavab verməyə heç nə tapmadı.
 – Davadan bəri kolxozun inkişafı siyaseti adı altında neçə-neçə kəndləri biri-biri ilə birləşdirildilər, hamısının da nəticəsi birdir...
 – Nədir nəticə? – Akif müəllim Lətif müəllimə istehza etdi.
 – Əhali baxımından çox olan, planı yüksək faizlə doldurmaşına baxmayaraq bütün azərbaycan kəndləri hay-erməni kəndlərinə tabe edildi, yəni vəzifədə olanlar erməni, nökərlik edən biz. Budur beynəlmiləlçilik! Budur humanizm?! Bəs nə oldu bunlar daha xristian deyildi, ateistdi?! Dinbazlıq etmirdilər bəs?!
 – Nə olsun toxunulmayan Azərbaycan kəndləri də qalmaqdır? Əgər sən deyən kimi olsa hamısını birdən edərdilər!
 – Akif heç bir ağacı bir baltaya yıxməq olmur! Amma bizə vurulan hər balta da, sənin daşnak dediyin hayların-ermənilərin komminist varisləri bizim vətənimizin bir parçasını daha əlmizdən almaqla məşğuldur. Biz vicdanımız bunu nə qədər inkar etsə də bu belədir! 1918-ci ildə İravanda 6 böyük məscid vardi, indi

nürdü. Ağlı qarmaqarışıq idi. Qəlbində baş qaldıran nifrət alovu onu incirdi, bu nifrətin təsiriyə hər şeyi vurub dağıtmak istəyirdi. Həm də eyni vaxtda özünü elə bir boşluqda hiss edirdi ki, bu boşluğun təsiriyə heç nə düşünmədən bir künçdə qırılıb oturmaq istəyirdi. Beyni kəndlərindəki dəyirman daşı kimi taqqa-taq düşünürdü. Amma nə düşüncəlerinin əvəli, nə də ki sonu vardi. Min düşüncə, hamısı biri-birinə qarışmışdı. Ən çoxda qozbel Vartanı düşünürdü. Vartanın iki üzü, «qadanzı alım» deyib üzlərinə gülməsi, digər tərəfdən də yalandan axsayaraq «Türklərə ölüm» deməsi və ölüm saçan plakatlar paylaşması Mərdanı yandırıb yaxırdı. Düşünürdü ki, belələrini qırıb kökünü kəsmək lazımdı, sonra da deyirdi ki, yox bu insani düşüncələr deyil. Qəddarlığı qəddarlıqla cavablaşmaq heyvani hislərə aiddir. Mərdan olanları düşünürdü, amma bir cavab tapmirdi. Birdən ağlına bir atalar misalı gəldi və tez bununla təskinlik aldı. Atalarımız demişdir «Səni daşa qonaq edəni sən aşa qonaq et», hə atalarımız bir də belə deyib «Qanı qanla yumurlar, suyla yuyurlar». Mərdan bunu astadan, hətta balaca otaqda Nazanın belə eşitməyəcəyi bir səslə piçildadi: «Səni daşa qonaq edəni sən aşa qonaq et», «Qanı qanla yumurlar, suyla yuyurlar». Mərdan yenidən düşünməyə başladı, deyirlər ki, xalqın gözü tərəzidi, deməli atalarımız bu sözləri boşu-boşuna deməyiblər. Ata-babalarımızda insani kefiyyətlər üstün olduğundan bu sözləri demişlər ki, onlardan töreyənlər də bu sözlərdən dərs götürsünlər. Həm də Nazan düz deyir, biz artıq milli-dar çərçivədə yaşamamalıyıq, biz artıq Sovet xalqıçıq. Bir sovet vətəndaşı olaraq gərək heyvani düşüncələrdən uzaq olaq. Biz sovet vətəndaşıyıq və bizlər beynəlmiləlçi hislərlə yaşamalıyıq. Biz daş devrində yaşamarıq ki... Elə yenicə bunları düşünərək özünə təsəlli vermişdi ki, beyni yenə qarışdı. Əshi bu olanları biz etmirik ki. Biz ha heyvani istəklərlə yaşamarıq. Bu qanı bizmi tökürik? Yadımdadır bu ermənilər bizim köhnə kəndə gələndə kəndimiz əlindən gələni edirdi onlara. Yurduszdular, kömək etmək lazımdı deyirdilər. Bəs bunlar indi deyir ki, buralar bizimdi. Lap məəttəl qalmışam. Bunları düşünən Mərdan Nazanın səsinə diksindi:

– Nə olub? Nə yaman fikrə getdin?

Fikirlər içində daxilən boğulan Mərdan sanki yüngüllük tapdı, dərindən köksünü ötürdü, ürəyində «hər şey düzələr» – dedi, sonra ardınca da «yaşamaq üçün pislikləri, ürək bulandıran hadis-ləri unutmaq lazımdı, hə mütləq unutmaq lazımdı, hər şey düzələcək» – deyə düşündü və başını Nazana tərəf çevirdi və dedi:

– Heç... elə, belə. Yaxşı mən gedim çörək alım.

– Yaxşı get – təlaşlı səslə əlavə etdi, – Amma sən canın, ehtiyatlı ol, nəsə olsa ermənicə danış; – gülümsəməyə çalışdı; – Onda mən də süfrəni açım, xörəyi qızdırırm.

“Ermənicə danış” sözü Mərdanın qanına toxunsa da, kimə, nəyi etiraz edəcəyini bilmədiyindən, ötəri cavab verdi:

– Hə...Başqa nəsə də alımmı?

– Yox. Çörək al, bəsdi.

– 10 dəqiqəyə çörəyi alıb qayıdıram, – deyib Mərdan qapını açıb çölə çıxdı.

millətin haqqı əlindən alınmayan tək cəmiyyətdir, sən kapitalist cəmiyyəti ilə sosialist cəmiyyətini səhv salırsan!

– Doğurdan? Nə fərqi var, özün dedin ki, bir milləti var edən əsas amil dilidir. Və ölkəmizdəki bütün xalqlara qəbul etdirilib ki, biz tezliklə sovet xalqı olacaq və bu yolda tez irəliləməliyik. Bu sovet xalqı əslində rus sözünü gizlədəcək siyasi “maskrovka” deyilmə?! Kapitalist asimilisiyasından bunun nə fərqi var? O da digər millətləri asimilyasiya uğradan gizli siyaset yürüdür, bu da! Fərq nədir? İngilis imperiyası ingilisləşdirir, alman almanlaşdırır, rus da ruslaşdırır, tək fərq tələsinin adının sovetləşdirmə olmasıdır! O sovetləşdirmənin içi ruslaşdırma deyilmi?

Akif müəllimin rəngi qaçıdı, udqunaraq susdu.

– Sabah sənin oğlunun övladları rus dilində danışacaq bir sovet xalqı olacaq, yəni rus olacaq, elə deyilmi?! Budur kiçik xalqlara verilən azadlıq?! Bütün imperiyaların tək məqsədi var, həmçinin rusun da. Görmədinmi Mərdanın elə savadlı olması Məlikyanı necə narahat etmişdi, amma bir erməni diğəsini gözü-müzə soxdu, əminəm ki, heç elə bir hadisə də olmayıb! Çəlimsiz uşaqlıq! Hı... – əlini yelləyərək bağırdı: – Görüm onu elə çəlim-siz ilan vursun! Budur erməni beynəlmiləçiliyi, qardaşlığı.

– Biz qardaş xalqlarıq...

– Yadını gəlirmi 1918-ci ildə kəndimizə soxulan haylar, qar-daşını öldürənlər, nə tez unutmusan?

– Onlar daşnak qudlurları idи, Məlikyansı komministdir.

– Daşnaklar bizim kəndləri özlərinə yurd etmək istəyirdi, hə?

– Hə, səninlə daşnaklar barəsində razıyam, onlar bizim yurd-ları özlərinə vətən etmək istəyirdi...

– Bəs nə oldu bizim İravan? İndi burası Ermənistən respublika-sının sərhədlərində deyilmi? Buralar onlara verən rus deyilmi? Çar höküməti ilə, Sovet hökümətinin nə fərqi oldu?! Bəs hanı beynəlmiləçilik, hanı humanizm, hanı qardaşlıq? Rus bizə də qardaşlıq, qoyayıdı torpaq üstündə hansı millət yaşayırsa o döv-lətə də tabe olayıd.

– Bizim vətənin sərhəddi Sovet İttifaqıdır, nə fərqi torpaqları-mız Azərbaycan Respublikasına tabedir, ya Ermənistana?

ləşdirmirmi? Həm də sovetləşmənin harasında ruslaşma var ki, hamımızı marksizim-leninizim prinsipi əsasında sovetləşdirmirlərmi, rusu da, bizi də.

- Bir milləti var edən əsas amil nədir?
- Hii... – Akif kinayə dolu tonla: – Bir milləti var edən əsas və tək amil dilidir, bunu ki, hamı bilir! Guya sən bunu bilmirsən ki, məndən soruşursan?
- Elə bildiyimdən soruşuram ki, görünüm bunu tək mən bilirom, yoxsa bütün axmaqlar bilir.
- Necə bəyəm ki? – Akif çəşbaş halda soruşdu.
- Deyirik ki, partiyamız, hümanist və beynəlmiləldir!
- Elədir, – Akif müəllim təsdiqlədi.
- Deyirik ki, partiyamız bütün xalqlara bərabər huquqlar verib! Və bütün xalqlar öz dilində danışması təmin olunub!
- Elədir!
- Və rus xalqı sovetləşmə üçün özünü, hətta böyük keçmiş mədəni irsini də qurban verir ki, gələcəkdə milli olmayan siyasi bir xalq yaransın, sovet xalqı!
- Elədir! – Akif müəllim hövsələsiz dedi.
- Həmin sovetləşən xalqın danışacağı dil nə olacaq?
- Necə bəyəm? – Akif müəllim keyidi.
- Yaranacaq sovet xalqının bir dili olacaq, yoxsa yox?!
- Heç şübhəsiz, – Akif müəllim qısa cavab verdi.
- Eee, sovet xalqının dili nə olacaq, cavab ver də.
- Rus dili, – Akif müəllim əsəbi halda cavabladı, – guya bilmirsən?
- Niyə rus dili olacaq, – Lətif müəllim soruşdu:
- Çünkü ölkəmizdəki bütün xalqların ortaqlı dili rus dilidir..., nə olsun ki?
- Qayıdaq səhbətimizin əvvəlinə... Bir milləti var edən onun dili idi, hə?
- Hə, – Akif müəllim tutularaq cavabladı.
- Demək əslində bizə yedizdirilən sovet xalqı, rus xalqının özüdür ki var, hə?
- Yox sosialist cəmiyyəti beynəlmiləl cəmiyyətdir, heç bir

BİTMƏZ ON DƏQİQƏ

*İki yana baxan çəş qalır –
Azərbaycan atalar sözü*

Hava bir xeyli soyumuşdu. Günortakı havadan indi əsər-əlamət qalmamışdı. Bu fikir Mərdanın ağlından cəmi bir saniyəliyə keçdi. Çünkü küçədəki mənzərə onu hava haqqında düşündüklərini yaddından çıxardı. Divara çurbəcür plakatlar vurulmuşdu. Plakatlar müxtəlif ölçülərdə idi, amma şüurlar bütün plakatlarda oxşar idi. Mərdan plakatlara ötəri nəzər yetirdi və yazıları piçildədi:

– «Türklərə ölüm», «Türklər rədd olun», «Birləşin», «Vahid Ermənistən», «Naxçıvanı, Qarabağı anası Ermənistana birləşdirək», «Yaşasın erməni xalqı»... – Mərdan piçıldadığı şüurların xofundan özü diksindi, əti çımcəşdi. Küçə boyu evlər sanki üstünə gəlməyə başladı. Başını göyə qaldırıb əllərini sezilməyəcək şəkildə açaraq, anasının bəzən etdiyi kimi piçildədi:

– Allahım özün kömək ol, bizə, xalqımıza. – Bu sözlərdən sonra bir az təskinlik tapdı, özünə gəldi, addimlaya-addimıyla küçə boyu vurulan plakatlara baxmağa və baxdıqca düşünməyə başladı: – «Bizim, axırımız necə olacaq? Bu ermənilər yalandan bu boyda qışqırır?! Bizimkilər, azərbaycandakılar niyə susur? Xalqlar dostluğundan danışanlar niyə susur? Hani dostluq? Mən bu küçələrdə qardaşlıq, sovet xalqı şuarını heç görmürəm, bu küçələrdə addimlaşıqca adam heç «soviet xalqı», «xalqlar dostluğu» sözünün doğruluğuna və ya o günün olacağına da inana bilmirəm. Yox Mərdan, sən nə danışırsan» – deyə Mərdan özü-özünə etiraz etdi. Yenidən düşünməyə başladı: – «Məgər yazılanlar, bu qədər deyilənlər boşdur? Oxuduğumuz kitablar, məktəblərdə müəllimlərimizin dedikləri yalandır? Qəzetlər də dostluqdan, birlikdən, qardaşlıqdan yazar. Bu boyda da yalan olmaz ha. Bizim Azərbaycan ziyalıları da, Azərbaycan rəhbərliyi də dostluqdan, sovet xalqlarının qardaşlığından danışır. Büyüklərimizin bir bil-

diyi olmasa belə ürəkdən danışmazlar, yazmazlar. Hər halda kim yalan danışsa da, rəhbərliyimiz, ziyalılarımız bir balaca belə bu sözlərdə yalan görsə xalqın gözünü açar, kim etsə də özümüz-külər xalqımızı məhvə düşçər etməz ki? Başqa cür olsa deməzmi ki, ay xalqım, ermənilərdən sizə dost olmaz. Bir iki çapqal hələ erməni xalqı ha döy. Hə, hə, bir iki çapqal erməni xalqı döy.» – Mərdan sanki bir az rahatlıq tapdı. Ona elə gəldi ki, məsələnin çözümüնü tapıb. Özünün düz olduğunu sanki özünə isbat edircəsinə özü eşidəcəyi bir səslə piçildədi:

– Qanun deyilən bir şey var, hökümət var, erməni xalqının da ziyalıları var, müqəddəs vəzifəni şərəflə yerinə yetirən erməni müəllimləri var. Hər halda onlar da qozbel Vartan kimi olmaya-caqlar ki... Hər halda onlarda xalqların qardaşlığını istəyirlər və hətta yəqin ki, elə onlar öz xalqının küyə gedənlərinə başa salacaq ki, belə olmaz. Bu vəsiliklərin insan adına, ən əsası sovet xalqlarının adına yaraşmaz olduğun mütləq deyəcəklər. Hələ milisləri demirəm. Onlar da əlbəttə qanunu, bütün dost xalqların asayışını qoruyacaqlar. Çünkü sovet qanunları hamı üçün, bütün xalqlar üçün eynidir. Hər halda bütün bu olanlar anidən baş verdiyindən belə qarşıqliq baş verib. Bunu başa düşən Azərbaycan rəhbərliyi də sülhün, dostluğun bərqarar olması üçün müdürüllük göstərərək gözləyir... Hə, kimsə azərbaycan-erməni qardaşlığını poza bilməz! – Mərdan getdikcə yaxınlaşan səsləri eşidərək düşüncə dünyasından real dünyaya qayıtdı.

Bir dəstə erməni şər qarışmasına baxmayaraq hələ də küçədə idi. Yenə sevimli şüarlarını səsləndirirdilər. Dəstədəki ermənilərdən biri bağırdı:

– Gəlin görək o gedən kimdir? – deyə ermənilər başqa tina tərəf buruldular. Onlar Mərdanı görməmişdi. Mərdan tini dənən ermənilərin ardınca baxaraq düşündü: – Görən indi o ermənilər məni tutsaydı, mən erməni-azərbaycan qardaşlığından danışsaydım, mənə nə cavab verərdilər? Yəqin ki, deyərdilər ki, ən axmaq adamsan sən və məni döyərdilər. Hə, buna heç şübhəm yoxdur. Bəs, onda mən niyə, elə bir dəqiqə əvvəl «erməni-azərbaycan qardaşdır» dedim? Və qardaş dediyim erməni məni indi tutarsa

– Sosializim cəmiyyəti demokratik cəmiyyətdir Lətif, qurultayda deyildiyi kimi, «Sosializim cəmiyyətdində elə şərait yaradılmışdır ki, hər bir şəxsiyyət azad fikir mübadiləsində iştirak etsin. Marksizim-leninizim prinsipləri əsasında keçirilən elmi-nəzəri və digər diskusiyalarda iştirak etsin», demək nədir marksizim-leninizim prinsipi əsasında istədiyin kimi diskusiya edə bilərsən, – Akif müəllim yenə komminist programına əsaslanan qeyri-səmimi cavabını verdi.

– Yaxşı sən istəyən kimi olsun, sən marksizim-leninizim prinsipi əsasında mənim düşündüklərimin doğru olmadığını isbat et.

Akif müəllim ciyinlərini çəkərək:

– Mən sənin nə istədiyini hələ də anlamış deyiləm.

– Akif sən sosialist cəmiyyətinin beynəlmiləl olması haqqında nə düşünürsən?

– Qəribə adamsan, burada düşünüləsi nə var ki, ölkəmizdəki bütün xalqlar milli sərhədlərini günbəgün sovet yenilikləri ilə əvəzləyir, hamımız sovetləşən bir ailəyə çevrilirik. Bunu uşaq da bilir. Bilirik ki, tezliklə hamımız sovet xalqına çevriləcəyik.

– Günbəgün milli sərhədləri sovetləşdiririk?! Eləmi?! – o inicək halda soruşdu.

– Bəli, milli qabıqdan çıxaraq beynəlmiləl sovet xalqına çevrilirik!

– Qəribədir! Azərbaycanlıları beynəlmiləl manqruda çevirən qüvvə, bizi milli sərhədlərdən uzaqlaşdırıraqca torpaqlarımıza hay, haylaşmış erməni və rus milli toxumları əkir! Nə gözəl beynəlmiləlçilikdir?! İtən milli sərhədlər bizimkidir! Amma bizim itən sərhədlərimiz o itlərin milli sərhədinə çevrilməkdədir!

– Səni hansısa təzahür aldadır, biz sovet xalqına çevriləcəyik! – Akif müəllim vicdanını susdurmaq üçün indiyəcən söylədiyi cümləni yenidən təkrarladı.

– Sovet xalqına?!

– Hə, sovet xalqına çevriləcəyik!

– Bəlkə hamımızı, bütün millətləri ruslaşdıracaqlar demək istəyirsən? – Lətif müəllim kükrədi.

– Ruslaşdırmaq niyə, rus xalqı da öz milli adətlərini sovet-

– Bax görürsənmi, yenə siyasi bir cavab... Məsələ tək cavabının siyasi olmasında deyil, tələb olunan kimi deyilməsindədir, əsl düşündüyüni özünə belə deməyə qorxursan!

– Hə, mən artıq öz düşündüklərimi belə özümə deməməyə vərdiş etmişəm, çünkü tək doğru yol sovet ideologiyasına tabe olan yoldur! Fərdiyətçiliksə olmaz!

– Gəl cılə şeytanı qarışdırma Akif! Bəsdir hər şeyimizə kor siyasi sözlərlə mız qoyduq! Fərdiyətçilikmiş?! Hii – kinayeli halı güldü; – demokratiya var deyirlər, amma onlara sərf etməyənin ağızına vurmağı diktatura deyil də, fərdiyətçilik kimi etiraz edirlər. Eyni zibil deyilmə? Bəsdir özümüzə nağıl danışdıq. Qəribədir hər sistem xalqların başını demokratiya ilə, beynəlmiləlçilik məhfumları ilə aldadır. Ortada isə bir şey yoxdur.

– Proletariat diktaturası... – qışqırkı – bunuda bolşeviklər deyib da, unutdunmu?!

– Bu fəhlə dikturası zad deyil!

– Sənə nə olub axı, qan-qan deyirsən?!

– Akif, mən artıq vicdanımın piçiltələrini qulaq ardına vurmaqdan bezmişəm! – ağrısını hiss etməmək üçün kəsik qolunu bərk-bərk sıxdı – Mən son dəfə olsa belə, bu ölümüm olsa belə, vicdanımın səsini kiminləsə dərdləşmək istəyirəm və mənim tək sağ qalan dostum sənsən, bəlkə barı bu günsə tələb olunan yapmaçıq nitqləri unudaraq, hadisələri hiss etdiyimiz kimi danışaq, insan kimi. – O, Akifin gözlərinə baxdı; – axı biz də insanıq, elə deyilmə? – inamsızcasına soruşdu.

– Axı, bunun nə faydası? – Akif kəkələdi.

– Cünkü son zamanlar mənim hiss etdiyim tək şey gördükərimlə tələb olunanlar və edilənlər arasında bir ziddiyətin olmasıdır. Amma ziddiyətlərin olduğunu düşünənlər hamısı vətən xaini adlandırıldılarından...

– Demək nə lazımdır, susmaq...

– Yox Akif, artıq mənim elə bir fərqt yoxdur, tək istəyim insan kimi azad halda bircə saat olsa da dərdləşməkdir, bəsdir dostumla belə tələb olunan normalarda sovet oyunu oynadım. Mən bircə dəfə də olsa azad düşünmək istəyirəm.

döyəcəyini bilə-bilə, niyə belə düşünürəm...? – anidən ağlına gələn cavab özünü daha yaxşı hiss etməsinə səbəb oldu. – Cunkü mən insanı kefiyyətlərə sahibəm. Hər qoyunu öz ayağından asırlar, – dərindən nəfəs aldı; – əsl sovet vətəndaşı humanist olmalıdır, milli qabığına gizlənməməlidir. Leninin də dediyi kimi, sovetləşməni bütün kütlələr eyni cür qavraya bilməz, demək ki, bizlər onlardan daha beynəlmiləlçi millətik, – sanki kimsə belə olduğuna görə Azərbaycan xalqına böyük mükafat verəcəkdi, amma niyəsə bu düşüncəsi Mərdanın çox xoşuna gəldi, dərindən köksünü ötürdü. Mərdanın son düşündüyündən sonra üzündə güllümsəmə oyandı. O son tini də dönüb, dükana yaxınlaşdı, qapını açıb içəri girdi. Əvvəllər onu gülərzlə qarşılayan erməni satıcısına ermənicə dedi:

– Axşamın xeyir. Necəsən Mariya xala? – Mərdan özü də bilmədən özünü elə aparmaq istəyirdi ki, guya heç nə olmayıb, onun erməni xalqından heç bir narazılığı yoxdur. Axı atalarımız yaxşı deyib ki, üz üzdən utanar. Düşündü ki, indi Mariyanın ermənilərin fitnəkarlıq etməsi ilə nə əlaqəsi və nə günahı var?! O, sadəcə satıcıdır. Həm də çox gülərz qadındır. Azərbaycanlılarlada həmişə yaxşı yola gedir. O, əsla bizlərlə özlərinin düşmən olmasını istəməz.

Mariya həmişəkindən fərqli olaraq bu dəfə çox soyuq şəkildə dilləndi:

– Salam.

Mərdan bir qədər tutuldu, amma özünü o yerə qoymadı. Düşündü ki, bəlkə başqa azərbaycanlılar özü kimi düşünmədən Mariyanı da erməni fitnəkarlarının gözüne qatıb, onların yerinə Mariyanı dil-boğaz ediblər. Ona görə də bu yazığın kefi pozulub və belə soyuq cavab verdi. Mərdan belə düşüncəli olduğuna görə deyəsən özündən bir balaca xoşu da gəldi, güllümsəyərək dedi:

– Mariya xala niyə kefin yoxdur?

– Heç...

Araya sükut çökdü. Mərdan yenidən dedi:

– Çörək verirsən? Zəhmət olmasa bir dənə çörək ver – yenə niyəsə sehirli sözçük işlətmə ehtiyacı duydu. Qəribə olsa da Mə-

dan nə qədər humanist və anlayışlı biri olduğunu Mariyaya isbat etmə ehtiyacı duyurdu.

Amma deyəsən Mariyanın belə bir ehtiyacı yoxdu:

– Çörək yoxdur, – deyə Mariya üzünü turşutdu.

Mərdan utana-utana soruşdu:

– Bəs o rəfdəki çörəklər nədir?

– O rəfdəki çörəklərin yiyləri var, gəlib aparacaqlar. İşdən hələ gəlməyiblər, – deyə Mariya əlini havada yellədi. Yenidən dil-ləndi: – Başa düşmədim, nə demək istəyirsən, nədir, öldürəcəksən məni?

Mərdanın təəccübündən donub qaldı. Key-key gülməyə çalışaraq dilləndi:

– Yox, o nə sözdü? Mariya xala mən səni günahlaqdırmıram!

– Necə yəni, o nə sözdü?! Havamızı-suyumuzu içdiyiniz bəs deyil, hələ arsız-arsız üzümüzə də durursunuz? – əlini belinə qo-yaraq bağırdı – Necə bəyəm, səni günahlandırmıram? Sən məni nədə günahlandırmaq istəyirdin ki?

– ... – Mərdan keyiyib qalmışdı.

– Səniləyəm, sən məni nədə günahlandırma bilərsən ki?! Balam Qarbağ da bizimdi, Naxçıvan da, Ermənistən da. Niyə çıxıb xarabanıza getmirsınız?

– Nə vaxtdan sizin olub, görən buralar?! 50-ci ildən əvvəl burada barmaq sayı deyildiniz?! Buralara köçüb gələn siz ermənilər olmayıb məgər? Arsız kimdir biz?! – Mərdan bu dəfə dözə bilməyib açıldı.

Mariyanın sıfəti tamam dəyişdi. Daim toyuq kimi qaqlıdaya-qaqlıdaya gülüb, şirin sözlər deyən Mariyanın üzü, ovunu qapmaq istəyən əcaib heyvanları xatırladırdı. Ağzı kopüklənə-kö-püklənə bağırdı:

– Rədd ol burdan. Sənə satılışı heç nə yoxdu burda, başa düşdüñ. Bura erməni xalqınındı, mən də erməni xalqına xidmət edirəm. Rədd ol. Kökü kəsiləsi türk.

Mərdan bayaq düşündəklərinə görə özündən utandı, daha belə həyasız qadına deyiləsi söz tapmadı, amma gözü pəncərədən şuar yazılmış dəmir ləhvəyə sataşdı. İki ayaq üstündə yerə basırılmış

qəsdən onu hazırlamışq...

– Bəs nə oldu, marksizm-leninizim prinsipi əsasında hər kəs azad diskusiya edə bilərdi, etiraz edə bilərdi, məsləhət verə bilərdi, Mərdansa nəyəsə etiraz etməyib, sadəcə hamiya göstərdi ki, sovet ideologiyasını anlamaq yalnız Məlikyanın işi deyil, bir uşaq belə sovet ideologiyasından danışa bilər, Məlikyan da bunu istəmirdimi?

– Amma yenə də bir böyük kimi onun bu məslələrdə nəsə əlavə etməsi yaxşı olardı, Mərdan zalimoğlusa ona aman vermədi!

– Əslində indiyə kimi bizlərin edə bilmədiyi etdi, hamiya göstərdi ki, Məlikyan kimdənsə ağıllı deyil, yoxsa hamı elə bilərdi ki, Moskvada Stalindir, bizim rayonda-kəndə də Məlikyandır, başqa ağıllı yoxdur!

– Lətif sənə nə olub? – Akif müəllim Lətifin belə ağır danışmasını dərk edə bilmirdi, daha doğrusu vicdanının inkar etməyə öyrəşdiyi kimi, yenə açılacaq həqiqətləri görmədənsə inkar etmək istəyirdi.

Amma Lətif deyəsən əməllicə dolmuşdu:

– Akif... – o inlədi, gözləri yaşırdı.

– Eşidirəm Lətif, – Akif Lətifin bu halından qorxmuş halda cavab verdi.

– Biz uşaqlıq dostuyuq, davaya da bir yerdə getmişik, mən yaralandan sonra qayıtdım, şükür sən də sağ-salamat qayıtdın.

– Hə...

– Heç gələndən bəri, biz bir dost kimi söhbət etməmişik, – Lətif müəllimin gözləri sulandı.

– Niyə ki Lətif, mənim direktor olduğuma görəmi deyirsən? Nə deyirsən, vəzifə bizim dostluğunumu pozub?!

– Yox, mən elə demək istəmirəm, məsələ burasındadır ki, bizim bütün danışqlarımız siyasi danışqlardır. Hər cümləni ehtiyat-la seçirik, danışrıq, hadisələri gördüyüümüz kimi, hiss etdiyimiz kimi danışmırıq, tələb olunan çərçivədə danışrıq, hətta biri-birimizə.

– Bəs nə edək, divarın da qulağı var! Həm də sovetləşmə köhnəliklərin ölümünü tələb etmirmi?!

mən səndən nə soruşuram?!

– Nə deməyimi istəyirsən? – Lətif müəllim kəsik qolunun sancan əzalarını ovuşturdu. – Mən artıq kəsdirə bilmirəm nə etməliyik, başa düşürsənmi? Bu gizlənqac oyunundan artıq bezmişəm. Bunlar onsuz, geci-tezi bizidə aradan götürəcək, mənim hiss etdiyim budur, bunumu eşitmək istəyirsən?

Akif müəllim udqandu:

– Axı, biz partyanın bütün tələblərini canla-başa yerinə yetiririk, biz ki xalq düşməni deyilik, – sanki bütün məsələ Lətifin düşüncəsindən asılı idi və Lətif müəllimin dediklərinin əksini isbat etməklə hər şey düzələcəkdi.

– Xalq düşməni ha... – Lətif müəllim təkrarladı.

– Hə də, biz ki, xalq düşməni deyilik?

– Apardıqları xalqını sevmədiyindənmi məhv edildi?

– Ayə saa nə olub? Mənimlə nəyin davasını döyürsən?! Xalq düşməni deyiblər, demək xalq düşmənidir da! Şəxsi fikirlər fərdi fikirdir və demək onların sevgisi fərdi olub, beynəlmiləl olmayıb, mən nə bilim? Sözü haçalama!

– Biz xalq üçün yox, sovet dövləti üçün çalışırıq, elə isə düşməncilik edənə “xalq düşməni” yox “sovetin düşməni” deməlidirlər! – Lətif yenə tərsləmə cavab verdi.

– Lətif sən nə demək istəyirsən? Marksizim-leninizim prinsipinin əsasını vətənpərvərlik təşkil etmir?! Elə deyilmi?!

– Gör nə günə qalmışıq ki, bizə vətənpərvərlik dərsini bir erməni diğası öyrədir, özü də vətənimizin üstündə otura-otura...

– Lətif bu gün deyəsən sənin əsəblərin pozulub, nə danışlığıni qulağın eşidirmi, nə millətbazlıqdır salmışan?! Biz beynəlmiləl bir dövlətdə yaşayıraq?

– Ona görəmi Mərdanın aktiv danışmasını Məlikyan qısqanlıqla qarşıladı, hətta nə qədər çekist olsa da bu üzündən, rəftarından oxundu? Beynəlmiləmiş, ona görəmi Məlikyanın Mərdanın savadlı olmasının heyfini səndən, məndən almasından qorxurşan? Bəs beynəlmiləl dövlətdə yaşayırıq?

– Səndəə... – Akif etiraz etdi, – mən ona görə narahatam ki? Mərdanın hərəkətini hörmətsizlik kimi başa düşər, elə bilər biz

qırmızı rənglə boyanmış dəmir löhvəyə iri həriflərlə yazılmışdı: – «Eşq olsun sovet xalqlarına. Yaşasın sovet qardaş xalqları». Mərdan əlini uzadaraq Mariyaya o löhvəni göstərib dedi:

– Heç olmasa o sözlərdən utanırsınız?

– Erməni türklə qardaş ola bilməz, olmayıb, olmayacaq da! Erməninin tək qardaşı var, erməni. Rədd olun bizim torpaqlardan!

– Siz sovet ideologiyasına zidd hərəkət etdiyiniz üçün qanun qarşısında cavab verməli olacaqsınız! – Mərdan dostundan küsmüş adam ədasıyla dedi: – Siz beynəlmiləlçi sovet xalqını millətçilik toxumu səpərək məhv etmək istəyirsiniz! Sizin kimilərə ar olsun!

– Nə beynəlmiləlçilik, sovetbazlıqdır salmışan?! Nədir, sən mənə öz millətimdən üstün olasın, ya bərabər olasın?! Rədd ol başı xarab, – Mariya əlini yellədi.

Mərdan daha heç nə demədi, çönüb çölə çıxdı. İçindən qeyri ixtiyarı bu sözlər keçdi: «Qançıq ağızında qızıl kimi söz xirdalayır, deyir ki, sizi öz millətimizə tay ha tutası deyilik?! Bizsə yapışmışıq ki, yox biz qardaşıq. Ala, bu da cavabı» – başını yeləyərək üzünü xeyli uzaqda olan digər dükana tərəf çevirdi. Artıq heç nə düşünə bilmirdi. Beyni tutulmuşdu. Key kimi dükana doğru gedirdi. Bircə çörəyi alıb salamat geri qayıtsa idi. Bir xeyli getmişdi ki, bir dəstə erməni onu dövrəyə aldı. Dəstənin içində ən yekəpər olanı bağırdı:

– Kimsən?

Mərdanın təmiz erməni oksenti ilə danışması onun karına gəldi. Bayaq döyülən oğlan gözünün önünə gəldi. Azərbaycanlıyam deməsi ona baha başa gələ bilərdi, həm də döyülmüş halda Nazanın yanına necə dönəcəkdi. Özü-özündən utanaraq dilləndi:

– Erməniyəm.

– Türklərə ölüm.

Başqa çıxış yolu yoxdu, Mərdanda qışkırdı:

– Türklərə ölüm. – özü-özlüyündə də düşündü ki, onsuz da bu türk deyilən hər halda biz deyilik. Biz azərbaycanlıyiq. Türkdən mənə nə.

Mərdandan sonușular:

– Haradansan?

Mərdan da cavab verdi. Cavab alanlar razı qalmış və inanmış olacaqlar ki, «Türklərə ölüm» qışqıra-qışqıra getdilər.

Mərdan da sonunda gəlib ikinci dükana çatdı. Buradasa Mərdanın azərbaycanlı olduğunu kimsə bilmirdi. Daha doğrusu Mərdan buradan heç bir vaxt bazarlıq etməmişdi. Mərdan qapını açıb içəri girdi. Özünü təmkinlə aparaq ermənicə dedi:

– Salam.

– Salam.

– Bir çörək ver.

Qadın saticı əyilərək arxa tərəfdən, rəfdən bir çörək götürərək dilləndi:

– Nümayişə görə gəlmisən? Bilirsən niyə soruştum, səni buralarda görməmişəm. – piştaxtanın altından araq butulkası və iki qalın stəkan çıxardı, qalın stəkanları yarısına qədər araqla doldurdu, başını qaldıraraq Mərdanın cavabını gözlədi.

– Hə. – deyə cavab verən Mərdan xeyli yaşa dolmuş qadının nə etdiyinə baxırdı.

– Tələsdilər, amma yenə də içməyə dəyər, götür. – Qadın stəkanı başına çəkdi. Mərdanın içmədiyini görüb dedi: – Niyə içmirsən? İş başındasınız? – qadın gülməyə başladı.

Mərdanı arağın iyisi vurdu, bir addım geri çəkildi və dilləndi:

– Bu gün olmaz, sabah. Kim tələsdi? – o «iş başındasınız?» sualından bir şey anlamasa da, özünü elə apardı ki, guya həqiqətən də iş başındadır. Özlüyündən düşündü: – kənardan İravana nə məqsədlə ermənilər gəlməliyim ki? Nə işi üçün?

– Bizimkiləri deyirəm də. Torpaqları istəməyə hələ tezdi. Bu dəfə heç nə alınmayacaq. Yığıncaqda da dedim, eşidən olmadı.

Mərdan yenə heç nə başa düşməsə də, yığıncaq sözündən duyuq düşərək soruşdu:

– Biz tərəfdə yığıncaq-məşvərət az-az olur, bəs siz tərəfdə?!

– Əvvəllər yığıncaqlar gizlin olduğundan qabaqcadan günüñü təyin edirdik, yığışırıq qabaqcadan müəyyənləşdiriyimiz bininin evinə, indisə rəsmi olaraq «erməni genosidinin» qeyd olunmasına icazə alınandan bəri elə hər həftə yığıncaqlarımız olur,

qeyri-ixtiyari piçıldadı; – Özünü çox gözə soxma...

– Nə? – Mərdan təəcübə soruşturdu.

– Atalarımızın bir sözü var bala “dik durma asarlar, çox əyilmə basarlar”, gözə girmə... – niyəsə doluxsundu.

– Mən pis heç nə etməmişəm! Niyə ağlayırsan ana?

Minayə xala göz yaşını silərək:

– Nə bilim ay bala, mənim sizdən başqa kimim var? – O, Mərdanı və Yeganəni qucaqladı – Çox göz girmə gözünə qurban.

– Minayə xala düşündüklərinin gözündən oxunacağından qormuş kimi gözlərini Mərdanın gözlərindən yayındırdı, yanaqlarından öpdü.

– Ana, bu günlər üçün milyonlarla insan qan töküb, atam, əmilərim, dayılarım, onlar kimi milyonlar son davada canını qurban verib, daha xan, bəy dövranı deyil; – Mərdan da anasını bərk-bərk qucaqladı, – ağlama, daha xoş günlər gözləyir bizi qabağda – Mərdan tam əminliklə dedi.

– Hə başına dönüm, elədir, – Minayə xala da təsdiqlədi, əlini atıb Yeganəni bir də qucaqladı; – nəyə qımışırsan ay qız? – deyə onu da öpdü. – Sən gənə də gözə girmə başına dönüm...

Səməd kişi qəmli gözlərilə onlara baxırdı...

Akif müəllim kabinetində Lətif müəllimlə bu gün olanları müzakirə edirdi.

– Ay Lətif, bu gün olanlar haqında nə düşünürsən? – narahatılılığı üzündən oxunan Akif müəllim soruşturdu.

– Nə haqqında nə düşünürəm? – Lətif müəllim ağlına gələn ilk sözü dedi.

– Nəyi olacaq, ay səni sağ olmuş, Mərdanın elə fəal danışlığını deyirəm dana, Məlikyan bu hərəkətdən razımı qaldı, yoxsa narazımı? – Akif müəllim düşündüyünün tərsini eşitmək istəyirdi.

– Nə bilim, niyə narazı qalmalıdır ki, bizə şagirdləri sosializim ruhunda tərbiyə et demirlərmi? Biz də göstərdik ki, bizim şagirdlər sosializim ruhunda nəinki tərbiyə olunub, hətta sovet ideologiyasının bir parçasına çevrilib! – Lətif müəllim hiss etdiklərinin əksinə, yalnız məsələyə elmi-nəzəri baxışını dilə gətirdi.

– Lətif, sən məndən nəyin qisasını alırsan, guya bilmirssənmi

BİR ADDIM GERİDƏ

Tarix hər zaman imperiyalar üçün öz tablolarını asacaqları mix rolini oynayır, böyük faktların mahiyyəti mixda gizli qalarkən, imperiyaların siyasətləri «tarix» adı altında o mixdan asılan tablolara çevrilərək, kütlələrə nümayiş etdirilir. Bizə deyilən tarixin gərçəkliyi bax bu qədərdir...

Müəllif

Dağ bizim, ceyran bizim, ovçu burada nə axtarır?
Azərbaycan atalar sözü

Həmin günü hamı Mərdandan danışır, hamı onu tərif edirdi. Kimsə bu oyunun əsl mahiyyətini anlamadı, Mərdanın belə fəal danışmasından Akif müəllimin qanı lap qaralmışdı. Lətif müəllimə gəldikdə isə, o bilmirdi belə fəal olduğu üçün Mərdanı qinasın, ya qoruxduğu üçün özlerini qinasın, ya kimə lənət oxusun.

Yeganə evə girən kimi Minayə xalanın üstünə qaçıdı:

– Ana, – o Minayə xalaya ana deyirdi, – bu gün Mərdanı məktəbdə görməli idin.

– Nə olub ki ay qız, – Minayə xala heç nədən xəbəri olmadığından həyacanla soruşdu: – Nə qayırib bizim oğlan?!

– Bu gün komsomol iclasına yoldaş Məlikyanla bərabər partiyamızın böyüklərindən də gəlmışdı, Mərdan onların qarşısında «sosialist həyat tərzi» haqqında nitq söylədi, yoldaş Məlikyanın çoxlu sualına cavab verdi. Hər kəs məəttəl qalmışdı, hamı Mərdandan danışır. – Bu vaxt Mərdan evə girdi, Yeganə Mərdanı qucaqlayıb; – mənim qəgam böyük adam olacaq, ana baxarsan, – deyib üzündən öpdü.

Mərdan səhbətin nədən getdiyini bilsə də, təvəzökarcasına:

– Nə olub, kimdir böyük adam olan? – deyib o biri otağa keçmək istədi.

Minayə xala Mərdanı qolundan tutub bağrına basdı:

– Mənim ağıllı balam... – bir anlıq duruxdu, nəsə düşündü və

amma mənə elə gəlir ki, gərək yenə də əvvəlki vaxtlardakı kimi yığıncaqları gizlin keçirəydik. Onsuz da birliyimizin əmriylə, burada türklərə gün verib-işq verilmirdi. Nə idarələrdə, nə də təhsil ocaqlarında onları irəliləməyə qoymurduq. Nə kəndlərində inkişafa yol verildi, nə də oxuyanları burada bir gün göründü, tezliklə özləri baş götürüb gedəcəkdi, gedirdilər də. Tez ayıldığ onları, nahaqdan... – o arağın yanındakı boşqabda olan xiyar turşusundan bir dişlək aldı.

Mərdanın eşitdikləri sanki yük olub başından asılmışdı, sanki ayrı bir dünyaya düşmüşdü, məntiqi başqa, düşüncəsi başqa, ideologiyası başqa bir dünyaya düşmüşdü və eşitdiklərini şüurlu sürətdə qavraya bilmirdi. Eşitdiklərini inistinki olaraq yaddaşına yazırıdı, amma eşitdiklərini indiyəcən öyrəşdiyi məntiqlə yoza bilmirdi və vərdiş etdiyinin əksinə yeni düşdüyü dünyanın qanunlarını beyni dərk edə bilmirdi. Amma özünü hələ də təmkinli aparmağa çalışırdı və deyəsən nail də olurdu. Hiddətini boğaraq dilləndi:

– Hə, bəlkə də tələsdik. Yəni deyirsən ki, tələsməsək də bu türklər bezib gedəcəkdi?

– Bilirsən necədi ay bala?! Bu türklər qəribə millətdi. Üzünə kükrəmiyəsən gərək, kükrədinsə vay halına. Gərək bunlarla meydanda dava etməyəsən, bunlar meydanda basılmazdı. – o bir stəkan arağı bir nəfəsə içdi, xiyardan bir dişlək aldı və ağlını nümayiş etdirəcək birini tapdıqına sevinərək danışmağa başladı – Tarix boyu türkləri kimsə meydanda məğlub etməyib, hə... – özündən razı halda cümləsini uzatdı – Türkün bir nəfəri inan lap on adama güc gələr. Bunların üzünə gərək güləsən, hə düz deyirəm, ürəkləri yuvxadır, üzünə ki, güldün ürəkləri yumşalır. Üzünə gül, əlində nəyi var al. Biçlik bilmirlər. Min düşməncilik et üzünə gül, şillə vur de ki, bağışla, bilmədən oldu, xataydı, inanacaqlar. Hə, bu axmaq millət çox humanist xalqdır, ona görə də gərək düşmənciliyini bildirməyəsən bunlara. Hər işini əl altından gördünsə, düşmən olduğun söyləmədinsə hər şey əladır; – ağını marçıl达araq xiyar turşusundan bir dişlək də aldı, – Amma elə ki, dedin düşmənəm sənə, inan şirə dönürlər, qabaqlarında durmaq olmur.

– Bəs ziyalıları? Ziyalıları aldadıldıqlarını görmür? – Mərdanın indiyəcən ən xoşuna gələn ifadələrdən biri «humanist xalq» ifadəsiydi və o yalnız indi anladı ki, ermənilər bu kefiyyəti azərbaycanlıların ən qəbahətli kefiyyəti kimi görür.

– Bala hələ cavansan, deyim sən də bil. Bilirsən necədi? Bəs heç düşünmürsən birliyimizin yiğdiyi bu qədər pul hara gedir?

– Bilmirəm... – deyib Mərdan ürəyində düşündü «nə pulu, hansı pulu yiğir bunlar?».

– Hər ay gizlin olaraq yiğdiğimiz pullar bu yolda işlənir də. Görürük ki, hansısa azərbaycanlı ziyalısı nəsə duyuq duşur, tez qonaqlıqlar veririk ki, desin erməni məni qonaqlayır, mənsə bunların düşməcilik edəcəklərini düşünürəm. Beləcə utanır, fikirindən vaz keçir. Hə – o qəhqəhə çəkdi – bu axmaq millətin rəhmi, başqa millətlərə hörməti o qədər böyükdür ki, bir balaca iş gör onlara, ömrü boyu bellərində gəz. – Gülməkdə davam etdi.

Mərdan ömüründə ilk dəfə eşidirdi ki, sadəlövlük, hörmətçilik, beynəlmiləlçi olmaq axmaqlıqmiş. Onun idiyalında belə olmaq varkən, indi eşitdiklərindən sonra əsəbini zorla boğurdu:

– Elə hamısı inanır?

– Əlbəttə ki yox. Kim ki, inanmır vəzifə və ya pulla elə almaq istəyirik. Ya da qızlarımızla elə alırıq və yenə vəzifələr verdirib xeyrimizə işlədirik. Gözlərini də qardaşlıq şəriyyətə tuturuq.

– İnanırlar?

– Əsasən inanırlar. Amma inanmayanlar da olur.

– Bəs onda nə edirsiniz?

– Sən də ki? Nə çoxdur yol qəzası. O da olmayanda vətən xaini, sovet düşməni etməyə nə var ki adamı. Elə desən ki, milli ədavət salır, bəsdir, bəsdir ki, özləri-özlərini damlaşın – gözlərini süzərək qəhqəhə çəkdi – Axmaqlar...

Satıcı qadın yenidən stəkanına araq süzüb bir nəfəsə başına çəkdi. Piştaxtanın üstündə olan pendirdən bir parça kəsib ağızına atdı. Yenidən söhbətinə davam etdi:

– Bilirsən necədir? Onların bir şairi vardı, adı indi yadımdan çıxıb, o bilirsən nə deyirdi?

– Yox, bu çox bilir! Bizə əzbərçi axmaqlar lazımdır. Bu müstəqil düşünməyi sevir; – sıfəti daha ciddi görkəm aldı, – sevir yox, müstəqil düşünməyi bacarırlı! Bu yaşda sovet ideologiyasını dərk edən sabah bunun pərdə arxasında görər, bir də ki türkün belə savadlısı bizə gərək deyil! Belələrini vurmaq lazımdır, – nəsə düşünüb: – Onun haqqında bütün məlumatları axşam stolunun üstündə istəyirəm!

– Baş üstə!

– Biz nə xoşbəxt insanlarıq! Kapitalist istismarçıları böyük imperiyalar quraraq kiçik xalqları asimilyasiyaya uğradır, dilini əlindən alır. Bızsə azad və qardaş xalqlarıq, hətta tək bir sovet xalqıyiq??!

Qara kostyumlu adamlar düşünürdü:

– Yeni mərhələ başlayıb! Azərbaycan kəndlərini erməniləşdirmə mərhələsi uğurlu gedir! Buna görə hələ bu axmaqlara bir minnətdə edirik!

Məlikyan nitqinə davam edirdi:

– Bizim yolumuz Sovet İttifaqındaki xalqların milli mədəniyyətlərinə sosialist beynəlmiləl cəhədlərini aşılamaqdır. Milli sədlərin nə olduğunu bilmiyən və bütün əmək adamlarına eyni dərəcədə xidmət edən yeni mədəniyyətdir beynəlmiləçilik. Milli mədəniyyətlərin beynəlmiləl əsasda qarşılıqlı şəkildə daha da zənginləşməsi prosesi güclənir. Milli sədləri aşaraq, sosialist ideyaları ətrafında toplanan xalqlar vahidləşərək yeni sovet xalqını yaradır. Və böyük rus xalqının dili bu zaman da sovet xalqına xidmət edir, belə ki ölkəmizdə millətlər arası ünsiyyət vasitəsi kimi rus dili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün sosialist millətləri rus dilinə sovet xalqının yaradıcı mənəvi sərvətlərinə qovuşmaq, qarşılıqlı əməkdaşlıq vasitəsi kimi baxır. Heç təsadüfü deyil ki qeyri rus millətinə məxsus sovet vətəndaşının hər on nəfərdən üçü rus dilini özünə ana dili adlandırmış, hər 4 nəfəri isə rus dilini ikinci ana dili adlandırmışdı.

Hamı sevincələr əl çalırdı. Məlikyan əlini qaldıraraq hamını sakitləşdirdi:

– Mən Akif müəllimlə danışmışam və bu kəndə də gənclərimizin rus dilinə olan ehtiyacını nəzərə alaraq məktəbə ixtisaslı rus dili müəlliməsi göndəriləcəkdir! İndisə bizə icazə verin; – o yanında gələnlərdən soruşdu, – gedəkmi?

– Hə gedək.

Məlikyan yanındakılardan birinə piçildədi:

– Bu uşağı, – Mərdanı göstərdi – nəzarətə alın, bu yaşına görə çox bilir...

– Nəyə görə, gələcəkdə özümüzə işlətmək üçünmü?!

Mərdan söhbətin kimdən getdiyini bilmirdi və onsuz da oynadığı rola əsasən daha da təəccübə çiyinlərini çəkərək dedi:

– Mən haradan tanıyıram onların şairlərini?

– Yox elə demə, düşmənini məğlub etmək üçün gərək onların ziyalalarını tanışan, ağıllılarını gözdən salasan, qanmazlarını irəli dartasan, tərifləyəsən ki, həm düşmənin kor qalsın, həm də sən deyəsən baxın görüsünüz mən başqa xalqların da ziyalalarını qiymətləndirirəm. Hə nəysə, o şair belə deyib «Qoy yatanlar yatsın, oyatmayın».

– Bəs onlar da dəli deyil ki, başa düşmülər?

Qadın qəşş edərək güldü. Əlini əlinə vuraraq yenidən güldü. Yenidən süzdüyü arağı içərək dilləndi:

– Sən nə saf uşaqsan. Başa düşsələr başa düşərdilər də indiyədək. İndisə ayıldığ, bəlkə indən sonra ayılalar. Bax bunu bilmirəm. İndiyəcən ayılmayıblar.

Mərdan gülümseməyə çalışdı, qadınsa danışındı:

– Birliyimizin təlimatına əsasən bütün ziyalalarımız onların hər qəzetini, hər yazıçı-şairinin yazdığı əsərləri izləyirlər. Görəndə ki, o yazıçılardan hansısa azərbaycanlıların milli şürunu oyatmaq istəyir, bu barədə, tarixlərinin aydınlanması barədə nəsə yazar, ya da ki bu yolda araşdırmağa başlamaq istəyir onu vururuq.

– Necə? Necə yəni vururuq??

– Azərbaycanlıların bir pis cəhəti var, özləri üçün pisdir e..., güldü, – bizim üçünsə qiyamətdir. Özləri-özlərinin paxıllığını çəkir. Məsələn biri görəndə ki, o biri ondan bacarıqlıdır, ondan savadlıdır, xalqı naminə ona yol vermək əvəzinə çalışır onu vursun.

– qadın əlini əlinə vurdu və danışmağa davam etdi: – Bizimkilər də bundan istifadə edir. Hər kəsin yanında o axmaqları başlayırıq tərifləməyə. O savadsız axmaqlar da baxır biz onları dəstəkləyirik, öz savadlılarını vurmaqda bizə kömək edir. O axmaqlar özləri başlayır hər yerdə deməyə ki, filenkəs milli ədavət yaratmaq istəyir, beləcə ya vəzifələrindən uzaqlaşdırırlar onları, ya da damlayırlar – öz aqlını nümayiş etdiyinə sevinən erməni satıcı, gülərək fikrini tamamladı – Bax belə vururuq.

– Doğurdan?

– O axmaqlar da bizim əsil niyyətimizi anlamadığından, əsla öz xalqlarının uğrunda bizim əksimizə söz deyə bilmirlər. Fikirləşirlər ermənilər millətçi olsa mənə niyə dəstək olurdu? Daha demir bizə onu kimi kütbeyninlər lazımdır, xalqlarının başında oturacaq, ona görə onu tərifləyirik. Onların bir atalar məsəli var e...

– Hansı?

– Bir dəli quyuya bir daş atdı, yüz ağıllı daşı çıxarda bilmədi. – Qadın elə gülürdü ki, az qala ürəyi partlasın. – Bilirsən bu millət necədi? Əslində çox güclüdürərlər, ağıllıdırular, savadlıdırular, amma paxıldırular, birlək nədir birmirlər, görmürsən adlarını qoyduq azərbaycanlı, türk sözünün nə olduğunu bilmirlər, hər şeyi tez unudurlar, belə olmasa bunların qabağında kimsə dura bilməzdi. Heç ruslar da bunları tuta bilməzdi.

– Hə düz deyirsən bunların atalar sözlərindən bəllidir ki, ağıllıdırular.

– Nə olsun, atalar misallarını guya düzgün dərk edirlər.

– Etmirlər?

– Yox, haradan? Elə olsa günümüz qara olardı. Məsələn onlarda bir atalar sözü var. Qoy görünüm necə idi. Hə yadına düşdü, belədir «Dost dosta tən gərək, tən olmasa gen gərək». Anlasalar bizlərə dost, qardaş deyərdilər? Qırıb-çapmışq onları, yenə də xeyri yoxdur, hamısını unudublar, yenə dostuq, qardaşq deyirlər. Bilirsən o sözü deyən ataya necə yazığım gəlir. Təsəffür edirsən ki, o yazıq azərbaycanlıların gözünü açmaq üçün gözəl, hətta dahiyənə bir söz deyib, amma anlayan yoxdur; – o nəfəsi kəsilənəcən güldü, gözlərindən yaş gəldi, – Əgər həmin ata millətinin onu anlamayıb özünü uçuruma aparmasını görəsə nə edərdi, yəqin ürəyi partlayardı. – Qadın qəşş edərək gülməyə başladı, yenə gülməkdən gözlərindən yaş gəlirdi. Mərdansa ağlamaqdan özünü güclə saxlayırdı. Səhərdən özünü guya dahi, ali insan kimi aparmaq istəyirdi, öz ağılınca düşmənçiliyi unutmağı dahilik bilirdi, bir erməni qadınısa gülərək belələrini bir sözlə necə ifadə edirdi «axmaqlar».

Qadın sonunda gülüb susdu, gözünün yaşını sildi və davam etdi:

Biri düşündü:

– Nə yaxşı ki, Sovet İttifaqında yaşayırıq! Doğurdan da rus xalqı böyük xalqdır, kapitalist cəmiyyətindəki kimi bizləri asimiliyasiyaya uğratmırlar, bizə öz dilimizdə təhsil alma şəraiti yaratmışlar! Yoxsa bizi kimi kiçik xalqını halı nə olardı?

Digəri düşündü:

– Bundan böyük səadət ola bilməz! Bu səadəti bizə sovet dövləti verib! Eşq olsun Sovet dövlətinə!

Mərdan düşündü:

– Budur humanizm, bir erməni siyasətçisi bizlərin sosializim yolunda irəliləməsi üçün can qoyur! Çünkü o erməni yox, sovet xalqının nümayəndəsidir. Hə, hə, – əmin olmaq üçün sözlərini özü-özünə təsdiqlədi; – həm də rus xalqının böyüklüğünə bax ki, özündən başqa onlarla xalqa səadət verən özləri olsada, bizləri asimiliyasiyaya uğratmır, əksinə hamımız üçün beynəlmiləl bir proses başladaraq yeni bir xalq, sovet xalqını yaradır! Büyük rus xalqı böyük mədəniyyətini, milli ədət-ənənələrini hamımız kimi sosializim uğrunda, beynəlmiləl qaydalarla, yenə sosialist davranışları ilə əvəzləyir! Kapitalist cəmiyyətində böyük dövlətlər kiçik xalqların milliliklərini əllərindən alaraq özünüküləşdirir, böyük rus xalqı isə gör nə qədər beynəlmiləcidir ki, bizləri ruslaşdırmaq haqda düşünmür, əksinə öz böyüklüğünü də qurban edərək yeni sovet xalqını yaratma çabasındadır! Bu sovet xalqında böyük rus xalqı da, ermənilər də, bizlərlə birik! Eşq olsun sovet xalqına! – Mərdan tam əminliklə yenidən piçildədi: – Eşq olsun sovet xalqına!

Daşqın düşünürdü:

– Mərdanın sənin ayağını qazmaq mənə borc olsun! Sən bunnara lazıim deyilsən, amma məni kimiləri sizləri məhv etmək üçün onlara lazımdır! Sən azərbaycanlısan, mənsə özümü azərbaycanlı adlandıran erməni. Nə qədər ağıllı olursan ol, sizi kimiləri məhv etmək üçün ağıla nə gərək, bir şər, bir yalan bəsdir. Heç yalanı düşünməyə də gərək yoxdur, özləri deyəcək nə demək lazımdır, – üzündə şeytani bir gülümsəmə parladı.

Hikmət düşünürdü:

– Heç şübhəsiz ki, bu dediklərim tək mənim düşüncələrim deyil, bütün komsomolçular belə düşünür! Bütün elm adamları bunu deyir, komminist cəmiyyətisə elm üzərində qurulub! – Mərdanın şuar kimi bir ifadə işlətdi.

Məlikyan Mərdanı öz siyasetinə alət edə bilməsindən zövq alaraq:

– Hə, mənim gənc dostum, dediklərinin əksini iddia edənlər barəsindəki fikirlərin mənim üçün maraqlıdır!

Mərdan dedi:

– Cəmiyyətimizin real humanizimi kollektivin mənafeyinə ziyan vuran hər şeyi inkar etməkdir. Vətən xainları, ictiamı mülküyyətə qəsd edənlər, irqi ayrı seçkilik salanlar bizim cəmiyyətə və sosialist humaniziminə ziddir. Belələrini ifşa etmək hər birmizin borcudur!

– Vətənpərvərlik dedikdə nə başa düşürsən? – Məlikyan tələyə düşən ovu ilə oynayındı.

Mərdan tam səmimi halda cavab verdi:

– Hər bir xalqın öz yurduna, öz torpağına, öz mədəniyyətinə, öz dilinə məhəbbət hissini doğma ölkənin müqəddarəti üçün ümumi məsuliyyət hissi ilə ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların və millətlərin vətənə birgə bəslədiyi məhəbbət hissi ilə birləşdirməlidir. Budur sovet vətəndaşının vətənpərvərliyi. Axı bizlər vahid sovet ailəsiyik. Və sovet vətənpərvərliyi ictimai mahiyyətinə görə beynəlmiləldir. – Mərdanın üzündə sevinc parıldayırdı.

– Hə, ay camaat, əsl kollektivçilik, beynəlmiləlçilik, vətənpərvərlik budur! – Hami əl çaldı. Məlikyan siyasi fəndindən sonra kefi bir balaca düzəlmışdır, axı o istədiyinə nail olmuşdu və bu istiqamətdə nitqinə davam etdi: – Onlarla böyüklü, kiçikli xalqlar Sovet Itifaqının tərkibində bərabər hüquqlu vətəndaşlardır və hər millət öz dilində danışma və məktəbə oxuma hüququna malikdir! Kapitalist cəmiyyətində kiçik xalqların asimiliyasiya uğradılması təbii haldır, bunun əksinə bizim ölkəmizdə bütün xalqlara öz dillərində danışma və dillərini inkişaf etdirmə imkanları yaradılmışdır!

Hami əl çalmağa başladı.

– Onlarda bir atalar sözüdə var. Belədir «Dost dar gündə tanınar», bunlarsa heç ayılmırlar. Bəlkə də mən düz demirəm, tələsməmişik, bunlar dostunu-düşmənini tanıyan deyil.

– Bəs biz nə vaxtacan onlarla düşməncilik edəcəyik?

– Sonsuzacan. Var yoxlarını əllərindən alanacan. Onları məhv edənəcən?

– Niyə?

– Necə yəni niyə? Sən deyəsən bu türkləri tanımırsan? Yadında saxla ki, dünyanın qoruxduğu tək bir millət var, o da türklərdir. Bunlar kimi döyükən, dönməz, qorxmaz millət yoxdur. Amma xoşbəxtçilikdən paramparcadırlar, birlik nədir anlamırlar. Hə bunu yiğincaqda bütün baş bilənlərimiz dəfələrlə deyiblər. Hətta bunu belə piçiltıyla deyirlər. Çünkü bunların korluğunu həmişə belə qalacaqlar demək deyil. Əgər bunlar əvvəlki kimi birlik olsa, hər cəhətdən bunlara çatacaq dövlət-millət olmayıcaq. O üzdən bütün dövlətlər bunların başını bir cür qatmağa çalışır. Məsələn keçən yiğincaqlardan birində bir tarixçimiz deyirdi ki, nə yaxşı ki, 1946-cı ildə ABŞ, Ingiltərə və Rusiya Cənubi Azərbaycanı Azərbaycana birləşdirməyə qoymadılar. Yoxsa deyirlər Qafqazda da, hələ gələcəkdə Avro-Asiyada da ən güclü dövlətlərdən biri Azərbaycan olacaqdı. Təsəvvür edirsən bütün Azərbaycanla, Türkiyə birlik olsa kim qabaqlarında dura bilərdi?! – qadının gözü böyüdü – Allah göstərməsin! – sinəsinə xaç çəkdi.

Bu vaxt içəriyə bir nəfər girdi. Bazarlıq etmək istəyirdi. Amma satıcı qadın yaşılı kişiye ağızından çıxanı deməyə başladı:

– Rədd ol burdan. Türklərə heç nə satılmır.

– Qızım niyə belə edirsiniz axı? Bizim sizə nə pisliyimiz dəyib ki?

– Bizi qırmısınız. Buralar bizimdir. Rədd ol, türk əclafi...

– Ay qızım yaxşı yadımdadır sizin bura köçməyiniz. Sən gəncdin, uşaqların lap körpə idi. Onda size əlimizdən gələni edirdik. Atan məni kirvə adlandırdı. Sən mənə əmi deyirdin. Qızım, evimizi eviniz bilirdiniz, hər dəfə deyirdiniz sağ olun, siz olmasanız qırılardıq acıdan, indi nə oldu, nə dəyişdi, nə vaxtdan sizin oldu buralar? Atan mənim qucağımda can verib, heç utanmırısan

belə danışmağa? – yaşlı kişi qadının bu qədər qəddarcasına danışmasına baxmayaraq bir ata mərhəməti ilə danışındı.

Satıcı qadın qızardı, bir xeyli susdu, amma sonra dilləndi:

– Səni görələr səni də, məni də incidərlər, gedin. Mənim də balalarım var.

Kişi başını aşağı saldı, sanki günahkar o idi, çönbü getdi. Satıcı qadın niyəsə pərt olmuşdu, Mərdanı süzərək.

-Bax, axmaq türklərdən biri də bu qocadır, amma onların rəhmi-mərhəməti bizi yolumuzdan döndərə bilməz –gülümsəməyə çalışıdı.

Mərdan çörəyin pulunu verib çıxdı, küçə ilə addımlamağa başladı. Mərdanın pəncərələrdən süzülən işqdan yaranan kölgəsi yerlə sürünərək arxasında gedirdi. Kirədə qaldığı evinə cəmi iki tin qalmışdı. Qarşında bir dəstə erməni yığılmışdı, yanlarında bir milis nəfəri də vardi. Mərdan üzdən milis tanıdı, onu küçələrdə tez-tez görürdü. Şübhəsiz ki, o bu əraziyə baxan milis bölməsində işləyirdi. Mərdan dəstənin yaxınlığından keçərkən ürəyində lənət deyə-deyə üzdə ermənicə «Axşamınız xeyir» dedi. Susub gələni izləyən dəstədən də bəziləri «axşamın xeyir» dedi, bəziləri sadəcə başını yırğaladı. Mərdan daha heç nə demədən onların yanından ötüb keçmək istəyirdi ki, milis işçisinin onu diqqətlə izlədiyini hiss etdi. Özünü görməməzliyə vurub, təlaşını hiss etdirməməyə çalışaraq addımlarını tezləşdirdi, amma hər addımını atması sanki saatlarca çəkirdi. Erməni milisi yanlarındakılara nəsə piçildədi. Milisin piçilti ilə danışmasına baxmayaraq «o turkdür» sözünü Mərdan aydınca eşitdi. Sözün bitməsi ilə ayaq səsləri eşidilməyə başladı. Mərdanın erməni dəstəsinin yanından keçərkən atlığı hər addım saatlarca çəkmişdi, indi arxasından yaxınlaşan addımlar saniyə belə çəkmirdi. Ani olaraq Mərdan düşündü ki, qaçmaq lazımdı, amma qaçmadı. Çünkü onu təqib edənlərə ermənicə salam deyərək yanlarından keçməsinə görə elə o andaca hiss etdi ki, özünə nifrat edir, birdən ürəyindən keçdi ki, deyəsən ömürü boyu buna görə özünə nifrat edəcək. Bayaqdan Mərdana adı, bayağı gələn türk sözü niyəsə indi, yalnız indi doğma gəldi və bu doğmaliğa ermənilərin necə nifrat etdiyini, bu nifratın sonsuzacan

– Petros, – deyə cavab verdi.

– Petros hava soyqdur, sən niyə tarladasan?

– Anama kömək etməyə gəlmışəm, – deyə cavab verdi.

– Öz kəndinizdən ayrılib bura gəlmək sənə cətin olmadı ki?

– deyə soruşdum. Bilirsınızmi, mənə nə cavab verdi ay camaat, – Məlikyan camaata baxdı.

Hami gözünü döyərək onun üzünü baxırdı.

– O çəlimsiz uşaq belə dedi: «Bizim vətənimizin sərhəddi Sovet İttifaqıdır. Hara getmək lazımdırsa getməliyik, ölkəmiz üçün». Amma o çəlimsiz uşağın dərk etdiyini dərk etməyən bəzi adamlar var, anlamırlar ki, umumi mənafə naminə, cəmiyyətin xeyri naminə bizlərə ölkəmiz daxilində harada ehtiyac varsa ora getməliyik. Görüsünüzmü qonşu kəndə gələn ailələri; – o qəsdən bu dəfə erməni kəlməsini işlətmədi; – dövlət numayəndələri o kolxozun inkişafı naminə onlardan belə bir fədakarlıq etmələrini istədi və onlar canla-başla buna razılaşdı, artıq onlar o kənddə yaşayıb yaradacaqlar, belə vətəndaşlarımıza eşq olsun!

Hami əl çaldı. Məlikyan etdiyi söhbətlərin təsirini daha da artırmaq üçün əlini Mərdana uzatdı:

– Sən...

Mərdan bir addım irəli çıxaraq:

– Bəli, – dedi.

– Sənin vətənin haradır? – Məliykan təcrübəsinə dayanaraq Mərdanın biliyindən təsir vasitəsi kimi istifadə etmək istəyirdi.

Mərdan qısa cavab verdi:

– Sovet İttifaqı.

– Millətin nədir?

– Mən sovet millətinin nümayəndəsiyəm!

– Demək ki, sən vətənin lazımlı gələrsə lap uzaqlarada gedib çalışarsan?!

– Vətənin uzaq sərhəddi də vətəndir! – Mərdan qəti halda dedi.

– Ulu əcdadın kimdir?! İnsanın əcdadı nədir?!

– Meymun! – Mərdan əminliklə dedi.

– Bəs sənin məktəbli yoldaşların necə düşünür? – Məlikyan yeni siyasi fəndini işlətdi.

bundan irəli gələn mənfi hadisələr hələdə var. Hamı anlamalıdır ki, keçmiş həyat tərzinin qalıqlarına sarılmaq özü də vətənə xəyanətdir, belələri bizi sosialist inkişafından saxlamaq istəyənlərin əməlidir. Belə hərəkət edənləri və ya bu hərəkətləri edənləri görüb susmaq vətənimizə, xalqa xəyanətin özüdür. Bizə mane olan xalq düşmənlərini ifşa etmək hər bir sovet vətəndaşının borcudur. – O, iki əlini də havaya qaldıraraq bağırdı: – Elə deyilmə ay camaat?!

Hamı onu alqışlayaraq cavab verdi:

– Xalq düşmənlərinə ölüm!

Məlikyan gülümsəyərək danışmağa davam etdi:

– Sosializimə xas olan mənəvi və əxlaqi əlamətlərin bütün cəmiyyət üzvləri üçün rəhbər prinsiplərə çevriləməsi – insanların keçmişin mənəvi təsirindən azad olması və sosialist birgəyaşayışı prinsiplərinə qovuşması prosesidir. Sosializimə xas, sosialist cəmiyyətinin yetişdirdiyi yeni ictimai əxlaq özlüyündə yeni mənəvi və əxlaqi əlamətləri toplamışdır: əməksevərlik, mənəvi saflıq, təvəzokarlıq, mənlik hissi, yoldaşlıq, qarşılıqlı hörmət, kollektivçilik, hümanizm, şüurlu intizam, vətənpərvərlik, beynəlmiləlcilik, – niyəsə özünü Mərdana göstərmək istəyirdi: – Hələ də ölkəmizdə fərdi mənafeyini düşünənlər var. Amma kollektivçilik hissi ilə yaşayan, umumi mənafeyi hər şeydən üstün tutan, ictimai mənafeyə zidd hərəkət edənləri ifşa edən vətəndaşlarımız da çoxdur. Bir hadisə mənim heç yadımdan çıxmaz; – O, mahir aktyorlara xas əda ilə bir an susdu; – bildiyiniz kimi dövlətimizin umumi mənafeyi naminə bir neçə yerlərlə kəndləri, kolxozları birləşdirmə prosesi gedir ki, istehsal qüvvələri daha səmərəli olsun. Qonşu kənddə kolxozun inkişafını sürətləndirmək üçün onlarla erməni ailəsi getirildi, əlbəttə ailə başçıları tam ixtisaslı olduğundan, ölkəmizin siyasetini anladığından onlar üçün bu bir şərəfdür, amma onların ailələri ilə bir yerdə gəldiyini düşünün, uşaqları əvvəller alışlığı həyatı bir anda dəyişmələri, olduqca cətin olmalıdır. Mən onlara baş çəkəndə gözüm kiçik bir uşağa sataşdı, bu çəlimsiz uşaq tarlada işləyən anasının yanında idi. Mən ona yaxınlaşış adını soruştum:

– Balaca, adın nədir?

çəkəcəyini elə içdən hiss etdi ki, bu sonsuzluğun elə bu andaca bitməsi üçün, bu nifrəti özünün fiziki olaraq da hiss etməsi üçün addımlarını daha da yavaşıldı. Artıq bir neçə saniyə sonra Mərdan ermənilər tərfəndən dövrəyə alınmışdı. Onu dövrəyə alan ermənilər it kimi ulaşırıdı, küçə itləri les görəndə necə sevinirdi, necə ulayırdıllarsa bax bu ermənilərdə eləcə ulaşırıdı, sevinərk ulaşırıdı. ermənilərdən biri Mərdana sillə vuraraq qışkırdı:

– Ara sən türksən?

Mərdan vurulan sillədən halını pozmadan, sakit halda dedi:

– Siz əgər azərbaycanlılara türk deyirsinzsə, hə türkəm. Nə olub ki?

– Ara, buna baxın hələ bir cavab da verir. – Erməni yenidən sillə vurmaq istədi. Əlini havaya qaldıraraq Mərdanın sıfətinə doğru atdı. Erməninin əli havaya qalxanda ermənilər bağırmağa başladı, «vur», «Türk itini vur», arxa planda qalan erməni milisi isə, özündən razı halda olanlara baxırdı. Erməni milisinin sıfətində xoşbəxtçilik rənglərini almış təbəssüm vardı. Mərdanı dövrəyə almiş bir başqa erməni yumruqlarını düyünləmişdi, ovun parçalanması anını gözləyən çəqqallın gözündəki işilti o erməninin gözündə bərəq vururdu. Bir başqa ermənisə əsrlərcə intiqam almaq hissi ilə yaşayan şeytan kimi dodaqlarını gəmirirdi. Mərdana tərəf atılan əlin onun sıfətinə dəyməsinə bir qarış qalmışdı ki, o, başını arxaya çəkdi, erməninin əli boş keçdi, erməni tarazlığını itirdi, az qala yixılacaqdı. Mərdansa halını pozmadan sakit səslə, asta-asta dilləndi:

– Belə etmənizin səbəbi nədir? Məni tanımirsinə bir hissətən qalmışdım ki, o, başını arxaya çəkdi, erməninin əli boş keçdi, erməni tarazlığını itirdi, az qala yixılacaqdı. Mərdansa halını pozmadan sakit səslə, asta-asta dilləndi:

– Belə etmənizin səbəbi nədir? Məni tanımirsinə bir hissətən qalmışdım ki, o, başını arxaya çəkdi, erməninin əli boş keçdi, erməni tarazlığını itirdi, az qala yixılacaqdı. Mərdansa halını pozmadan sakit səslə, asta-asta dilləndi:

nifrəti əvvəlki itiliyini itirmişdi. Erməni dumanlı beyniyə Mərdan-na cavab verməyə çalışdı:

– Nə olsun səni tanımırəm. Babaların bizə pislik edib, bizi qırıb, – o Mərdanın gözündəki parıltını gördü və bu parıltı sankı onun gözünü qamaşdıraraq, qəlbini bir gizilti salmışdı.

– Mən uşaq olanda burada, Iravanda ermənilər barmaq sayı idi, sizi gələndə mehribanlıqla qarışıldığ, hətta sizə görə xalqımı yurdlarından köçürdülər, pislik dediyimiz budur? – Səsində qəribə bir ton yaranmışdı; – Pislik dedikdə bunu nəzərdə tutursuz?! – gözünü qıydı, – İndisə torpaq istəyirsiniz. Hansı torpağı? Hansı haqla? Bəs xalqlar dostluğu nə oldu?

Mərdanın sözləri sillə kimi açıldı. Amma erməninin silləsindən fərqli olaraq tam hədəfə dəymışdı. Erməni milisinin üzündəki təbəssüm işığı söndü. Ermənilər biri-birinin üzünə baxırdı, hamısı biri-birindən imdad istəyirdilər. Hamı gözləyirdi ki, ani olan bu sualın cavabını hər hansı yolla kimsə versin. Cavabı qaranlıqdan işığa çıxaraq daha aydın görünən erməni milisi verdi:

– Bura əvvəldən bizim olub, siz türklərsə bizi qırıb qovsunuz, bildin – erməniləri aralayaraq gəlib Mərdanın qarşısında dayandı.

– Bizim köhnə kənddə tikilmiş olan məscidin minə yaxın yaşı vardı, ərəb əlifbası ilə yazılmış, bu günəcən gəlib çatan 10-11 əsr yaşı olan qəbirlərlə doludu kəndimiz. Elə isə hansı əvvəldən danışırsan sən?! Yox əgər sizi dediyiniz türklər qırıbsa, niyə qırıb?!

– Çünkü onlar güclü idi, böyük dövlət idi, bütün torpaqların sahibi olmaq istəyirdi tüklər.

– Mən biləni güclü biri başqa milləti qırmaq istəsəydi, qırılan millət bu günə gəlib çıxmazdı. Sizsə yaşayırsınız. Bütün torpaqları siz deyən şəkildə sahibi olmaq istəyən dövlət gərək, sizi də, gürcüləri də qırayırdı. Amma tarix boyu güclü dövlət gücsüzü yalnız var-dövlət üçün işgal edib. Məsələn gürcülər zəlzələyə düşər olmuş Gəncənin qapısını belə uğurlayıb, Gürcüstana gətiriblər. Amma bu gün biz heç gürcüləri qırmaqdan danışmırıq. Çünkü vəhşilik heyvana aiddir.

Ermənilər çəşib qalmışdı. Deməyə söz axtarırdılar. Amma

– Sosialist demokratiyası ilə burjaziya demokratiyası arasında fərqi daha ətraflı açıqlaya bilərsənmi?

– Əlbəttə, – Mərdan sualla cavab verdi: – Sosialist demokratiyası tələbkər siyasi quruluş olaraq, cəmiyyətimizin hər bir üzvündən şüurlu intizam və yüksək mütəşəkkillik tələb edən bir hakimiyyətdir. Bu heç bir fərq qoyulmadan cəmiyyətin bütün təbəqələrinə şamil edilən tam demokratiyadır. Özünü «azad dünya» adlandıran kapitalizm cəmiyyətisə xalqa tam demokratik siyasi quruluş verə bilməz. Lenin dediyi kimi «demokratiya libası altında kapitalistin canlı siması gizlənmişdir, onun hökmranlıq alətləri gizlənmişdir». Çünkü bir cəmiyyətin ki, hökmran qüvvəsi kapital ola, orada hansı demokratiyadan, azadlıqdan söhbət gedə bilər. Elə cəmiyyətdə hər kəsin azadlığı çibindəki pulu qədərdir. Bir sözə «azad dünya» adlanan kapitalist demokratiyasının əsl adı «pul dünyasıdır» – Mərdan əlini-qolşunu ata-ata izah edirdi; – Xüsusi mülküyyət əsasında yaranan həyat tərzi üçün insan ləyaqətinin o qədər də əhəmiyyəti yoxdur, çünki xüsusi mülküyyətdən doğan ictimai münasibətlər insani insana qoyur, nəticədə insanın ləyaqəti belə alqı-satqı obyektiçənə çevrilir. «Həyat tərzi» insanın dünya baxışını təyin edir, burjia həyat tərzi pula satılan, kapitalın hökmənlərinə qulluq edəcək ləyaqətsiz, şəxsiyyətsiz, iradəsiz, idealsız içraçılar hazırlayır. Sosializm foromasiyasından fərqli olaraq kapitalizm cəmiyyəti əvvəlki formasiyalar da daxil olmaqla ağalıq və tabelik prinsiplərinə tabedir.

– Yetər, kifayətdir, – deyə Məlikyan onun sözünü kəsdi; – ay camaat: – O istədiyi kimi olmasa belə mövzunu özü bağlamaq istəyirdi, – gördükünüz kimi sosialist cəmiyyətində yaşamaq bizlərdən böyük fədakarlıqlar istəyir. Bizi ağ günə çıxaran sosialist cəmiyyəti qurulub, amma hələ də bəzi yerlərdə feodal qalığı olan adət-ənənələr qalmaqdadır. Bu isə beynəlmiləlçi sosialist cəmiyyəti üçün ziddir. Dahi rəhbərimiz Leninin dediyi kimi, Sosializmin mənəvi əxlaq prinsipləri bütün cəmiyyət üzvlərinə heç də birdən-birə, hər bir adamın şüuruna eyni dərəcədə təsir göstərə bilməz. Keçmiş həyat tərzinin qalıqları adamların bir qisminin şüurunda hələ də yaşayır və bunu gözardı etmək olmaz, çünki

daşlarına verdiyini deyir, amma Amerikada bu mümkün deyil...

Məlikyan onun sözünü kəsərək sual verdi:

– Niyə? – və “artıq batdır” deyə düşündü.

Mərdan əlini yelləyərək cavab verdi:

– Amerikan həyat tərzində şəxsiyyət azadlığının var olması mümkün deyil, çünkü orada hökmran qüvvə kapitaldır və kapital insanların dəyərini heçə endirir. Cənki insan belə, mənfəət naminə kapitalın bir hissəsinə çevrilə bilir, belə olan halda şəxsiyyət azadlığından söhbət belə gedə bilməz. Ən əsası isə burjua cəmiyyətində antiqonist siniflərə bölünmüdüdür, belə cəmiyyətdə iqtisadi və siyasi mənafelər biri-birinə tərs mütənasibdir. Bu cəmiyyətdə formalasən şəxsiyyət tipləri mənəvi siması, fikir və hisləri, əxlaq və həyatların mənası haqqında təsəvvürləri kəskin təzad təşkil edir.

Məlikyan qımışaraq dilləndi:

– Davam et, – yox haradasa qırılmalıdır, bu qədər savadlı bir türk ola bilməz deyə düşündü. O, hər dəfə Mərdanın sözünü kəsərək onun fikrini yayındırmağa, pisixi təsir göstərməyə çalışırıdı. Amma dəfələrlə sınaqdan çıxardığı bu metod bu gün niyəsə bir uşaq qarşısında işə yaramırdı.

– Həyat tərzimizin təbiətindən irəli gələn demokratiya milyonlarla zəhmətkeşi şüurlu yaradıcılıq prosesinə cəlb edir. Bu demokratizimin nəticəsində içtimai məsələrin həllində hər bir vətandaş, hər bir kollektiv, hər bir respublika yaxından iştirak edir. Bu isə sosialist birgəyaşayışını norma və prinsiplərinin təbiətindən irəli gəlir. Nəticədə demokratiya cəmiyyət quruculuğunun hərəkətverici qüvvəsidir və sosializimin təbiətindədir. Amerikada vahid bir məqsəd və ya vahid bir kollektiv və ya ümumi birgəyaşayış normalarından söhbət gedə bilməz. Burada kapitalın təbiətinə uyğun olaraq antiqonist siniflər, hətta eyni sinfə məxsus insanlar belə biri-biri ilə rəqabətdədir. Bu isə güclünün gücsüzü özünə tabe etməsi ilə nəticələnir ki, burada da azadlıqdan söhbət gedə bilməz. Kapitalızım cəmiyyətində tək bir azadlıq var, kapital, qalan hər kəs ondan asılıdır.

Məlikyan gözlərini qayıraq Mərdanı süzdü, əsəbindən dodağını çeynəyərək:

deyəsən cavab üçün söz yoxdu. Milis işçisi üzündəki təbəssümünitməsinə yamanca əsəbləşmişdi. Qəlbə deyilənlərdən sonra yumşalmaq əvəzinə, beyni doğrunu-səhvvi düşünmək əvəzinə daha da kinlə doldu. Düşündü ki, buna bax bir türkün əlində aciz qalmışq. Elə ona görə atalarımız düz deyiblər «turkdən qorxmaq lazımdı, türkün susanı belə qorxuludur, sakit dayanani belə qəzəbləndimi şirə dönür. Onları gərək qırıb qurtaraq. Yoxsa bizə rahatlıq yoxdur.» Doğurdan da indi bir türk bizimlə elə danışır ki, elə bil təklənən o yox, bizik. Elə belələrinin başını əzmək lazımdır. Milis işçisinin şəxsiyyətiylə vəzifəsinin tələbləri arasında elə bir ziddiyət vardi ki, arasında heç bir oxşarlıq, vəhdət tapmaq mümkün deyildi. Milis işçisi bağırdı:

– Nə dayanmışınız, qorxaqlar. Bu bir turkdür. Türklərə ölüm. Türkün yaxşısı ölüsdür – dodağının altında mızıldadı – Bunun yekəxan-yekəxana cavabına bax...

«Türkə ölüm» sözü biri-birinə qarışdı. Mərdanın yalnız indi gözünə satışdı ki, pəncərələrdən, aralanmış pərdələr arxasından sifətlər onlara baxır. Bu sifətlərdə elə bir təbəssüm, elə bir sevinc var ki, sözə ifadə ediləsi deyil. Bu sifətlərdə «xalqlar dostluğu», «Sovet qardaşlığı» sözlərini arayan Mərdan nə qədər yanıldığının, xalqının nə qədər aldadıldılığını indi anladı. Bütün sifətlər Mərdana eyni gəldi. Bütün sifətlər necə də biri-birinə oxşayırdı. Bütün sifətlərdə təbəssüm və Mərdana baxan gözlərdəsə ölüm qoxan kin-nifrət vardi. Ermənilər hamısı eyni anda Mərdanın üçtünə cumdu. Mərdan zərbələr altında səndələdi, o hətta bədənidən gələn ağrıların haradan gəldiyini belə hiss etmə iqdidərində deyildi. Deyəsən ağrı bütün bədənidən gəlirdi, hə bütün bədənidən. İlk anda vurulan zərbələrdən Mərdanın əlindəki çörək yerə düşdü. Xalqının müqəddəs bildiyi, öpüb gözünün üstünə qoyduğu çörək yerdə idi. Dava illərində həsrətində olduğu, xalqının ruslarla böülüdüyü, sonra yurduna-İravana gələn minlərlə erməni ilə bölüşdüyü (1948-1950) çörək yerdə idi. Mərdanı vuran erməni çörəyi tapdaladı. İndi çörəklə Mərdanın bədəni-üzü eyni idi. Mərdanın bədəni-üzü paramparça olmuşdu. Təkcə çörəyin qanı olmadıqandan qanı axmırıldı. Mərdanınsa üzü-başı qan içində idi. Vurulma-

sına baxmayaraq o yalnız yerə düşən çörəyi düşündü. Bəli yalnız çörəyi... Ayağına dəyən zərbədən Mərdan yerə çökdü. İndi üzündən tökülən qan çörəyi də qana batırıldı. Ona dəyən zərbələrə, eşitdiyi «Türkə ölüm» sözlərinə fikir verməyən Mərdan xəyallar dünyasında uçurdu. Niyəsini bilmədən, qeyri şüuru, bəlkə indiyəcən heç xatırlamadığı qoca dədə gözünün önünə gəldi. Indi, niyəsə məhz indi xatırladı onu. Bütün kənd o qoca ağısaqqallı «Dədə» çağırırdı. Cəmi dörd hərf «Dədə». Vəssalam. Qoca Dədə deyirdi: – «Çörəyi tapdayan, çörəyin qədrini bilməyənə insan demək olmaz. Çörəyin qədrini bilməyən, çörəyi itirən haqqı bilməz. Qapında çörək yeyən səninlə düşmən olsa ondan sənə əsla dost olmaz.» Mərdan başını hərləyib ətrafına baxdı. Onun döyülmə səhnəsini izləyən, onun döyülməsindən ləzzət alan milisə baxdı, sonra pəncərələrdən boylanaraq qırmışan sıfətlərə baxdı, bir yerə düşmüş, tapdanmış, öz qanına bulanmış çörəyə baxdı, bir də ki yəqin qızdırıldığı yeməyi soyulan, hamilə olan Nazanını düşündü. Və düşüncələrinin icində bir səs büynində əks səda verdi:

– Türk sənin, ananı..., türk səni əkəni..., türk sənin soyunu... – onu vuran ermənilər onu söyürdü...

Mərdanın əsəbdən sıfəti əsdi, bağırdı, var gücüylə bağırdı, ona tərəf atılan ayağı tutaraq ayağa qalxması və o erməni havaya qaldıraraq yerə çırpması bəlkə də saniyə çəkmədi. Erməni yerə dəyəndə yalnız bir səs gəldi «zıqqq». Mərdan ona dəyən zərbələrə əhəmiyyət vermədən gözünə kəsdirdiyi erməniləri bir-bir havaya qaldıraraq yerə çırpıldı. Mərdanın güclü güləşçi olduğunu Ulu soyda hamı bilirdi, buradasa, bu ermənilərsə bunu çox gec bilmışdı. Ermənilər qarşısındaki Mərdanın güclü olmasına yalnız bir sözlə bitən nidalət edirdi – «zıqqq». Mərdan bu erməniləri vurmurdı, yumruqlamırdı, ona niyəsə elə gəlirdi ki, bunları yumşaq şəkildə desək, yalnız «zibil torpası» kimi yerə çırpmaq lazımdı. Bütün ermənilər yerə sərilmişdi, milisdən başqa cəmi bir erməni qalmışdı. Ötkəm danışan, Mərdanı sillə ilə vuran bu erməni indi Mərdanın onun üstünə gəlməsini görəndə qorxusundan qaça da bilmədi, yalnız qalın səsinin əvəzinə cir səslə bağırırdı, daha doğrusu yalvarırdı:

– Əhsən sənə Mərdan!
Bir başqası düşündü:

– Küçüyə bax, başımıza oyun açacaq! – qəribə burası idi ki, o bir vaxtlar «sovət siyasetinə» zidd hərəkət etmiş Ozan dədənin Məlikyanı tərsləməsi zamanı da, bu sözləri demişdir, indisə «sovət siyaseti» ilə bağlı niqt söyləyən birinə bu sözləri deyirdi.

Daşqın Məlikyanın Mərdana duyduğu paxilliq hissini eynişlə düşündü:

– Sən bir küçüyə bax. Başımıza ağıllı kəsilib!

Hikmətsə düşünürdü:

– Halal olsun sənə mənim beynəlmiləlçi qardaşım. Biz sovet xalqının övladlarıyız!

Mərdansa cavab gözləmədən danışmağa başladı:

– Bildiyimiz kimi hal-hazırda dünya fərqli iki sistemə bölünüb, sosializim və kapitalizim sistemlərinə. Hər iki sistem özlərinin ən üstün cəhəti kimi demokratiyanı göstərir. Bəs hansı sistem doğrudan da vətəndaşına azadlıq bəxş etmişdir? Məsələ burasındadır ki, hər iki sistem cəmiyyət üzvlərinə öz arzularını azad şəkildə ifadə etmələri, yəni şəxsiyyət azadlığını verdiyini deyir. – Mərdan bir anlıq dayandı və daha uca və daha əmin səslə danışmağa başladı: – Amma bizim ölkəmizdə “ictimai işlərin idarə olunmasında fəal iştirak, fikir mübadiləsi” fikri söz olaraq deyilmir. Belə ki yoldaş Brejnev'in SSRİ Konstitusiyası layihəsi haqqında məruzəsində belə demişdir: – «Vətəndaşların dövlət orqanlarına və ictimai orqanlara təklif vermə, vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən məhkəməyə şikayət etmə hüququ, məhkəmə vasitəsi ilə müdafiə olunma huquqları var; – Məlikyanın üzünə baxaraq gülümsündü: – Sosializim cəmiyyətdə elə şərait yaradılmışdır ki, hər bir şəxsiyyət azad fikir mübadiləsində iştirak etsin. Elmi yaradılığının inkişaf etdirsin. Marksizm-leninizim prinsipləri əsasında keçirilən elmi-nəzəri və digər diskusiyalarda iştirak etsin, – bu isə şəxsiyyət azadlığının əsasının təşkil edir».

– Bəs Amerikada? – Məlikyan qısa sual verdi.

Mərdan tam inamı ilə:

– Məsələ də bundadır. Amerikada da bu azadlığın öz vətən-

2. Hüquq bərabərliyi – bu əlamət ölkəmizdəki bütün xalqlara verilən beynəlmiləçilik deyilmə?

3. Əsas məqsədlərin ümumiliyi, ictimai-siyasi və ideya birliyi – bunlar da yaşıdan, yaşadığı regiondan, peşəsindən asılı olmayaraq hər kəsi bir məxrəcdə toplayır.

Məliykan bir şagirdlə danişdığını artıq unutmuşdu:

– Bəsdir, kifayətdir. Bəs deyə bilərmisən ay ağıllı, – o kinayə ilə vurğuladı; – sovet demokratiyası ilə Amerika demokratiyası arasında hər hansı fərq varmı, yoxsa hər iki sistemin vətəndaşlarına verdiyi azadlıq eynidirmi?

Lətif müəllim artıq dözə bilməyib dilləndi:

– Yoldaş Məlikyan, bu mövzunu biz hələ keçməmişik, həm də o bir siyasetçi yox, sadəcə dərsinə yaxşı çalışan şagirddir; – nəsə düşünüb səhbəti yumşaltmaq istədi, – həm də onun siyasi savadı sizin siyasi savadınız yanında heç şübhəsiz çox dayazdı. Verdiyiniz sual siyasi sualdır və belə sualın izahını yalnız sizin kimi siyasetçilərimiz cavablıya bilər!

Artur Məlikyanın son sözlər canına yağ kimi yayıldı, dodaqları qaçıdı. Elə bu vaxt Mərdanın səsi eşidildi:

– Lətif müəllim, biz bu mövzunu keçməsək belə, hər bir komsomolçunun borcu sovet sistemi ilə burjia sitemi arasındaki fərqləri bilməkdir və mən bunları yaxşı bilirom, icazənlə deyimmi? – nəsə düşündü və əlavə etdi; – və rast ki, bu mövzu keçilməyib, Lətif müəllim icazənlə sovet azadlığı ilə burjia azadlığı arasındaki fərqlərdən geniş danişım, kiçik məktəbli dostlarım da eşitsin! Olar?! – Mərdan Məlikyanın paxıllığının əsas səbəbini tamlığı ilə anlamasa da, onun gizli yarışına qoşulmuşdu və heç məğlub olan tərəf olmaq istəmirdi.

Lətif müəllim key-key başını Akif müəllimə çevirdi. Akif müəllim astadan piçildədi:

– Yox, lazımlı deyil bu, bu qədərindən artıq olub deyəssən?!

Lətif müəllimsə heç nə demədi, amma düşündü ki:

– Bəsdir susduq! Demirlər komminist quruculuğu üçündür hər şey! Qoy görsünlər ki, başımıza erməniləri qoymaqla deyil...

Nazan düşündü:

– Qurban olum, vurma, vurma, bağışla məni. İtin olum, bağışla. – Mərdanın onun yalvarmasına məhəl qoymadan yaxınlaşdığını gördükdəsə daha cir səslə bağırdı: – Qoymayıñ, türklər bizi öldürür, qoymayıñ.

Bu küçədə ermənilərdən başqa cəmi bir türk vardı, Mərdan. Mərdan barmaqlarını, nə yumruq kimi tam düyünlədi, nə də ki sillə şəkilində tam açıq qoydu, yarı yumulu əli ilə bu erməniyə möhkəm bir sillə çəkdi, arxasında erməninin yekəliyinə baxma-yaraq tam başının üzünə qaldırdı, amma əvvəlki erməniləri kimi anidən yerə çırpmadı, küçənin ortasında ağır-ağır 360 dərəcə döndü, pəncərədən boylanan oxşar sıfətlərə baxdı, o sıfətlərin bəziləri artıq pəncərədən boylanmağa belə cürət etmirdi, boylananlarsa pərdənin arasından zorla görünürdü, sıfətlərindəki sevincdən əsər-əlamət yoxdu, Mərdan başının üzərindəki erməni milisin qabağına doğru «zibil torpası» kimi yerə çırpdı. Bu erməni milisi isə qorxusundan barı danişa belə bilmirdi. Ağzını açıb yumurdu, bu halda o sudan çıxarılan balığa bənzəyirdi, gözləri böyümüşdü və ağzını açıb-yumurdu, səsi isə çıxmırıldı. Milis işçisinin ayaqları sözünə baxmadan əsirdi, qaçmaq istədi, amma heç geri belə dönə bilmədi. Mərdan erməni milisinə çatmadan bu dəfə bir sözlü başqa nida eşidildi «Şıırr». Milisin qurşağından aşağı, şalvarlarının ətəklərindən aşağıya sarı rəngli maye axmağa başladı.

Yerə sərilən ermənilər bir-bir aradan çıxmışdı. Küçədə bir milis işçisi, bir pal-paltarı çırılmış, qan içində olan Mərdan və yerdə tapdanmış, qana bulanmış çörək qalmışdı.

Üç-dörd tin uzaqdan səsə gələn hərbicilər görünürdü. Onlar Mərdangıl tərəfə gəlirdi.

* * *

Mərdan evdən çıxandan sonra Nazan xeyli arxasında baxdı. Sonra əlini havaya qaldıraraq, dedi:

– Sən özün kömək ol Allahım, sağ gedib gəlsin.

Sonra yeməyi qızdırmaq üçün odun sobasını qaladı, günortadan qalan yeməyi qızdırmaq üçün sobanın üstünə qoysdu. Masa-nın üstünə iki boşqab və iki qaşiq qoysdu. Yemək artıq qızmışdı,

xeysi vaxt keçmişdi, Nazanın təxmininə görə Mərdan artıq qayıtmalı idi. Mərdansa hələ gəlməmişdi. Pəncərədən Mərdan gedən istiqamətə boylandı, amma Mərdan görsənmirdi. O pəncərədən boyhana-boyhana düşüncəyə daldi: – «Ermənilər niyə belə edir? Mən inanmırıam ki, onların hamısı pisdir. Qozbel Vartan da pis ola bilər, amma ermənilərin hamısı gördüyüümüz kimidir demək deyil ki! Ola bilər ki, elə yaxşı ermənilər var ki, biz görməmişik. Hə ola bilər, əlbəttə. Məsələn milisdə olan ermənilər pis ola bilərmi ki? Əlbəttə ola bilməz. Axi, onlar sovet qanunlarına hörmətlə yanaşır və sovet xalqının əsayışını qorumaq, onların nəinki vəzifə borclarıdır, hətta həyat tərzləridir. Axi, onlar bütün sovet vətandaşlarını qorumağı tək vəzifə xətrinə etmirlər, əksinə onlar sosialist cəmiyyətinin ideologiyasını daha dərindən başa düşdüklərindən, bu onlar üçün bir vicdan məsələsidir. Nə olsun ki, bəzi ağılsızlar Naxçıvan, Qarabağ istəyir. Kim verər onlara torpağını? Biz Sovet xalqı, qardaş, tezliklə bu problemlər də yoluna qoyulacaq. Xalqı yerindən zorla qovmayacaqlar ki? Bunu qardaş xalqlar, böyük rus xalqı, öz xalqımız, rəhbərlik görə-görə edə bilməzlər. Bu boş səhbətdir. Mənim övladım sovet xalqının ən gözəl günlərini görəcək. O sovet xalqını tərənnüm edəcək.» – Nazan bunu düşünə-düşünə şışmış qarnını sığallayırdı. O düşünməyə davam etdi – «Mən sovet xalqının xoşbəxt analarından, qadınlarından olacam. Çünkü biz sovetlərik. Biz SSRI-də yaşayırıq. Nə biz haqqı alınan, söz haqqı olmayan zənciyik, nə də ki bizim dövlət başqa dövlətlər kimidir. Burada bütün xalqlar bərabər huquqa malikdir. Bu dövlətdə milli düşmənçilik yoxdur. Bu bədnəm hərəkətləri törədənlərsə cahil insanların, xalqların qardaşlığını istəməyənlərin son çırpıntılarıdır. Bəli, bəli – Nazan dediklərindən cuşa gəlirdi – zaman da isbat edəcək ki, ermənilərin içində də yaxşı insanlar var, yalnız analıq hissi olan qadınlar var, yalnız sovet qardaşlığını pozanlara qarşı vuruşan insanlar var, belələri daha çoxdur. O günü ali – insanı hissələrdən uzaq olan, qardaş xalqların birliyini pozmaq istiyənlər, belə iğtişaş törədən ermənilər də utanacaq. Sonsuzacan sülh olacaq. Bu günlərin pis üzünü unudaraq sevinc qalacaq bizə... Bəli, bəli, sevinc qalacaq bu iğtişaşlı günlərdən bizə. Biz qardaş xalq-

də intensivləşir. Sovet əhalisinin milliyyətindən asılı olmayaraq eyni məqsədlər ətrafında birləşməsi, köhnə adətlərin yeni sovet adətləri ilə dəyişməsinə gətirir. Xalqların həyat tərzləri dar «milli münasibətlər» çərçivəsindən çıxaraq beynəlmilləşən, sovetləşən, onlarla xalqın ortaş həyat tərzi olan sosialist həyat tərzini formalaşdırır, busa millətlərin etnik həmcinsliyini yaradır və yeni tarixi birlik – sovet xalqının yaranması prosesi başlayır.

Məlikyan Mərdanın az yaşına baxmayaraq belə izahlı danışmasından, ən əsası isə ona cavab qaytarma cürətində bulunaraq danışmasından əsəbləşmişdi və bu əsəblə də onun sözünü kəsərək yeni sualını verdi. Sualı verərkən ümid edirdi ki, Mərdan danışdıqlarını dərk etmədən əzbərləyib və mən indi onun nə qədər dəyaz savadlı olduğunu hər kəsə göstərəcəm. Qoy hər kəs anlasın ki, sosializimdən danışmaq uşaq işi deyil, sosializimdən danışmaq azərbaycanlı işi deyil, burada bunu yalnız mən danışa bilərəm və bu umidlə sualını verdi:

– Ay uşaq, – bu dəfə «gənc dostum» demədi, daha doğrusu əsəbindən əsl üzünü gizlədə bilmədi; – sovet həyat tərzini beynəlmiləl qılan əsas əlamətləri de.

Mərdan bir anlıq susdu, Milikyanın danışığındakı dəyişikliyi anlamağa çalışdı, bir şey başa düşə bilmədi, gözünü ətrafdakılara gəzdirdi. Çaşqın, həyacan ifadəsi oxunan üzləri görərkən elə düşündü ki, hər kəs onun belə asan sual qarşısında aciz qalmasından üzülmüşdür. Axi burada komminist partiyasının neçə-neçə məsul şəxsləri vardı, onlar «sosialist həyat tərzi» mövzusunda danışacaq komsomolların açıq iclasına gəlmişdilər, məktəbin əlaçısı Mərdansə camaatın, məktəbin üzünü qara çıxararaq bir sual qarşısında aciz qalmışdır. Mərdan düşüncədən ayıllaraq gülümsədi, sanki bununla hamiya demək istəyirdi ki, qorxmayıñ mən sizin üzünüyü qara çıxarmaram və suala cavab vermə iqtidarındayam:

– Sovet həyat tərzini beynəlmiləlçi əlamətləri bunlardır:

1. İctimai sərvətə birgə sahiblik, – bu ən əsas əlamətdir və bu əlamət bizi bütün formasıyalardan fərqləndirir. Və tarixdə ilk dəfə zidd sinifləri olmayan bir cəmiyyət qurulmuşdur, bu özlüyündə beynəlmiləlciliyin əsas təməlidir.

nin beynəlmiləl əlamətlərini tam dərk etməmiş olmalısan ki, bu məsələyə toxunmadın. O isə Sosialist həyat tərzinin əsas mahiyəti beynəlmiləl olmasıdır, – deyə dayandı. O, bir an susaraq, hər kəsə dərin təsir buraxmaq istəyirdi. Bundan sonra o bu barədə danışaraq bu məsələnin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu deyəcək və sovet ideologiyasındaki yerini, nə qədər lazımlı siyasətçi olduğunu göstərməyə çalışacaqdı.

Mərdansa onun bir anlıq susduğunu görüb, uşaq ağılı, partiya-ya olan inamı və bütün səmimiyyəti ilə etiraz etdi:

– Yox, mən sosialist həyat tərzinin nə qədər beynəlmiləl olmasını görür və anlayıram, hətta bəzi cümlələrimdə bunu ifadə etdim. – Hər kəs çəşqinliqlə Mərdanı dinləyirdi. Mərdan nə qədər səmimi və cəsarətli idisə, onu dinləyən böyüklerin hamısı bir o qədər narahat və ürkək halda söhbəti dinləyirdi. – Amma mən geniş danışaraq məsləni dağıtmak istəmədim. İcazəinizlə bu barədə geniş izahat verə bilərəm.

Məlikyan əsəbindən qapqara kəsilmişdi. O bütün əsəbini boğmağa çalışaraq xırıldadı:

– Buyur, mənim gənc dostum!

Mərdan gülümşüyərək izaha başladı:

– Bayaq da dediyim kimi, hər zaman həyat tərzi iqtisadi münasibətlərlə bağlı olub, milli adətlərlə, tarixi şəraitlə, əmək fəaliyəti ilə, məişət şəraiti ilə, təhsil səviyyəsi ilə, şəhərlərlə kəndlər arasındaki əlaqə, əhalinin dini mənsubiyyəti, yaş fərqi ilə və hansı sinfə məxsus olmasından asılı oltaq formalaşır. Amma sosialist cəmiyyətində ümumi mülkiyyətə dayanan iqtisadi münasibətlərin qurulması, biri-birinə zidd siniflərin olmaması və əmək fəaliyətindən asılı olmayaraq hər kəsin sovet ideologiyası ətrafında toplanması vahid sosialist həyat tərzini yaradır, bu isə beynəlmiləl bir hadisədir. Həyat tərzini təyin edən milli adətlərin bizim cəmiyyətimizin hər yanında yeni sosialist davranışları ilə əvəzlənməsi, dini mənsubiyyətlərin ateizimlə əvəzlənməsi fərqlilikləri aradan qaldıraraq vahid sovet xalqının yaranması prosesisini başlatmışdır. Buda özlüyündə beynəlmiləl bir hadisədir. Belə ki ölkəmizin ictimai-iqtisadi inkişafı sürətləndikdə beynəlmiləlləşmə prosesi

lariq. Bu birliyi kim poza bilər?!..»

Mərdan isə gəlmirdi. Nazan düşüncədə olduğundan zamanın necə keçdiyindən xəbəri yoxdu. Sobadakı köz artıq külə, üstündəki yemək artıq buza dönmüşdü.

«Sovet xalqlarının qardaşlığını» düşünən, bu qardaşlığa səmimi qəlblə inanan Nazanın əri Mərdanısa elə o anda, cəmi iki-üç tin uzaqda erməni qardaşları yumruqlayırdı. Erməni milisi bu hala kənardan baxaraq həzz alırdı. Pəncərədən boylanan ermənilərsə elə valeh edəcək bir şəkildə Mərdanın döyülməsinə baxırdılar ki, sanki döyənlər nağıllandakı nağıl qəhramanları, döyülən Mərdan-sa o nağıllandakı bütün zülmərin bəiskarı olan divdir, cindir.

Mərdanın qoca Dədənin sözlərini xatırlayaraq bağırdığı anda Nazanın qarnında sancı duydu. Sanki kimsə içəridən qarnına təpiklə vururdu. Nazan, Mərdanın «qardaş xalq» dediyi ermənilər tərəfindən döyüldüyünü hiss etməsə də, içindəki varlıq sanki atasının halından xəbardardı, ona görə də dünyaya gəlmək, bütün varlığı ilə bağırmaq istəyirdi, atasının səsinə hay vermək isteyirdi. Amma hələ tezdi, onun dünyaya gəlməsinə iki ay vardi.

Nazan bu sancıdan sonra sanki ayıldı. Qurdüğü xəyal dünyasından real dünyaya qayıtdı, sanki indi anladı ki, günorta küçədə azərbaycanlı oğlanı döyen ermənilər, buna göz yuman milislər onun biricik sevgilisinə, Mərdana da xələl yetirə bilər. Qurdüğü xoş xəyallardan sıfətinə çökən təbəssümü heç hiss etdiyi sancı da dəyişə bilməmişdi, amma indi ağlına gələnlərdən sıfətindəki o təbəssüm əriyib yox oldu, gözleri böyüdü, üzündə təlaş yuva qurdu, yalnız bir kəlmə piçildaya bildi:

– Mərdan...!

POLKOVNİK BAYAZOV

Sülh mühəribələr arasında fasilədir:
Lenin

Biri yanır, biri batur, biri yatar.
Azərbaycan atalar sözü

Mərdangıl tərəfə yaxınlaşan əsgərlərin arxasından bir UAZ maşını da göründü. Tindən burularaq çıxan maşının ışığının arxasında maşın da Mərdangıl olan istiqamətə irəliləməyə başladı. Əsgərlər yolun kənarına doğru çəkilərək maşına yol verdilər. Maşın Mərdanla milisin dayandığı yerə çatdıqda surətini azaltdı. Mərdan gələn maşına bir o qədər də məhəl qoymadan iki addım ataraq əyilib yerdən qana bulanmış çörəyi götürdü, çörəyi götürüb ayağa qalxmaq isteyirdi ki, əsgərlər silahlarını ona tərəf tuşlayaraq bağırdı:

— Tərpənmə, yoxsa atəş açarıq!

Mərdan əlindəkə çörəyi yerə qoymadan əsgərlərə tərəf baxdı. Artıq gələn UAZ-da çatıb dayanmışdı. Uaz-ın arxasından iki zabit, qabaq sağ tərəfdənə polkovnik düşdü. Polkovnik Mərdanın əlində tutduğunun çörək olduğunu görəndə əli ilə əsgərlərə işarə etdi ki, silahlarını aşağı salsın. Özü də əlindəki tapançasını qaburuna qoydu.

Qıçıqgöz polkovnik gözünü qana bulanmış çörəkdən çəkə bilmirdi. Çörəyin üstündə daban izi aydınca görünürdü. Mərdan əlində çörək dayanmış, olacaqları gözləyəirdi. Polkovnik sonunda gözlərini çörəkdən ayıraq Mərdana baxdı, onun nə hala düşdüğünü gördükə gözləri doldu. Bunu buruzə verməmək üçün ötkəm səslə dedi:

— Nə olub burada? Ad, familyan. Səni kimlər bu hala salıb?
— O Mərdandan soruşdu.

Özünə təzəcə gələn milis işçisi irəliyə yeridi, ağızını açmaq isteyirdi ki, polkovnik əlini qabağa uzadaraq dedi:

dur. O üzdən də tamam başqa iqtisadi münasibətlər sistemində qurulmuş Sovet İttifaqı yeni həyat tərzinin yaranmasına gətirdi. Çünkü yeni iqtisadi münasibətlər, sinfi münasibətləri, siyasi-sinfi münasibətləri də təyin edir. Bizim cəmiyyətimizdə isə ümumi mülküyyətə dayanan iqtisadi münasibətlərin qurulması, biri-birinə zidd antiqonist siniflər problemini həll etdiyindən yaranmış həyat tərzi də yeni və mükəmməldir; — yoldaş Məlikyanə baxdı: — Həyat tərzini təyin edən digər əlamətlərsə şəhərlər kəndlər arasındaki əlaqə, əhalinin dini mənsubiyyyəti, yaş fərqi, peşə fəaliyyətləri ilə də bağlıdır. Bu üzdən də dövlətimizdə şəhərlərlə kəndlər arasındaki əlaqənin yaxşılaşdırılması, müxtəlif peşə sahibi insanların bir partiya ətrafında birləşməsi, böyük sosialist ideologiyası ətrafında birləşməsi sovet vətandaşlarının digərlərindən fərqləndirərək bütün sovet vətəndaşları üçün tək sosialist həyat tərzini yaradır. Digər tərəfdən keçmişin qalığı olan dini xurafatın sovet ideoloqiyasında tənqid obyekti olması nəticəsində tarix boyu millətləri qarşı-qarşıya qoyan dini mənsubiyyyət problemini bir dəfəlik həll etmişdir, əsl beynəlmiləcli bir cəmiyyət yaramışdır. Sosialist cəmiyyətində yaşayan insanların necə yaşamları, necə işləmələri, necə təhsil almaları, yaşadıqları cəmiyyətə münasibətləri, cəmiyətdəki mövqeyləri, arzularısa sosialist həyat tərzini ifadə edir. Bu üzdən də Sovet İttifaqının yaranması ilə sosialist cəmiyyəti qurulmuş oldu, bu isə özlüyündə ictimai həyat tərzini özünəməxsus formalaşdırıldı. Beləliklə, sosialist həyat tərzi meydana gəldi. Yaranın yeni quruluş millətər arasındaki sərhədləri, biri-biri ilə olan iqtisadi münasibətləri dəyişdi, bütün cəmiyyət eyni səviyyəli təhsillə təmin edildi, bütün zəhmətkeşləri communist partiyasının idealogiyası ətrafında birləşdirdi, nəticədə yeni davranışlar, yeni qaydalar, sosialist xarakterli həyat tərzini yaratdı. Bunun əsas səbəbisə istehsal vasitələri üstündəki ictimai mülkiyyətdir, — Mərdan dərindən nəfəs alaraq susdu.

Məlikyan Mərdanın belə sərbəst və tam izahlı danışmasından əslində heç də razı qalmamış olacaq ki:

— Gənc dostum, — o daxilən keçirdiyi paxılılıq hislərini boğaraq dostcasına görünməyə çalışdı: — sən Sosialist həyat tərzini

zidir; – hər kəsin onu diqqətlə dinlədiyini görüb daha da ürəkləndi. – Dövlətmiz daxilindəki bütün millətlərin eyni inkişaf yolunu getməsi üçün, ictimai tərəqqimizin əsasını sosialist həyat tərzi təmin etmişdir.

Məlikyan Mərdanın belə fəal danışığından qısqanchılıq hissi keçirdi, sözünü kəsərək:

– Gənc dostum, bəlkə həyat tərzinin özünü açıqlayasan ki, hamiya aydın olsun! Sonra Sosialist həyat tərzindən danışarsan.

Akif müəllim həyacanla Lətif müəllimin üzünə baxdı, Lətif müəllimin narahatlığı üzündən aydınca bəlli olurdu, o əlini qaldırib qolunun kəsildiyi yeri ovuşturmağa başladı.

Mərdan ona olunan «gənc dost» xitabından sonra daha da ruhlandı:

– Həyat tərzi nə deməkdir? – onun üzündə heç bir həyacan hissi yoxdu, o özünə tam əmin halda danışmağa başladı: – İnsanların yaşaması üçün onlar maddi-mənəvi nemətləri istehsal etməlidir. Bir qrup insanın yaşaması üçünsə müəyyən iqtisadi-ictimai şərait qurulmalıdır. Həmin şəraitin yaradılması isə həyat tərzinin yaradılması deməkdir. Və tarix boyu olan cəmiyyətlərdə müxtəlif iqtisadi-ictimai şəraitə uyğun həyat tərzləri olmuşdur. Daha da dəqiqləşdirsek həyat tərzi – cəmiyyətə hakim olan iqtisadi, siyasi və mənəvi münasibətlərdən yaranır. Və həyat tərzi bir insanın dünyaya baxışı, arzuları, idealı, həyat planları, düşünmə və fəaliyyət göstərmə qabiliyyətini ifadə edir. Ona görə də müxtəlif iqtisadi-ictimai formasiyalar, özünün ictimai, iqtisadi və siyasi quruşları ilə bərabər, ictimai həyat tərzləri ilə də fərqlənmışdır. Hər iqtisadi-ictimai formasiyanın özünəməxsus ictimai həyat tərzi olmuşdur. Bir insanın həyat tərzi yaşadığı cəmiyyətlə, mənsub olduğu sinflə-millətlə, yaşadığı cofrafiya ilə, həmin dövr üçün ümumi əlamətlərlə sıx əlaqədardır. Fərdi həyat tərzi həmin şəxsin əmək fəaliyyəti ilə, məişət şəraiti ilə, təhsil səviyyəsi ilə də sıx bağlıdır. Bir millətin həyat tərzinin formallaşması milli adətlərlə və tarixi şəraitlə əlaqədardır. Və hər bir millətin həyat tərzi ictimai-iqtisadi əlaqələr nəticəsində formallaşır. Həyat tərzindəki dəyişikliklərin tarixi qaynağı ilk əvvəl iqtisadi münasibətlər olmuş-

– Hələ ki sən sus, sual bu vətandaşa aiddir. Sıra sənə də gələcək. – Polkovnik bunu demişdi ki, gözü milis işçisinin İslənmiş şalvarına sataşdı, dodağı səyridi, amma elə o andaca da sərtləşərək dedi: – Bu nə üst-basdır? Şalvarın niyə yaşıdır?

Milis işçisi cavab əvəzinə udqunaraq gözlərini döydü. Nə cavab verəydi? Polkovnik işin nə yerdə olduğunu sezərək üzünü Mərdana döndərdi:

– Hə, de görək, vətəndaş burada nə olub?! Səni kim bu hala salıb?

Mərdan bir anlıq olanları beynində süzgəcdən keçirməyə çalışdı, axı bu gün olduqca başqa gün idi. Mərdan bu günəcən gördüyü «xalqların qardaşlığı», «sovət qardaşlığı» adlı tamaşaların pərdə arxasının tamam başqa olduğunu anlamışdı. Anladı ki, azərbaycanlılara, ermənilərin dili ilə desək türklərə göstərilən tamaşanın təzahürü başqa, mahiyyətisə tamam başqadır. Pərdə arxasında oturanlar bu xalqı niyəsə məhv etmək istəyirdi? Niyəsini bilmirdi. Mərdan qətt etdi ki, hər şeyi deməlidir. Bu Mərdan üzündə iki başlı oyun olacaqdı. Hər şeyi deməklə pərdə arxasında olanların da tam niyyətlərini biləcəkdi. Mərdan düşüncədən ayrıldı, başını yuxarı qaldırıb, çəkikgözlü polkovnikə baxdı. Çörək tutan əlini bir az yuxarı qaldıraraq dedi:

– Yoldaş Polkovnik çörək almağa çıxmışdım. Çörəyi alıb qayıdırıdım. Elə burada bu milis işçisi və 7-8 erməni dayanmışdı. Ermənicə «axşamınız xeyir» deyib keçdim. Bu milis işçisi digərlərinə dedi ki, mən türkəm. Onlar da məni dövrəyə alıb soruşdular ki, mən türkəmmi? Mən də dedim ki, türk dediyin azərbaycanlılardısa, hə türkəm, nə olub? Biri mənə sillə vurdu. Əl qaldırmadım, soruşdum ki niyə edirsiniz? Siz məni heç tanımirsiniz da. Onda bu milis işçisi dedi ki, niyə durmusunuz vurun onu, o türkdür. Türkün yaxşısı ölüsdür. Tökülüsdülər üstümə. Çörəyi belə tapdadılar.

Erməni milisi qabağa yeriyərək sinəsini qabağa verdi, yuxarı tonla dedi:

– Yalan danışır, cənab polkovnik, hamısı yalandır. Bunlar dəstə halında bizə yaxınlaşdırılar, soruşdular ermənisiniz? Dedik ki, hə. Başladılar bizi döyməyə.

Polkovnik üzünü çevirib milis işçisinə baxdı, gözü yenə onun islanmış şalvarına sataşdı. Sonra üzünü çevirib salamat yeri qalmamış Mərdana baxdı. Bu vaxt küçəyə bir nəfər çıxdı, qaçaraq onların yanına gəldi. Qaçmaqdan töyüyən qoca təntiyə-təntiyə dedi:

– Polkovnik tutun bu türkü. O milis işçisinə məhəl qoymadan bir dəstə ermənini döydü. Gözümlə gördüm.

Milis işçisi nəsə demək istəyirdi ki, polkovnik milisə bağırıldı:

– Sən sus, danışma. Əsgər bunu apar maşına. – Üzünü qocaya çevirərək dedi: – Bu oğlan tək idi burada?

Qoca sevincək dilləndi:

– Hə, hə, tək idi.

Polkovnik onsuz da qıçıq olan gözlərini qıydı, sonra dedi:

– Aydındı... Əsgər bu qocanın ifadəsini alın. Milisi ayrı maşına aparın. – polkovnik nəsə fikirləşdi və tez dedi: – Yox, onu mənim maşınıma mindirin. Bu oğlani da aparırıq. – deyə polkovnik Mərdanı göstərdi.

Söhbət vaxtı daha iki hərbi maşın gəlməşdi bura. Polkovnikin maşınının hərəkət etməsiylə, digər iki hərbi maşın da tərpəndi.

Erməni milisi polkonik gedən maşının arxa oturacağında oturmuşdu. Maşında polkonikdən başqa, sürücü və iki zabit vardı. Polkonik maşının iç güzgüsündən milisə baxaraq dedi:

– Adın nədir?

– Artur...

– Artur bəs deyirdin onlar dəstə ilə gəlmışdılər?

– Bizim günahımız yoxdur.

– Sən bu formaya layiq deyilsən. Heç olmasa sən bizi kömək etmək əvəzinə, milli ixtişaşı salanlara daha da kömək edirsən? Səni kimilərə güllələnmə vermək lazımdır. Bildin?

– ... – Erməni milisinin boğazı qurumuşdu, nəfəs ala bilmirdi.

Maşınlar hərbi düşərgəyə çatdı. Əslində demək olar ki, şəhərin hər yeri hərbi düşərgəni xatırladırıdı. Azərbaycanlılar olan küçələrə ordu hissələri yerləşdirilmişdi. Bura isə qərargah əvəzi olan, əsl hərbi düşərgə idi.

Akif müəllim üzünü Lətif müəllimə cevirdi, keçirdiyi həycanı boğmağa çalışaraq:

– Lətif müəllim, söz sənin və komsomolçularındır.

Lətif müəllim başını əyərək, üzünü Mərdana tutdu:

– Mərdan, oğul sən başla, «Sosialist həyat tərzi» nədir?

Mərdan bir addım irəli yeridi, Lətif müəllimlə əvvəlcədən hazırladığı nitqi danışmaq istədi. Amma Akif müəllimin, Lətif müəllimin, ən sonda yoldaş Məlikyanın danışığı ona elə təsir etmişdir ki, içindəki sovet sevinci onu çoşdururan ilhamını ifadə edəcəyi cümlələrlə başlamağa sövq etdi:

– Hələ Sovet İttifaqı qurulmadığı bir vaxtda V.I. Lenin belə yazmışdır: «Biz millətlərin könüllü ittifaqını istəyirik, elə bir ittifaqını ki, bir millətin başqası üzərində heç bir zorakılığına yol verilməsin, tam etimad, qardaşlıq birliyini aydın dərk etmək, tam könüllü razılığı əsasında qurulmuş olsun» – Bu günə biz həmin qardaşlıq ittifaqında yaşayıraq. Yaranan Sovet İttifaqı onlarla xalqa qardaşlıq qucağını açdı, nəticədə müxtəlif milli keçmişə malik, müxtəlif ənənələrin daşıyıcısı olan xalqları bir İttifaq daxilində dostcasına toplandı. Xalqlar arasında yeni, qarışlı münasibətlər yarandı, Sovet ideologiyası milli qabığına qapanmış xalqlara yeniliklər gətirdi, beynəlmiləl ruh gətirdi. Çoxmillətli dövlətmizdə bütün xalqların bərabərliyi təmin olunaraq, eyni inkişaf yolu keçməsi təmin edildi. Yaranan yeni sovet psixologiyası köhnə adət-ənənələrin beynəlmiləl məzmunlu sovet adətləri ilə əvəz olunmasına gətirib çıxardı. Bu gün millətindən asılı olmayıaraq, harada yaşamasından asılı olmayıaraq, yəni şəhərdə, ya ən ucqar kəndə yaşamasından asılı olmayıaraq dövlətimiz daxilindəki bütün uşaqlar məktəbə gedir, eyni kitabları oxuyur, eyni səviyyədə təhsillə təmin olunur. Yəni dövlətimiz bizi dar çərçivədən, fərdiyyətdən, qrupçuluqdan, kiçik millət sərhəddindən böyük içtimai ideya ətrafinə, yəni sosialist cəmiyyətdə toplamışdır. Bu səbəbdən bu gün bütün sovet oktyabriyatları, pionerləri, komsomolçuları yaşadıqları coğrafiyadan, yaxınlığından, uzaqlığından, biri-birini tanıyb-tanımamsından asılı olmayıaraq, eyni şeyləri düşünür. Bizlərə bu eyniliyə gətirən şeyin adı sosialist həyat tə-

Sosialist həyat tərzi dedikdə nə başa düşürük? Bizlər bu haqda danışdıqda məktəbimizin komsomolçuları bu mövzunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu görüb, bunu kiçikləri ilə və biz böyükərini ilə, hətta valideyinləri ilə bölmək istəyirlər. Akif müəllimin araq dediyi kimi, elə bu səbəbdən də hamamız bura yığışmışıq...

Elə bu vaxt məktəbin ağızında iki maşın dayandı, Məlikyan və bir neçə qara kostyumlu adam maşından düşüb məktəbə sarı gəldi. Akif müəllim tez eyvandan düşüb onları qarşıladı, onlar da Akif müəllimlə bir yerdə eyvana qalxdı. Hər kəs onların gəlişini alqışladı. Akif müəllim üzünü toplaşanlara tutub:

— Ay camaat — həyətə toplaşan şagirdlərə və valideyinlərinə baxıb, əlavə etdi — əziz kəndimizin sakinləri və əziz şagirlərimiz, bu gün bura partiyamızın məhsul nümayəndələri və yoldaş Məlikyan da təfriş buyurub! —Müəllimlərin, sonra hamının əl çalmasını görüb susdu, uzun sürən alqışdan sonra; — Onlar da bu yığnaqdə iştirak edəcək! — O, üzünü qonaqlara tutub: — Gəldiniz üçün hər birinizə təşəkkür edirik! — üzünü Məlikyanaya əvvəlce — Yoldaş Məlikyan bəlkə siz əvvəlcə bir-iki kəlmə deyəsiniz, — sən ünşətində gülüməsədi.

Məlikyan da eyni sən ünşətində gülüməsəmə ilə qabağa yeridi, pencəyinin düyməsini bağlayaraq sözə başladı:

— Yoldaşlar, bu günlər, bir vaxtlar yalnız arzu oluna bilərdi. Sovet İttifaqının qurulması və sovet quruculuğu nəticəsində dövlətmiz daxilindəki millətlər arasındaki fərqlər günbəgün azalır. İndi ictimai həyatın bütün sahələrində bütün millətlərin və xalqların bərabərliyi təmin olunub. Bu bərabərliyi yaradansa sovet qardaşlığıdır, bu qardaşlıq bütün xalqların sosialist mədəniyyətinə bağlanması nəticəsində baş verir. Sovet quruculuğu milliyətindən asılı olmayıaraq əməkçi insanların qardaşlığını yaratmışdır və bizlərin ümdə mənafə və məqsədlərimizin adı sovet birliyi, sovet qardaşlığı, sovet xalqıdır. Çünkü artıq Sovet İttifaqı daxilində yaşayan onlarla xalqın ictimai fəaliyyəti, düşüncəsi, məqsədi eynidir. Bu yeniliklər haqqında bu gün gənc dostlarımız danışacaq, ona görə də sözü onlara versək daha doğru olar. Buyursunlar — deyib o qonaqların yanına çökildi, hamı onu alqışladı.

Polkonik maşından düşdü, arxasında hamı maşından düşdü. Polkovnik yenidən Arturun islənmiş şalvarına baxaraq dilləndi:

— Maşının arxa oturacağını sabunla yuyun, qoyun havada qurusun.

Sürücü ayaqlarını cütləyərək, əllərini ayaqlarına sıxaraq ucadan dedi:

— Oldu.

Polkonik əlini Artura uzudaraq dedi:

— Bir saat sonra gətirərsiniz. Azərbaycanlıya tibbi yardım göstərin, sonra gətin yanına. Gözləyirəm cəld.

— Oldu. — Əsgər digər maşına tərəf qaçıdı.

Pokovnik içəri girdi. Olduqca düşüncəli görünürdü. O qapı səsinə başını çevirdi, eyni vaxtda əlini ataraq hərbi pləşinin düymələrin açdı, çıxarıb masanın üstünə atdı. Gələn əsgər Mərdanı gətirmişdi. Polkovnik Mərdanı süzdü, əsgərə tərəf çöndü:

— Ciddi zədəsi yoxdur ki?

— Əzikləri var, amma siniği yoxdur.

— Görmürsünüz ki, paltarı çıraq-çıraqdır, qan içindədir? Paltar gətirin.

— Oldu. — Əsgər otaqdan çıxdı.

Polkonik Mərdana tərəf çöndü nəzakətlə dedi:

— Otur.

Mərdan yavaş-yavaş bədəninin ağrısını hiss edirdi, ağır-ağır oturdu.

— Adın nədir? — polkovnik özü də oturub sağ ayağını sol ayağının üstünə atdı.

— Mərdan.

— Mərdan, indi olanları danış mənə. Tamlığı ilə, dəyişmədən. Başa düşürsən məni? — Mərdanın gözünün içində baxdı... — Olduğu kimi.

— Bəli, -deyib, Mərdan olanları danışdı. Hətta sərxoş olmuş satıcı qadınla olan söhbətini də danışdı.

Polkonik diqqətlə Mərdanı izləyirdi, illərin verdiyi təcrübəyə

əsaslanaraq, Mərdanın üzündəki mimikası ilə, danışığının mütənasibliyindən səhbətin nə qədər doğru olduğunu aydınlaşdırmaq istəyirdi. Dirsəklərini stolun qoltuğuna dirəyib barmaqlarının ucunu digərinə toxunduraraq səhbəti sonunacaq dinlədikdən sonra polkovnik dilləndi:

– Dəqiqləşdirək. Sərxoş erməni satıcısı səni erməni hesab edib danışdı?

– Bəli.

– Dedi ki, hər ay hamısı hansısa birliyə pul verirlər?

– Bəli.

Fikirə getdi, həyatın çox üzünü görən polkovnikin dalağı sancdı, bu olanlar yaxşıya əlamət deyildi. Astadan özü-özünə piçıldı:

– Hər yerdə eyni oyun. Hər yerdə türklərin başına oyun açırlar, burada azərbaycanlılara qarşı kütləvi erməni üsyani. Hələ demək buna əvvəlcədən hazırlaşırlarmış. Bəs «KQB» hara baxırdı? Yox, mümkün deyil ki, görməsinlər, bilməsinlər. Bəs niyə göz yumurdular? Əvvəlcədən pul yiğilması bunların qəti məqsədlərinin olmasına göstərir. Hətta bu məqsədə necə kılıdləndiklərini göstərir. Ermənilərin üsyani məni təəccübəldirməməliydi. Bəli bunlar illərdi buna hazırlanırlar. Kim hazırlayır bunları? Mətbələrdə bu qədər plakatlar basılır, kim basır? Mətbəələr dövlət nəzarətində deyilmi ki?! Əlbəttə, dövlət nəzarətindədir, elə isə...? Deməli, ermənilərin başında oturanlar da bu oyundadır, hətta... – dediklərinə özü də inanmaq istəmirdi, yəni o ömrü boyu aldadılmış bir xalqın övladı olub... – Yox, ola bilməz. Yəni doğurdan elədir? Axı bu kommunizmlə səsləşmir, axı bu kommunizmə xəyanətdir. Polkovnikin gözü Mərdana sataşdı, indi yadına düşdü ki, otaqda tək deyil. Amma yenə də niyəsə ucadan dedi:

– Sizinkilərin gözəl sözü var «Bu xəmir çox su aparacaq», bu xına o xınadan deyil...

– Cənab polkovnik bir sual olar?

– Buyur, – deyib siqaret qutusundan bir siqaret çıxardı, Mərdana da təklif etdi, Mərdan başı ilə istəmədiyini işaret edərək fikrini dedi:

aşağı sinif şagirdləri ilə əlaqədə olmasına, onlara sovet təbiyəsinin aşılanmasında bizlərə kömək etməsində, hətta evdə belə onlarla daim bu səhbətləri etməsində hamı ilə raziyam. Amma...

Akif müəllim yenə onun sözünü kəsərək:

– Nə amması, səni sağ ol?! – təəcübə soruşdu.

– Onların iclaslara valideyinlərini bəzən qonaq kimi çağırmasına da bir sözüm yoxdur, amma uşaqların valideyinlərinə yığıncaqlarda bir növ ağıl verməsi, hətta evdə belə onlarla bu barədə danışması, onların üzlərini açmır mı? Belə olduqda, bir azdan bu gənclər, elə oktyabryatlara-pionerlərə ağıl vermiş kimi valideyinlərinə də ağıl verməzmi? Bu, aradakı pərdəni götürməzmi? Cəmiyyəti sovetləşdirək deyib, hər şeyi qurbanmı verək?! Bəs ədət-ənənələrimiz? Bəs böyük-kiçik?

Akif müəllim xırıldadı:

– Ayə asta danış, eşidən olar! Ayə başın xarab olub, yeni cəmiyyət qururuq, deyirik! Nə adətbazählərdə salmışan?! Belə tələb edirlər! Başqa yolumuzmu var?! Bir kəlməyə sən də bitdin, mən də. Yerimizə başqasını gətirəcəklər vəssalam! Çünkü komminizim quruculuğuna mane olanları aradan götürmək lazımdır, canlı-cansız, adət-ənənələrimizi də elə! Daha tək bir böyük var, Lenin və əməlləri. Böyük olan partiyamızdır, Komminist partyası! Ata-ana nədir?! Bəs yeni davranış qaydaları deyəndə, yeni ictimai vərdişlər deyəndə partiyamız nəyi nəzərdə tutur?! Xalqda yeni sovet pisixologiyası yaratmaliyiq da!» Elə bunu deyir da, elə döymü? Həəə...

Lətif müəllim bir az düşünüb:

– Hər şey sovetləşdirmə üçün, – deyib köksünü ötdürdü.

– Hə, su ki girdi qaba, oldu içməli, – Akif müəllim bir nəfəsə dedi.

Lətif müəllim ağır-ağır başını yellədi. İndi bu səhbəti xatırlayan Lətif müəllim özü-özünə təkrarladı; – «Bu cəmiyyət bunu tələb edir. Hər şey yaranacaq sovet xalqı və sovet pisixologiyası üçün», – o düşüncədən ayrıllaraq danışmağa başladı:

– Bu gün bizim mövzumuz «Sosialist həyat tərzi»-dir. Bu anlayış bizlər üçün nə qədər mühümdür? Həyat tərzi nə deməkdir?

yığıncaqlar keçirərək mövzularını camaatla da bölüşürlər. Bir çox yığıncaqlarda o və yuxarıdakılardan da iştirak edənlər olub. Amma o gözləyib görsün biz də belə bir təklif irəli sürəcəyik-mi? Gördükdə ki, bizdən səs yoxdur, o bizim geri qalmamamışımız üçün, kommunizim quruculuğunda bizim də əməyimiz olsun deyə altdan-altdan bizi məsləhət gördü ki... – Lətif müəllimin üzünə baxdı; – başa düşdün də?

Lətif müəllim başını tərpədərək:

– Yəni bunu bizə o təklif etməmiş kimi, komsomolçularımızı buna hazırlayaq və onlardan da camaatla daim əlaqədə olduqları üçün icaizə istəyək, eləmi?

– Eyni ilə; – Akif müəllif gülümşədi, – yəni xalqımızın sovetləşməsi siyasətinə tərbiyə etdiyimiz şagirdlərimizi də qataraq, həm onlara cəmiyyətdəki məsuliyyətlərini indidən aşılıamaq, həm də bir növ sovet ideologiyasını rəsmi danışıldan məişət arasına salmış olarıq. Amma bu hissin daha inandırıcı və ilhamverici olması üçün gərək bunu yuxarıdan bizə deyilmiş kimi yox, öz içimizdən edilmiş kimi edək. Və yuxarıdakıların, partiyamızın bizi dəstəkləməsi ilə partiyamıza olan güvən daha da artacaq, digər tərəfdən sovet ideologiyasının məişət arasına girməsi partiyamıza xidmət edəcək. Yeni davranış qaydalarının yaranmasını sürətləndirəcək, xalqımızda sovet saygı ictimai vərdişləri artıracaq! Bu isə nəticədə xalqımızı sovetləşdirərək yeni yaranacaq Sovet xalqı yarışında çoxlarını qabaqlamaq deməkdir!

Lətif müəllim bir an deyilənləri düşündü və Akif müəllimin gözlərinə baxaraq:

– Mən hər şeyi başa düşürəm, amma bir məsələ var.

– Canım, daha nə məsələ. Bunu etməkdən başqa yolumuzmu var? – bir an düşündükdən sonra qəlbində səmimiyyətinə özündə inanmadığı cümləni dedi: – Hələ yoldaş Məlikyanı sağ olsun ki, bizi belə passiv olduğumuzla görə məsələmizi partiya iclasına verməyib, əksinə bizlərə digər məktəblərdən geri qalmayaraq, sənki bu təklifi özümüz etmişik kimi şərait yaradır.

Lətif müəllim də süni olaraq:

– Sağ olsun, amma, – səsini dartdı, – komsomolçularımızın

– Cənab palkovnik, bu olanlar məni yaman qorxudur.

– Niyə ki, daha nə istəyirsən? – Azərbaycanca dedi: – Hamisina doy gəlmisən, daha niyə qorxursan? – niyəsə mehbəbəncəsinə gülümşədi və sıqaretindən bir qullab aldı.

Mərdan polkovnikin azərbaycanca danışlığına təəcübənlənərək dedi:

– Azərbaycanca haradan bilirsiz cənab palkovnik?

– Mən sənə sual verim?

– Buyurun!

– Düzünü de görün, bilirsən «Türk» sözü nə deməkdir?

– «Türk» sözünü ermənilər bizə deyəndə eșitmışəm.

– Əvvəlcədən heç nə bilmirsən bu barədə?

– Haradan bilim? Türk görmüşəm?

Polkovnik güldü. Amma gözündə qəribə kədər vardı, Mərdan bunu aydınca göründü, qəribə bir doğmalıqla dedi:

– Nəsə səhv söz dedim cənab...?

Palkovnik onun sözünü yarımcıq kəsərək:

– Yox bala, sən səhv söz demədin. Amma deyəsən biz səhv yol gedirik.

– Biz? Kim? – Mərdan təəcübələ soruşdu.

– Türk'lər! – polkovnik sıqaretinin tüstüsünü ciyərlərinə dartaraq dedi.

– Türk'lər?!

– Tatar sözü sənə nə ifadə edir, Mərdan? – stuldan ayağa qalxaraq gəzinərək soruşdu, eyni zamanda gözü Mərdanda idi.

– Hansısa millətdir!

– Hansısa millətdir?! – o əsəbindən əlini əlinə vurdu.

– Hə də, hansısa millətdir! – Mərdan key-key bir daha dedi.

– Türk deyəndə kimi başa düşürsən?!

– Ode.. Ağrı dağının arxasında olan Türkiyə sakinləri türklərdir. Daha niyə bizə türklər deyirlər bilmirəm? Əslində ilk eşitdiyim andan mənə maraqlı gəlib, amma nə bilim? – Mərdan polkovniki söhbəti hara aparacağıni düşünərək dedi.

– Bəs bilirsən ki, dediyin türklərlə siz oxşar dildə danışır-sınız?!

– Oxşar?! – Mərdan təəcübə dedi – Yox!

– Deməli onda heç niyə tatarların, özbəklərin, kazakların, qırğızların, azərbaycanlıların dili bu qədər oxşardı deyə düşünməmisən də?

– Oxşardır ki? – Mərdan təəcübə soruşdu.

– Bakı şivəsi ilə Şəki şivəsi nə qədər oxşardısa, bax o qədər oxşardır! – polkovnik Bayazev qəmli-qəmli dedi.

– Bəs səbəb nədir? Bu qədər yaxınlığın bir səbəbi olmamalıdırmi?! – Mərdan bu oxşarlığın genetik izahını hələ də anlaya bilmirdi.

– Bir kökdən olan millətin dili nə qədər fərqli ola bilər ki?!

– Dediyiñ millətlər eyni qandandırı? Yəni biz hamımız əslində bir millət kimi...

– Kimi yox, eyni millət – polkovnik Bayazev qısa cavab verdi.

– Bəs biz niyə bunu bilmirik? Mən məktəbimizin ən fəal şagirdi idim, ən yaxşı oxuyanı idim, ən azından məktəbimizə erməni müəllimləri gələnəcən, amma mən tarixdə bu haqda heç nə oxumamışam, kimsə nəsə deməyib.

– Hə, kimsə bu haqda nəsə demir, kimsə... – o başını yırgaladı.

– Cənab polkovnik, dillərimiz arasında nə qədər fərq var?!

Polkovnik Bayazev bir qədər düşündü:

– Nə qədər fərqlidir dilimiz, hə...? – sualtı təkrarladı – Şəki şivəsi azərbaycan türkçəsinin digər şivələrindən nə qədər fərqlidirsə, bax o qədər fərqlidir dillərimiz, artıq dedim axı...

– Bu ki, genetik bir birlik demək deyilmi? Sovet dövləti hər yanda car çəkir ki, o bütün sovet xalqlarını birləşdirəcək. Amma bizim qohum millətlər olduğumuzu niyə gizlədirirlər? Bunu mən bilmirdim, bəs bilənlər niyə bu haqda düşünmürdü?!

– Düşünməmişik. Demişik ki, beynəlmiləlçilik üçün, milli keçmişə bağlanmaq olmaz...

– Qəribədir, – Mərdan polkovniklə danışdığını unutmuşdu deyəsən, – rusla azərbaycanlı, ermənini daha kimləri beynəlmiləl bir gələcəyə aparanlar, keçmiş bir olan türklərin keçmişini inkar edir... Ziddiyətə bax, bir yandan bizi tək bir sovet xalqı etmək isteyirlər, amma eyni dildə danışan millətləri biri-birinə

müəllimin onu dərsdən sonra otağına çağırması ilə başlamışdı. Dərsdən sonra Lətif müəllim qapını döyüd:

– Olar?

– Hə, gəl – Akif müəllimin səsi eşidildi.

Lətif müəllim qapını açıb içəri girdi. Oturduqdan sonra Akif müəllim:

– Lətif, yoldaş Məlikyan məktəbimizin komsomolçularından narazıdır, – dedi.

– Nəyə görə? Bizim dərnək ki, komminizim quruculuğu ilə bağlı bütün mövzuları müzakirə edir, yiğincaqlar keçirir, iclaslar keçirir. Məktəbmizin gənclər təşkilatı ölkəmizin hər yanındakı komsomolçularla məktublaşır.

Akif müəllim dərindən nəfəs alıb, astadan dedi:

– Yox mən bütün bunları bilirəm, bizlər o iclaslarda azm iştrik etmişik. Amma məsələ bir balaca başqa cürdür!

Lətif müəllimin kəsik qolundan bir sancı tutdu, qolunun ağrısından gözünə qaranlıq çökdü, amma özünü tox tutmağa çalışaraq:

– Mən yenə bir şey anlamadım, – dedi.

– Yoldaş Məlikyan məni, səni və komsomolçularımızı fəal olmamaqda günahlandırır. Mən fəaliyyətimizdən danişdiqdasa, dedi ki, ay kişi, söhbət tək məktəb daxilində olan fəaliyyətinidən getmir. Sizdə komminist ruhu oləziyib, yaradıcı deyilsiniz. Sizin yetişdirdiyiniz komsomolçular öz taylarından geri qalır, cəmiyyətlə əlaqədə deyillər. Məsələn, onlar gərək yiğincaqlarında öyrəndiklərini oktyabryatlarla, pionerlərlə bölüşə, kəndin kulu-bunda camahatla söhbətləşə və sarə. Axı tək bizim danişmağımız başqa, gəncliyin öz valideyinləri ilə, kiçikləri ilə danişmağımız başqa. Onların öyrəndikləri sovet tərbiyəsini kiçikləri ilə, böyük-ləri ilə bölüşməsi tamam başqadır. Bu həm kiçikləri qabaqcadan tərbiyələndirmək, valideyinləri ilə bir yerdə yetişmək, həm də ki, özlərinin öyrənərkən öyrətməsi ilə nə qədər faydalı olduğunu dərk etmələri deməkdir. Deyir ki, bu camaatın komminist ruhunu cilalayarmış, belə edərək sovetləşməni bütün insanlar üstündə sürətləndirmək olarmış. Yoldaş Məlikyan deyir, neçə məktəbin komsomolçuları yaşadığı mühütlə əlaqədədirlər, hətta böyük

layıb-inandırdığım kimi bir də özümü hazırlaya bilsəydim, – əlini qaldırıb gözündən süzülən yaşı sildi.

Mərdan Lətif müəllimin gözünün yaşardığını və göz yaşını sildiyini gördü, qəlbinin dərinliyindən dəli dalğa kimi baş qaldıran fəxir hissi ilə – «Gör Sovet tərbiyəsinə necə bağlıdır, sevin-cindən ağlayır Lətif müəllim. Axı o bu gün biz komsomolçuları tərbiyə etdiyi üçün, sovet xoşbəxtciliyi bizlərlə paylaştığı üçün fəxr edir! Biz də səninlə, Sovet İttifaqı ilə fəxr edirik, Lətif müəllim» – Mərdən bütün içdənliyi ilə düşündü.

Akif müəllim lap astadan piçıldı:

– Yenə başlama, hər şey geridə qaldı, irəlidə bunları xoşbəxt gələcək gözləyir, milli ədavətləri olmayan sovet gələcəyi, – gü-lümsəməyə çalışaraq şagirdləri göstərdi...

Bir neçə dəqiqə keçdikdən sonra Akif müəllim bir az da qabağa yeriyib eyvanın taxtapuşundan tutdu, həyətdəkiləri bir anlıq süzərək danışmağa başladı:

– Bu gün məktəbimizin komsomolçuları kommunizim quruluğunun mühüm amillərindən biri olan «Sosialist həyat tərzisi» mövzusunda danışacaqlar. Bu mövzu cəmiyyətimizin əsasını təşkil etdiyindən, məktəbimizin komsomolçuları bu iclasın daha da yararlı olması üçün bizlərdən xahiş etdi ki, iclas açıq aparılsın və məktəbin bütün şagirdləri bu iclasın iştirakçısı olsun. Biz də kom-somolçularımızın xahişini nəzərə alaraq, Partiyamızın kənd və rayon komitələri ilə məsləhətləşdik, onlar nəinki bu xahişin yerinə yetirilməsinə icazə verdi, hətta rayon komitəsindən bəzi yoldaşlar da bu yığıncağı şərəfləndirəcək. Belə olduqda yoldaş Məlikyanın da əməyi sahəsində kəndimizin seçilib-sayılan yoldaşlarından, ağsaqqallarından, zəhmətkeşlərindən də yığıncağımıza dəvət et-dik. Yoldaş Məlikyan partiyamızın rayon nümayəndələri ilə yəqin ki, bir azdan burada olacaq, amma onlar gələnə kimi biz iclası acaq. Görək bizim komsomolçularımız nə deyir! İlk əvvəlsə söz Lətif müəllimə verilir! Buyurun Lətif müəllim.

Lətif müəllim bir addım qabağa yeridi, bir anlıq Akif müəllimlə bir ay bundan qabaq etdiyi səhbəti xatırladı. Səhbət Akif

yadlaşdırırlar! Bəs kolektivçilik, ümumi mənafə, birlik nə oldu?! Erməniyə gələndə, rusa gələndə kolektivçilik, birlik, ümumi mə-nafə namına edilən əməllər niyə tatara, kazaka, türkmənə, qırğıza, özbəyə, azərbaycanlıya gələndə başqa olur?! – Mərdan nələri bilmədiyini yavaş-yavaş anlayırdı.

– Hə, çox qəribədir, illərdi bu qəribəliyi mən özümə etiraf edə bilməmişəm. Ya da etiraf etdiyimi qəbul etmək istəməmişəm. Bu millətlərin tək adı var, TÜRK, amma... – polkovnik növbəti siqareti yandırdı.

– Bəs necə olur ki, bunu bizə deyən yoxdur?! Ermənilərsə bizi bizdən yaxşı tanırı. Kimdi onları öyrədən?! Kimdi bizi kor edən?!

– Elə səhv yolumuzda budur da. Amma səhv kimdir, kimdədir?! Bunu bax mən də ayırd edə bilmirəm. Ya da deyəsən, mən də qorxuram. Çünkü vicdanım nəyin daha düzgün olduğunu seçə bilmir, ayırd etmir, bu da məni əsəbləşdirir.

– Vicdanın nəyi-nədən ayırdı bilmir cənab polkovnik?!

– Bax bunu sənə rahatlıqla deyə bilsəydim nə vardı ki...? Belə deyim, bax sən türk kimdir bilmirsən, çünkü deyirk komunitətindən milli qalıqlardan tam uzaqlaşmaq lazımdır, amma ermənilər əksini edir və onların arxasında gizli qüvvələr var, məqsədləri artıq açıqdır. Amma, mənim gücüm çamaz ki... – polkovnik əsəbindən dişlərini qıcadı.

– Nəyə?! – Mərdən düşündü ki, necə yəni gücüm çatmaz? Ordu haqqı qorumaq üçün deyilmi? Polkonikin ədaləti bərpa etməyə gücü çatmırsa, belə çıxır ermənilərin arxasındaki qüvvələr Mərkəzi Komitənin özüdür?! Kaş soruşa bilsəydi. Amma ən yaxşısı sualının cavabını gözləməkdi...

Polkovnik susurdu. Bir xeyli sonra dərindən köks ötürdü, gözlərini pəncərədən görünən işıq topasına zillədi. Üzündən bəlli idi ki, nəsə düşünür, amma Mərdən bunu heç vaxt bilməyəcəkdi.

Mərdən cavabın gəlmədiyini görüb, sualını yenilədi, əlini yana əyərək soruşdu:

– Bəs niyə bizim doğma olduğumuz belə məxfiləşdirilir, ört-basdır edilir. Bu ki, beynəlmiləlçiliklə səsləşir..., elə deyil cə-nab palkovnik?!

Polkovnik olduqca dalındı.

– Bizə sovet xalqları deyilir. Bunlardan bəzilərinin, yəni biz türklərin doğma olmasında, həqiqi qohumluğumuzun olmasına nə pis işi var ki?! – Mərdan dayanmadan sual verirdi.

– Mərdan, mən də bunun altında nə yatdığını bilmirəm. Bəlkə də bilirom, bildiklərimə inanmaq istəmirəm, – polkovnik açıqla əlini yellədi.

Mərdan artıq düşünə bilmirdi. Həqiqətən də bu gün gördük-ləri onun dünyaya baxışını, daha doğrusu göz açıb böyüdüyü Sovetlər Birliyinə olan baxışını alt-üst etmişdi. Əgər doğurdan da onlar qohum xalqlardısa, onda türkləri niyə biri-birindən ayırbalar, necə aldadıblar, bəs elə olanda ziyalılar hara baxırdı?! Aldanınlar türkləri niyə aldadıb?! Məqsədləri nə idi?

Mərdan üçün «Türk» sözü və anlayışı yeni idi, onsuz da bildiklərinin doğruluğu, mənası artıq itmişdi, bu tərəfdən də «Türk-lər biziksə, onda necə parçalayıblar bizi?!» suali Mərdanı həqiqi mənada əldən salmışdı. Mərdan kövrəldi, özü də anlamadı niyə kövrəlib. Anlamadı ki, kövrəlməyimi yaxşıdır, yoxsa kövrəməməyi. Bir onu bildi ki, gözündən qeyri-ixtiyari iki damla yaş yuvarlandı, dodağı əsərək dilləndi:

– Cənab polkovnik, bizi yurdularımızdan yenəmi qovacaqlar?! Mən hələ uşaq ikən kəndimizdən qovdular. Yaxşı ki, biz İravanda qala bildik. Bəs indi?! Mən belə başa düşdüm ki, gec-tez biz İravana da həsrət qalacayıq. Necə ki, gözümüz görə-görə, yavaş-yavaş azərbaycanca olan məkan adlarına həsrət qalırıq!

Polkovnik bir dəstə ermənini tolazlayan igidin indi necə uşaq kimi ağlamasına baxa bilmədi. Amma qəlbində deyəsən həsəd də apardı Mərdana, axı o heç olmasa ağlaya bilirdi, düşündü ki, mən onu da edə bilmirəm. Amma nə olsa da igidin ağlaması acizliyin ən son nöqtəsi idi. Polkovnik gördüklərini, hiss ediklə-rini dəfələrlə düşündükçə kövrəmişdi, ağlamaq istəmişdi, amma özünü ovunduraraq demişdir ki, hər şey yaxşı olacaq. Axı ağlasa vəziyyətin nə qədər acizanə olduğunu boynuna almış olacaqdı, bu həqiqətisə qaldırıa biləcəyinə inanmirdi. İndisə Mərdanın ağlaması polkovniki sanki qəflət yuxusundan ayıltdı, deyəsən indi

– Bax ha, məktəbimizin ən yaxşı şagirdi kimi bütün yük sənin üstünə düşür. Rayondan da gələcəklər, yəni hamının gözü üstümüzdə olacaq!

– Bilirom məllim!

– Sənə suallar da verəcəklər, biz də, onlar da, yoldaş Məlik-yan da.

Mərdan siyasi cavab verərək mövzunu necə qavradığını Lətif müəllimə göstərmək istədi:

– Bizlər sosializim dünyasının sovet xalqıyıq. Onlar Sovet ittifaqının böyük Komminist partiyasını təmsil edirlər, biz kom-somollar da eyni ilə. Partiyamızın böyükələri qarşısında söyləyə-cəyim hər kəlmə mənim üçün şərəfdir, fəxrdir və mən nə sizləri, nə məktəbimizi, nə də ki məktəbimizin kosomonolçularını utandırmayacam! Komsomol sözü... – Lətif müəllimin üzünə baxıb gü-lümsədi.

– Bax belə, oldu yoldaşlarının yanına get, qabaqda dur, – Lətif müəllim dikəldi, gözlərini səmadakı bulud parçasına dikdi.

Akif müəllim astadan Lətif müəllimə səsləndi:

– Lətif...

Lətif müəllim baxdığı buludun qırışlarında dalmışdı – «hey bulud, sən elə bilirsən dünyanın ən qarışq xətləri səndədir? Hii, yox əsla! Həyat yolu elə dolambaç, elə qarışq labirintdir ki, sən əsla belə qarma-qarışq ola bilməzsən» – uzaqdan gələn səsə dik-sindi.

– Ay Lətif, səninlə deyiləm, – Akif müəllim onu dümsüklədi.

Lətif müəllim bir an duruxdu, nə olduğunu, harada olduğunu ayırd etməyə çalışdı, diqqətini toplayaraq:

– Bəli Akif... – deyərək onun üzünə baxdı.

– Nə olub sənə, niyə narahatsan? Olmaya uşaqlarını yaxşı hazırlaya bilməmisən? Bəs Mərdan necə?!

– Yox uşaqlar hamısı hazırlır, Mərdansa sanki min illərlə var olan Sovet millətinin nümayəndəsidir! – Lətif müəllim üzdə gü-lümsəsə də, niyəsə rahatçılıq tapa bilmirdi.

– Bəs niyə narahatsan? – piçildədi.

– Mən Mərdanı hazırlayıb,-inandırdığım kimi, uşaqları hazırl-

də gecikdirirsən. Bəs hanı komsamolçu ruhu? – Yeganəyə göz vurdu, Yeganə Nazanın sözünə piqqıltı ilə güldü: – Sən məktəbimizin ən yaxşı şagirdi kimi, ən fəal komsamolçusu kimi bizi nümunə olmalısan, amma az qala dərsə gecikək! Bizlərə pis nümunə olmağın bir yana, bizim də geciməyimizə zəmin yaradırsan, – qımışdı.

– Onsuz birinci dərsdə də iclasdakı mövzü ilə bağlı diskusiya olacaq, – Mərdan əlini yelləyərək addımların sürətlərdirdi, – tez olun.

– Elə buna görə dərsə heç gecikmək olmaz; – Nazan Mərdana sataşmağından əl çəkmədi – «Sosialist həyat tərzindən» danışacağıq, bunusa elə dərsə gecikməklə pozmuş oluruq! – Nazanla Yeganə yenə gülüdü.

Mərdan qızların ona sataşdığını görüb ikisinin də qolundan dartaraq:

– Eee tez olun, nə çox danışdırınız, gedək! – deyib sürətini artırdı.

Onlar məktəbə çatanda dərsin başlamasına hələ on dəqiqlivardı, amma demək olar ki, hamı artıq məktəbin həyətində toplaşmışdı. Müəllimlər və şagirdlər məktəb binasının həyətinə baxan eyvanında yiğilmişdi. Lətif müəllim eyvandan Mərdangilə səsləndi:

– Tez çantalarınızı sınıfə qoyub çıxın həyətə; – əlini Mərdana tərəf uzadıb – Mərdan sən lap qabaqda dur, tez olun!

Mərdangil çantalarını sınıflarınə qoyub həyətə çıxdılar, Mərdan uşaqları aralayaraq:

– Yol verin, yol verin, – deyib eyvanın önünə gəldi, Nazanla Yeganə də onun arxasında.

Lətif müəllim əli ilə Mərdanı qabağa çağıraraq:

– Mərdan bura yaxınlaş, – deyib, əliylə uşaqlara yol verməsini işarə etdi.

Mərdan eyvana yaxınlaşaraq Lətif müəllimin gözlərinin içini baxdı. Lətif müəllim Mərdana sarı əyilərək piçildədi:

– Bala hazırlsan, danışa biləcənmi?!

– Hə məllim, hazırlam.

polkovnik boynuna almaliydi ki, vəziyyətimiz acizənədir. Doğurdanmı elə idi?!

– Yox. Nə danışırsan elə şey olar?! – Polkovnik elə yox dedi ki, Mərdan o andaca başa düşdü ki, polkovnik də buna əmin deyil, amma özünün də eşitmək istədiyi cavabı deyir. – Buna doğrudan inanırsan, səncə qova bilərlər?! – polkovnik sualı elə şəkildə verdi ki, sanki nəyisə yəqinləşdirmək istəyirdi.

– Cənab polkovnik, əlbəttə mənim elə bir böyük təcrübəm yoxdur. Amma hər şey deyilən kimidirsə, türkü parçalıyanlar, bu xalqın ziyalılarını aldadanlar, bunu boş-boşuna etməyiblər ki... Deməli, hələ də aldadırlar, kor edirlər bizi və xalqımız yurdularımızdan qovanlar, bunu yenə edəcəklər... Kəndlərimizi köçürdülər, yerlərini ermənilərlə doldurdular, hətta neçə-neçə kəndlərimiz köçürülsə də boş-viran qaldı. Sonra yerlərimizin adları dəyişdirildi. Sanki burada belə bir millət yaşamayıb! Bu mənə azərbaycanlı kimi xoş gəlmirdi, amma yenə də özümü inandırmağa çalışırdım ki, burada elə bir pis şey yoxdur. Bunu beynəlmiləlciliyin, xalqların qardaşlıq duyusunun tərəqqisi kimi görməyə çalışırdım, düşünürdüm ki, əgər başqa cür olsa ziyalılarımız dillənər, onlar heç qoyarmı ki, xalqımız göz görə-görə məhv olsun. Bəzən düşünürdüm ki... – o bir xeyli susdu, sonra asta-asta dedi: – Düşünsəm də, deməyə cəsarətim çatmadı, indisə deyəcəm, adların azərbaycanca-ermənicə olmasında fərq yoxdursa, onda elə qoyayırlar əvvəldən məkanların adı necə idisə, elə də qalayı da. Verilən torpaqlarımız ermənilərlə dost olmayıüz üçün idisə, barı onlar da bizim keçmişimizə hörmətlə yanaşydlar, barı biz verən torpaqda olan məkan adlarına toxunmayaydı. Deməli fərq var. Nədir, niyədir?! Cavabını indi etdikləri hərəkətlər verir...

– Yəni... – polkovnik Mərdanın gözlərinin içini baxaraq sorusudu:

– Türkü demirsiniz parçalayıblar. Türk kimdir? Biz türkük, amma bunu bilmirik. Bunu kimlər gizlədirirlərsə, istəkləri nədir, bu edilən də onun davamıdır.

İti zəkası ilə seçilən polkovnikin düşüncələri niyəsə korşalmışdı, fikrini cəmləyə bilmirdi və ya məsələ o qədər qəлиз idi ki,

məsələni analız etmək olmurdu. Polkovnikin cavab vermədiyini görən Mərdanın rəngi daha da dəyişdi. Dodaqları zorla tərpəndi:

— Elə olsa, nə olacaq? Cənab polkovnik, biz kənddən köçəndən sonra yeni Ulusoy kəndini yaratdıq, sözüm onda deyil, qacaqaç, qovaqov vaxtı, bir uşaq ortalıqda qalmışdı. Kəndimizdə Xeyransa adlı gəlin vardi, uşağı götürüb saxladı. Neçə ildən sonra ata-anası min əzabla gəlib uşaqlarını tapdı. Xeyransa məcbur olub Yaşar adı qoyduğu oğluna dedi ki, sən mənim oğlum deyilsən, anan-atan da bunlardı, əsl adın da Həsəndir. Yaşarın sən demə əsl adı Həsən imiş. Uşaq əsl ata-anasına isinişə bilmədi. Gedəndə də hey ağlayırmış ki, anamı-Xeyransası istəyirəm. Sonunda onu geri götürürlər. O, heç Həsən adını da qəbul edə bilmədi, onu yenə hamı Yaşar çağırırdı, Həsən deyə çağrılanda da dalaşırırdı. Tez-tez oğlunu görməyə gələn ana-atası da artıq məcburən Həsəni Yaşar deyə çağrıırırdı.

Polkovnik təəccübələ soruşdu:

— Burada nə var ki?!

— Hə, əslində heç nə yoxdur. İndiyə kimi, bu məni heç qorxut-mamışdır da. Amma indisə...

— İndisə nə?! — polkovnik Mərdanın susduğunu görüb höv-sələsi çatmadan bağırıldı.

— Ata-anası belə Həsənin uşaqkən Həsən çağırmasına bax-mayaraq sonra onu Yaşar deyə çağrımağa məcbur oldu, amma ata-anası ona Həsən adını vermişdi. Bizim milləti belə parçalayıblar, aldadıblar, yollarımızı ayıriblar. Bizə elə yara vurublar ki, nə vaxtsa, əgər biz türklər bu yaraları sağaltmaq istəsək, sağaltmaq olacaqmı, sağalarımı?! Yoxsa bilə-bələ biz də Həsənə Yaşar deyəcəyik?! Bir də ermənilər ki, bizi qovurlar, məkanlarımızın adlarını dəyişirlər, vaxtı ilə İrvandan köçənlərdən yaranmış yeni nəsil, “ata yurdu” deyəndə yeni yerləri yurd kimi qavramayaçaqmı?.. Yəni İrvandan köçürürlən türklərin ölümü ilə buralar bizim qəlbəmizdə yad yerə çevriləcək, erməninin vətəninə çevrilməyəcəkmi?! Dəyişdirilən adlar zamanla unudulacaq. Necə ki, Həsənin ana-atasının ölməsi ilə Yaşarın əsl adı da oləcək. Mən indi başa düşürəm bizə oynalınan oyunun böyüklüyünü... Dəhşətdir...

— Yaxşı ki, bir dəfə it qovmusan, başımıza vur! Əvvəlcədən yanında olsan belə də olmaz, — Nazan heyfini çıxmaga çalışdı; — Bu sənin günahındır, mənim yox, başa düsdün?

Mərdan anladı ki, zarafata salmasa iş düzələn deyil:

— Yaxşı, nə deyirəm, mən sənin sümsüy itlərini qovaram, sənsə mənim milçəklərimi? Danışdıq?! — ucadan güldü, Nazan da ona qoşuldu.

— Danışdıq!

Mərdanla Nazanın arasındaki gizli sevgi bax ilk dəfə belə qıçılcımlandı. O gündən onlar bir daha ayrı qalmadı. Gələcək həyat planlarını da elə qurdular ki, ayrı qalmasınlar. Dərsə bir yerdə gedib gəldilər. Dərslərinə bir yerdə hazırlaşdılar. Sənədlərini eyni yerə, eyni fakültəyə verəcəkdilər ki, biri-birindən bir an da olsun ayrı düşməsinlər.

Yeganə pəncərəni döyərək Mərdanı səslədi:

— Qaşa Nazan da gəldi, dur gedək, dərsə gecikəcəyik! — əli ilə onu çağrırdı.

Nazanın səsi gəldi:

— Tez ol, harada qaldın?! — o Mərdanı səsləyirdi.

— Gəlirəm, — deyib Mərdan başını oxuduğu dəftərdən qaldırıldı, qaldığı səhifənin son cümləsini bir daha təkrarladı — «sosialist həyat tərzinin xalqlar tərəfindən mənimsənməsi nəticəsində milli ənənələr, tarixi-coğrafi şəraitlə səciyələnən müxtəlif millətlərin həyat tərzlərini formalaşdıraraq Sovet xalqını yaradacaqdır» — bu cümlədən üzündə xoş bir ifadə yarandı, dəftəri örtərək çantasına qoyaraq çölə çıxdı:

— Nə edim, bilmirsiniz bu gün iclas olacaq, məktəb əlaçısı kimi bəlkə mən də danışdım. Rayon partiya komitəsindən də gələnlər ola bilər. Həyacanlıyam... — Mərdan gecikməsini izah etdi.

Nazan onun qolundan dartaraq:

— Tez ol, guya deməsən bilmirdik; — qaşını oynatdı, — məktəb əlaçısı, dərsə gecikmək olmaz, özünün gecikməyin bir yana, bizi

– Nə bilim e, – Mərdan mızıldadı – üzünə baxanda özümü itirirdim, həm də üzünə baxmaq istəyirdim, dedim birdən...

– Nə?

Mərdan başını qaldırıb Nazana baxdı, üzündəki həlimliyi görüb ürəkləndi:

– Saatlarca üzünə baxsam, deməzdin niyə üzümə baxırsan, nə var? Mən axı hər səni görəndə gözlərimi səndən çəkə bilmirdim və...

Nazan duruxdu, birdən gülmək onu tutdu:

– Yooo niyə deyirəm ki! Gözələ baxarlar da, – qaçdı.

Mərdanda onun arxasınncı qaçıb qolundan tutdu:

– Nazan yavaş, niyə qaçırsan?

Nazan yavaşıldı, heç nə demədən yeriməyə başladı.

– Bağışla, bir də səni tək qoymayacam! – Mərdan dilləndi.

– Heç vaxt?

– Yox heç vaxt! İndən sonra həmişə sənin yanında mən varam!

Nazan Mərdana sataşdı:

– Birdən küçə itləri çox olsa nə edəcən?

– Mən olduqca kimsə sənə yaxınlaşa bilməz; – Mərdansa nəsə düşünüb ciddi şəkildə yenidən dedi: – Daha kimsə sənin tükünə də toxuna bilməz!

Nazan yenə ona sataşdı:

– Yəni həmişə yanımda olacaq ki, sümsüy itlərdən qoruyasan?

– Hə, – Mərdan qəti və qısa cavab verdi.

– Elə bu? – Nazan sataşmağından əl çəkmədi.

Mərdan heç bir şey anlamadan, key-key soruşdu:

– Necə yəni elə bu?

Nazan gülərək:

– Deyirəm yəni yalnız küçə itlərindən qoruyacaq məni?

– Yox... – Mərdan yenə key-key cavabladı.

– Başqa? – Nazan nazlanaraq güldü.

Mərdan Nazanın onu ələ saldığını görüb:

– Yooo milcəyini də qovaram, sənə çətindirsə, – ucadan güldü.

Nazan pərt halda:

– Yox, sağ ol, özüm qovaram, – qaş-qabağını salladı.

– Nə oldu?

– Mərdanın gözündən qeyri ixtiyarı yaş süzüldü.

Polkovnik heyrətlə Mərdanı süzdü və piçıldadı:

– Yaşar, Həsən adını qəbul etmədim? Bəs biz türk adını yenidən qəbul edəcəyikmi, yoxsa biz də Yaşar kimi keçmişimiz döñük çıxacayıq?! – polkovnikin gözündən bir damla yaş süzülərək yanağına, oradandan hərbi formasının yaxalığına düşdü. Bu vaxt qapı döyüldü. Polkonik əli ilə tez gözünü silərək dilləndi:

– Gəl!

Bayaqqı əsgərlərdən biri içəri girdi. Farağat vəziyyəti alaraq dilləndi:

– Cənab Polkovnk, milis işçisini gətirmişəm.

– Gətir! Qoca erməninin izahatını da gətirin.

Milis işçisini içəri gətirdilər.

Polkovnik Arturun üzünə baxdı, qasını dartaraq dedi:

– Hə, danış görək. Niyə yalan danışırdın.

Artur boynunu büküb susdu.

Əsgər əlində kağız otağa girdi, izahatı stolun üstünə qoydu, çıxıb qapının çölündə gözlədi.

– Hə Artur, danış, – polkovnik sərt səslə dedi.

– Cənab polkovnik, düzdür tək idi, amma birinci o bizi söyüdü.

– Yalan danışırsan. Bütün küçələrdə toplaşıbsınız, xalqın əsayışını pozursunuz, bir də utanmadan yalan danışırsınız. Hələ deyirsən bizi söydülər. Sən qanun keşikçisisən. Siz nə ixtiyarla adam döyürsünüz? Quldursunuz??

Bu vaxt telefon zəng çaldı. Polkovnik stola yaxınlaşdı, telefonun dəstəyini götürdü:

– Polkovnik Bayazev eşidir – Dəstəyin o biri tərəfindən danışanı dinləyən polkovnik yalnız arada – «bəli» – deyə cavab verirdi. Getdikcə onun sıfətinin əzaları formasını dəyişməyə başladı, birdən polkovnik bağırdı: – Bəsdi, yetər. Uşaq başı qatırsınız. Bu şəhərin təhlükəsizliyinə cavabdeh mənəm. Erməni dəstələri küçələrdə doludur. Sizsə mənə deyirsiniz azərbaycanlılar təhlükəli ola bilər, diqqətimizi onların üstünə yönəldək. Mən başa düşmürən, nümayiş edənlər kimdi, azərbaycanlılar, yoxsa ermənilər?!

Dəstəyin o biri tərəfində nəsə cavab verildi.

– Milli ədavəti sizi kimi erməni məmurları törədir. Sizin vəzifənizi mənə təkrarlamağa ehtiyac yoxdur, başa düşdün? Mən əmri sizdən almırıam. Millətçiliyi isə səni kimiləri edir, şiddətə məruz qalandı azərbaycanlılardı, sizsə mənə deyirsiniz, azərbaycanlılar təhlükəli ola bilər. Nəyə əsasən deyirsiniz bunu?! Azərbaycanlılar evdən çölə çıxa bilmir, uşaqları məktəbə getmir, milis onların təhlükəsizliyini təmin etmir. Sizsə buna nəzarət etmək əvəzinə, xalqına nəzarəti gücləndirmək əvəzinə mənə əksini məsləhət edirsiniz. – Polkovnik əsəbi halda uca səslə danışındı. Trubkanın o tərəfində nəsə deyilirdi. Polkovnik cavabladı:

– Sənin orqanında işləyən milis işçisi bir azərbaycanlısı döydürüb, mənə yalan danışır, indisə mənim kabinetimdədir. Bu da yalandır? Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən döyülməsi hallarının hər gün şahidi oluram. Sizə təhvil verdiyim erməniləri mən sonradan yenə küçədə görürəm. Bu da yalandır? Bu barədə sənə neçə dəfə demişəm. Sən bununla məşğul ol. Mən işimi bilirəm.

– ...

– Kimə deyirsən, de. Mən yuxariya sizin hərəkətləriniz barədə onsuz da demişəm.

Polkovnik əsəbləşmişdi. Üzünü qapıya tutaraq bağırdı:

– Əsgər!

Qapı açıldı, əsgər otağa girdi. Polkovnik masanın arxasına keçdi, nəsə yazdı, başını qaldırıb dedi:

– Milis işçisini aparın, təhvil verin milis bölməsinə. Bunun üzünü isə iki nüsxə çıxarın və birini qol çəkdirib, mənə götirin.

– Oldu.

Polkovnik üzünü Artura tutub dedi:

– Səni kimiləri mən qoymaram niyyətinə çata. Başa düşdün. Səni milis orqanlarından düz həbsxanayacaq qovacam. Aparın!

Arturu təzəcə aparmışdır ki, telefon yenidən zəng çaldı. Polkovnik telofona cavab verdi:

– Polkovnik Bayazev.

– ...

– Bəli, bəli eşidirəm.

Bir xeyli hər ikisi susaraq məktəbə doğru addımladı. Sonunda sükütu Mərdan pozaraq soruştı:

– Dərsə niyə belə tez gedirdin?

Nazan bu sualdan yenidən əsəbləşdi, gözlərini qaldırıb tərtərs Mərdanın üzünə baxdı, amma Mərdanın üzündəki gülümsemədən yumşalaraq qımışdı:

– Dedim görüm bu oğlan dərsə niyə dan üzündən gedir?

Mərdan sevincək:

– Sən mənim üçün belə tez çıxmışdin küçəyə?

Nazan nazlanaraq:

– Yox, sümsüy itlərlə söhbətim vardi, amma söhbətimiz tutmadı, üstümə cumdular, – deyib Mərdanın gözlərinə baxdı.

Mərdan əvvəlcə Nazanın nə demək istədiyini anlamadı, amma Nazanın onunla zarafat etdiyini anladıqdan sonra güldü, yenə hər ikisinin gülüş səsi biri-birinə qarışdı. Bu dəfə Nazan soruştı:

– Neçə vaxtdır harada itib-batmışan?

Mərdan nə deyəcəyini bilmədi, ciyinlərini çəkdi, birdən ağlına gələn ilk fikri dedi:

– O başdan durub sümsüy itləri qovurdum ki, sən dərsə gedəndə üstünə cummasınlar – güldülər.

Nazan əli ilə Mərdanı itələdi:

– Daha niyə əziyyət çəkirdin, yanında ola-ola qova bilmirdin?

Mərdanın utancaqlığı getmişdi:

– Səni kimi gözəli görəndən sonra qovmağın nə faydası, heç gedərlər, amma səni görmədən qovmaq asan olur...

– Nə dedin?

– Nə dedim ki? – Mərdan utandı.

– Yox nə dedin?

– Eşitdin də – Mərdan mızıldandı.

Nazan bu dəfə ciddi halda:

– Ona görə üzümü görmək istəmirsən? – deyə soruştı.

– Yox utanırdım, – Mərdan səmimi cavab verdi.

– Niyə? – Nazan yumşaldı.

– Onda onların öyünəcən ötürüm səni... – sözü ağızında qaldı.
– Yox ana, qorxma, – qaçaraq çölə çıxdı, arxaya baxıb anasının gəlməməsindən əmin olduqdan sonra gəlib Mərdangilin evinin ağızında gözlədi.

Mərdan da son zamanlar etdiyi adətinə uyğun Yeganəni gözləmədən evdən tez çıxıb Nazanın gözünə görünmədən dərsə getmək istəyirdi. Evdən çıxmışdı ki, küçədən it hürüşməsi və bir çıçırtı eşitdi, səs tanış gəlirdi. Çəpərdən bir paya götürüb küçəyə qaçıdı. Küçə itləri Nazanı tək görüb üstünə cummuşdu, Nazan qorxusundan bir guncə qışılıb qışqırıldı. Mərdan bir an da geciksəydi itlər yəqin ki, Nazanı parça-parça edəcəkdilər. O qışqıra-qışqıra payanı hərləyərək itlərin üstünə yeridi, Mərdanı görən itlər qaçıdı, Mərdan Nazana yaxınlaşıb:

– Qorxma getdilər, – deyə gülümsədi.

Nazan yavaş-yavaş gözlərini tutduğu əllərini aşağı endirdi, qorxudan tir-tir əsirdi, bir xeyli Mərdanın üzünə baxdı. Mərdan qorxudan dodaqları hələ də əsən Nazanın baxışında qəribə sərtlik gördü:

– Həm qorxursan, həm də elə acıqlı baxırsan ki, – gülüm-səyərək dedi.

Nazan yenə tərs-tərs Mərdana baxırdı, birdən anı hərəkətlə onun üzünə bir sillə vurdu. Mərdan üzünə dəyən sillədən səksəndi, duruxdu, amma bərkdən gülərək:

– Məni niyə vurursan? İtlərdən qurtardığım üçün belə sağ ol deyirsən? – soruşdu, niyəsə ürəkdən gülürdü.

Nazanın da üzündəki qorxunu gülmək əvəz etdi:

– İtlərdən qurtardığın üçün yox, neçə vaxtdır məni tək qoyduğun üçün... – qorxu təlaşıyla ağızından çıxan sözdən utandı, duruxdu.

Mərdan da eşitdiyi sözdən sonra gülməyini kəsdi, hər ikisi sakitcə göz-gözə baxdilar, bir neçə anlıq sükutdan sonra hər ikisi yenidən güldü. Mərdan gülə-gülə:

– Gedək?! – şəstlə soruşdu.

Nazan Mərdanın üzündəki baxışlarını yerə dikərək, astadan:

– Gedək!

– ...

– Amma... – deyəsən sözü kəsildi, çünkü sözünün dalını gətirə bilmədi. Yalnız üzündən əsəbləşdiyi bəlli idi: – Oldu.

Mərdan diqqətlə polkovniki izləyirdi. Polkonik əlini-əlinə çırpdı, təpiklə stulu vurub yıxdı, üzünü Mərdana tərəf çevirərək dedi:

– Dediklərim barədə danışma, başına dərd açarsan ... Başa düşdün?!

– Biz də susaq?

– Bu xına, o xınadan deyil. Budur mənə deyirlər azərbaycanlılar yaşayan məhlələri qoruyun, başqa işə qarışmayın. Olanları qeydiyyata aldırımayın. Başa düşürsən, bu nə deməkdir. Saxtakarlıq. Gələcək nəsillərə danışılacaq saxta tarix, saxta sovet qardaşlığı kimi. Mənsə bunları ona şikayət edirdim. Onu kimə şikayət edim. Hamısı bir bezin qıraqıdır. Lənətə gəlsin hamısını... – köksünü öbürdü. – Hər şey məlumdur – o piçildədi.

– Demək hamısı...?

– Heç yerdə danışma. Heç Artur itini də tutmayacaqlar, bu gün kimi yeqindir. Mən səni burda olduğum müddətdə qoruya bilərəm, sonrası pisdir. Bunlar bir qrupdur, son zəngdən aydınındır. Polkonik kövrəlmüşdi, ayağa qalxıb Mərdanı qucaqladı.

Mərdan da polkovniki qucaqladı və səsi əsərək soruşdu:

– Bizi necə parçalayıblar...

Polkovnik əlləri ilə onun ciynindən tutaraq gözlərinə baxdı və dedi:

– İlk əvvəl başımızı itirmişik!

– Bəs necə olacaq? Çıxış yolu var?! – Mərdan son olanlardan sonra vəziyyətin nə qədər acınacaqlı olduğunu, millətinin necə yalqız olduğunu anlamışdı.

– Görürsənmi hər kəs bizə düşməndir! Mən bir hərbiçi olaraq heç nə edə bilmirəm! Bu vəziyyətdən ustalıqla çıxa biləcək, hiyləgərlikdə ustalaşan düşmənlərimizin bütün fəndlərini dədə biləcək bir dahi rəhbər olmadıqca bizə heç bir çıxış yolu yoxdur!

– Hər şey onların əlindədir! Belə bir vəziyyətdə sənin düşündüyün kimi bir rəhbər necə yetişə bilər?

– Elə onun dahiliyi də onda olacaq! O, belə bir vəziyyətdə özünü yetişdirəcək! Necə ki, Atatürk vaxtı yetişənəcən özünü bir general kimi yetişirdi, Osmanlıda bir general olan Atatürk, vaxt yetişdikcə xalqa qarışdı. Avropa orduları tərəfindən zəbt edilən torpaqları və xalqı əsarətdən qurtardı. – Mərdanı sınaçı nəzərləsüz soruşdu: – Atatürkü tanıyırsanmı?

– Barəsində oxumuşam! Sən də Atatürk kimi hərbiçisən! Mərdan palkovnik Bayazevin gözlərinə baxdı.

Bayazev Mərdanın sözü nəyə gətirmək istədiyini anlayaraq gülümsündü:

– Hər hərbiçi qurtarıcı olsa nə vardı ki? Qurtarıcı olunmur, doğulur və bundan sonra özünü yetişdirir. Yalnız bundan sonra... – Mərdana baxdı – Başa düşdün Mərdan?!

– Hə, başa düşdüm! Amma Atatürk torpaqların hamısını geri ala bilmədi, düzdür?

Bayazev gözlərini məhcəl nöqtəyə dikib cavabladı:

– Hə, bir çox arzusunu vəsiyyət etdi. Amma onun davamçısı olmadan, hər şey yenidən başa dönür... – köksünü ötürərək əlavə etdi – və mən bunu indi daha yaxşı başa düşürəm.

– Amma Türkiyə müstəqil dövlətdir, – Mərdan polkovnikə baxdı.

– Amma Atatürkü görmək istədiyi gələcək arzuları, yarımcıq qoymuş heç bir iş tamamlanmadı...

– Bəlkə vaxtı yetişməyib!

– Bəlkə də... Uzun məsələdir! Və bu söhbətlə həll oluna biləsi şey deyil! Nəysə... – Mərdana baxdı – Dahi rəhbər, bəlkə Tanrı qismətimizə daha birini yazıb... – qapıya tərəf səsləndi:

– Əsgər!

Ateizmin tuyğan etdiliyi bir vaxtda, bir sovet zabitinin Tanrıdan danışmasını Mərdan tamlığı ilə qavraya bilmədi, amma bütün bunlara baxmayaraq «Tanrı» sözü bütün doğmaliğı ilə qanına işlədi və həmin Tanrıının bir gün dahi bir rəhbəri ortaya çıxaracağıni bütün varlığı ilə arzuladı.

Əsgər kabinetə girdi. Polkovnik qol saatını açıb Mərdana uzatdı:

məcbur edəcəkdir ki, erməni və rus xalqına ömrü boyu minnət ödəsin, guya Azərbaycan üçün «fədakar qəhramanlıqlar» edən erməni və ruslar xalqını sevsin və bir azərbaycanlı olaraq özünü onlara borclu hesab etsin.

Mərdan kişinin gözündə sonrakı illər yenidən sürətlə axmağa başladı. Yeddinci sinifdə oxuyurdu, yeni gələn baharla bərabər içində bir firtina qopdu. Mərdan bu firtinanın adını bilmirdi, bildiyi tək şey vardi, Nazanı görərkən dili-ağzı quruyurdu, yer ayağının altından qaçırdı. Onlar lap uşaqlıqdan dost idi, amma son vaxtlar o özünü Nazanın yanında sərbəst apara bilmirdi, hər addımını götür-qoy edirdi, sanki nədənsə səhv edəcəkdi. Bir yandan da Nazana qarşı marağının qəribləşməsindən utanır, hətta özünü günahkar hesab edirdi, bəlkə də bu üzdən artıq Nazanın gözünə baxa bilmirdi, yanında durduqda Nazanın ondan duyuq düşəcəyindən qorxurdu. Bu səbəbdən də Nazandan uzaq qaçıır, hətta dərsə onunla bərabər gedib-gəlməməsi üçün əlindən gələni edirdi, dərsə ya tez gedirdi, ya çəpər arxasında gizlənib onun getməsini gözləyirdi ki, Nazan getsin, sonra o getsin. Nazan da Mərdanın hərəkətlərindəki qəribəlikləri duymuşdu, lakin nə deyə bilərdi ki? Digər tərəfdən, o da hər fürsətdə Mərdanla söhbət etməyə, yenə əvvəlki kimi bir yerdə dərsə gedib-gəlməyə çalışırı. O üzdən bir gün hər zamankindan daha tez küçəyə çıxıb Mərdangilin evinin ağzında gözləməyi qərarlaşdırı, Mərdanı gördükdə özünü yolla gedirmiş kimi göstərəcəkdi. Beləcə o stəkandakı südünü yarıya qədər belə içmədi, çantasını götürüb getmək üçün qapını açdı. Anası pəncərədən hələ ağarmayan havaya baxıb:

– Bala, tez döymü? Hələ çox var dərsinə. Südünü də axıracan içməmisən.

Nazan qızardı, amma fikrindən də dönmədi:

– Cöhrə müəllimə deyib tez gəlin, təzə dərs ağırdı, başa salacaq.

– A bala, ala-qaranlıqlıdır, küçələr sümsüy itlərlə doludur. Təkmi gedirsən?

– Yox, Mərdanla bir sinifdə oxumuruqmu? – niyəsə xüsusi vurğu ilə dedi: – Bir yerdə gedəcəyik!

KOMMİNİST HƏYAT TƏRZİ

İmperiyaların ilk və son zərbələri milli-siyasi düşüncənin nəinki yox edilməsi, hətta yenidən cürcəməsi potensialını belə pisixoloji məhv etməkdən ibarətdir. Bu zaman imperiyalar özlərinə kölə yaradacaq «kor-həyat tərzləri» anlayışından istifadə edir.

Müəllif

*Tülkünün andına inanım, xoruzun quyruğuna.
Azərbaycan atalar sözü*

Mərdan milli keçmişindən hər yeni gün daha çox uzaqlaşırı və o öyrədilən komminist həyat tərzinə hər gün daha çox bağlanırdı. Və gün keçdikcə böyüür, yetkinləşirdi. Yetkinləşdikcə düşünmə qabiliyyəti də artır, dünyani dərkətmə istəyi-arzusu ilə gördüklərini analiz edirdi. Doğrunu-yalnız, yaxşını-pisi, haqqı-nahaqqı öz şüürunda tapıb yerinə qoymaq istəyirdi və bu zaman etdiyi müqayisələri, ayrıd etdiyi yaxşılı-pis təzadalarını şüüründəki komminist idyologiyası ilə təyin edirdi. Çünkü milyonlar kimi onun da düşünmə mexaniziminin baş sisteminə komminist idiyalogiyası yerləşdirilmişdir. Əslində onun xəbəri olmadan yaxşılı-pislər belə əvvəlcədən seçilmişdi, çünkü ona öyrədilən komminist idiyalogiyasının tələbləri düşüncəsinin hansı istiqamətə yönəlcəyini əvvəlcədən təyin etmişdir. Və o dünyani tanımın deyərəkən, yalnız komminist ideologiyasının dünyaya baxışını görə bilərdi. O, bu düşüncələrini milyonlar kimi müstəqil baxış hesab edirdi, əslində isə onların düşündükləri azad yox, kor-düşüncələrdi, baxışları azad yox, kor baxışları. Mərdan artıq «vətən» anlayışının nə olduğunu bilirdi, amma o «vətən» anlayışını mütləq mənada yox, komminist tərəbiyəsi baxımından qavrayırdı. Böyüdükcə «sevgini» tanıyacaqdı, o sevginin sərhəddini belə komminist tərbiyəsi çizmişdi, o sevginin belə içində komminist ideologiyası vardi. Onun ideyalarıvardı, bu ideyalar içində hümanizm, beynəlmiləlçi Lenin, Şaumyan və Kirov vardı. Mərdanın gələcəyinə bayraqdar olan bu ideyalar onu

– Məndən yadigar qalsın. Səni unutmayaçam Mərdan. –

Polkovnik ağzını Mərdanın qulağına yaxınlaşdırıb piçıldadı:

– O erməni itlərini yaxşı döymüsən, deyəsən bizə elə onları arada bu döymək qalacaq. – Sonra üzünü əsgərə çevirərək dedi: – Evinə kimi ötürün, – yadına tapdalanmış çörək düşdü – Yeməkxanadan çörək və ərzaq verin bu oğlana, bu halda 2-3 gün çölə çıxmasa yaxşıdır – Mərdana baxaraq gülümşündü, – özünü qorur.

Mərdan polkovnikin gülümseməsinə qəmlı gülümsemə ilə cavab verərək çölə çıxdı, əsgər də polkovnikə:

– Oldu! – deyib Mərdanın arxasında çıxdı.

GÜNƏŞ NƏ ZAMAN DOĞACAQ

*Bir adam ki səhər yalan danışdı,
axşamacan yalan danışar.
Azərbaycan atalar sözü*

Mərdanın oturduğu hərbi maşın hərəkət etməyə başladı. Mərdan pəncərədən boylanırdı. Beyni dolmuşdu. Ürəyi sancırıdı. Əzilmiş bədəni gizildəyirdi. Küçələr hərbiçilər tərəfindən qorunurdu. «Kimi kimdən qoruyurlar» – deyə Mərdan düşündü. «Sovet qardaşlığının reallığıdır bu?» – bu dəfə düşündüklerinin eksini demədi və piçıldadı:

– Həqiqət budur. Xalqım evində, yurdunda təhlükəsiz yaşına bilmir. Budur bizə verilən. Bəs axırı?! Dünən gələnlər bizi qırır, qovur, bəs sabah?! Xalqımın haqqını dəmir tanklar qoruyur, çünki ilan qoynumuza girib, gözümüz görə-görə. Hələ polkovnik Bayazev olmasa necə olardı? O zaman da qoruyardılar bizi? Yoxsa erməni milisi kimi başqalarıda bizi məhv edərdi...?

Mərdan maşının anidən dayanmışından diksindi. Yolun ortasında bir dəstə erməni iki nəfəri döyürdülər. Əsgərlər cəld maşından düşdülər. Əsgərlərdən biri bağırdı:

– Dayanın!

Ermənilər bayaqdan maşına məhəl qoymurdular. Əmrədən sonra geri çöndülər, əsgərlərin cəmi üç nəfər olmasını görən ermənilər gülməyə başladılar. Gülməkləri gülməkdən çox, donuz xorultusuna oxşayırdı. Ermənilərdən bir neçəsinin əlində bıçaq parıldadı, onlar əsgərlərə tərəf cumdu. Əsgərlər avtomatlarını yuxarı qaldırıb xəbərdarlıq atəşi açdı. Ermənilər bundan sonra dayandı, yəqin ki, onlar əsgərlərin silahlarının boş olduğunu fi-kirləşmişdilər. Yaxınlıqdakı küçələrdən güllə səsinə bir dəstə əsgər də gəldi. Tutulan erməniləri köməyə gələn əsgərlərə təhvıl verdilər.

Mərdan maşından düşdü. Döyülmüşlərə tərəf gəldi. Döyünləri yoxlayan əsgər dilləndi:

dırı bilmirdi...

Lətif müəllim sağ əli ilə qoltuqdan kəsilmiş sol qolunun tikiş yerini ovxalayaraq düşündü:

– Niyə o qəlpə mənim ürəyimin başını doğramadı? Bəlkə də hər şey yaxşı olacaq, doğurdan da daha erməni və biz türklər, xiristiyanlarla müsəlmanlar dost-qardaş olacaq. Amma mənim ixitiyaram yoxdu, erməniyə qardaş deyim. Mənim qardaşım, bacım kül olub, hay əlində diri-diri odlanraq kül olub. Anam məni əvvəldən gizlədə bilməsə məndə kül olacaqdim. Mənsə hay-erməni qardaşlığından danışıram. Ölsəydim də bu günləri görməsəydim! Bəlkə kiminsə hay-erməni qardaşlığından danışmağa haqqı var, mənimsə buna haqqım yoxdur, – ürəyi şiddetlə döyündürdü, ürəyinin döyüntüsün beynində hiss edirdi, – Mən tarixi ona görə öyrənməyə başlamışdım ki, xalqıma həqiqəti öyrədəcəm. Amma özümün öyrəndiyim bu oldu ki, tarix olduğu kimi yox, göstərilmək istədikləri kimi yazılır və dedizdirilir. Tarix haqq deyil, sən demə həqiqət tarix deyil, gücdür tarix. Tarix gücü dəyişmir, güc tarixi dəyişir! Özümə lənət. Məni bu məngəniyə salana lənət...

Artur Məlikyan bağırdı:

– Keçmişə baxmadan sürətlə gələcəyə! Yaşasın Sovet xalqlarının qardaşlığı! Yaşasın sovet xalqı.

– Yaşasın! – hamı bir ağızdan bağırdı.

Artur Məlikyanla gəlmiş partianın məhsul vəzifəli üç şəxsinin üzündə təbəssüm vardi. Onların təbəssümü, klubdakıların gələcəyə olan inamdan yaranmışdı, onlar bu mənzərədən olduqca xoşhal olmuşdular.

ca hamı onlara qoşuldu. Laqeyd gözlərdə bir inam parlamaq istəyirdi və hamı çəpik əlindən. Niyə? Hansı günlərinə? Gələcəkdəki o günlərə! O günlərdə onları gözləyənsə başqa şeylərdi...

Məktəblilər əl əl çalaraq qonaqların üzünə baxırdılar, qonaqların üzündəki sevinci gördükdən sonra, onların da üzlərinə təbəssüm qondu. Zarafat şey deyildi, şəhərdən gəlmış qonaqlar belə Lətif müəllimin danışğını alqışlayırdı.

Dünyadan bixəbər azərbaycanlı məktəbliləri əl əl əlindən təbəssüm işildiyordı.

Səməd kişi də əl əl çalanlara baxırdı, qəlbində bir sançıvardı, sağ əliylə sinəsini sıxdı. Səssiz səs qulağına piçildədi:

— Dünyanın oyununa bax... Gör necə əl əl çalırlar? Nəyə əl əl çalırlar? Bax Səməd, insan öz birliyini pozandan, başqasının hava-sına oynayır! Bilirsən, amma danışa bilmirsən... Çünkü danışsan kimsə səni anlamaz, anlasalar yanında durmaz...

Səməd kişi ürəyindəki acıya məhəl qoymadan pişildədi:

- Bəs sonu necə olacaq?
- Sizdən asılıdır... Hamınızdan...
- Susacamsa bilməyimin nə mənası...?

Səssiz səs asta-asta piçildədi:

— Sən bilməlisən, unutmamalısan... Onlar eşitmək üçün, görmək üçün qəlb gözlərini açmalıdır... Yəni sən öz vəzifəni görürsən... Kimin qəlb gözü açılsa eşidəcək məni...

Klubdakılar qırmızı süfrə örtülü masa arxasında oturanları alqışlayırdı. Bu qırmızı rəng komministlərin bayrağının rəngi idi, onlar deyirdi ki, qırmızı rəng bu mübarizədə tökülen qanı təmsil edir. Geriyə qalan tək sual bu idi ki, bu komministlərin öz qanı idi, ya tökdüklərinin qanı idi...

Göy üzü tutulmuşdu, sanki indicə leysan olacaqdı. Qara buludların üstündə oturmuş Türk baba qəmli-qəmli olanları seyr edirdi. Gözlərindən yaşlar yuvarlanaraq yerə doğru süzməyə başladı. O soyuna lənət oxuyurdu. Amma körpə türk balalarına bilmirdi nə desin. Onları günahlandırsın, ya haqq qazandırsın. Günahlandırma bilmirdi dünyadan bixəbər türk balalarını, amma düşmənə inanıb kor gələcəyə umidlə baxmalarına isə haqq qazan-

— Bu ki ölüb! —ayağa qalxıb digər yaralalının nəbzini yoxlamaq üçün daha üç-dörd addım atdı, türk qanına batmış əsgər çəkməsi yerə qandan ləpir saldı. Yerə uzanmış digər yaralısa özündə deyildi. Yaralı və artıq ölmüş adamın cəsədi köməyə gələn əsgərlərin maşının qoyuldu, maşın tərpəndi. Mərdan maşının arxasında baxdı. Maşın getdikcə kiçilirdi və nəhayət zülmət qaranlıqda itdi. Mərdan maşını udan zülmətdən üzənən kimi oldu, başını qaldırıb üfiqdən qalxacaq günəşə aradı, sanki günəş doğsa idı bütün zülməti də əridəcəkdi. Günün çıxmamasına hələ çox vardı. Mərdan bunu ona bağışlanan saatə baxdıqda yaxşıca anladı:

— Günəşin çıxmamasına hələ çox var, — piçildədi. Gözü yerdə gölməçələnən türk qanına və qanlı ləpirlərə sataşdı, piçildədi — bəziləri üçünsə günəş artıq doğmayacaq! — Mərdan qəhərdən nəfəsala bilmirdi.

Mərdanın piçiltisini eşidən milliyətcə türkmən olan əsgər heç nə anlamdan:

— Necə yəni günəş doğmayacaq? — görünür o cümlənin sonunu eşitmİŞdi və türkməncə soruşdu.

Mərdan gözünü yerdəki qanlı ləpirlərdən çəkə bilmirdi, cavab vermək iqtidarında deyildi, çünkü qəhər onu elə boğurdu ki, ağızını açsa ağlayacaqdı.

— Günəş hər gün doğur, — əsgər yenə türkməncə dedi.
Mərdan özünü saxlaya bilməyərək ağladı:
— Günəş doğsa da hər zülməti əritmir türk balası! Bəlkə elə bizim günəş də artıq batıb!

Türkmən etiraz etdi:
— Türk balası yox, türkmənəm!
Mərdan zülmət qaranlığa baxaraq dilləndi:
— Mən də Napoleonam...
— Nə?
— Sən türksən?
— Yox türkmənəm!
— Sözü ayırib hecalasan, olmaz deyirəm — Mərdan əsgəri süzdü.
— Nə? — əsgər key-key soruşdu.
— Türk — Mərdan bağırdı; — türk mənəm desən olmazmı?!

Türkmən olan əsgər dəli görürmüşcəsinə Mərdanı süzərək:

– Mən türk deyiləm, türkmənəm, türkmən...

Mərdan başını qaldırıb səmaya baxdı və piçildadi:

– Görən günəş nə vaxt doğacaq, bu zülmət nə vaxt aydınlanacaq?!

* * *

Nazan artıq neçə saatdır ki var-gəl edirdi, rahatlama bilmirdi. Sobadakı köz çoxdan kül olmuşdu. Mərdansa gəlib çıxmamışdı. Nazan ağlına gələn qara fikirləri qovmağa çalışırdı. Küçədən gələn maşın xorultusu Nazanı pəncərədən boylanmağa məcbur etdi. Nazan Mərdanın maşından düşdüğünü görüb qapıya tərəf qaçırdı. Qaranlıqda Mərdanın göyərmiş-qaralmış üz-başını görmədi. Qapı açılanda Mərdan əsgərlərə – «sağ olun» deyib ona tərəf çöndü. Nazan yalnız indi Mərdanın üz-başını gördü, zorla piçildaya bildi:

– Sənə nə olub? – Nazan hiss etdi ki, ayaqları taqətdən düşür, ayaq üstə durmağa taqəti yoxdur. Əlini uzadaraq dedi: – Mərdan məni tut.

Nazanın rənginin dəyişdiyini əvvəlcədən sezən Mərdan Nazanın sözündən sonra, cəld onu tutdu, ağrıdan sizildayan bədəninə baxmayaraq onu qucağına alıb otağa keçirdi.

Mərdanın ağrısı yadından çıxmışdı, Nazanın halsizlaşması ona hər şeyi unutdurmuşdu. Cəld bir stəkan su gətirdi, yarısını Nazanın üzünə çilədi və bir əli ilə onun belindən tutub qaldıraraq dedi:

– Qurban olum, bir az su iç! Heç nə olmayıb mənə, özünə gəl.

Nazan sudan qurtum-qurtum aldı. Bir az özünə gəldi. Bərk-bərk Mərdanı qucaqladı, əzilmiş bədəni ağrıyan Mərdan buna əhəmiyyət vermədən Nazanı qucaqladı, bir əliylə onun saçını oxşayaraq piçildadi:

– İndi necəsen nazlım?!

Nazan Mərdanın yanağından öpərək dedi:

– Yaxşıyam. Sənə nə olub?!

Mərdan köksünü ötürdü, bütün günü olanları biri-birinə cala-

tanıyan başı papaqlı bir nəfər qoymamışq ana...

Axsaq Kamalın oğlu Daşqın kulubdakı insanları seyr edərək düşünürdü:

– Bircə yalnız sözünüzü eşitsəm vay halınıza, sizin səhvəriniz mənim yüksəlişim deməkdir.

Artur Məlikyan üzünü yenidən Lətif müəllimə tutaraq dedi:

– Lətif müəllim camaata da danış bu inqilabdan, partiyadan...

– gülümsündü: – Sən oxumuş adamsan...

Lətif müəllim yenidən ayağa qalıxdı, tek əli ilə alnının tərini sildi və yenə şagirdlərinə danışdıqlarını yenidən danışmağa başladı. Bir xeyli danışmışdı ki, sözünü kəsdi, boğazı qurumuşdu, dili dönmürdü. Stəkana su süzdü, əli əsdiyindən qrafinkadakı suyun xeyli hissəsi qıraqa töküldü. Zorla da olsa stəkanı ağızına aparıb suyu içdi. Amma niyəsə ona elə gəldi ki, içdiyi əridilmiş qurğuştur, boğazını yandırı-yandırı mədəsinə doğru gedir. Daha çox yanğı hiss etdi. Gözü anidən onun gözünə kilidlənən Artur Məlikyanın gözlərini gördü, dili pəltək vura-vura yenidən danışmağa başladı:

– Erməni xalqının şanlı oğulları bizə Azərbaycanda sosialist ölkəsinin qurulmasına kömək etmişdir; – sözlər boğazından ilişə-iləşə çıxırdı, ayaq üstə durmağa taqəti yoxdu, amma danışmalı idi. – Budur, erməni qardaşlığı; erməni xalqının böyük, qəhrəman oğlu Şaumyan, Kirov bu yolda Azərbaycan xalqına köməklik göstərmişdir, bizlərə bayraqdar olmuş, yol göstərmişdilər. – O, camaatın üzünə baxa bilmirdi; – bizim xalq, Azərbaycan xalqı erməni xalqının qəhrəmanlığını, bizə etdikləri yardımçıları unutmayacaqdır. Tarix boyu olmuş Erməni Azərbaycan qardaşlığı Sovet birliyinə əsl nümunədir; – O, gələcəyə nə qədər inamlı baxmaq istəyirdisə də, keçmişə nə qədər unutmaq istəyirdisə də, özünə nə qədər təsəlli verirdisə də olmurdu. Qəribə idi, Sovet quruculuğundan danışılanda o xoşbəxt gələcəyə inanmaq istəyirdi, amma keçmiş yadına düşdükdəsə vicdanı onun inamını sıx-boğaz edirdi.

Axsaq Kamal ayağa qalxaraq əl çalmağa başladı, oğlu Daşqın da ona qoşuldu, Artur Məlikyan və qonaqlar da ona qoşuldu,ardin-

edənlər. Bu istismarçılar partiya tərəfindən məhv edilmişdir, əgər tək-tük belələri varsa da məhv olacaq. Sovet birliyinin, xoşbəxtçiliyinin düşmənləri bu zəfəri bizim əlimizdən ala bilməz. Sovet dövləti bizi və bizi kimi neçə ölkələri müstəmləkiçilikdən azad edib. Yaşasın Sovet Birliyi. Çünkü Sovet dövləti bizə azadlıq verib. Mən də bu uğurda vuruşacam, bu dövlətə düşməncilik edən qardaşım olsa belə öz əllərimlə hökümətə təslim edəcəm!

Kulubdakılar düşünürdü:

— Sovet dövləti bizə xoşbəxtçilik vəd edir. Yaşamağa nə gərəklidirsə verir, demək bizim yaşamağımızı istəyir. Bu yekəlikdə dövlətdir, partiyadır, bizim üçün nəyin doğru olduğunu bizdən yaxşı bilir, ona görə də deyir keçmişin qalıqlarını sovet yenilikləri ilə əvəzləyin. Dövlətdən ağıllı ha olmayacayıq! — bunu düşündükcə sanki hansıa yükü çiyinlərdən atırdılar və bunun rahatlığından üzlərində təbəssüm oyanırdı.

Axsaq Kamal bir dəstə pul olan yan cibini əli ilə bərk-bərk sıxmışdı. Üzdən bir təbəssüm oynasırdı. Amma bu təbəssüm kulubda olan insanların təbəssümündən fərqli idi. Onun üzündə qəribə bir ifadə vardı. Kimsə bunun fərqinə varmamışdı. O əli ilə pul olan cibini daha bərk sıxdı, dodaqları qaçıdı:

— Bu gedişlə bu kəndin ən varlı adamı mən olacam. Bu dövlətdən gözəl dövlət yoxdu. Əvvəller məni adam yerinə də saymirdilər. Amma bu dövlət gələndən adam olmuşam. Artıq hamı məndən qorxur, — tez sözünü dəyişdi, — yox hörmət edir. Hə hörmət edirlər mənə, çünkü mən onların hamisindən ağıllıyam. Kəndin çıxını də bilirom, bikini də. Kənddə məndən başqa bir adam istəyirəm ki, istədiyi vaxt Artur Məlikyanın otağına girsin, amma mən istədiyim vaxt girirəm — üzündə şeytanı təbəssüm bərq vururdu. — Ana sənin qisasını hələ tam almamışam. Amma bütün əlimizdən gələni edirəm. Boynundakı xaça and olsun, bütün arzuların həyata keçəçək. Büyyük Ermənistən yaradılması yolunda hamımız əlimizdən gələni edirik. Artur Məlikyan deyir ki, planları uğurlu gedir. Ana mənimlə fəxr edə bilərsən, bu yolda görürsən də oğlun necə işlər gördü? Mənim sayıqlığım sayəsində artıq kənddə bizə toy tutanlardan biri də qalmayıb. Özünü, keçmişini

yaraq, haradan başlayacağını düşündü və danışmağa başladı.

İravanda, indisə rus-ermənilər tərəfindən adı dəyişdirilib Yeravan olan məkanda, qədim Azərbaycan diyarında, ruslar tərəfindən ermənilərə yuva edilən torpaqlarımızda ermənilər Qarabağ, Naxçıvan xülyasını yuxularına qataraq yatmışdır. Gecə yarını keçməsinə baxmıyaraq azərbaycanlılar öz dədə-baba yurdlarında yatmayaraq səksəkə içinde səhərin açılmasını gözləyirdi. Neçə gün idi azərbaycanlılar vahimə içinde mürgüləyirdi, ermənilər səhərlər xalqının başına min oyun açırdı, axşamlar da necə deyərlər müşil-müşil yatırdı. Mərdanla Nazan bu gün demək olar ki, yatmadı. Mərdan ermənilərin qardaşlıq pərdəsi altında olan niyyətlərindən danışdı, Nazan da gözlərindən yaş axaraq danışılana qulaq asırdı. Yalnız günəşin üfüqdə doğduqdan sonra Nazan başını Mərdanın sinəsinə qoyaraq gözünü yumdu və yuxuya getdi. Mərdanda əllərini başının altına qoyaraq fikrə daldı, elə o şəkildə də yatdı.

* * *

Küçələrdə ermənilər qaynaşındı. Yenə «Türklərə ölüm», «Qarabağ», «Naxçıvan»nidaları eşidilirdi.

Mərdan və Nazan bu dəfə zəngli saatın səsinə yox, ermənilərin bağırtısına yuxudan ayıldılar. Onlar Ulusoydan gəldikləri gündən bəri həmişə etdiyi kimi, odun sobasına köz saldıqdan sonra, çaydanı yarımcıq doldurub sobanın üstünə qoydular. Nazan əlini çörək qabına atdı, çörək yoxdu, anidən dünənkilər yadına düşdü, üzünü Mərdana tərəf çevirərək dilləndi:

— Bəlkə deyirəm, eləcə şirinçay suçulayasan, çörəyə görə deyirəm.

Köynəyinin yaxasını düyməliyən Mərdan dedi:

— Dünən polkovnik Bayazevin əmri ilə mənə ərzaq bağlaması veriblər, bax ordadır, içinde çörək də olmalıdır.

Nazan bağlamanı yalnız indi gördü:

— Burdakı xeyli ərzaq var, çörək, qənd, düyü, mal əti konservaları...

— Nə isteyirsən götür də...

– Dünənki söhbətdən sonra adamın da iştahı çəkmir, – Nazan çörəyi götürərək, – yemək istəmirəm.

– Hə düz deyirsən, amma yeməyinə gərək fikir verəsən, axı sən daha iki canlısan; – Mərdan Nazana nəvazişlə baxdı, – yeməlisən.

– Oldu, fikir verəcəm. – Mərdana baxan gözlərində təbəssüm oyandı.

Mərdan özü acı cay içsə də, Nazana zorla bir tikə çörək yedirdi.

Nazan qapıya tərəf gedən Mərdana baxıb dedi:

– Nə edirsən? Deyirsən texnikuma gedək?! Dünən olanlardan sonra, küçədəki səs-küydən sonra...

– Bilmirəm. Hər halda getmək lazımdır. Sən getməsən yaxşıdır. Sən qal, mən gedim. Həm görünüş şəhərin mərkəzində vəziyyət necədir, həm də qəzet alım. Çörək zad da lazımdır. Həm də görünüş bizim uşaqlar nə deyir, bəlkə kəndə qayıdaq.

– Ehhh... – deyə Nazan etiraz etdi. İçindəki qorxunu gizlətməyə çalışaraq, dodaqlarını bütbüdü: – Səni tək qoya bilmərəm.

– Aha, nazlım məni tək qoya bilmir, – deyə Mərdan Nazana sataşdı, Nazan gülümsədi:

– Sən təksən, bizsə iki nəfərik ha.. – o, qarnını göstərdi.

Mərdan yaxınlaşaraq Nazanı sinəsinə sıxdı, alnından öpərək gözlərinə baxdı və dedi:

– Səninlə getsəm daha çox narahat olaram, həm də sənə belə pis vəziyyətdə küçəyə çıxməq da olmaz. Küçələr təhlükəlidir. Həm də məni milis işçisi satdı, yoxsa heç nə olası deyildi, narahat olma.

Nazan ayaq barmaqlarının üstünə qalxaraq Mərdanın gözünün yanından öpdü:

– Get, tez gəl, yaxşı?! Nəsə olsa sən mənim canım ermənicə danış.

– Yaxşı, – Mərdan nigarançılığı üzündən bəlli olan Nazanın üzündən öpdü, nəsə demək istədi, amma demədi, dönüb çıxdı.

ata, yaşamaq üçün keçmişini unutmaq lazımdır”!

Səməd kişi də onun gözündən demək istədiklərini oxuyaraq qızına piçıldı:

– Susuram qızım... Susuram... – Minayə razılıq əlaməti olaraq gülümsədi, amma qəlbində bir təlaş vardı.

Mərdan anasının əlindən tutaraq düşündü:

– Lenin baba, onun partiyası olmasa mən və məni kimiləri belə xoş günləri görməzdii. Lenin babanın siyaseti nəticəsində biz bir ailə, qardaş xalqlar olmuşuq, əgər bu olmasa idi faşistlər bizim vətənimizi işgal edərdi. Amma biz hamımız sovet ailəsində toplandığımızdan qələbə qazanmışıq, indi azad xoşbəxt xalqlardan biriyik! Mən Azərbaycan xalqının yox, sovet xalqının oğluyam!

– divarda olan Leninin, Kirovun, Şaumyanın şəkillərinə baxaraq gülümsündü. – Görən düşmənlər kimdir? Xarici düşmənlərlə əl-bir olub, bizim Sovet dövlətini məhv etmək istəyənlər kimdir? Hamısını partiyaya deyərdim. Dövlətimiz üçün və bizim xoşbəciliyimiz üçün heç bir təhlükə qalmazdı. – düşüncədən ayrırlaraq anasının əlini dartdı.

Minayə xala onun üzünə baxaraq piçilti ilə soruşdu:

– Nədir ciyərparəm? – niyəsə qəmli halda dedi. Ceyhunun ölüm xəbərində olduğu kimi, içi özünə sığmaz olmuşdu. Niyəsə özlərini günahkar kimi hiss edirdi...

– Ana mən Lenin babanı da, Komminist partiyasını da çox sevirəm!

– Yaxşı edirsən, mənim ağıllı oğlum! – Minayə oğluna gülümsəməyə çalışdı və düşündü: – Bu körpəyə nəyi demək olar, mən özüm belə kələfin ucunu itirmişəm, daha bilmirəm nə doğrudur, nə səhv...

Məktəb əlaçısı olan Hikmət gözünü qırmızı örtüklü stolun arxasında oturanlardan ayırmadan düşünürdü:

– Keçmişin qalıqları olan adət-ənənə, yeniliklərlə ayaqlaşmayan bayramlar, sovet düşüncəsinə zidd olan fikirlər, insanlar məhv olub və olmalıdır. Artıq yeni bir dövr başlamışdır. Bu dövrün adı «Sovet dövrüdür». Sovet İttifaqında elə bir cəmiyyət qurulmuşdur ki, tək bir düşmən sinif var, varlılar, yəni xalqı istismar

ailəsinin birliyinin verdiyini gözləri ilə görüb. Elə deyilmə yoldaş Lətif Həsənov?

Lətif yerindən qalıxdı:

– Bəli yoldaş Artur Məlikyan! Dava zamanı mənim hər mil-lətdən dostum, silahdaşım vardi. Bu qələbə sovet ailəsinin birliyi, sovet xalqının qardaşlığı nəticəsində qazanılıb...

– Sən bu yoldaşların çoxundan, çox gəzmisən, – o kulubda-kıları göstərdi; – ölkəmizi barıt qoxusundan, od-alovdan qorxma-dan sevmisən.

– Düzdür!

– De görüm, sovet tərbiyəsi olmasa idi, sovet xalqının qar-daşlığı olmasa idi, nə olardı?

– Düşmənimiz faşistlər bizi tək-tək işgal edərdi! – o bunları deyə-deyə düşündü: – doğurdan da kişi düzünü deyir. Ermənilər nə etmişdən keçmişdə qalıb. İndisə sovet tərbiyəsi bizə yeni hə-yat vəd edir, “Sovet ailəsində xoşbəxt yaşama vədini”. Keçmiş qurcalamağın nə mənası var ki?!

Ucuz siyasetin alıcısı çox olanda, bahalı adamlar da aldanır və uçuzlaşır, Lətif müəlimlər kimi, lətiflər kimi, onlar kimi, bizi kimi... Yoxsa sən düşünürsən ki, sən aldananlardan deyilsən?...

Başqa biri düşünürdü:

– Hökümət bizə hər şəraitı verib. Yaşayıraq da! Şükürələr ol-sun, ac ha qalmırıq! Daha nə versin? Bir istədiyi budur ki, mən-dən əvvəl nə olub unudun, birlikdə qardaşcasına yaşayın! Nə deməlidir, biri-birinizi qırın desin?!

Başqa biri düşündü:

– Deyəsən bu hökümət yaxşıdır axı?! Deyəsən biz bu hö-küməti qana bilmirik axı?! Bizi birləşdirib, qardaş edir, bir ailə edib! Bu hökümət olmasayı, gör köpək oğlunun Hitleri bizə nələr edəcəkdir?!

Səməd kişi başını aşağı dikib susmuşdu, bilirdi, amma su-surdu...

Minayə yerində qurcalanaraq qucağındakı Yeganənin yan-ğından öpdü, yanında oturmuş Mərdanın əlindən öpdü, dönüb atasının üzünə baxdı. Yəni demək istəyirdi ki, “nəbadə danışasan

* * *

Mərdan polkovnik Bayazevin ona bağışladığı qol saatına baxdı, dərsin başlamasına hələ yarım saat vardi. Yolunu avtobus dayanacağına tərəf salmadan, üzünü birbaşa çevirdi texnikuma tərəf. Addımlaya-addımlaya ətrafına baxırdı. Şəhərin mərkəzinə doğru addımladıqca gözünə daha çox divarlaraya yapışdırılmış plakatlar sataşındı. Kənardan götürilmiş ordu hissələri meydanları doldurmuşdu. Mərdan özü-özünə dedi: – Müharibədən nə fərqi var ki? Vətandaş müharibəsidir bu! Yox, yox. Vətəndaş mü-haribəsi niyə ki?! Biz ki, bir ölkənin vətəndaşı deyilik! Bəs sovet xalqı?! Bəs sovet xalqına nə olsun?! ...

Mərdan bir xeyli susdu və sonra son sözlərinə özü cavab verdi:

– Zorla gözəllik olmur ki! Olmadı da. Dost, qardaş dediklərimiz bize ölüm arzulayır, bizi qırmaq istəyir. Atalarımız yaxşı de-yib «İlanın ağınada lənət, qarasına da!» Hə bunlar demək ilanmış, qoynumuza soxuldular, indi də torpaq istəyirlər. Artıq mən tam əminəm, bu hal əsla düzəlməyəcək. Düzəlməz də. Yeni nə olsa hamısı xalqımızın başına toxunacaq çorablardır. Bunlardan bizə əsla dost olmaz. Qardaş heç olmaz. Dədə Qorqud dastanında qar-daş qardaşın qanının axıldığına görə daş olur. Bunlarsa gözümüzün önündə neçəsinin qanını axıdıblar. Bunlara mən necə qardaş deyə bilərəm?! ...» – Bu vaxt arxadan səs gəldi:

– Mərdan, ay Mərdan, yavaşı da, hara götürülmüşən, çata bil-mirəm ki...

Bu Mərdanın tələbə yoldaşı Niyazi idi. Mərdan dayandı, dö-nüb Niyaziyə baxdı, bir neçə saniyədən sonra o da gəlib Mərdana çatdı. Görüşdülər. Texnikuma tərəf addımlamamağa başladılar. Ni-yazının üzünə kədər yuva salmışdı. Gözündəsə qəribə bir baxış vardi. Hər ikisi nəsə düşünürdü, danışmadan yeriyirdilər. Söhbəti Mərdan açdı:

– Hə Niyazi, nə fikirləşirsən?! – astadan piçıldadı.

Niyazının rəngi gömgöy idi, kəssən qanı dammazdı. Niya-zı danışmaq istəyirdi, dodaqları əsirdi, dodaqlarını tərpənmək istəyirdi, amma açılmırıldı, dili söz tutmurdu. Mərdanı görəndən sonra deyəsən daha da tutulmuşdu. Mərdansa Niyazının əsməsinə

heykəl kimi donub qalmışdı. Nə deyəcəyini bilmirdi. Nə desin? «Yaxşı olar» desin, «düzələr» desin, ya nə desin?! Key-key baxan Mərdan yalnız bunu deyə bildi:

— Yaxşı di, özünə gəl, danış görək!

Niyazi dodaqları əsə-əsə sonunda danışmağa başladı:

— Başa düşmürəm, Mərdan anlıyırsanmı məni, başa düşə bilmirəm. Niyə?! Nə üçün?! Başımıza niyə bu oyunlar gəlir? Lənətə gəlsin belə dövlət, belə hökumət.

Mərdan tez ətrafa baxaraq dilləndi:

— Sus, bir az asta. Nə edirsən, eşidən olar. Qoy görək başımıza nə gəlir.

— Görürsənmi, öz torpağımızda danışa belə bilmirik. Vətənimizə erməni köpəklərini elə köpək sürüsü kimi də gətirdilər, bu da axırı, bizdən torpaq istəyirlər, özü də elə istəyirlər ki, guya biz bunlara borcluyuq. İndi oğul istəyirəm bunu təmizləsin. Mümkün deyil, başa düşürsən mümkün deyil. Xalqımızı öz yurdumuzda həbs ediblər, niyə? Çünkü erməni köpəkləri bizləri burada istəmir. Boynumuza elə bir yuk qoyublar ki, bizi elə aldadıblar ki, biz də, övladlarımız da, hətta bizdən törüyəcək olanlar da, bunun öhdəsindən gələ bilməyəcək.

Mərdanın ürəyi sancındı. Dünya başına fırlanırdı, axı Niyazi onun düşünüb, amma deməyə qorxduğunu dilə gətirirdi, deyirdi. Demək ki, olanları Niyazi də ağıl süzgəcindən keçirmişdi, cavab eyni idi. Bu təsədűf ola bilməzdı, demək ki... Mərdan sadəcə deyilənləri qəbul etmək istəmirdi, yox ki, yalandı və ya əksini düşünür, sadəcə qəbul etmək istəmirdi, xalqının aldadıldığını həzm etmək istəmirdi, bunun əksini isbatlayacaq bir təssəlli axtarırdı:

— Niyə ki, Niyazi?! Elə demə...

Niyazinin gözləri yaşarmışdı, artıq dodaqları gücsüzlükdən yox qəzəbdən əsdi, o qeyzlə dedi:

— Necə yəni niyə? Bu ermənilərin, bu itlərin böyük əksəriyyətini hələ o vaxtlar Nikolay gətirdib İravana-Qarabağa; — Mərdan çox sonralar bildi ki, bu sonralar 1828-ci ildir. — O vaxt Iranla Rusiya Çarı arasında bağlanan müqaviləyə əsasən ermənilər Azərbaycan torpaqlarına, əsas da İravana, Naxçıvana, Gəncə və

lahlanaraq bizlərə zərbə vurmaq istəyirlər. Belələri öz cəzalarına çatmışdır. Siz başa düşürsünüz, mən nə demək istəyirəm? Amma bizim içimizdə hələ də belələri var. Onlar bizim düşmənlərimizin istəyinə uyğun olaraq, hələ də insanlarda keçmişin qalıqları olan; — o səsini ucaldı: — Komminist tərbiyəsinə zidd olan millətçilik və boş-boş adət-ənənələrlə xalqın ağızını pozmaq istəyirlər. Buna keçmişin qalığı olan bayramlar da daxildir, — kulubdakıları sərt bir baxışla süzdü: — Hami başa düşməlidir ki, sovet xalqı beynəl-miləlçi ruhda və yeni sovet adət-ənənələri ilə tərbiyə olunmalıdır; — səsini qaldırdı: — Biz çalışarkən ümumi mənafey naminə çalışmalıyıq. Sovet xalqının manəfeyi naminə çalışmalıyıq, — əlini silkəliyərək dedi: — Partiyanın gözü üstümüzdədir, o üzdən də hamı bilməlidir ki, vətənimizin, Sovet ölkəsinin düşmənləri, camaatin ağızını pozmaq istəyənlərin hər əməli bizə çatır, çatdırılır. Hami bilməlidir ki, vətən xainlərinə göz yumanlarda cəzalanacaqdır -əlini qırmızı rəngli örtüyü olan masaya döyəcləyərək soruşdu: — Dövlət bizdən nə istəyir? Camaata nə lazımdır? Hə sizinləyəm? — özü də cavabladı: — Yoldaşlar, insana ev-eşik lazımdır, çörək qazanmağa iş lazımdır, ailə lazımdır, vəssalam! Dövlətimiz bunların hamısını bizə verir! Düşmənlərimiz bizim xoş günümüzi istəmir, ona görə də dövlətimizin əleyhinə tədbirlər görür. Bizə nə keçmişin qalıqlarından, köhnə-küskürlər ədət-ənənə qalıqlarından? Elə deyilmi yoldaşlar?! — o gülümsündü: — Baxın, artıq dövlətimiz bizə traktor verəcək, lafetini də verəcək, at-eşşək arabası geridə qalır. Köhnə adət-ənənələri də eləcə tullamaq lazımdır. Çünkü at-eşşək arabası ilə, xışla traktor kotanına çatmaq olmaz, köhnə adət ənənələr də bax eləcə bizim inkişafımıza mane olur. Düşmən də bunu bilib bundan istifadə edir. Belələrini görəndə gərək dövlətə deyəsiniz ki, vaxtında cəzalandırıraq. Əslində dövlət bunların çoxunu bilir, amma vətəndaşlarının partiyaya nə qədər sədaqətli olduğunu yoxlayır — əli ilə qeyri-məhcəlu hədələyərək təkrarladı; — Yoxlayır — üzünü Lətif müəllimə tutaraq dedi: — İndisə sözü verirəm məktəbimizin tarix müəllimi, mühabibə vetirən Lətif yoldaşa. O, oddan-alovdan çıxb, bu zaman bu maharibədə onun hər millətdən yoldaşı olub. Bizə qələbəni sovet

qan kimin qanıdır? Nəysə, deyəsən səni lap çəşbaş saldım əziz oxucu. Zamanı gələr başa düşərsən nə demək istəyirəm. Hər şəyin dərmanı zamandır...

Artur Məlikyan ayağa qalxaraq danışmağa başladı:

– Yoldaşlar siz bilirsınız ki, bu yeni qurulmuş kənd və kolxozdur. O üzdən də burada çox şey əksikdir və tamamlanması gərəkdir.

İlk əvvəl gərəkli olana, partiyamızın da tələb etdiyi kimi, xalqı siyasi cəhətdən hazırlamaqdır. Yəni partiyamız bizə nə deyir? Onun gəldiyi yol nədir? Bunları hamı bir nəfər kimi başa düşməlidir. Hamımız partiyamızın ətrafında birləşməliyik. Elə deyilmə yoldaşlar?

Axsaq Kamal tez dilləndi:

– Elədir! Düz buyurursunuz!

Bundan sonra yerlərdən səs gəldi:

– Elədir!

Artur Məlikyan danışmağa davam etdi:

– Amma bu o qədər də asan məsələ deyil! Bilirsinizmi niyə?

Hamı gözünü mat-mat döyüb ona baxırdı. Axsaq Kamal dilləndi:

– Biz hardan bilək başıva dönüm! Biz ki, kəndçi babayıq! De bilək!

– Məsələ də bundadır. Heç nə bilmədən Komminist partiyasının yolu ilə getmək olmaz. Dövlətimizin tələblərini hər kəs gərək bilə ki, dövlətimizi də, düşmənlərimizi də taniya! – Artur Məlikyan özünü böyük siyasetçilər kimi apararaq dedi: – Lenin öz nitqlərindən birində demişdir ki, siyasi cəhətdən mariflənməmiş mübarizə, inqilab kor təbii olduğundan mənasızdır. Yəni hamınızi siyasi marifləndirmək bizim borcumuzdur; – barmağı ilə klubdaçıları göstərdi: – Yoldaş Lenin və partiyamız büyürür ki, sovet vətandaşı beynəlmiləlçi olmalıdır və milli qabıqına qapanaraq inkişafa mane olmamalıdır. Yəni bu o deməkdir ki, sovet ölkəsinin gücü birlikdədir. Amma bəzi köhnənin qalıqları, antikomministlərin, xarici düşmənlərimizin istəyinə uyğun olaraq sovet beynəlmiləlçiliyinin əksinə olaraq millətçiliklə, şovinizimlə si-

Qarabağa köçürülüblər. Onlara hətta bizimkilərin əlindən alınaraq verimli torpaqlardan yerlər veriblər. Çar Rusiyası dağılandan sonra qurulan Lenin dövləti də Qafqaza Şəumyanı göndərib, o da Azərbaycanlıları qırıb. Minlərlə insani, böyük kəndləri qırıblar. Qəhraman adı vermək istədiklər Andranik var ha, bax o bəlkə də yüz mindən çox azərbaycanlı vəhşicəsinə qırıb. Elə belə yox eee... vəhşicəsinə! – Niyazinin dodaqları əsirdi; – Bir var gülləliyəsən, bir var qılıncdan keçirəsən, bir də var; ...Niyazinin səsi qırıldı, tez-tez nəfəs almağa başladı, sanki nəfəsi çatmırıdı, gözündən yaşlar süzülməyə başladı, elə sürətlə süzülürdü ki, elə bilindiçə gözünün bəbəyini də özü ilə götürəcək. Mərdan indiyəcən belə ağlamaq görməmişdi, heç anasının da elə ağladığını görməmişdi. Heç ilk Ulusoydan köçürünləndə də camaat elə ağlamamışdı. Heç özü atasının öldüyünü biləndə də elə ağlamamışdı. Mərdanın gözləri böyümüşdü, sulanmışdı. Sadəcə Niyazinin danışdıqlarına kilidlənmişdi, heç nəyi ayırd edə bilmirdi. Heç kəsdirə bilmədi ki, hara gedirlər, gedirlərmi, dayanıblarmı, yoxsa... Niyazi hiçqıraraq, gözündən yaşı su yerinə axaraq danışmağa davam etdi:

– Bir də var ki, vəhşicəsinə öldürəsən, başa düşürsən?! Qocalı, körpəli hamısını qırıblar. Gözlərini çıxarıblar, qulaq-burunlarını kəsiblər, sonra öldürübllər. Elə kəndlər olub ki, hamısını bir nəfər kimi tövleyə yığıb ağızlarını bağlayıblar, sonra... – Niyazı hiçqıraraq ağladı – sonra tövleyə od vurublar. Səsləri göylərə uca-lib xalqımın, erməni köpəklərisə qırıldan baxıb gülübllər, həzz alıblar... xalqımın yanmasından, qırılmasından, körpələrin quzu kimi mələşməsindən həzz alıblar. Başa düşürsənmi Mərdan?! Yanan körpələr ana-atasına onlara kömək eləməsi üçün fəryad edib. Bağırıblar «Ata-ana, nə olar kömək elə! Yanıram!» analar balasını yanğından qorumaq üçün gözlərindən yaşlarını sel kimi axıdbollar, amma yetməyib, alovu söndürə bilməyiblər. Atalar dəli nərə çəkiblər, firtına kimi, burulğan kimi ki, odu söndürsünlər deyə, yetməyib. Yanıblar. Yananlar erməniyə lənət oxuyub. Deyiblər xalqım bunları unutmaz, yanın körpələrimizi unutmazlar. Qisasımızı alarlar. Yananlar bağırıb ki, xalqımız, azərbaycan xalqı sizdən mütləq bizim intiqamımızı alacaq. Ermənilərsə kənardan töv-

lədə yananolara baxıb qəşş edirlərmiş. Günlərləmiş yananolara xalqıma. Biz də qardaşlarımızın, bacılarımızın qisasını almaq əvəzinə bizim xalqın qanını tökənə, türk qatılı ermənilərə qardaş dedik...

Mərdan söhbətin nə qədər doğru olduğunu dərk edə bilmirdi. Çünkü ermənilərin onun xalqını qırmasını ilk dəfə idi ki eşidirdi. Bəli ilk dəfə idi eşidirdi. Düşündü ki, bəlkə Niyazi yalan danışındı. Bəlkə təsirlənib olanlardan? Hə ola bilsin ki, təsirlənib son hadisələrdən. Amma danışılanları da eşitmək istəyirdi, səbəbini bilmirdi, sadəcə istəyirdi...

Niyazi bir az toxtamış istədiyindən bir neçə dəfə dərindən nəfəs aldı, bu halda o sanki sudan kənardan ağızını açıb yumman balığa bənzəyirdi. Nəhayət, yenidən danışmağa başladı:

— Xalqımızı aldadıblar, ziyalılarını yatızdırıblar, danışanı yox ediblər, XI qırmızı ordunun xalqımızı qıraraq rusların itaətinə salmasını qardaşlıq əfsanəsi ediblər, çünkü həqiqəti gələcək nəsillərə deyə biləcək hər kəsi məhv ediblər. Davadan sonra yurdlarımıza çoxlu erməni gəldi; — Niyazi Mərdanın üzünə baxdı, — sən xatırlayırsanmı o günləri, mənim bu gün kimi yadımdadır. Bax onu da ruslar etdi. Niye axı?! — o əsəbindən dodağını gəmirdi. — Bura axı bizim ididi! Bəs indi?! Onda da bizimkiləri qırdılar, qovduqlar yurdlarımızdan, sayımızı azaltdılar, bu da sonu, bizdən torpaq istəyirlər! Yenə ver deyirlər, əsrlərdi alırlar, amma doymurlar.

— Niyazi sən nə danışırsan, məgər rus ordusu bizi qırıb?! Onlar axı bizə bərabərlik gətirib. — İnsan vərdişlərini dəyişməsi çox çətin olur. Iller boyu «böyük rus xalqı» sözünü eşidən və deyən birinin anidən rusun cinayətlərini qəbul etməsi o qədər asandır mı?

Niyazi rişxəndlə gülüməsədi:

— Doğurdan?! Rus elə bir bərabərlik gətirdi ki, «bu bərabərlik» torpaqlarımızı bizdən alıb erməni köpəklərinə verdi. Tək budur ki?! Eee... Mərdan! XI qırmızı ordunun torpaqlarımıza soxulmasından əvvəl ərazimiz bundan böyükdü, hə, təəccübə üzümə baxma, indikindən iki dəfə böyük idi, üç dəfə böyük idi, bəlkə də daha çox. Verdilər gürcüyə, erməniyə, dağıstana. Niye axı?! Nə haqla?! Hələ Cənubi Azərbaycanı demirəm.

yerə köcüb...

KLUB

Dünyanın ən yaxşı faciə komedyalarını teatr səhnəsində yox, konfrans otaqlarında, iclas zalları da millətlərin talelərini ayaq üstəcə məhv edən imperialistlər və onların humanist siyasetçiləri oynayır...

Müəllif

Çağqal yuvasında toyuq qaqqıldayı...

Azərbaycan atalar sözü

Həmin günü kəndin kulubunda da iclas oldu. Artur Məlikyan hamını kuluba yığmışdı. Bir vaxtlar yandırılan azərbaycanlıların külübü üstündə tikilən kuluba yığılmışdı yeni ulusoylular, kəndə hələ də traktor verə bilməyən hökumətin sosializim quruculuğundan danışacağı nitqə qulaq asmağa yığılmışdılar...

Göy üzündə uçusan ruhlar susur, burada yanmış insanların-türklərin-müsəlmanların ruhu səssizcə ağlayırdı, yox deyəsən onlar var qüvvələri ilə, fəryad çəkərək ağlayırdı, amma kimsə eşitmirdi!

Kulubun qarşısındaki qoşa çinar ağacları yırğalanırdı, hansı səbəbdənse qırılmış budaqlarından yaş damırdı. Kimsə bunun heç fərqində də deyildi. Yaş daman budaqlara baxan Səməd kişisə tez gözlərini qırıq budaqlardan çəkərək, klubə tərəf yeridi, yerdə kölgəsi sürüñürdü. Deyəcəm inanmayacaqsınız, amma yenə də deməliyəm, deyəsən kölgəsi ağaclarla baxırdı. Hətta kölgəsi də ağlayan budaqlar kimi ağlayırdı...

Artur Məlikyan və üç nəfər qonağı başda qırmızı örtük çəkilmiş masanın arxasında oturmuşdular. Ortük qanı xatırladırdı. Onlar, yəni komministlər deyirdi ki, bizim bayraqımızın rəngi qırmızıdır. Bu qırmızı bizim azadlıq uğrunda tökdüyümüz qandır deyirdilər. Görən doğurdandamı bu azadlıq uğurunda tökülen qandı? Sən nə düşünürsən? Yox, mən də əminəm ki, bu qandır. Sovetlər qurularkən tökülen qandır, amma sən mənim dediyimi deyəsən tam başa düşmədin, mən demək istəyirəm ki, görən bu

– Yaşasın Lenin!
– Yaşasın Lenin! – balacalar da onlara qoşuldu.

Yenidən hamı bir ağızdan bağırdı:

– Yaşasın Lenin!

Daşqın qımışdı, sonra bir əlini düyünləyərək yumruğunu havada yelləyərək bağırdı:

– Yaşasın böyük Rus xalqı!

– Yaşasın böyük Rus xalqı! – hamı təkrarladı..

– Yaşasın qardaş erməni xalqı! – Daşqın bağırdı.

– Yaşasın qardaş erməni xalqı, – hamı xorla dedi.

Mərdan yenə Azərbaycanın adı çəkilmədiyini görüb bağırdı:

– Yaşasın Azərbaycan xalqı.

Daşqın onun başına bir sillə vuraraq üstünə çəmkirdi:

– Kiçiksən, kiçik qələtini elə.

Nazan Mərdana qahmar çıxaraq dedi:

– Nədi düz deyir də? Nə olar balaca olanda? Azərbaycanın da adı olmalıdır, ya yox!

– Sən hələ bir buna bax?! – Daşqın qeyzlə bağırdı. – Elə məsləhət olsa müəllimlər deyərdi, amma onlar belə demədi. Çünkü bu ayrı seçkilik deməkdir. Biz hamımız sovet xalqıyıq. Yaşasın Sovet xalqı!

Hikmət da bağırdı:

– Yaşasın Sovet xalqı!

– Yaşasın Sovet xalqı! – hamı bağırdı.

Daşqın əli ilə Mərdanı hədələyərək dedi:

– Bir də sənin və ya kimsənin ağızından belə ayrı seçkilik salan söhbətlər eşitsəm Akif müəllimə deyəcəm. Belə hətta... – niyəsə sözünü yarımcıq kəsib əlavə etdi; – Başa düşmürsünüz ki, bu partiyaya zidd hərəkətdir. Bunu bilsələr adamın dədəsinə od vurarlar! – o niyəsə «adamın dədəsinə od vurarlar» sözünü xüsusü vurğu ilə dedi və bundan xoşhallanmış olacaq ki, qımışdı.

Kimsə bağırdı:

– Yaşasın ulu babamız MEYMUN!

– Yaşasın...

Səhəri günü Qərib dərsə gəlmədi. Dedilər ki, ailəsi başqa

Mərdan təəccübləndi. Düşündü ki, yəqin Niyazi dəli olub, saçıqlayır, amma maraq onu üstələdiyindən soruşdu:

– Hara, hara?

– Cənubi Azərbaycanı deyirəm də. Təbrizmiz var bizim orda, Bakıdan da böyükdür. Hə, inanmirsən? Atamı davadan sonra ora-ya göndəribləmiş. Təbrizdə azadlıq üçün ayağa qalxan xalqımızı farslardan qorumaq üçün!

– Bəs sonra??

– Sonrası... – Niyazinin səngiyən göz yaşları yenidən sürətlə axmağa başladı; – sonra Stalin azərbaycanlıları satdı. Ordunu geri çəkdi. Fars tankları da bizimkiləri öz torpağında, Təbrizdə, Ərdəbildə başladı qırmağa. Qoyun kimi qırıldılar. Stalin xalqımı satdı, aldatdı, bizi burada davaya göndərib qırıldı, onları da Təbrizdə farslara qırıldı.

– Haradan bilirsən bunları sən?! – Mərdan inanmırı� kimi soruşdu; – Axı, dediklərin o qədər amansızcası nadır ki, inanmaq olmur, elə olsa ermənilər belə hay-küy sala bilər?! – Bu dəfə Mərdan istəyirdi ki, Niyazinin bildiklərinin mənbəyinə varsın.

– Mənim atam lap kiçik yaşlarından oxumağı bilirmiş. O dövrün bütün kitablarını oxuyub. Sonra alver üçün Türkiyədə keçmiş, İrana da. Orada da dost-tanıştı varmış. Nəysə, bilir bunları. Amma kimsəyə danişa bilmir. Bilir ki, danişanları sürgün edirlər, məhv edirlər, qoyun kimi erməni qibləsinə kəsirlər; – Niyazi əlini boğazına çəkdi. – İndi sən, ən yaxın dostum belə mənə inanmaq istəmir, bu boyda zırıltının içində. Gör indi bizi necə aldadıblar da?! Bizi necə kor ediblər!

– Belə çıxır ki, bizi əvvəlcə cənuba-şimala bölüblər, sonra şimalı Azərbaycanın torpaqlarını paylayıblar erməniyə, gürcüyə, dağıstanaya?!

– Hə! Xəritəmiz yadındadır?

– Hə, onun burası nə dəxli?!

– Cox dəxli var, Naxçıvan necədir, haradadır?!

– Nə bilim, məsələn Azərbaycandan ayrıdır, onu deyirsən?!

– Hə, elə onu deyirəm? Sənəcə necə olur ki, Azərbaycanla Naxçıvan yetim uşaqlar kimi biri-birindən ayrı düşüb?! Bu arada

Naxçıvanla Azərbaycanın arasında yaşayanlar da azərbaycanlıdır, amma torpaq ermənin sərhədindədir?! Sənəcə bu necə ola bilər?! Başa düşürsən?!

– Hə, deyəsən başa düşürəm. Gürcüstandakı toraqlarımız da elədi, yaşayan bizi, torpaq gürçü sərhəddindədir?! – Mərdanın hafızasında yeni bir mənzərə formalaşmağa başlayırdı.

– Hə, atam da elə onu deyir. Hələ deyir o vaxt rus Naxçıvanı da erməniyə vermiş, türklər qoymayıb! Yoxsa Naxçıvan da gedirmiş!

– Türk deyəndə, Türkiyəni nəzərdə tutursan? – Mərdan dəqiqləşdirmək istədi.

– Hə, onlar da turkdür, biz də, bunu da bilmirdin?! – Mərdanı süzdü.

– Yox, bunu artıq bilirəm. Bəs atan deməyib ki, niyə biz biri-birimizi tanımirinq?!

– Deyir ki, ruslar istəmir, qorxurlar turkdən! Bu vəziyyətə düşməyimiz də öz günahımızdır! – Belə deyib, Niyazi cümləsini tamamladı.

– Belə vəziyyətə düşmək niyə bizim günahımızdır?! Rusa biz demişik, gəlin bizi qır?! – Mərdan heyrətlə Nyaziyə baxdı.

– XIX əsrə Azərbaycan xırda-xırda xanlıqlara bölünüb. Dərsliklərdən bunu bilişən də...

– Hə, bunu bilirəm. Amma Azərbaycanı birləşdirmək istəyən Fətəli xanıda oxumuşam; – Mərdan Niyazini qabaqlamaq istədi.

– Hə, bir xan digərini məğlub etmək üçün özünü rusa satdı və rusları öz əlimizlə buraya götirdik. Ruslar belə xanları siyasi biliyə malik xan adlandırıtarix dərsliyində... Hə? – Mərdanın üzünə baxdı.

– Nə demək istəyirsən?

– Biz özümüzə bir başçı seçmək əvəzinə, rusu öz əlimizlə özümüzə şah etdik! Atam deyir ki, o dövrdə bu vəziyyətdə çıxış yolu tapa biləcək bir rəhbərimiz olsa, xanlıqları birləşdirə bilsə, heç rus əsarəti də olmazdı. – Niyazi sizildəyaraq dedi; – Yəni özümüzü xanlıqlara parçalamaqla, biz özümüz ruslara demiş olurraq ki, gəl bizi qır!

Hami bir ağızdan bağırıldı:

– Meymundan!

– Hə, uşaqlar bizim əcdadımız meymundur! – Akif müəllim soyuq bir tərzdə təsdiqlədi.

Qərib əlini qaldıraraq soruşdu:

– Akif müəllim olar bir sual verim?

Akif müəllim həvəssiz halda:

– De görüm, – dedi.

Qərib uşaq məsumiyyətiylə dedi:

– Meymundan da insan yaranar?! Atam deyir ki, biz Adəmin nəvələriyik.

Akif müəllimin rəngi qaçıdı, dili topuq vuraraq bağırıldı:

– Kəs səsini mürtət oğlu! Nə Adəmi?!

– Axı atam deyir ki... – Akif müəllimin silləsi Qəribin səsini kəsdi. Akif müəllim bağırıldı:

– Meymun oğlu meymun, başa düş, biz meymundan törəmişik!

Dərsdən sonra uşaqlar kəndin qırğındakı məktəbdən üz tutular evə. Mərdangildən böyük uşaqlar bu gün müəllimlərin danışdıqlarını həvəslə müzakirə edirdi. Hikmət yenə həmişə olduğu kimi müəllimləri təqlid edərək deyirdi:

– Siz təsəvvür edirsiz ki inqilab olmasa, bizim halımız nə olardı? Biz hamımız məktəbi heç yuxuda da görə bilməzdik. Düz demirəm ay uşaqlar?

Hami başını yırğalayaraq onun sözünü təsdiqlədi. Onun söhbətinə axsaq Kamalın oğlu Daşqın qoşuldu:

– Siz hələ bir də düşünün ki, erməni xalqı bizlərə Azərbaycanda, Bakıda kömək etməsəydi halımız necə olardı? Uşaqlar təsəvvür edirsizmi ki, erməni xalqının övladları bizlərdən ötrü öz canlarından keçib, əzab-əziyyət çəkib, bundan böyük qardaşlıq ola bilərmi?

Mərdan maraqla böyüklərin söhbətlərinə qulaq asırdı. Mərdanın bütün tay-tuşları da eynilə...

Daşqın var gücü ilə bağırıldı:

– Yaşasın Lenin!

Böyüklər xorla təkrarladı:

Sovet İttifaqı daxilində bütün xalqların suverenliyi qorunmuşdur. Bütün xalaqlar qardaşlıq və dostluq içində yaşayır və hamı bir məqsəd, bir amal üçün yaşayır. Sovet ölkəsində kimsəyə zərrəcən ziyan vurulmamışdır. Lenin babamızın dediyi kimi «Sovet ölkəsində bütün xalqların fəhlə və kəndlisi qardaşdır» Bunun ən yaxşı numünəsi Böyük Vətən müharibəsində Sovet vətndaşlarının birlikdə qələbə üçün savaşmasıdır. Kapitalist ölkələrindən fərqli olaraq burada heç bir millətə fərq qoyulmur. Böyük rus xalqı da, az sayda olan xalqlar da eyni hüquqlara malikdir. Bu tarixin görmədiyi bir cəmiyyətdir. Bunun sahəsində bütün Sovet İttifaqı daxilində olan ölkələr eyni səviyyədə inkişaf edir. Əvvəllərsə belə deyildi. Bu Lenin babanın, böyük rus xalqının bizə tövəsi dir. Bu ittifaq azad və suverən xalqların birliyidir. Azərbaycan və Ermənistən qardaşdır...

Müəllimlər otağında zəngi əvəz edən zinqirov səsinin gəlməsindən sonra Lətif müəllim uşaqların üzünə baxdı, tez də gözünü çəkərək döşəməyə dikdi:

— Tənəffüsdür, çıxın oynayın.

Növbəti dərsdə məktəb direktoru Akif müəllim özü sinfə gəldi, Böyük Oktyabr sosialist inqilabından danışdı, erməni xalqının Azərbaycan xalqına etdiyi köməkliklərdən və böyük erməni xalqının qəhrəman oğulları olan Kirovdan və Şəumyandan danışdı və dedi:

— Yaşasın Lenin baba! Yaşasın böyük rus xalqı! Yaşasın qəhrəman erməni xalqı!

Mərdan düşündü ki indi deyəcək «Yaşasın Azərbaycan xalqı». Akif müəllimin səsi gəldi:

— Yaşasın Lenin baba! Yaşasın böyük rus xalqı! Yaşasın qəhrəman erməni xalqı! — uca səslə dedi: — indi hamınız bir yerdə təkrarlayaq.

Azərbaycana söz çatmamışdı. “Yaşasın Azərbaycan” şuari deyilmədi.

Akif müəllim bir anlıq susdu, sanki nəyəsə tərəddüd edirdi, amma sonunda nə edəcəyini qərarlaşdırılmış olacaq ki, danışdı:

— Uşaqlar biz kimdən yaranmışıq?!

Onlar asta-asta texnikuma doğru irəliləyirdi. Küçələrdə hərbiçilərin olması nisbi sakitçilik yaratmışdı. Mərdan Niyazidən yenidən soruşdu:

— Yəni ruslar bizim biri-birimizi didib-didişdirməyimizdən ruhlanıb? Hə? — Mərdan palkovnik Bayazevin dahi rəhbər haqqında dediklərini xatırladı. — Yəni, bizə dahi bir rəhbər lazımdır?! XIX əsrə başımıza gələn bələlərin əsl səbəbi də elə bundadır?! O dövrdə bizə vahid bir rəhbər lazımdı? Amma bu olmadı! Hə? — Mərdan sözlərinin təsdiqi üçün Niyazinin üzünə baxdı.

— Hə! Atam deyir ki, rəhbərsiz millət, ordusuz dövlət kimidir!

— Rəhbər! — Bayazevin dediklərini düşündü — Bizə rəhbər lazımdır, dahi bir rəhbər! — Mərdan köksünü ötürdü.

— Hə, atam deyir biz türklərin vaxtıyla güclü dövlətləri olub, onlar dünyaya meydan oxuyurmuş. Bu güclü dövlətləri isə güclü başçılar bu xalqla birlikdə yaradıb, o xalq hələ də yaşayır. Atam deyir, yenidən bacarıqlı bir başçımız olsa, hər şey dəyişər! — Niyazi atasının fikirlərini deməyə davam edirdi; — Ona görə də türklərdən qorxurlar, deyirlər ki, əgər bunlar yenə birləşsə dünyani bunların əlindən daha kimsə ala bilməz. Ona görə də bizi parçalayıblar, bizi başqa-başqa yollarda irəlilədiblər, bizi başsız qoyublar. Atam deyir ki, ruslar «sizin diliniz o qədər zəngindir ki, hər bir türk dili ayrıca inkişaf etməlidir» — yalanı ilə bizim dilimizi parçalayıb.

— Necə bəyəm?

— Demək biz-azərbaycanlılar, türkmənlər, özbəklər, qırğızlar, kazaklar və başqaları. Hər birinə ayrı əlisba yazıblar, dil uslublarını fərqlənəcək şəkildə ayıriblар. Sənəcə niyə?! — Niyazi əsəbindən dişlərini biri-birinə sıxdı.

— Niyə?! — Mərdan eşitdiyi yeni cümlələr qarşısında keyimmişdi.

— Atam deyir ki, Sovet İttifaqı daxilində pulu bir ediblər, ordunu bir ediblər, bəs niyə biz türklərin əlifbalarını fərqli ediblər, niyə? Hiyləni anlayırsanmı Mərdan?!

Mərdan çıyılərini çəkərək:

— Maraqlı sualdır, — dedi, deyilənləri ağlında bir düstura oturtmaq istəyirdi. Amma hər şey Mərdan üçün olduqca yeni və qarmaqarışıq idi.

– Çünkü müxtəlif əlifbalarda yazan türklər biri-birinin yazılısını oxuya bilməz, beləcə bizlərin yollarını daha da ayırmak istəyirlər. Türkü parçalamaq istəyirdilər və artıq nail olublar məqsədlərinə. Regionlara görə türk şivələrini fərqli dil kimi ayıriblar, aramızdakı ləhcə fərqlərini sünii şəkildə daha da kəskinləşdiriblər. Kor ediblər bizi. Quyuya bir daş atıblar ki, min ağıllımız yığışsa da bu daşı çıxartmaları çox çətin məsələdir. Atam deyirdi ki, it uşağı birlikdən, xalqların qardaşlığından danışır, amma bizi qəsddən parçalayıblar. Atam deyir ki, biz türklər elə qardaşdıqda, bəri başdan türklərin hamısına eyni əlifba yaradıydınız, eyni şivəni rəsmiləşdirəydiniz, olardı milli birlik. Məqsəd birlik deyil, aydınca görünür. Rusun məqsədini o vaxt kim gördüsə, başa düşdüsə, hamısını qırıldılar, Mikayılı, Cəvadi, Cavadı, yüzlərlə, minlərlə ziyalımızı, şairimizi qətl etdilər ki, bizi kor etsinlər.

– Niyazı bax ha, hər yerdə danışma bunları, atana da, sənə də yaziq olar. Atanın biliyi gələcəyə lazımdır, qoy yazsın bir yerə.

– Yazır, amma sən demiş kimə deyə bilərki...?

Mərdan olduqları küçəyə baxıb dedi:

– Başımız qatışib söhbətə, texnikumdan xeyli uzaqlaşmışıq, qayıtsaq yaxşı olacaq.

– Hə, düz deyirsən qayıdaq.

* * *

Mərdanla Niyazi texnikumun qapısından içəri girəndə anladılar ki, buranın da küçədən fərqi yoxdur, hətta əksinə müəllimindən, tələbəsinə bütün ermənilər burada azərbaycanlılara daha azğın halda hücum edirlər. Azərbaycanlıları siniflərə qoymurdular, hədəleyərək qovurdular. Yaşlı erməni müəlliməsi Mərdanla Niyazinin qabağına çıxdı:

– Türklər burada oxuya bilməz! – qoca qadın elə bağırdı ki, qırادan baxan elə düşünərdi ki, sanki onlar döyüş meydanındadır.

Niyazinin sıfətinin necə dəyişdiyini görən Mərdan, anladı ki, bircə saniyədə geciksə Niyazi ilə bu qoca erməni müəlliməsinin arasında elə bir mübahisə, hətta elə bir dava düşəcək ki, bu müba-

cım bağışlayın məni. Qınamayın məni. Axı mənim də ailəm var...

Çöldə qoyun otaran çoban göy üzündəki bir parça buludun qırmızı alovlu rəngdə bərq vurduğunu gördü. Əlini alına qoyub bir xeyli bu alovlu rəngdə olan buludu seyr etdi. Sonra piçildədi:

– Əcəb işdi. Bulud lap gün batan vaxtakı tək al qırmızı rəngə boyanıb, amma gün günortadır, həm də günəş heç bu buludu görmür. Tanrı özün xeyirliyə döndər.

Göy üzündə olan bir parça buludun üstündə bir kişi, bir qadın, körpə bir oğlan və deşik-deşik bədənli bir qız ruhu alışib yanır-dı. Onlar lənət oxuyurdu. Amma özləridə bilmirdi ki, lənəti kimə oxuyurdu, oğulları Lətifə, soylarına, haylar, ermənilərə, düşmənə, zamana, ya kimə, ya nəyə oxuyurlar lənəti...

Lətif müəllim içindəki yanğıya baxmayaraq yenidən davam etdi:

– Biz erməni xalqının bu yolda ölenlərinin ruhunu əziz tutmalıyıq, erməni xalqının bizim xoşbəxtçiliyimiz uğrunda tökdüyü qanı utumamalıyıq, onların ruhunu əziz tutmalıyıq, başda da Kirovun, Şəumyanın, – gözü yaşardı, əli ilə tez yaşını silərək dedi – Şəumyan 1918-ci ildə Bakıda Bakı Sovetinin qurulmasında fəal iştirak etmişdir. O, Azərbaycanın sovetləşməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Bakı qırğıınında minlərlə azərbaycanlısı xilas etmişdir. Və Azərbaycanın sovetləşməsi uğrunda da öldürülmüşdür. Şanlı erməni oğlu Azərbaycanın səadəti üçün özünü qurban vermişdi, bunu untmamalıyıq! Erməni xalqı bizə daim dost, qardaş olmuşdur, – səsi titrədi, dili dolaşıq vuraraq davam etdi, – bizə, biz tür... – tez sözünü udaraq yenisi ilə əvəzlədi – biz azərbaycanlılara verilən bu xoşbəxtçilikdə erməni qardaşlarımı-zın böyük payı var.

Lətif müəllim danışındı, tez-tez gözü yaşarırdı... sinif otağının divarında olan Leninin rəsmi papağını çıxararaq sinifdəkilərə əl yelləyirdi... Şəumyanın ağ-qara rəsmi Leninin rəsmindən bir az aralıda asılmışdı... Şagirdlər mehribancasına Lenin babalarına və qardaş erməni xalqının böyük oğlu Şəumyanın rəsminə baxırdılar...

Lətif müəllim danışındı:

– Qəlbimizdə onlara heykəl ucaltmalıdır; – dodaqları əsdi, –

Dəfələrlə müəlimindən eşitdiyi sözləri əzbərləyən Mərdan əlini qaldırdı, havada yelləyərək bağırdı:

– Mən deym?

– De görüm Mərdan!

– Çünkü əvvəllər kapitalistlər, yəni istismarçı burjia sinfi, fəhlələri, kəndliləri istismar edirdi, onları çox işlədir, amma az pul verirdi. İnsanların huququ pozulurdu, hər huququ olan varlıklar sinfi və onlara qul olan, huquqsuz kasiblar sinfi vardı. Lakin Lenin baba və yoldaşları inqilab edəndən sonra bütün şeylər xalqa, yəni fəhlə və kəndlilərə verildi. Bu dünyada ilk dəfə idi ki, baş verirdi. Artıq hamı bərabərdir. Hamı, sovet ölkələri biri-biri ilə qardaşdır.

– Hə, düz deyirsən. Uşaqlar, gəlin bu cümlələri bir daha xorla deyək. – Lətif müəllim buna oxşar cümlələri uşaqlara xorla bir neçə dəfə dedirdikdən sonra yenidən danışmağa başladı:

– Bu inqilabin ardınca bizim torpaqlar da kapitalist istismarından qurtuldu. Erməni xalqının şanlı oğulları bizə Azərbaycanda sosialist ölkəsinin qurulmasına kömək etmişdir və hətta bu yükü birbaşa öz ciyinlərinə götürmüşdülər. Budur, erməni qardaşlığı. Erməni xalqının böyük, qəhrəman oğulu Şauymyan, Kirov və daha başqaları bu yolda Azərbaycan xalqına köməklək göstəmişdir. Bizim xalq, Azərbaycan xalqı bunu unutmamalıdır və unutmayacaqdır. Onlar; – nə düşündüsə izaha ehtiyac duyaraq – yəni şanlı erməni xalqının qəhrəman oğulları daim bizim qəlbimizdə yaşayacaq. – O, bir anlıq susdu, əli ilə üzünü örtdü, göz yaşını kimsənin görməyini istəmirdi.

Mərdan ilk partada oturduğundan aydınca Lətif müəllimin ağladığını, daha doğrusu gözünün yaşardığını gördü. Ağlından tək bir fikir keçdi:

– Şauymyanın, Kirovun bu gün bizimlə olmaması üçün ağlayır. Mən də onları daim qəlbimdə yaşadacam. Mən də daim onları sevəcəm...

Lətif müəllim bir anlıq susdu, əsən əlini tez masanın altına saldı, urayındə dedi:

– Ata, ana, körpəykən yanıb kül olan qardaşım, şislənən ba-

hisədə qalib olsalar belə xeyirli çıxmayacaqlar. Mərdan Niyaziyə baxaraq erməni arvadına dedi:

– Niyə getməliyik ki, biz sovet xalqının nümayəndələriyik, bura da sovet torpaqları olduğundan və buranın tələbəsi olduğu muzdan burada dayanmaq bizim ən təbii haqqımızdır. – Mərdan Niyaziyə baxıb göz vurdı ki, dayan axrını gözlə.

– Nə sovetbazlıqdır salmışan, sən türksən, bizim düşmənizsən, bizi qırımsız, rədd olun burdan. – erməni qarısı bar-bar bağırırdı.

Mərdan səkit bir səslə dedi:

– Türklər erməni qırımsız olsa, səni kimilər indiyə sağ qalmazdı. Düz demirəm?

– Mərdan anlayırdı ki, bu qadından intiqam almağın tək bir yolu var, o gərək elə edəydi ki, bu erməni kaftarının sözləri boş çıxa, bəlkə o zaman bu kaftar çizdəğinən yana.

– Mən... mən... – qoca erməni qarısı cavab verə bilmirdi, Mərdanın hərəkəti onu həm karıxdırmışdı, həm də hikkələndirmişdi, axı o Mərdangili söyüb qovacaqdı, Mərdangilin başlarını aşağı salıb getmələrindən həzz alacaqdı, amma bütün planının pozulması onun qoca ürəyi üçün artıq gəlmüşdi deyəsən. Ermənilər artıq oraya toplaşırdılar, qoca qarı yalnız bunu dedi:

– Mənə bir stəkan su, bunları qovun, bunlar türkdür.

Ermənilər Mərdangilin üstünə yeriyirdilər, amma hücküm etməyə qoruxurdular. Çünkü Mərdan texnikumun zalında güləşirdi və hamı onun gücünə yaxşı bələddi. Niyazi də Mərdandan zəif olsa da yaxşı güləşirdi, deyəsən kürəyini elə Mərdandan başqası yerə vurmamışdı. Bayaqdan azərbaycanlıları təkləyib döyən erməni dığaları indi tərəddüdlə dayanmışdı. Bu vaxt küçədən səs gəldi:

– Mərdan dayanın gəlirik! Dayanın. – Məmmədin səsi gəldi.

Məmməd də Mərdangillə bir sinifdə oxuyurdu. Dərsə gəlmişdi, ermənilər onu da başqa azərbaycanlılar kimi təkləyərək döymüş və texnikumdan qovmuşdular. O haçalanın dəhlizin digər tərəfində Mərdanla Niyazini görmüşdü, çölə çıxıb təklənərək döyülmüş yoldaşlarına vəziyyəti danışmış və demişdi ki, qeyrəti

olan arxamca gəlsin, həm intiqamımızı alaq, həm də Mərdangilə kömək edək.

Qapıdan texnikuma daxil olan Məmmədin arxasında bir dəstə azərbaycanlı da içəri girdi. Sayları ermənilərə baxanda olduqca az idi. Azərbaycanlılar ermənilərin heç beşdə biri qədər də olmazdılar, çünki təklənib döyünlərin çoxu artıq getmişdi. Döyüş başladı, azərbaycanlılarla ermənilər biri-birinə girdi. Texnikumun binasında çoxdandı eşidilməyən «Ya Allah» sədaları gəlirdi. Azərbaycanlı gənclərinin içlərinə yığılıb qalan kini-qəzəbi kükrəyirdi. Azərbaycanlılar sanki şimşəkdi, od-alov olmuşdu. Ermənilərin say üstünlüyü bəlli olmurdu, hətta bunları tanımayan birisi bu səhnəni görsə deyərdi ki, azərbaycanlılar ermənilərdən an azı on dəfə çoxdur.

Biri-birinə girmiş erməni-azərbaycanlı toqquşması heç beş dəqiqə çəkməmişdi, amma azərbaycanca deyilən «tut gəldi» sədaları və ermənicə deyilən «vay ana», «oldüm ana» fəryadları texnikumu başına götürmüdü. Daha bir neçə dəqiqdən sonra ayaq üstə bir nəfər erməni də qalmamışdı, yerə yixilan erməni dığaları qız kimi gözünün on yerindən yaşı tökərək bağırıldılar: — «vurmayın, anam sizə qurban olsun vurmayın», «itiniz olaq vurmayın», «Qələt eləmişik vurmayın».

Niyazi yerdə çabalayan ermənilərə baxıb qəzəblə dedi:

— Ə it uşağı, bayaqdan Qarabağdan, Naxçıvandan dəm vurursunuz, bəs nə oldu, əl dəyməmiş yixildiniz yerə. Qarabağ qeyrəti çəkirdiniz, indi ananızı öz əlinizlə peşkəş edirsınız?!

Mərdan Niyazinin danışlığı müddətdə ətrafa göz gəzdirdi, ayaq üstə duran azərbaycanlılar əvvəlcə təklənərək ermənilər tərəfindən döyüdüyündən üst-başları qan içindəydi, yerə yixilan ermənilər ilk kəsərli zərbədən yerə yixildiğindən onların üstündə qandan çox toz vardi.

Bayaqdan ortaçıda görsənməyən milis işçiləri texnikuma doluşdu. Bir milis kapitanı bağırdı:

— Ə küçüklər, torpağımızda yaşadığınız bəs deyil, hələ bir Yeravanda bizə əl də qaldırırsınız?! Hə?! Belə qanunsuzluq olar?! Sizi kim qudurdu belə?

Lenin babamızın min cətinliklərlə qurduğu Komminist Partiyasının ətrafında birləşərək, sosialist inqilabı etdi və proletariat diktaturası qurdu.

Leyla əlini havaya qaldıraraq, müəllimin icazə verməsini gözləmədən ayağa qalxdı, əllərini partaya söykəyərək soruşdu:

— Lətif müəllim «proletariat» nədir?

— Necə yəni nədir? Unutmusan? — Lətif müəllimin üzünün təzəcə düzəlməkdə olan rəngi, yenidən bəmbəyəz oldu, ürəyi şiddətlə döyündü. Ağzı qurudu. Dilini zorla döndərərək dedi: — Qızım yenə deyirəm, yalvarıram unutma...

Əcəb işləri var bu dünyadan, Lətif müəllim «yalvarıram» deyir. Müəllim şagirdə yalvararmı? Hamı mat-məhətəl qalmışdı.

Lətif müəllim davam etdi:

— ... Qızım proletariat demək fəhlə sinif deməkdir. İinqilabı edən, cəmiyyətin ən aparıcı qüvvəsi olan fəhlə sinifinə proletariat deyilir. Uşaqlar, hamı xorla desin görüm «Proletariat» nə deməkdir?

Bütün sinif bir ağızdan təkrar etdi:

— İinqilabı edən, cəmiyyətin ən aparıcı qüvvəsi olan fəhlə sinifinə proletariat deyilir.

Lətif müəllim bu cümləni daha üç dəfə təkrarlatdı və yenidən danışmağa başladı:

— Sovetlər ölkəsinin təcrübəsi bütün dünyaya sübüt etdi ki, fəhlə sinifi dövlət hakimiyyətini nəinki öz əlinə aldı, hətta qısa bir zamanda bütün düşmənlərini məhv etdi. Sovetlər ölkəsi Büyük Vətən müharibəsində qüdrətini bir daha dünyaya subut etmişdir;

— dayanıb bir az nəfəsini dərdi və danışmağa davam etdi: — Bu günə kimi utopiya, mümkün olmayan adlandırılın bir cəmiyyət, sosialist cəmiyyəti quruldu. Bu sosialist inqilabının ilk qələbəsi idi, lakin böyük, geri dönüşü olşmayan qələbəsi idi. Beləliklə, dünya əvvəlcədən var olan kapitalizmə və yeni qurulan sosializm sisteminə bölündü. Tarix boyu var olan zülmün-şərin içindən, Lenin dühası və böyük rus xalqının inqilabı nəticəsində xeyr doğmuşdur. Bu xoşbəxtliyi böyük rus xalqı nəinki dadmış, hətta onu bizlərə də daddırmışdır. Bu böyük məna kəsb edir, bilirsinizmi niyə? — Lətif müəllim üzünü sinifdəki şagirdlərinə tutdu.

mirdi. Sonra qapı açıldı, ilk əvvəl Artur Məlikyan, ardınca onunla gələn qonaqlar otaqdan çıxdı. Artur Məlikyan gözlərini qiyaraq müəllimlər otağındakı müəllimləri süzdü, boğuq və ötkəm səslə dedi:

— Akif müəllim, sabah axşamüstü yanına gəlin, bu günkülər barədə daha ətrafla söhbət edək.

— Əlbəttə, baş üstə yoldaş Artur Məlikyan — Məktəb direktorunun səsi titrədi.

Mərdan heç bir vaxt Akif müəllimi belə görməmişdi, o hər zaman şax durar, əmiranə səslə danışardı. O məktəbin direktoru idi. Bu günsə nəsə olmuşdu Akif müəllimə, qəddi əyilmişdi, üzündə də bir əzginlik, bir qorxuvardı. Nə olmuşdu belə? Bağlı qapılar arxasında nələr danışılmışdı? Nə olmuşdu bu müəllimlərə? Sanki hamısı nəsə eyni bir xəstəlik tutmuşdu...

Sinfə Lətif müəllim girdi. O, tarix müəllimi idi. Döyüşdə də olmuşdu. Bir qolunu itirdikdən sonra geri gəlmüşdi. İndisə burada tarix müəllimi idi.

Lətif müəllim ağır-ağır addımlarla masaya tərəf addımladı və sanki bütün dünyanın yükü onun çiynindəymiş və gücü çatmadığından dizlərinin taqəti tükənərək çökürçəsinə stulun üstünə oturdu. Sinifdəki şagirdləri ilk dəfə görürmüştəsinə hamının üzünə diqqətlə baxdı və həmişəkinin əksinə asta bir səslə danışmağa başladı:

— Uşaqlar, mən bu gün dərs programından kanara çıxaraq, əvvəller boş vaxtlarda danışdığını əksinə olaraq, bu gündən dərs zamanı da Böyük Oktyabr Sosialist inqilabından və onun biz sovet vətəndaşlarına gətirdiyi xoşbəxçilikdən danışacam; — susdu, qəribə tərzdə gülümsündü və dedi: — Bu inqilab nəticəsində yeni bir cəmiyyət yarandı. Bütün vətəndaşlarının bərabər huquqa malik olduğu böyük bir Sovet İttifaqı yarandı. Sovet İttifaqında 15 bərabər huquqlu müttəfiq respublika, 20 muxtar respublika, 8 muxtar vilayət var. Böyük rus xalqının mərhəmətli oğlu, babamız Lenin bu ölkələrə, xalqların böyüklüyünə kiçikliyinə baxmayaraq hamiya eyni gözlə baxaraq bərabərlik gətirmişdir. 1917-ci ildə Böyük Rus xalqının qəhrəman fəhlələri və kəndliləri böyük, dahi

Dəstədəki azərbaycanlılardan Hüseyn adlı biri dilləndi:

— Yoldaş kapitan —xüsusi vurğu ilə dedi — mən sizə yaxınlaşdım dedim ki, bizi ermənilər bu texnikumda döyürlər. Dərsə gəlmişik qovurlar. Mənə məhəl də qoymadın. Hətta mənə güldün və dedin ki, öz torpaqlarından qovurlar da, düz eləyirlər. Sonra məni söyüb qovdun. Indi qanundan danışırsan?!

Kimsə qarşıqlıqdan istifadə edib dedi:

— Küçük də varsan, it də.

Bir başqası bağırdı:

— Bura sizin niyə olur?! — azərbaycanlı tələbələrindən biri bağıraraq əlavə etdi.

Niyazi qəzəblə:

— Buranın adı İrvavandır, Yeravan yox!

Mərdan dilləndi:

— Adını dəyişmisiniz, elə bilirsiniz oldu sizin?!

Erməni milis kapitanı əsəbindən əsirdi, beynindən ani olaraq keçdi: — «axı bizə deyirdilər ki, bunları manqurdlaşdırmışıq, hər şey asan olacaq, bəs indi mənim gördüğüm nədir?» — azərbaycanlı gənclərinin gözlərinə baxaraq onları hədələmək istədi, amma elə o andaca anladı ki, bu an azərbaycanlıların gözünə baxmaq mümkün deyil, nə qədər baxmaq istədisə, cəsarəti çatmadı, gözləri ondan soruşmadan istiqamətini dəyişirdi. Milis kapitanı yanındaki milislərə bağırdı:

— Tutun bunları!..

Erməni kapitanının əmrindən sonra yerdə çabalayan ermənilər də ayağa qalxdı, hətta ürəklənərək azərbaycanlılara hücum belə çəkdilər, qaçan ermənilər də yenidən geri axışındı, erməni rəşadətini göstərməyə. Milis kapitanı gözü ilə digər milislərə işarə etdi ki, şərait yaradın, qoy azərbaycanlıları döysünlər. Ermənilər Mərdangilin üstünə hücum etdi, erməni milisləri də ermənilərə qarşı qoyanları arxadan tuturdu ki, erməni tələbələri azərbaycanlıları asanlıqla vursun.

Texnikumun qapısından içəriyə dolan əsgərlərin arxasından polkovnik Bayazev göründü. Əsgərləri görən ermənilər donub qaldı. Milis kapitanı polkovnik Bayazevi görəndə piçildədi:

– Hər şeyi məhv etdi! Alt-üst etdi planımı...

Əsgərlər araya girib erməniləri dəhlizin bir tərəfinə, azərbaycanlılarla bir tərəfinə sıxışdırıldı.

Polkovnik Bayazev ətrafdakıları nəzərdən keçirdi, üzünü milis kapitanına çevirdi, başını yuxarıya doğru dartaraq soruşdu:

– Burada nə baş verib?! Bu nədir?! Bunlar niyə bu vəziyyətdədir?! – deyə Polkovnik Bayazev əlini azərbaycanlılara doğru uzatdı. Qaşlarını dartaraq milis kapitanının üzünə baxdı.

Milis kapitanı hərbi salam verdikdən sonra, çıyılınrini çəkərək dedi:

– Daha nə olsun?! Cənab polkovnik bu gördüğün yaramazlar erməni gənclərini döyüblər. Hətta bizə də hücum etmək istəyiridilər! Hə, inanın mənə.

Mərdan son olanları ani olaraq beyin süzgəcindən keçirdi, erməni milislərinin azərbaycanlıları tutmaq üçün qurduqları oyunları xatırladı və düşündü ki, görən indi nə olacaq?! Nə olacağı bəlli idi. Bəs nə etməli?! Özünə dediyi sualın cavabını da elə o andaca verdi, atalarımız yaxşı deyib ki, dinsizin öhdəsindən imansız gələr. Bunlarla yalnız özləri kimi oynamaq lazımdır. Başqa yolu yoxdur. Mərdan irəli bir addım ataraq dedi:

– Cənab polkovnik yalan danışır milis kapitani. Biz dərsə gəlmışık, dava edəsiydiksə daha bura niyə gəlirdik? Biz yox, onlar bizə hücumu çəkib. Sonradan peyda olan milislər də bizi dövrəyə alıb digər ermənilərə kömək etdilər. Baxın əli qana batmış milislərə. Bizi tuturdular ki, onlar bizi rahatlıqla döysün.

Hüseyin irəli bir addım ataraq əlavə etdi:

– Cənab polkovnik, mən əvvəlcədən bu kapitana xəbər verdim ki, bizi döyüb qovurlar, gülərək dedi ki, düz edirlər. Məni söyüb qovdu...

Polkovnik Bayazev əlini Hüseyinə tərəf yuxarı qaldırdı, Hüseyin susdu, o qəzəblə milis kapitanını üstünə bağırıldı:

– Bu nə biabırçılıqdır?! Adınızı qanun keşikçiləri qoymusunuz, amma quldurluqla məşğulsunuz. Milli ədavətlə məşğul olan ermənilərin üstünə su tökməkdənsə, neft tökürsünüz!

MƏKTƏB

Qəlbdə nifrət olmayanda, sevgi də ucuzlaşır.

Müəllif

Üz vermə, astar da istər.

TÜRK atalar sözü

Insanın səbəbini bilmədiyi şeyləri tez unudur. Mərdan uşaq yaşına baxmayaraq çox şeylərə şahid olmuşdu, amma oolanları uşaq ağılı ilə izah edə bilmirdi. Olanları dərk etmək üçün verdiyi suallar cavabsız qalandan sonra, o qanlı illər bir anın içində unuduldu və o qanlı illərin tək cavabı beynində belə həkk olundu «onlar vətən xaini idı».

Bəlkə də olan hadisələr Mərdanın şüurundan bircə anın içində yox olmamışdı, bəlkə də... Amma Mərdan nə qədər istədisə yaddına sala bilmədi ki, o möhtəşəm keçmiş necə unudub. Əsas məsələ bu idi ki, o bütün oolanları unutmuşdu. Onun sevgi, ümidi dolu qəlbində nifrət yer yoxdu. Necə ki, böyükər bütün oolanları üzdə sakit qarşılıyırı, o da bax elə bir sakitliklə oolanları unutmuşdu. Və insanın qəlbində nifrət olmayanda sevgi çox ucuzlaşır, insan sevgisini hər yana paylayır.

Mərdan olduqca istətdəli uşaqdı. Hər şeyi öyrənmək, bilmək, anlamaq istəyirdi. Məktəb bilik ocağıdır və o bu ocağı sevirdi. Hər şeyi ilə bir yerdə o bu məktəbi sevirdi. Alçaq sinif otaqları ilə, köhnə partaları ilə, xoş üzlü və əsəbi müəllimləri ilə bir yerdə sevirdi məktəbi.

Mərdan o gün yenə hər zamanki kimi Yeganənin əlindən tutub məktəbə gəlmışdı. Amma niyəsə birinci dərs olmadı.

Məktəbə Artur Məlikyan və bir neçə adam gəlmişdi. Onlar müəllimlər otağında müəllimlərlə danışındı. Uşaqlar heç nəyə əhəmiyyət vermədən onayırdı, Mərdansa üzünü müəllimlər otağına tutub oolanları anlamağa çalışırdı. Amma hər şey bağlı qapılar axasında idi, qapı əsil sirdəş tək deyilənləri udur, amma danış-

– Nə gözləyirsınız, güllələyin! – gözünü qaldırıb Ozan dədənin gözlərinə baxdı, amma cəmi bircə an sürdü bu baxış, Ozan dədənin baxışındakı firtına qəlbincən işlədi, gözünü yayındıraraq:
– Atəş! – deyə bağırdı.

Milis işçiləri hamının gözü önünde onları güllələdi. Ozan dədə ilk güllədən silkələndi, yixılmasın deyə özünü divara söykedə. Daha sonrakı güllərdən sonra da o yixılmadı. Ozan dədənin gözləri açıq qalmışdı. Səlcuqsa babasının ayaqları altına yixılmışdı. Onların qanı birir-birinə qarışmışdı.

On beş yaşlı Əhməd Ozan dədənin öldüyünü görəndən, onun nəvəsinin ölərkən ağızından necə kopuklu qan axdığını və xırıldadığını gördükdən sonra tez gözlərini yerə dikdi. Qəlbi şiddətlə döyünməyə başladı. Onu boğan hissin adını özü də bilmirdi. Nə idi onu boğan hiss? Qorxumu? O tez düşündü, özünü inandırmağa çalışdı:

– Yox, yox, bu qorxu deyil, bu şübhədir! Bəli, bəli bu şübhədir! Mən Ozan dədədən, yox e, Ozan qocasından şübhələnirəm! Əlbəttə, dövlətin bildiyi bir şey var ki, bizim gözümüz önünde onu güllələdi.

Mərdan babasının əlindən bərk-bərk yapışış Ozan dədəyə baxırdı. O divara mətərisləndiyindən* söykəndiyindən ölsə də ayaq üstündə qalmışdı. Mərdan bu barədə evdə heç nə soruşa bilmirdi, axı böyüklerin, dövlətin işinə qarışmaq olmazdı. Deyəsən heç sonralar o da bu barədə düşünməmişdi, bu hadisəni xatırlamamışdı. Neçə illər sonra Mərdan bunu da xatırladı. Yadına düşdü ki, onda o Ozan dədədən özləri haqqında «Türk» sözünü də eşidibmiş. Bəs necə olub ki, mən bu sözü unutmuşam! Hamı Mərdanın yaddaşına heyran idi, deyirdilər ki, o çox diqqətçil və yaddaşlıdır! Mərdan düşündü:

– Necə olub mən əvvəllərdə türk sözünü eşitdiyim halda bu söz yadımdan çıxıb! Bəs mənim tanıdigım küt ermənilər necə olur ki, əvvəldən bilir ki, biz türkük? Hansı sistemdi ki küt erməniləri belə düşünməyə sövq edə bilir və bizəsə hər şeyi unutdurur?!

Milis kapitanı kəkələyərək, ağlına gələn ilk cümləni dedi:
– Cənab polkovnik milli ədavəti biz yox, bunlar salıb.
Polkovnik Bayazev dodağını gəmirərək dedi:

– Nə axmaq-axmaq danışırsan, qabağındakı uşaqdır məgər?!
Bax texnikumun divarlarına, bax – əli ilə divarlardakı plakatları göstərdi – nə yiziqlar? Nə dilində yazıqlar?! Səninləyəm cavab ver, – o erməni kapitanının üzünə baxdı. – Mənçə bu plakatlar türkləri qırmağa, qovmağa səsləyir! Bu plakatları türk dedikləriniz yox, ermənilər yazıb. Sizi kimiləri sovet dövlətinin düşmənidir və mütləq cəzanızı alacaqsınız. Vəsiqən. Nə üzümə baxırsan! Vəsiqəni...

BƏLA BAŞIMIZDA, YA BAŞIMIZ BƏLADA

*Özgənin qarğısı var,
bizim də qarğamız!*

*Böyük qarğanı, oysun gözünü.
Azərbaycan atalar sözləri*

Azərbaycanlılara əsgərlər tərəfindən tibbi yardım göstərildi. Polkovnik Bayazev erməni milisindən etibar etmədiyindən, milislərin qanunları icra etmədiyi və azərbaycanlıların döyülməsi barədə qeydlər etdikdən sonra azərbaycanlıları buraxdı. Polkovnik Bayazev Mərdan və yoldaşlarına dedi:

– Gedin, nə tədbir lazımdırsa görülüb. Amma hələlik ehtiyatlı olmaq lazımdır. Küçəyə ehtiyac olmadıqca çıxmayıñ. Xalqlarımız tezliklə dostluq içinde yaşayacaq. – Texnikumun divarlarına vurulan plakatları baxdı: – Ümid edirəm tezliklə hər şey bitəcək. – Davadan uzaq olun, mən vəziyyəti başa düşürəm, amma...; – susdu, bir an duruxduqdan sonra: – Nə isə gedin, – deyib üzünü Mərdana çevirdi:

– Sən bura gəl. – Mərdanın qulağına piçildadi: – Uşaqları başa sal ki, küçəyə hələ ki, ümumiyyətlə çıxmışınlar, qətiyyən dalaşmayıñ, başa düşürsən də mən bura gəlməsəm başınıza nə iş gətirəcəkdilər. Hamınızı tutacaqdılar, boynunuza elə işlər atacaqdılar ki, başa düşdün?

– Hə...

– Elə isə gedin. Dediklərimi unutma; – polkovnik əlini ehmalca Mərdanın kürəyinə vurdu.

Bu azərbaycanlıların döyülsə belə, o günü ilin tarixinə düşəcək ilk qələbəsi idi. Zaman göstərəcəkdi ki, savaş davam edir və bitəcəyi tarix hələ məlum deyil.

Mərdangıl yola çıxdılar, hərə öz evinə tərəf ayrıldı. Mərdanın, Niyazinin, Etibarın və Aygünün isə yolu eyni idi. Dördü də

bahalı bir təsir göstərəcəkdi.

Ozan dədə Artur Məlikyanın gözlərinə baxaraq:

– Biz ölümün gözünə də dik baxa bilərik, hələ öldürəcək olan hay olduqdan sonra..., amma görürəm ki, sizlər əlinizdə tüfəng olduqda belə türkün gözünə dik baxmağı bacarmırsız. Çaqqalın huyu elədir, nə günahınız...?!

On beş yaşılı Əhməd Ozan dədənin qorxmazlığına valeh olmuşdu:

– Ozan dədənin cəsurluğuna bax! Ölüm ayağında belə düşmənidən qorxmur! O əsl xalq qəhramanıdır, lap «Dədə Qorqud» kimi... – deyə düşündü.

Bir başqasisa:

– Görürənmi yoldaş Məlikyan, onunla nə qədər yaxşı rəftar etməyə çalışsaq da, o son nəfəsində də sovet qardaşlığına xələl gətirməməyə çalışır – ucuz siyaset öz işin görmüşdü – Bax Türkiyədən danışır... Casus...

Artur Məlikyanın əsəb beninə vurdu, əli-ayağı əsdi. Axı onun təsəvvür etdiyi qətil səhnəsindəki qurbanlar yalvarmalı idi. Onun təsəvvüründə yüzü haqlamış Ozan dədə qocalmış, zəif iradəli biri olmalı idi, nəvəsi də, özü də ona bağışlanmaq üçün yalvarmalı idi. Amma Ozan dədə ölümündən qorxmadan onlara meydan oxuyardı. Özünü dəmir iradəli adam kimi aparan Artur Məlikyan bu dəfə əsəblərini cilovlaya bilmədi, ayağı ilə yeri döyəcləyərək, ağızından tüpürcək tökülərək bağırdı:

– Gullələyin bunları! Susdurun bunları!

Ozan dədə gülümsəyərək:

– Çaqqal unutma ki, «düz oxu əyri yay atar, amma o əyri yay da bir gün ox atışında sınar», Mənim xalqım mənim qanımı yerdə qoymaz! Gözümə bax, barı əlinizdə silah varkən qolu bağlı türkün gözünə baxmağa cəsarət edin! Çaqqallar... – və ucadan kəlməyi şəhadətini gətirdi – Lə Ilahə Illallah, Məhəmməd...

On beş yaşılı Əhməd Ozan dədənin gözlərinə baxdı və düşündü: – Bircə məni görsə, bilsə ki, tək deyil. Ozan dədə, mənə tərəf bax, – o şax duraraq Ozan dədəyə baxdı.

Artur Məlikyan atılıb-düşərək bağırdı:

mayın, millətdən axan qan yerdə qalmır, geci tezi var! Soyumun oğulları, bir gün bunun hesabını soracaq sizlərdən! Müsəlman-türk qanının axan hər damlasına sizdən min damla axıdacaq! Düşmənə aman verməmək gərkmiş, heyif... – Xitab etdiyi camaatsa boynunu büküb sakitcə qulaq asırdı. Hətta bəziləri onu qınayırdı: – «Sus, a kişi, sözlərinin hesabını bizdən sorarlar...» – erməni milisi tūfəngin qundağı ilə Ozan kişini vurdu, zərbədən o huşunu itirdi...

Milislər onları kulubdan çıxarıb divara dayadılar. Böyüklerin əmri ilə hamı onların güllələnməsi üçün çölə çıxdı. Artur Məlikyan və hökümət adamları lap öndə dayanmışdı. Onların arxasında Axsaq Kamal da vardi, onun gözlərində intiqam sevincinin parıltısı vardi.

Milis işçiləri Ozan dədənin gözlərini bağlamaq isətəyəndə o başını silkələyərək dedi:

– Mənim gözlərimi bağlamayın. Mən hay gədələrindən, sizi kimi çaqqallardan qorxmuram!

Milis işçisi Artur Məlikyanaya tərəf çevrildi, bilmək istədi ki, Ozan dədənin gözünü bağlaşın, ya yox! Artur Məlikyan astadan:

– Gözlərini bağlayın, o nə qədər «vətən düşməni» olsa da, biz öz mərhəmətimizi əsirgəməyək, – bütün imperiyaların ucuz siyasetindəki kimi, Artur Məlikyanada guya ki, nə qədər humanist olduğunu göstərmək istəyirdi.

Axsaq Kamal əyilərək Artur Məlikyanın əlindən öpdu, üzünü camaata çevirərək:

– Ay camaat, Artur yoldaşın qəlbinin böyüklüyünə baxırsınız-mı, vətən xainini belə cəzalandırarkən inciməsini istəmir! – təlxək kimi əl çalmağa başladı. Bəziləri də ona qoşuldu, camaatin qalanı isə boynunu büküb baxırdı.

Artur Məlikyan saxta gülümsəməklə:

– Biz qatil deyilik, biz kimsənin inciməsini istəmirik, amma xalqı satanları, xalqı incitmək istəyənləri də bağışlaya bilmərik... O özü bizə başqa çıxış yolu qoymadı, kaş başqa bir çıxış yolu ol-sayıdı, – deyə üzündə saxta bir kədər yaratdı. Deyəsən elə bu saxta kədər belə avam millətin beynində uzun illər çəşqinqılıq yaratmağa yetəcəkdi. O nə qədər ucuz siyasət etmiş olsa belə, o ucuz siyasət

danişmadan yeriyirdi. Niyazi gözünün altından Aygünə baxdı. Aygünün dodağı çapılmışdı. Uzun saçları qana bulanmışdı. Gözünün altı göyərmişdi, amma bütün bunlar Aygünün gözəlliyyini itirməmişdi, gücü yetməmişdi onun gözəlliyyinə xələl gətirməyə. Aygün bir az axsayırdı da. Niyazi Aygünə baxdıqca ürəyi qan ağlayırdı, o Aygünə baxa-baxa ürəyində dedi: – Gör nə hala düşmüşük ki, yanımızda qızlarımızı qoruya bilmədik. Bunun sabahı necə olacaq? Bu gün qızlarımızı döyürlər, milislər ermənilərə qahmar çıxır, onlar bizi döyür, ordu bizim təhlükəsizliyimizi təmin edə bilmir, polkovnik Bayazev belə bizə azad gəzə bilərsiniz deyə bilmir. Demək bu qanicən ermənilər sabah daha irəli getsə bundan da betər olmayıcağına kim zəmanət verə bilər. Yanımızdakı qızı qorumağa biz belə zəmanət verə bilmədik. Sevmək mənə haramdır. Sevdiyim qızı gör nə hala salıblar. Mənsə onu öz kölgəmə belə qısqanırdım. Aygünə «səni sevirəm» deməyə cürət etmirdim ki, birdən qəlbini qıraram, indi Aygünün halına bax, gör üzü nə hala düşüb. Hələ yeriyəndə də axsayır. Hərbi həkim dedi ki, boş şeydir, əzikdir, qorxmayıñ keçəcək. Bəs bizim Ayğını, Sevinci, Leyləni, Rəfiqəni qoruya bilmədiyimiz üçün itirdiyim şərəfimiz necə, düzələcəkmi?! Kim qaytaracaq onu bizə?! Aygünilin döyürlərkən itirdiyi qadınlıq ləyaqətini kim qaytaracaq.?! Bizmi?! Necə?! – Niyazinin gözündən qeyri-ixtiyari iki damla yaş süzüldü, tez əlinin üstü ilə gözünü sildi və düşünməyə davam etdi – indi Koroğlu dövranıdırmı ki?! Şərəf, ləyaqət qırıldımı qırılır, sağalmaz! Təsəllisi yalnız intiqamdır, amma... Düşündüklərini beyni sözə çevirə bilmədi.

Mərdan dəstədən ayrılib qəzet köşkünə yaxınlaşdı, son günlərdə qazandığı təcrübəyə əsaslanaraq satıcıya ermənicə dedi:

– Qəzet, jurnaldan nəyin var?!

Qadın Mərdanın üzünə baxdı, onun erməni ya türk olduğunu kəsdiyə çalıydı, danışıği aksentsizdi, üst-başını qanlı görüb qoruxdu, yalnız bunu dedi:

– «Sovetakan Hayastan» jurnalında maraqlı məlumatlar var. Hətta, 1915-ci ildə beş qardaşın türklər tərəfindən öldürülməsinin şəkili və bu barədə məlumat var. Bu qəzetlərdə maraqlıdır.

– Verin, – Mərdan pulunu verib onu gözləyən yoldaşlarına tərəf döndü:

– Uşaqlar gedək bizə, həm bu barədə səhbət edək, bir mələhətləşək, – gülümsündü – Hə, nə deyirsiniz?! Yəqin ki etiraz olmaz.

Aygün dodağı qanamasın deyə asta-asta dedi:

– Mən onsuz da Nazanın yanına gedəcəm. – Aygünün dodağından bir damla qan süzüldü.

Niyazi nə qədər istəsə də kövrəldiyini gizlədə bilmədiyi bir səslə dedi:

– Mərdan səninlə səhbətləşməsəm ürəyim partlar. Həm də mənim yolum Aygünün qaldığı küçədən keçir. Sonra onu ötürərəm. Üzünü Aygünə tərəf çevirdi, Aygün də ona baxırdı. Deyəsən bu Aygünün də xoşuna gəlmışdı.

– Mən razı, – Etibar da fikirini bildirdi.

Arxadan kimsə onları çağırıldı:

– Uşaqlar, hara? – Bunu deyən Azaddı. Onun anası erməni, atası azərbaycanlıydı. Yanındakı isə Fikrətdi, o təmiz azərbaycanlı idi.

Etibar əli ilə qabağı göstərək dedi:

– Hara olacaq? Evə gedirik!

– Üst başınız niyə belədir?! – Azad dişlərini ağardaraq güldü.

– Heç, elə-belə! Səncə niyə olacaq, korsan, görmürsən erməni itlərinin etdiklərini?! – Etibar bunu acıqla dedi, çünkü onun onsuz da Azaddan zəhləsi gedirdi.

Mərdan astadan dedi:

– İşin olmasın, görək o nə danışır, həm də onun nə günahı...

– Əli ilə bitişik olduğu Etibarın yandan ayağına toxundu. Etibar hoppandı və bağırıldı:

– Ay...

– Nə oldu? – Mərdan təəccübə Etibarın üzünə baxdı.

– Ağriyır, əzilib axı, – ağrıdan süfətini turşutdu, qızlarsa bu mənzərəyə gülümsədülər.

Azadla Fikrət onlara yaxınlaşdı. Niyazi onların üz başına baxıb dedi:

– Siz dərsə getməmişdiniz?!

– Gör, ağ saçından, saqqalından utanmir, qoca vaxtında milətin çörəyi ilə, gələcəyi ilə oynayır. Bizsə bunu özümüzə böyük bilirdik! Demək yad qüvvələrlə, antikoministlərlə əlbirmiş, – var səsi ilə bağırıldı: – Vətən xaini.

Bir başqasına belə düşündü:

– Başımıza iş açacaq bu! Ayə sus da, ölürsən daha bizi niyə özünlə aparırsan! Cox lazımdır sənin keçmişin bizə! Bilməmişik, Novruzmuş?! Səməniymış...

On beş yaşı olan Əhməd adlı biri:

– Ozan dədə vətən xaini ola bilərmi ki? Axı onun min nəsiyyətini, danışdığı min rəvayəti eşitmışəm, hamısı da vətən sevgisi ilə bağlı olub! Mən onun vətən xaini olduğuna inanmırıam! – o qartal sayağı bir baxışla Ozan dədəyə baxdı, sanki demək istəyirdi mən sənə inanıram!

Səməd kişi düşündü:

– Eh köhnə silahdaş, sənidəmi məhv etdilər! Necə zamanəyə düşdük, mərd namərddən qorxur! Xalqının o qədim rəvayətləri, əfsanələri sənin ürəyində yaşayırdı. Min illərimizin qan yaddaşı, pirdaşım... Yaxşı ki, nəvən durur...

Ozan kişinin tək yadigarı qalan son beşik nəvəsinin 60 yaşı vardı. Ozan kişinin 60 yaşlı nəvəsi, əslində yaşı-başı olan bu kişi, Səlcuq dodaqlarını gəmirirdi.

Milis işçiləri Ozan dədəyə yaxınlaşış qolunu buraraq tutdular. Artur Məlikyan güclə seziləcək gülümsəməylə əmr etdi:

– Səlcuqu da tutun. Xəbər aparıb götürən odur. Vətən xainləri! Gözlərini bağlayın, güllələyin. Elə camaatin önündəcə...

Ozan kişi bu əmri eşidəndən sonra daha da şax durdu, başının daha da dik tutdu, öləcək yox, düşmənini öldürəcək sərtliklə başda oturan partiya və dövlət adamlarına baxaraq uca səslə dedi:

– Atalarımız yaxşı deyib, «Aynın min oyunu var, bir armudun başında». Hay itləri nə cildinə girsəniz də xeyri yoxdur, daşnak ol, bolşevik ol, komminist ol, elə əvvəlki haysiniz, fahişə soyusunuz. Türk düşmənlərisiniz! Müsəliman düşmənlərisiniz. Bütün xaçlılar, Nikalay höküməti də sizə havadarlıq edirdi, yeni hökümət gəldi, dedik yaxşı olar, amma bu hökümətdə haman hökümətdi! Unut-

Hami susmuşdu, kimsə deyilənlərin hansının doğru olub olmadığını dərk etmirdi. Deyilənlərdə də bir mənətqə vardı, Sovet birliyi üçün, zəhmətkeş xalqların birliyi üçün, dost-qardaş xalqların birliyi üçün, tək Sovet xalqı üçün yalnız irəli baxmaq lazımdı. Belə çıxır ki, Ozan dədə doğurdan da vətən xainidir. Axı o Novruz tonqalını qalayaraq dönüb geri baxmışdır...

Axsaq Kamal bic-bic qımışdı, keçmiş xatırladı və öz-özünü piçildidi:

— Görürsənmi adamın atasına necə od vururlar...?!

Axsaq Kamalla Ozan dədə bir kənddəndi. Yəni əvvəllər onlar bir kənddən olmuş və sonradan bura köçmüştülər. Hay-ermənilərin Azərbaycan ellərində at oynatmaq istədikləri vaxtlardı, Ozan dədə yaşılı-başlı olmasına baxmayaraq, kəndin müdafiəsinə özü başçılıq edirdi. Onun səyi nəticəsində kənd hay tapdağına düşmədi. O vaxtlar axsaq Kamal ermənilərə çuğulçuluq edirdi, az qala kənd bunun badına gedəcəkdi də. Amma Ozan dədə məsələnin nə yerdə olduğundan tez duyuq düşmüşdü və Kamalı izləmişdi. Məlum oldu ki, o doğurdanda hay-ermənilərə çuğulçuluq edir, çünkü onun anası erməni idi. Söhbətdən xəbərdar olan kənd hay-ermənilərin gecə hücumunu qabaqcadan bildiyindən, digər kəndlərdən də kömək alıb düşmənin özünü mühasirəyə almış və qırılmışdı. Kənd çamaatı biləndə ki, bu işin əsas baiskarı Kamalın anasıdır, onu elə o gecə öldürmüşdülər, Kamalı döyüb ayığını sindirmişdilər, Ozan dədə araya girməsə onu da öldürəcəkdilər. Ozan dədə camaatı sakitləşdirərək Kamala demişdi:

— Səni atanın türk qanına bağışlayıram. Yalvarırsan ki, bir də belə iş görməyəcəksən, sənin türk qanına heyfim gəlir, and içdiyi Qurani-Kərimin kəramətinə səni bağışlayıram. Atanın ən böyük günahı sümüyüni erməni sümüyüne calayanda edib, amma olana güzəşt deyiblər. Fəqət bundan sonra gözüm üstündə olacaq, bir o yan, bu yanın olsa, atana da, saa da od vuracam!

Bax belə! Həyatın qəribə işi var! Ən pisi də bir igidin gədə əlində ölməsidir! Indi axsaq Kamalın əlinə fürsət düşmüşdü, digərləri kimi onu da ölümə tüs gətirmişdi!

Yeni ulusoylulardan biri düşündü:

— Yox, getməmişdim.

— Niyə getmirdin, sən ki, həmişə dərsdə olardin?! — Niyazi nəyinsə izinə düşmüş dedektiv kimi israrlı şəkildə Azaddan soruşturdu.

— Heç... — Azad dişlərini ağartdı.

— Heç yox, yenə də, bir bildiyin olmasa, hə de görək, — Mərdan dişini ağardan Azada göz vurdu ki, arxayıdan danışın.

— Anam dedi ki, getmə, dedim niyə, dedi ki, getmə, vəssalam.

— Qorxdu səni də bizim halımıza salarlar, Hə?! — Etibar Azadın üstünə tərəf yeridi. Mərdan Etibarı tutub dedi:

— Sənə nə dedim mən. Uşaqla işin olmasın.

— Etibar niyə elə deyirsən e?! Anam deyir ki, bizi qırıblar, torpaqlarımızı əlimizdən alıblar! — Azad öz etirazını bildirərək, ermənilərin haqlı olduğunu nümayiş etdirməyə çalışdı.

— Azad, sizi qırıblar?! — Etibar əsəbini zorla boğdu.

— Hə də, bizi... — Azad şəstlə dilləndi.

— Azad sən kimsən, erməni ya azərbaycanlı...?! Hə, sən inləyəm, sən kimsən? — Etibar dişini-dişinə sıxaraq soruşturdu.

— Etibar guya bilmirsən? Anam ermənidir, atam azərbaycanlı...

Etibar onun sözünü kəsərək dedi:

— Yox e, mən səni deyirəm, sən kimsən?!

— ... — Azad gözünü döyüրək uşaqlara baxdı, — Dedim də.

— Nə gözünü döyürsən? Deyirsən bizi qırıblar. Ə... sən ermənisən ki?! Lap türklər, yəni bizlər erməniləri qırmış olsaq da, bundan sənə nə? Hə?!

— Azad, anan ermənidir hə? — Niyazi Etibara gözü ilə işaret edərək söhbəti davam etdirərək soruşturdu.

— Hə... — Azad key-key cavab verdi. — Başa düşmürəm nə demək istəyirsiniz?

Etibar əlini qabağa uzadaraq dedi:

— Tələsmə, bu dəqiqə başa salacam səni — gülümsünərək Azaddan qəribə nəvazişlə soruşturdu:

— Anan İrvana nə vaxt gəlib? Haradan gəlib?

Azadın qonşusu olan Fikrət onun susduğunu görüb dedi:

— Ə, niyə susmusan de də.

Əlacsız qalan Azad dedi:

– Anamgil davadan 3 il sonra (1948-ci il) gəliblər İravana, İrandan gəliblər.

– Anangil gələndə sizin vəziyyətiniz pis idi. Hami əl tuturdı. Əli əmi ananı toy eliyib aldı, mənim onda beş yaşımvardı, alan-toran yadına gəlir. – Fikrət əlavə etdi.

Niyazi tez soruşdu:

– Anan sənə heç deyibmi ki, azərbaycanlılar bizim əlimizdən tutub, bizə kömək ediblər, bizi millət fərqi qoymadan seviblər?!

– Erməni nənən deyibmi ki, o vaxtlar erməni burada barmaq sayı idi?! – Etibar əlavə etdi.

– Yox, buru bizim olub, ee çasdım... – Azad bayaqkı səhvini düzəltməyə çalışdı, – ermənilərin olub. Ermənilər əvvəldən burada çox olub. – Azad hikkəli halda dilləndi.

– Yox Azad, sən səhvsən, siz gəlməmişdən əvvəl burada erməni azdı. Hələ babam deyir ki, ermənilər bura 1920-30-cu illərdə də gəlib. Ona görə xaricdən gələn ermənilərin iki adı vardi. «Qaxdaqanlar» və Axbarlar. 1920-30-cu illərdə gələnlərə qaxdaqanlar deyirdilər. Büyük Vətən müharibəsindən sonra gələnlərə Axbarlar deyirdilər. Əvvəllər Iravanda 8 məscid olub. Özü də bu məscidlər lap qədim olub. İçində millətçilik adına bir damla da olmayan, əslində Azadla uşaqlıq dostu olan Fikrət bu dəfə qeyzlə dilləndi.

– Nə olsun yəqin məscidlərdən də çox kilsə olub Yeravanda.

– Azad dediyin vaxtda Iravanda cəmi iki kilsə və iki də erməni məhləsi olub, qalan məhlələr azərbaycanlı məhlələri olub. Babam deyir ki, Yeravanda 15-ə yaxın Azərbaycanlı hamamı varmış, cəmi bir erməni hamamı varmış, bildin?! – kimsənin işinə qarışmayan, əsasən Azadla yoldaşlıq edən Fikrət Azadin rəftarına əsəbləşdi.

Etibar daha səbrini basa bilməyib dedi:

– Azad, demək anan bilirdi ki, bizimkilərin başına oyun açacaqlar, ona görə də sənə dedi ki, dərsə getmə?! Hə?! Cavab ver də, nə gözlərini döyürsən?! Ə, sən nə nakişi adamsanmış?! Necə şərəfsizsənmiş?! Heç olmasa sən gərək onlara uymayaydın, yəni

ağa. Bu ölkənin bütün insanları bərabər hüquqlu vətəndaşlardı. Lakin biz bunu bir qrup quldarın, istismarçının əlindən inqilab yolu ilə almışiq. Bizim içimizdə gizlənən həmin feodal qalıqları hələ tam aradan götürülməyib. Hələ də keçmişin qalıqları ilə yaşıyanlar var. Həmin insanlar, o feodal qalıqları olan köhnə adət ənənələrə sarılıraq yenilikçi, müasir sovet adət-ənənələrinin qarşısını almaq istəyir, yəni qisası bizim dövlətin, zəhmətkeş xalqın inkişafına mane olmaq istəyirlər. – o var səsi ilə bağıraraq dedi:

– Mən buna yol verməməm, başa düşürsünüzmü?! Biz inqilab etməməmişik ki, bir ovuc ağlında keçmişin havası qalanlar bu dövlətin inkişafına mane olsun. Hamının Sovet dövlətçiliyinin nələr tələb etdiyini yaxşıca başa düşməsi lazımdır. Amma yox! Mən görürəm ki, hətta qoca yaşında belə bizim dövlətin məhvinə çalışanlar var. Axı, ay yoldaşlar bu sizin dövlətinizdir, bu siz zəhmətkeşlərin dövlətidir, niyə belə şeylərə göz yumursunuz. Axı bilirsiniz ki, Novruz bayramı keçmişin qalığıdır və yenilikçi Sovet ənənələrinə ziddir. Bəs bunu billə-bilə yüzü ötmüş bu qoca Ozan kişi necə olur ki, Novruz bayramını keçirir? Evində böyük tonqal qalayır. Bu tonqalı yandırmaqla o nə demək istəyir? Bizim dövləti zülmət, öz keçmişini nur, ocaqmı sanır?! – o əlini bərk-bərk sirkələrərək: – Bunlar hamısı ondan irəli gəlir ki, o yad qüvvələrlə əlbirdir və bu hərəkətləri ilə sizi keçmişin təsirində saxlayaraq irəli, gələcəyə baxmağınızı mane olur. Bu da o deməkdir ki, belələri bizi bilərkəndən ləngidir. O antikommunist qüvvələrin siyasətinə uyğun olaraq belə bayramların keçirilməsində fəallıq göstərərək sovet beynəlmiləlciliyinə, sovet qardaşlığına zərər yetirmək istəyir. Bu da o deməkdir ki, o vətən xainidir. Bunun tək cəzası var! Ölüm!

Bir başqası da təxminən belə danışdı və əlavə etdi:

– Bu qocanın etdiyi yad qüvvələrin təsiri altında baş vermişdir. Bu barədə yoldaş Məlikyan gözəl danışdı. Mən buna əlavə olaraq demək istəyirəm ki, bu həm də o üzdən edilmişdir ki, dost xalqlar arasında münasibətləri pozsun. Bu gün bütün sovet xalqları eyni adət-ənənələrlə yaşıyır, keçmişin qalıqları olan belə bayramlarsa bu yeniliyə əks təsir göstərir.

di. Yadına düşdü ki, olan hadisələr barəsində evdə heç nə danışılmırıldı. Hə, bir də qorxmaz bildiyi babası belə deyəsən nədənsə qorxurdu. Görən nədən qorxurmuş? Ölüm dənmi? Bir gədə əlində ölməkdənmi? Qanının yerdə qalacağındanmı? Yoxsa elə öldürüləsə, camaat qorxusundan onu heç müsəlman ədət-ənənəsinə uyğun basdırımayacağındanmı qorxurdu? Mərdanın o günlərdən yaddaşında qalanlar elə bunlar idi. Tək aydın bildiyi şeysə babasının da səksəkə içində yaşadığı idi. Bu üzdən anası, dayısı da həmişə əndişəli görünürdü. Bir də bildiyi o idi ki, kənddə düz əməlli, başı papaqlı iki-üç kişi qalmışdı, ya yox...

Birdən gözünün önünə axsaq Kamal gəlib durdu. Niyəsə heç indiyəcən bu barədə də düşünməmişdi. Çox qəribə idi. Əvvəllər hamı ilə şirin danışan, hamiya yalvaran, düz əməlli bir işə yaramayan axsaq Kamaldan sonralar hamı çəkinirdi. Niyəsə hamı onunla yaxşı keçinməyə çalışırdı. Kənddə demək olar ki, elə bir adam qalmamışdı ki, milis şöbəsinə salınmasın, hətta babasını belə neçə ay incitmişdilər, ona isə qaşın üstündə gözün varmı deyən olmamışdı. Əvvəllər kimsənin uşağı ona əmi deməzdi, hətta bəzən onu ələ salardılar. Sonra nə oldusa onun adının əvvəlin-dəki «axsaq» sözü götürüldü və ona Kamal deyilməyə başlandı. Və bütün uşaqlar ona Kamal əmi deməyə başladı.

Dünyanın qəribə işləri var. Görən qəribə olan dünyadır mı? Mərdan niyəsə məhz indi verdi bu sualı özünə.

Hə, sonra müəllimlərə nə oldusa hamısı dərsdən çox başla-dı dövlətimizdən, komminist partiyasından və antikoministlər-dən, vətən xainlərindən danışmağa. Tez-tez camaatı kuluba yığıb «Dövlətimizdən və dövlətimizin düşmənlərindən» nitq söyləməyə başladılar.

Bir dəfə Novruz bayramından cəmi üç gün keçmişdi ki, kəndə xəbər yayıldı ki, Ozan dədəni tutublar. Sabahısı kənd camaatını kuluba çağırıldılar. Artur Məlikyan və daha bir necə nəfər partiya adamı başda oturmuşdular. İlk danışan Artur Məlikyan oldu:

— Yoldaşlar, siz bilirsiniz ki, tarixin axarı dəyişib, bunu dəyişən qüvvənin adısa Sovet dövlətidir. Artıq nə quldarlıq, nə fidəl, nədə ki kapitalist qurluşu var bu yerlərdə. Nə bəy var, nə

anan tərəfə. Axı sənin atan azərbaycanlıdır?! Sən hamidan çox istəməliyidin ki, ermənilər azərbaycanlılarla dost olsun! Sənsə... eh, eh... Nə deyim sənə?! Azad, atan sənə bir dəfə də olsun erməniləri pisləyib?!

— Yox. — Azad qeyri-ixtiyari cavabladı.

Etibar müstəntiqlərə xas bir hiylə ilə cümlənin formasını dəyişərək soruşdu:

— Bəs nə üçün anan sənə azərbaycanlıları pisləyir?! Deyir ki, türklər ermənilərin düşmənidir?!

— Bilmirəm. Heç düşünməmişəm bu barədə. — Azad sanki indi ayıldı, həyacanla soruşdu:

— Sən haradan bilirsən ki, anam sizi pisləyir, mən axı..., — o susdu, işin nə yerdə olduğunu anladı, amma gecdi.

Niyazinin gözündə qığılçım oyandı, kin qığılçımı, amma kini-ni boğaraq dedi:

— Hə, niyə susdun, deyəcəkdi ki, axı mən anamın azərbay-canlıları pislədiyi barədə kimsəyə danışmamışam?! Burnundan gəlsin sənə etdiyim yaxşılıqlar Azad! — Niyazi üzünü dostlarına çevirərək; — Uşاقlar gedək?! — dedi.

— Hə, gedəyin! — Aygün dedi, qolunu ovuştura-ovuştura əlavə etdi, — yorulmuşam, gedəyin.

Onlar addımlarını yeyinlədərək Azaddan uzaqlaşdılar, Aza-dsa fikirli halda gedən yoldaşlarının arxasında baxdı. Yoldaşları sol tənə burularaq yox oldular. Onunla dostluq edən Fikrət də heç nə demədən onlarla getdi. Azad yerindəcə donub qalmışdı. Nə düşüncəyini bilmirdi. Arxa küçələrin hansındasa erməni çığrığı eşidildi: — Türkərə ölüm, Qarabağ, Naxçıvan bizimdir. — Bu çığrıqları eşidən Azad düşüncələrə daldı: — Doğrudan da axı mənim yarım azərbaycanlıdır, necə olub ki, mən bu barədə heç düşünməmişəm. Niyə mən heç düşünməmişəm ki, atam bir dəfə də olsun erməniləri pisləməyib və ya «azərbaycanlılar yaxşıdır» deməyib, amma anam mənə hər gün azərbaycanlıları pisləyib?! Anam altdan-altdan məni azərbaycanlılara qarşı nifrətlə tərbiyə edib, mən azərbaycanlılara isinişməmişəm. Azərbaycanlılar isə mənə qarşı heç bir vaxt pis olmayıb. Öz ana nənəm-babamsa

atam azərbaycanlı olduğu üçün məni o biri nəvələrindən az istəyib, bunu mən həmişə hiss etmişəm, halbuki atam, atamın atası-anası o vaxt onlara hər çür köməklik edib, anamgilsə həmişə arxadan onların qarasında danışıb. Ata nənə-babamın məni necə çox istəməsinə baxmayaraq, mən onları heç sevməmişəm. Axı niyə?! Çünkü anam elə deyib... Doğurdandamı mən şərəfsizəm. Dərslərimdə mənə daim kömək edən Niyaziyə belə heç bir zaman xoş niyyətli olmamışam. Erməni qadını olan anam məni belə tərbiyə edib, bəs mənim öz ağlım olmayıb ki, düşünüm?! Mən...

-Yoldaş, sənədlərini təqdim et! – milis leytenantı Azadı səslədi.

Azad diksinərək xəyaldan ayrıldı, dönüb geri baxdı, ilk öncə heç nə anlaya bilmədi, elə dərindən düşüncəyə dalmışdı ki, indi harada olduğunu, daha doğrusu real ani qiymətləndirə bilmirdi; key-key Artura baxdı. Artur səs tonunu daha da artıraraq dedi:

– Səninləyəm, vətandaş sənədlərini!

Azad yalnız indi anladı ki, Mərdangıl gedəndən sonra o buradaca düşüncələrə dalıb, indisə... Azad səni şəkildə gülümsəyərək, əlini döş cibinə salaraq dedi:

– Hə, bu dəqiqə – cibindən tələbə bletini çıxardı və dedi: – üstümdəki yalnız tələbə biletidir.

Artur tələbə biletini alaraq baxdı və dedi:

– Küçədə tək gəzməyə qorxmursan Azad Məmmədov?!

– Niyə ki?!

– Çünkü azərbaycanlıların tək gəzməsi təhlükəlidir ; – Artur qımışdı və tələbə biletini Azada qaytararaq dedi:

– Yaxşı, eyhiyatlı olun ha! – Artur çönüb getdi, küçədə təzəcə yiğişən ermənilərə başıyla Azadı göstərək göz vurdu və piçildədi:

– Türkdür.

Milis işçisinin arxasında baxan Azad onun hərəkətindən sonra dənərək tələsik atlığı addımlarla uzaqlaşmaq istədi, arxadan ona bağışan ermənilərin çığırtsını eşitdi:

– Dayan, türk köpəyi, qaçma dayan.

Azad ayaqlarının sürətini artıraraq qaçmağa başladı, elə o an-

ğulum...

– Ay kişi, qurvanın olum, sən nə edirsən? Dərdin bizi başsız qoymaqdır, yoxsa dərdin hamızı buradan da didərgin etdirməkdir?

– üzünü Mərdana tərəf çevirib, əli ilə onu hədələyərək – Sən də uşaqsan uşaqq qələtinə elə. Sənə nə, kimə nə olub? Dərslərini oxu.

– Oxuyuram da, məndən yaxşı oxuyan var? – Mərdan heç nəyin fərqiñə varmadan şəstlə dedi.

– Sən dərsini oxu, böyüklerin işinə qarışma.

Səməd kişi başını aşağı saldı, daha heç nə demədi, amma bir xeyli sonra nəsə piçildədi. Nəsə piçildədi...

Beləcə Mərdan bir də böyüklerin söhbətlərinə qarışa bilmədi. Daha doğrusu heç böyükler də bu barədə danışmadı. Bircə onu bilirdilər ki, danışanlar «vətən xaini» ola bilər. Bir də bunu bilirdilər ki...

Mərdan bir daha “haylaşan erməni”, “müsəlman” və “Türk” sözlərini eşitmədi və onların mənasını da başa düşmədi. Mərdan kimi bütün Azərbaycan gəncliyi bu sözləri eşitmədi, eşidəndə bunun əsl mahiyətini başa düşmədi. Ta ki...

Dövlət doğurdan da bilirdi nə edir! Xalqsa bu dövlətin, yəni sovetlərin, yəni komministlərin, yəni Səməd kişi demiş bu rusların, hayların, haylaşan ermənilərin, bu xristiyanların millətimizin başına açdığı oyundan xəbəri yoxdu. Bu dövlətin türk-islam dünyasına oynadığı oyunlardan xəbəri yoxdu.

Bu günlərdən geriyə baxan Mərdan niyəsə məhz həmin anda- ca ilişib qalmışdı. Niyəsə məhz indi yadına düşdü ki, babası onda susdu, kimsəyə nəsə demədi, amma nəsə piçildədi, özü-özünə. Axı o piçildəyaraq nə demişdi? Bu sualı çox verdi özü-özünə, amma cavabını tapa bilmirdi. Məcburən bu suala cavab tapmadan üstündən keçməli oldu.

– Bəs sonra, bəs sonra nə oldu? – Mərdan o günləri xatırlamağa çalışdı.

Yadına düşdü ki, kənndən çoxlu adamlar tutuldular, bəziləri elə camaatın önündəcə ittiham olundu, dedilər vətən xainisən, sən yad-xarici, antikomminist qüvvələrə cəsusluq edirsən və bir çoxları sorğu-sual edilmədən elə çamahatın gözü önündəcə güllələn-

OYUN

*Obada yalnız qalan igid basınq olur.
Azərbaycan atalar sözü*

Mərdan hamı kimi tezdən durub hazırlaşmışdı. Babası, dayısı, anası kolxoza, o isə Yeganə ilə birlikdə məktəbə gedəcəkdi.

Süfrədə olan şorla fətiri dürməkləyən Minayə dürməyin birini Yeganəyə, birini də Mərdana verdi. Mərdan dürməkdən bir dişlək qopardıb çeynəyə-çeynəyə üzünü babasına əvirdi:

– Bava.

Səməd kişi səsindəki kədəri gizlətməyə çalışdığını bir az uca səslə:

– Nədi başına dönüm?

– Səfər bava ki, qabaqcıl kolxozçu idi, necə ola bilərki dövlət malını mənimsin? Həsən bava da oğru imiş?? – Mərdan beynində qarmaqarışlıq suallara cavab tapmaq istəyirdi.

– Eh ay bala, sözdür də dedilər. Qoca vaxtında guya qaçmaq istəyib. Onlar mərd adamlar oluflar. Xalxin da malına əyri gözlə baxmazlar. Qəsdəndir!

– Qəsdən? – Mərdan təəcübə babasının dediyi son sözü təkrarladı, – Axı baba milislər xalqın keşiyində durur? Müəllimim deyir bizim xalqımızı, sovet vətəndaşlarını əsgərlərimiz, bir də milislərimiz qoruyur! Axı onlar komministir?

– Bala onlar xristiyandır, biz müsluman. Onlar haylaşan ermənidir, biz türk. Rusu da, erməni də bizim xoş günümüzü istəməz. Onlara nökər lazımdı, malımızı dövlətimizi əlimizdən alıblar, indi də elə pay verirlər acıdan ölməyək. Qalan hamısı bəhanədir.

– Kimik biz? – Mərdan ilk dəfə eşitdikləri sözləri anlamadı. – Biz qardaş xalqlar deyilikmi? Müəllimim axı deyir bizlər dost-qardaş xalqlarıq?

Səməd kişi Mərdanın başını sığalladı:

– Bəzi şeyləri bilmək üçün böyümək lazımdı... Yaxşı no-

daca ağlından keçdi ki, mən axı azərbaycanlılara nifrət edirdim, bəs indi niyə ermənilərdən qaçıram. Bəlkə deyim ki, anam ermənidir. Görən inanarları? Arxadan Azada yetişərək tutan erməni onu düşünmə əziyyətindən qurtardı. Azad son olaraq yalnız bunu düşünə bildi: – «Hə, indi görəcəyik, nə olacaq» – onun ağlından keçən cümlə bitər bitməz, ağızının üstündən dəyən yumruğun təsirindən beyni dumanlandı. Arxadan yetişən ermənilərdən ilki təpiklə Azadın belinə vurdu, Azad sürüşərək yerə yixildi. Ermənilər Azadı dövrələyərək təpikləməyə başladı. Azad zərbələrin təsirindən yaralı ilan kimi qırvılırdı. Təpik vuran ermənilər bağırdı:

– Türkə ölüm... Vurun... Türkə ölüm!

Yerə sərilmis Azad artıq tərpənə bilmirdi, ağızından tökülen qan yeri al rəngə boyamışdı. Azad xırıltılı səslə yalvarmağa başladı:

– Vurmayıñ, mənim anam ermənidir. İnanın mənə, anamın boynundakı xaç haqqı düz deyirəm – ermənicə dedi.

– Vurun uşaqlar, yalan deyir, qorxusundan deyir, inanmayın, vurun, türk itini – deyə ilk öncə Azadı vuran erməni bağırdı.

Azad vurulan zərbələrin şiddetindən zariyirdi, yalvarırdı, amma vuranların ona yazılı gəlmirdi, yalnız bağırırdılar: – Türkə ölüm. – Azadın artıq huşu özündə deyildi, gözünün öünüə anası gəldi. Anası Azadı qucaqlayaraq öpürdü və deyirdi: – Bala, yaddından çıxarma, türklər qan içən olublar. Bizləri təkləyib döyərək öldürüb'lər. Hə, bizə zülüm veriblər, işgəncələrlə oldürüblər. Türklər vəhşidir, bizləri qırıblar, bizim qanımızı axıdılalar, bunları unutmaq olmaz! – Azad arada bir özünə gəldi, zorla gözlerini yarıyan aça bildi, gözlərinin üstü işşərək torbalanmışdı. Qara asfaltın üstündə qan kölməçəsi yaranmışdı, uzaqdan onlara baxan bir milis nəfəri gülürdü, gözləri torlu görən Azad onun sifətini seçə bilmirdi, deyəsən bayaq ondan sənəd istəyən milis leytenatıydı, bəlkə də yox, amma o milisin gözündəki sevinc parıltısını aydınca gördü. Bir dəstə erməni nəyisə təpikləyirdi, çünkü Azadın qulağına tappilti səsləri gəlirdi. Görən nəyi təpikləyirlər deyə Azad düşündü. Onun qulağına birdə ləhləmə səsi gəlirdi. Deyəsən təpik vuran ermənilər yorulmuşdu, təngi nəfəs olmuşdu.

Azad düşündü ki, görən onlar kimi vurur, mənimi? Mən ki, bir şey hiss etmirəm, məni vursalar ağrı hiss edərdim!

Azadın gücü gözünü açıq tutmağa yetmədi, yarı açıq gözləri yumuldu. Amma hələ də qulağına təpik, ləhləmə səsləri və ləhləmə səsinə qarışmış «Türklərə ölüm, öldürün bu türkү» bığırtiları gəlirdi. Azad da qeyri ixtiyarı olaraq illərdi tərbiyə aldığı sözü piçildədi: – Hə öldürün, türklərə ölüm! – Yavaş-yavaş Azadın eşitdikləri səslər ona quyu dibindən gəlməyə başladı. Sonra deyəsən kimsə səs gələn quyunun ağızına böyük daş qoydu. Hə yan zülmətə qərq oldu. Artıq heç bir səs gəlmirdi, ayaq səsləri də gəlmirdi...

Mərdan qapını döyüdü, heç saniyə çəkmədi ki, Nazan qapını açdı. Nazanın gözü dolmuşdu, titrək səslə gələnlərə fikir vermədən dilləndi:

– Şükür ki, gəldin. – Nazan yalnız indi qonaqlarını gördü və yalnız indi anladı ki, bunların hamısını yaxşıca döyüblər. – Aman Allahım, sizi nə hala salıblar?! – Gözü dolmuş Nazanın yaşları bir-bir qoparaq gözündən aşağı süzüldü. Aygünün üz-başındakı zərbə izlərini görəndə artıq heç ağlaya da bilmədi, qəhər əzrayıl kimi başladı onu boğmağa. Aygün Nazanı qucaqladı, belindən tutub ehmalca dartaraq dedi:

– Yaxşı, özünü ələ al, keç içəri, havada soyuqdur.

Mərdan da hər ikisininin biləyindən tutaraq:

– Keçin, yaxşı görək.

Hamı otağa keçdi. Nazan közərən sobada yanaklı olan çaydanı sobanın ortasına qoydu, Mərdan sobaya iki-üç dənə odun atdı. Stul çatmadığından qızlar stillarda əyləşdi, Niyazi, Mərdan, Etibar, Fikrətsə yerə sərilmüş kilimin üstüne döşəkçə ataraq oturdular. Nazan əlini uzadaraq Aygünün gözünün altındakı ləkəyə astaca toxunaraq dedi:

– Əli qurumuşlara bax, incidirmi bacı?!

– Eh ...a bacı, hələ uşaqlar olmasa, Allah bilir nə olacaqdı?! Lap məttəl qalmışam. Biz hara düşmüşük? Bu ermənilər niyə qudurublar? Yaxşı deyirlər, gəmidə oturub, gəmiçiyənən dava edirlər.

Artur Məlikyan Həsən kişiyə:

– Gəl keç otağa, mən hamısını sənə başa salım! – deyə qapını açdı.

İçəri keçdilər, Artur Məlikyan keçib öz yerində oturdu. Həsəndə oturmaq istəyirdi ki, yenidən Artur Məlikyanın üzünə baxdı və anidən:

– Axır ki yadıma saldım. Sən o küçəksən! Səfərə yalvaran hay dölü.

– Sən kimsən? – Artur Məlikyan məsələni başa düşərək qıçımsıdı.

– Səni öldür deyən, Həsən.

– Hə, sən o vaxt saqqallı idin, tanıya bilməmişəm, yoxsa ikinizi birdən həll edərdim. Öz əlimlə döyüb öldürdüm səninkini – güldü, – Vazgen, gəlin tutun bunu da, bu axşam dünəkindən də əla olacaq! – yenidən güldü.

Həsən kişi ona tərəf gələn milis işçilərinə məhəl qoymadan irəli atılıraq Artur Məlikyanı tutarlı iki dənə yumruq və bir sillə vurdu. Başa düşmüştü ki, onun da axırıdır. Artur Məlikyan yumruqlardan bayıldı. Su töküb ayıldır...

O axşam Həsən kişi də qaçmaq istəyəndə vurulaçaqdı.

Artur Məlikyan nə qədər sevinmək istəsə də bir məsələ kefini pozurdu, ona vurulan sillənin yeri düz bir ay üzündən getmədi və vurulan yumruqdan burnu qırılmışdı, onsuz da əyri olan burnu lap domba olmuşdu.

O axşam Səfər kişi yuxarıdan enərək Həsənin biləyindən tutaraq dedi:

– Gəl başına dönüm, sənin işin bu dünyada bitdi. Gəl gedək.

Bu hadisədən sonra bütün kəndin canına qorxu düşdü, kimsə çıqqırını da çıxarmadı. Artur Məlikyan istədiyini tuturdu. Özü gül-lələmədiyi də elə adla tutdururdu ki, mütləq güllə kəsilirdi. Bu Artur Məlikyanı bura ocaq edənin atabaatasına lənət. Amma dərd tək bu Artur Məlikyanının dərdiyidi? Artur məlikyanlar tək buramı ocaq edilmişdi?

zoquldayırdı. Bir müddət sonra gördü ki, yuxarıdan bir nəfər aşağıya enərək onun əlindən tutdu:

- Ay Səfər gedəkmi?
 - Hara?
 - Göyün yedinci qatına?
 - Niyə?
 - Sənin artıq burada bir işin qalmadı?
 - Ayə sən kimsən?
 - Oğuzam tanımadınmı?
 - Oğuz qardaş sənsənmi? Bə səni 37-də aparmamışdılarımı?
 - Hə?
 - Sa nağardılar (*sənə nə qayırdılar – sənə nə etdilər*) o it uşağı?
 - Elə aparılan günün sabahısı güllələdir!
 - Bu o güllələrinmi yeridi? – O, Oğuzun bədənindəki güllə yerlərini göstərdi, deşiklərdən hələ də qan sizirdi.
 - Hə, – Oğuz təsdiqlədi.
 - Bə o vaxttan qanı niyə qurumayıb?
 - Gəl, gedək diyərəm! Gözləyirlər!
- Həsən kişi hövlak təzə binadan içəri girdi. Qarşısına Artur Məlikyan çıxdı:
- Nə olub ay yoldaş, bu nə cür qapı açmaqdır!
 - Səfər hanı? Onu niyə tutublar?!
 - Mən əmr eləmişəm. Dövlət malını mənimşəyib. Özü də kül-lü miqdarda.
 - Yoldaş sədr, sən Səfəri kimləsə səhv salırsan!
 - Get işinlə məşğul ol! Qoy hər kəs öz işi ilə məşğul olsun! – Məlikyan onun üstünə çəmkirdi.

Həsən kişi nəsə demək istəyirdi, amma ağızını açsa da sözünün dalını gətirə bilmədi, yalnız diqqətlə Artur Məlikyanın üzünə baxdı. Elə bu vaxt milis işçilərindən biri Artur Məlikyanaya:

- Yoldaş sədr, Səfərin meyidini nə edək, təhvil verəkmi? Akt hazırlıdı.
- Neçə Səfər ölüb? – Həsən kişi soruşdu: – Nə etmisiniz ona?
- Biz heç nə! Mənə hücum çəkdi, məni vurdum, sonra qaçmaq istədi, güllə ilə vurdum, – milis işçisi dedi.

– Hələ harasıdır, bunun sonrası daha pis olacaq... – Niyazi əl-qolunu oynadaraq dedi.

- Daha o qədər də yox ki, – Fikrət etiraz etdi.
- Bizim milləti belə sadəlövlüyü, yuvxa ürəkli olması bizi məhv edib də – Niyazi əlini əlinə vurdu.
- Niyazi sən indi nə deyirsən, bu olanlar bitməyəcək?! Axırı necə olacaq?! – Etibar bitərəf mövqeydən çıxış edərək soruşdu.
- Bilirsən necədi Etibar, bunlar tarix boyu türklərə, bizlərə qarşı amansız olublar, altdan-altdan quyumuza qazıblar. Hər dəfəsində də bizimkilər keçmişdə olanı unudub, irəli baxmaq lazımdır deyiblər. Ermənilər bura gələndə, onlara qaşınız üstə gözünüz var deyən olmadı, bu da sonu. Amma bu da heç son deyil, əslində mərəkə təzə başlayır.

– Niyazi sən doğurdan dediyinə inanırsan?! – Nazan sualını verərək ayağa durdu, çaynikə quru çay və çaydandan qaynayan sudan töküb, sobanın üstünə qoydu ki, dəmlənsin.

Nazan sualını verər verməz Niyazi ayağa qalxaraq əl-qolunu yelləyərək:

– Necə yəni, inanırsanmı?! Halımıza baxsanız. Başa düşmürsünüz ki, hələ buna da min şükür, yaxşı qurtarmışıq, əslində erməni köpəklərinin məqsədi başqa idi...

– Hə, Niyazi düz deyir, polkovnik Bayazev gəlməsə idi, bizi bundan da betər əzişdirəcəkdilər, sonra da erməni milisləri hay-küyü bizim qaldırıdığımızı boynumuza qoyaraq damlayacaqdı. Bəlkə də illərlə həbs verəcəkdilər bizi. Belə mərdimazarlıq edənlər bundanda artığını edər. Adı üstündə olan mərdimazardılar! Əslində elə danışırıq ki, guya olanlar göz qabağında deyil. Əshi bunlar bütün günü bar-bar bağırır ki, «Türklərə ölüm», «Naxçıvanı, Qarabağı Ermənistana birləşdirək». Daha nə deməlidirlər, bütün niyyətləri göz qabağındadır, bu dediklərini mətbəələr çap edir, qəzetlər uydurma yazılar yazılırlar, demək bunların hamısı, siravisindən-hərbiçisinə, kəmsavadından-ziyalısına bu xəstəliyə tutulub. Qanun keşikçisi erməni milislərinin hərəkətlərindən məlum deyil ki, bunların bizə rəftarı necədir, ya da bu ermənilərin haqq-ədalət anlayışı nə yerdədi?!

Niyazi özünü Aygünün qabağına atmasa idi, bəlkə də Aygün erməni pəzəvənginin vurduğu zərbədən ölcəkdi?! – Mərdan Aygünün ağlamasını görüb tutuldu, tez dedi: – yaxşı da, ağlama Aygün. Mən demək istəyirəm ki, onlarda insanlıq yoxdur. Elələrini bağışlamaq olmaz. Əslində biz bağışlasaq da bunlar dinc duran deyil!

Aygün üzünü Niyaziyə tərəf çevirdi, Niyazinin şişmiş əlinə baxdı, bu əllər onu təpik zərbəsindən qurtarmışdı. Aygün sizləyaraq dedi:

– Mərdan düz deyirsən. Mən də elə ona görə ağlayıram ki, əgər Niyazi əlini vaxtında qabağa ataraq sifətini qoruya bilməsə sifətinə dəyəsi olan o zərbəndən sonra Niyaziyə nə olacaqdı?!

Niyazi tez Aygünə tərəf yeridi, amma birdən dayandı, Aygünün gözlərinə baxaraq dedi:

– Ağlama, əgər ağlamağın mənə görədirse ağlama, bizim borcumuzu ki, sizi qoruyaq, sizə heç barmaq da dəyməməli idi, amma bacara bilmədik. Səni, Azərbaycan qızlarını ermənilərdən qorumaq üçün qolumuz da qurbanı, başımız da. Mənim bir bacala da olsa təsəllim budur ki, səni bari bir güclü zərbədən qorumaşam, o da olmasa ölürdüm; – əsəbindən çənəsi əsdi.

– Niyazi mən sənin qolunun əzilməsini əsla unutmayacam! Ömrü boyu unutmayacam!

– Aygün bunu yox, – o qolunu göstərdi – bu ermənilərin şərəfsizliyini, çörək tapdalamaqlarını unutmaq olmaz. Burada olan hər kəs, qoy bunu ömürü boyu unutmasın, gələcək nəsillərə də danışın! Danışaq ki, qoy gələcək nəsillər də bilsin ki, ermənilər nakişidir, çörəyi dizlərinin üstündə olanlardır! Qoy bilsinlər ki, xalqımıza, türklərə onlar necə nifrət edirlər.

– Niyazi, dediklərin düzdür, bəs onların yaxşılırı yoxdur sən cə?! – Etibar öz hümanistliyini nümayiş etdirməyə çalıdı.

– Etibar sən görmüsən? Mən görməmişəm azərbaycanlıya qahmar çıxan erməni, sən gördün?! Görən varsa, qoy desin ki, mən ermənilərin yaxşısını görmüşəm! – Niyazi kinayə ilə dediyi sözdən sonra hamını süzdü.

Nazan tez sevincək halda dedi:

– Qəribə millətsiz, ölüm ayağında belə, nəsə düşünürsüz, kişilik axtarırsız! Amma olsun soruş?

– Sənin anan həqiqətən də erməni idimi?

– Hə anam erməni idi, amma atam haydır. Biz xristian, siz müsəlmənsiz! Siz erməniləri də qırmızısız...

– Anan deyib sizi qırmağımız? Hə!...

– Anam fağır kənd qızı idi, o nə qanır? Mən kitablardan oxumuşam... Siz hay və ermənilərin qatilisiz! Və bu gün qıcas günüdür... – qəh-qəhə çəkərək güldü... və soruşdu – Səfər, indi bilir-sənmi səni nə edəcəm?

– Mən haradan bilim səni kimi itin işlərini?

Artur Məlikyan kefini pozmadan gülərək dedi:

– Səni öz əllərimlə döyərək öldürəcəm!

– Adını nə qoyacan?

– Dövlət malını yemək. Bu asan işdir! – o stuldan duraraq Səfər kişiyyə tərəf gəldi, əyilib üzünə baxdı və gülərək soruşdu:

– Mənə bir şey maraqlıdır? Düzünü de sən canın, peşmansanmı məni öldürmədiyinə? Hə, peşmansan? – güldü.

Səfər kişi onun gözlərinin içində baxdı, düz 32 il əvvəlki əzimlə... Düz 32 il əvvəl Səfər kişi qartal baxışıyla Artur Məlikyanın gözlərinə baxaraq soruşmuşdu:

– Bir də əlinə silah alıb haqsız qan tökəcəmmi?

Artur Məlikyan Səfər kişinin gözünə baxaraq yox demək istəmişdi, amma canını bir qorxu düşmüşdü, gözünü çəkərək yox demişdi. Düz 32 ilə əvvəl... Səfər kişi bu gün yenidən Artur Məlikyanın gözlərinin içində baxdı, düz 32 il əvvəlki əzimlə, Artur Məlikyan bu baxışdan yenidən qorxdı, gözünü çəkdi düz 32 il əvvəlki kimi. Özünü sindirməməq üçün yenidən soruşdu:

– Peşmansanmı? – səsi ciyildədi. Qorxu hələ də canından tam çıxmamışdı.

Səfər kişi onun üzünü tüpürdü:

– Doğru deyirlərmiş «hayın ölüsü də, dirisi də murdardır».

Artur Məlikyan bağıraraq onu yumruqlamağa, təpikləməyə başladı.

Artıq Səfər kişinin gözləri şişərək yumulmuşdu, bütün bədəni

mədi və Artur Məlikyanın səsinə xəyaldan ayıldı.

– Ara sənnənəm e, gördün kim kimin atasına od vurur? Hamınızı məhv edəcəyik! Bu yerlər hamısı bizim olacaq!

Səfər kişi güldü:

– Boş xulyadır sən deyən! – inistinqi olaraq cavab verdi.

– Hə bilirəm, o vaxt da elə demişdin. Amma görürsənmi 30-32 il keçib, indi sən mənim dustağımsan. İndi İravan bizimdi. Göyçə bizimdi. Verdibasar, Zəngəzur bizimdi. Siz isə qul kimi işlədirik. O da müvəqqətidir. Hamınızı it kimi qıracağıq.

– Yox... Boş xulyadır! – Səfər kişi əsəbi halda etiraz etdi, amma özü də bilmirdi nəyə etiraz edir, nə idi boş xülya olan?

– Əcəb millətsiniz! 1905-ci ildə dava etdik, düzdür onda ududuq. Siz elə o vaxtdan deyirdiniz ki, İravanda ermənilərin dövlət qurması boş xulyadır, nə oldu? Əcəb axmaq millətsiniz! Atalarınız yaxşı deyib «kor-kor, gör-gör». – yenidən qəşş edərək güldü.

– Yaxşı məndən nə istəyirsən? Mən ki, səni öldürmədim! Məni qoca vaxtında niyə bura salmışan, utanmırsanmı?

– Məni buraxanda yadindadımı sənin yanında bir kişi nə demişdi?

Səfər kişinin gözünün qarşısında qeyri ixtiyarı o gün canlandı, yanındakı dostlarından biri, Həsən kişi dedi:

– Ay Səfər öldür bu iti. Haya aman vermək olmaz. Bunlar yaxşılıq qanmir! Sabah elə sənin özünə gülə atacaq bu it! Məni də bax elə o yandıracaq ki, səni kimi rəhmlı bir igid belə bir itin əlində olə! Bu boyda adam öldürürler, sənsə buna rəhmmi etmək istəyirsən?

– Yox ay Həsən, bu ki, bu günü gördü daha əlinə silah almaz! Qoy getsin erməni anasının yanına... – Səfər kişi də belə cavab vermişdi, indisə... Səfər kişi gözünü Artur Məlikyanın gözünə dikərək:

– Hə yadimdadır nə demişdi!

– Görürsənmi yaziq düz deyibmiş – gülməyə başladı.

Səfər kişi başını aşağı saldı, düşündü ki, kaş səni ondaca öldürəydim, ya da kaş imkanım olaydı elə indicə səni boğazlayaydım. Başını qaldırıb Arturun üzünə baxdı:

– Tək bir sualıma cavab ver, amma kişi kimi cavab ver.

– Vartan kişi... – sözü ağızında qaldı, anidən üzündəki, təbəssüm əriyib yox oldu.

– Nə oldu? – deyə Mərdandan başqa hamı eyni anda xorla soruşdu.

Nazan özü-özündən utanmış halda dedi:

– Niyazi düz deyirsən, biz ürəyi yuxa millətik, vallah qinanılaşdı millətik biz! Biz nifrat etməyi bacarmırıq! Bizimki odur ki, hamını dost tək sevək! Deyəcəkdir ki, Vartan kişi yaxşı adamdır, amma...

– Amma nə?! – uşaqlar yenə xorla soruşdu.

– Dünən mən də, Mərdan da gördük ki, o küçədə yalandan axsayaraq ermənilərə plakat paylayır və deyir ki, türklər ölüm, mənim ayağımı qıran türklərin əvəzinə onların başlarını qırın. Amma yalandan axsayırdı. O bizim kəndə tez-tez ustalıq etməyə gəlirdi. Üzümüzə gülüb, arxamızcası... Bu gün, sabah ölcək, amma deyirəm Allah qorxusu yoxdur it sağında, qoca vaxtında da mərdiməzçiliqlə məşğuldur.

– Buna bixin uşaqlar, – deyə Mərdan vərəqlədiyi «Sovetakan Hayastan» jurnalını ortaya atdı.

Hami jurnaldaşlığı şəkili o dəqiqə gördü, şəkilin yanındasa iri həriflərlə yazılmışdır ki, bu beş qardaş olan ermənini türklər 1915-ci ildə öldürüb. Şəkilə baxan Aygün dedi:

– Doğurdan türklər edib bunu?!

– Eh Aygün, gözünlə ermənilərdən bu qədər murdarçılıq görmüsən, yenədəmi bunların mətbuatına inanırsan?! O vaxt fotoaparati kəndçi erməni haradan aldı ki, bu şəkili çəkdi və ya bu hansı arxivdə saxlanılıb bu günə gəlib çatıb?! Olsa erməni mətbuatı bunu gözə soxmaq üçün çoxdan yazardı, amma görürsünüz heç bir kökü olmayan məlumatdır. Sadəcə quramadır. Erməniləri ayağa qaldırmaq üçün, türklər qarşı nifrat oyatmaq üçün qurama. – Mərdan əli ilə jurnalı göstərdikdən sonra, qəzetləri göstərdi: – Hələ bunlara baxın, axı bunlar hamısı nağıldır. Türkə qarşı uydurulmuş nağıllar, amma görürsünüz dövlət göz yumur, bunlar da istədiyini edir – bunları deyən Mərdan polkovnik Bayazevlə ilk səhbətini xatırlayaraq dərindən köks ötürdü:

– Yenə də həmişəki kimi xaricdə yaşayın ermənilər barəsində reportaj hazırlayıblar. Diqqət etmişəm demək olar bütün qəzetlərinin hər sayında xaricdə yaşayın ermənilər barəsində yazılar hazırlayırlar, bəs biz?! – deyə Niyazi sualı kimə verdiyi bəlli olmadan dedi.

Nazan başını qaldırıb əvvəlcə Niyaziyə, sonra ətrafindakı uşaqlara baxdı, Mərdandan başqa hər kəsin üzündə sualdan doğan təəccüb vardi.

– Necə yəni «bəs biz»?! Biz nə etməliyik ki?! Başımızda oturanlar bunu araşdırmalıdır, kordular?! – Aygün sanki onun boynuna atılan günahdan boyun qaçırmış kimi dedi.

– Aygün, mən də zatən elə onu deyirəm ki, bəs başbilənlərimiz hara baxır, nə Bakıdan maraqlanan var, nə buradakı başbilənlərimiz bu məsələnin nə qədər ciddi olduğunu görmürlər. Mən əvvəllər elə bilirdim ki, insanda həsəd-paxilliq hislərinin olması pisdir. Çünkü evdə həmişə belə görmüşəm, belə eşitmışəm. Amma elə deyil, bəzən paxilliq insana yad olduğundan başı çox bələlər çəkir. Bizimdə başımız saflığımızdan çox bələlər çəkəcək – Niyazi dedi.

– Niyə? Anam həmişə deyirdi ki, paxilliq insanın ən pis cəhətidir, insanı məhv edir, – deyə Aygün səhbətə müdaxilə etdi.

– Yox əzizim Aygün, məsələ də elə ondadır ki, böyüklərimiz bizə insanın ən ali duyğularından danışıb, düşünməyib ki, qonşularımız hiyləgərdir. Biz hamını sevmişik, hamiya dost kimi baxmışıq. Xoş niyyət əsl dosta olmalıdır, hiyləgər insana xoş niyyətli olsan, o bundan sui-istifadə edər. – Niyazi ətrafinı seyr etdi, sanki dediklərini necə təsir etdiyini öz gözləri ilə görmək istəyirdi, sonra əlavə etdi: – Biz paxilliq nədir bilməmişik! Hər gələn nəyimizə alıb, xoşniyyətli olduğumuzdan bunu da tezliklə unutmuşuq, gələn qonaqların da özümüz kimi xoşniyyətli olduğuna inanmışıq! Onlarda bundan sui istifadə edib. Axı niyə?! Biz niyə belə ürəyi yumşaq olmuşuq? Bizzən çox şeyləri gizlədirirlər uşaqlar, başa düşürsünüzmü?! Heç uzağa getməyək, bu qəzeti nəzərdən keçirək. Baxın, bu səhifədə nə yazır? – Niyazi qəzeti uşaqlara doğru uzatdı.

– Verdibasar! Qaraqoyunlu kəndi... Arxin qıraqı...

– Sən daşnak ordusunda vuruşan o bığ yeri təzə tərləmiş olan Artursan?

– Hə, hə. Özüdür ki var, – o özündən razı halda başını tərpətdi.

– Mən ki, səni azad etdim, öldürmədim, kimsənin də sənə əl vurmasına qoymadım, yiycək-içəçək verib dedim get ananın yanına. Bir də türkün qabağına çıxma...

– Hə, başqa nə demişdin?!

Səfər kişi artıq qorxmurdur, əmiranə səslə:

– Bir də dedim ki, bil ki, türklə meydanda bacarmaq olmaz, türk meydanda adamın anasını ağlar qoyer!

Artur Məlikyan ucadan güldü:

– Hə elə demişdin, düz deyirsən! Bəs nə oldu? Hə, nə oldu səninləyəm? – qəşş etdərək yenidən güldü. Milis işçisi də gülürdü. Artur özündən razı halda dedi – Hə türk, bu meydan, bu da mən, hayyy.

– Yox, hay yox... – Səfər kişi kinayə ilə güldü.

– Nə, erməni, yox, hayam, Allah etməsin mən erməni olum...

– Artur güldü.

Səfər kişi də güldü:

- Yox, nə hay, nə erməni... – ürəkdən güldü...

- Başa düşmədim – Artur bir anlıq keyidi.

- Bu meydan, bu şşşeytan – Səfər kişi şəstlə dedi – Atalar sözümüzü deyirsən axıra qədər de.

- Biz tanrıyiq... Nə oldu meydan....? – Artur gülürdü. Milis işçisidə gülürdü...

Səfər kişi düşündü, amma nə baş verdiyini, harada səhv etdiklərini özü də tapa bilmədi:

– Axı doğurdan nə oldu? Biz niyə bu hala düşdük? Necə oldu ki, biz hər şeyimizi itirdik?! Necə oldu ki, meydanda atasına od vurduğum hay indi məni əla salaraq gülə bilirdi?! Kim bunları bizə ağa etdi? Niyə heç bu haqda, daha əvvəl düşünməmişəm? Daşnak qulduru indi komminist olub, işə bax! Görən daha neçə daşnak qulduru komministi? Görən daha neçə məni kimisinə belə suallar veriblər, o isə əli qolu bağlı yana-yana qalıb? – bir cavab tapa bil-

bərk bağlanmışdı ki, biləkləri sizildiyordı. Otağın soyuğu canına işləyirdi. Artıq yetmiş haqlamış olan Səfər kişini titrətmə tutmuşdu. Nə qədər vaxt keçdiyini özü də bilmədi, göz qapaqları yumuldu.

Qapı açıldı, bir milis işçisi və Artur Məlikyan içəri girdi. Qapının arasından süzülən işiq Səfər kişinin gözünə düşdü. O ağır-ağır gözünü açdı. Əvvəlcə nə baş verdiyini anlamadı, harada olduğunu kəsdirməyə çalışdı, niyə buz kimi döşəmədə olduğunu aydınlaşdırmaq istədi. Elə bu vaxt Artur Məlikyanın vurduğu təpikdən ilan kimi qıvrıldı. Artur Məlikyan gülərək milis işçisinə dedi:

— Otağın işığını yandır, içəridə bir stul götərin.

Səfər kişi belini divara söykəyərək üzünü Artur Məlikyanaya tutdu və dedi:

— Məndən nə istəyirsən? Mən nə etmişəm?!

Milis işçisi otağın işığını yandırdı və bir stul götirdi. Artur Məlikyan stula əyləşdi və qəribə tərzdə Səfər kişinin üzünə baxdı. Səfər kişi hələ də niyə tutulduğunu anlamadan deyindи:

— Sənin ixtiyarın yoxdur məni tutasan. Mənim heç bir günahım yoxdur.

— Günahın yoxdur? — Artur Məlikyan səsini dartaraq rişxəndlə soruşdu.

— Bəli mənim günahım yoxdur. Məni bu dövlət üçün əlimdən gələni etmişəm. Davada üç oğul qurban vermişəm. Özüm də ki, bu yaşimdə da kolxozda işləyirəm.

— Nə oğulbazlıq, nə kolxozbazlıqdır salmışan?

Səfər kişi çasdı, onun nə demək istədiyini anlamadı. Artur Məlikyan ucadan güldü və dedi:

— Qoca doğurdan məni tanımadın? Diqqətlə bax! Bax — əli ilə özünü göstərdi — Hə... yaddasını təzələ... — gülürdü.

Səfər kişi onun üzünə diqqətlə baxdı, Artur Məlikyanın nə istədiyini anlamadı:

— Vallah tanımadım!

— Eh qocalıq pis şeydir! Mən sənin əsla belə vəziyyətə düşəcəyinə inanmadım, quşu yüz metrlikdən gözündən vururdun, indi bir metrlikdən məni tanımirsan! Tanımadın?

— Yox!

Fikrət qəzetdəki iri qara həriflərlə yazılmış sözləri oxudu:

— «Ermənistandan xaricindəki ermənilər...».

Bir neçə müddət hamı susdu, sükut içinde hər kəs qəzeti alaraq məqaləni oxudu və Niyazi sükutu pozaraq yenidən dedi:

— Görüsünüzmü, xaricdə yaşayan ermənilərdən yazılar, hərada nə qədər erməni olmasından danışırlar, qurduqları cəmiyyətlər vasitəsiylə onlarla əlaqə yaradırlar. Bu dediklərimizi onlar rəsmiləşdirib. Bu yazılar silsilə yazı formasında bütün erməni qəzetlərində özünə yer tapıb, qəzetlərinin demək olar ki, əsas mövzusunu təşkil edir. Bizimkilər nə edir?! Kommunizimdən danışır, quruculuqdan danışır. Belə getsə axırımız hara gedəcək? Bunların şairləri, yazıçıları vahid erməni xalqından, vətənindən və erməni düşməni kimi tanıdlan turklərin vəhşiliklərdən bəhs edən əsərlər yaradırlar, bizimkilər isə ya kommunizimdən yazır, ya da susur! Niyə susurlar?!

— Dediklərin yaxşıdır da, paxilliq məsələsinin bura nə dəxli var? — bu sualı verən Fikrətin təəccübü üzündən oxunurdu.

— Çox dəxli var. Vətənimiz haradır? Bura və Azərbaycan?! — qızlar eyni vaxda cavab verdi.

— Bura deyəndə haranı nəzərdə tutursunuz?! — Niyazi iki əlini yana açaraq hövsələsiz halda soruşdu.

— Bura deyəndə Yerevani deyirik da, köhnə İravanı. Bura bizim kökümüzün yurdu-yuvası olub — Nazan dilləndi.

— Nə olsun ki, bura sənin kökünün, bizim ulularımızın yurdu olub, indiki adı nədir, hə?! — bu sualı verən Niyazi kimsəni gözləmədəndə cavabını özü verdi: — Ermənistan, — cavabı verdikdən sonra yenidən əlavə etdi: — Demək buranın adı indi Ermənistandı. Ermənistan, hə, nə gözəl dünyadır?! Demək burada yaşayan türklər — azərbaycanlılar olub, amma dövlətin adı ermənilərə məxsusdur! Niyə?! — Son sözü Niyazi elə bağırkı ki, otaqda olan hamidik atıldı.

— Əshi bir az yavaş, nə bağırsan, qorxdum, — Fikrət zarafata salaraq səhbəti yumşaltmaq istədi.

— Yox, məndən yox, dediklərimi dərk edib, görmədiyimiz həqiqətlərdən, xalqımıza oynanılan hiylələrdən qorxmaq lazı-

dır. Torpağı gedən bizik, torpağımızda qurulan erməni dövlətidir, yenə də erməni yazıçıları böyük vətənlərindən danışır. Bəs bizimkilər niyə əsl vətənlərindən yazmırlar, danışmırlar?! Gün-gün itiririk hər şeyimizi. Stalin əclafi, erməni fitnəsinə uyaraq bizim xalqı burdan didərgin saldı. Salmadı?! Gördünüz mü?! Yadınızda-dırmı?

– Hə, yadımızdadır, görmüşük, – deyə uşaqlar cavab verdi.

– Mənim nənəmsə o günü mənə hər gün yaşadırdı, hər gün yuxusunda sayıqlayındı, yurdum bağışla deyirdi, qan-tər içində oyanırdı yuxudan, bağırırdı. Sonunda yurd deyə-deyə öldü. Mən onda özüm-özümdən soruşurdum ki, Stalin doğrudan da bizim böyüümüzdürsə niyə mənin nənəmə əzab verdi?! O vaxt deyir-dilər ki almanlar gələndə camaat qaçırımiş ki, qırmasınlar. Dinc vaxtı, yəni davadan sonra Sovet dövləti bizim xalqı, azərbaycanlıları niyə didərgin saldı öz yurdlarından?! Belə dövlət mənim xalqımı sevə bilməz dedim.

Niyazı 1948-1954-cü ildə Ermənistən Respublikasında yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan Respublikasının aran zonasına köçürülməsini nəzərdə tuturdu. Deyilənə görə, hələ köçürürlən azərbaycanlıları Özbəkistana və Qazaxistana köşürülməsi nəzərdə tutulubmuş, Mircəfər Bağırov Moskvaya gedib Stalinə yalvararaq deyib ki, mənim xalqımı yurdlarından edirsiz, heç olmasa qoy Azərbaycana köçürülsün...

– Erməniləri gətirirdilər də yerinə, – Fikrət guya bilinməyən bir şeyi dedi.

– Hə, düz deyirsən, bizi qovub yerimizə İranda, İraqda yaşayan erməniləri gətirdilər, buna narazı olan olduğu kimi, humanist olub, gələn ermənilərə qoyun açanlar da oldu. Büyük, qədim kəndlərimiz köçürüldü, yerlərinə ermənilər gəldi. Beləcə o kəndlərimizdə olan tarixi abidələrimiz kimlərinsə ümidiñə qaldı. Neçə kəndələrimiz boş qaldı, viran qaldı. Əvvəller düşməninə qarşı edənlər deyərmiş ki, görüm evində bayquş ulasın – Niyazinin səbəbdən səsi titrədi – Bizim yüzlərlə kəndimizdə bax, beləcə bayquş uladı. Barı gələn erməni sayı qədər kənd boşaldılaydı da?! Niyə ucdn tutma bizləri qovdular, yurdlarımızda bayquş ulat-

yoxdur, yoxsa – o susdu, yenidən camaatı süzdü və əli ilə kimisə hədələyirmiş kimi yelləyərək dedi: – atasına od vuracam onun.

Milis işçiləri əl çaldı, camaatsa sakitcə bu tamaşanın sonunu gözləyirdi. Məlikyan danışmağa davam etdi:

- İlk tanışlıqdan sonra keçək əsas məsləhəyə. Bu kəndin içindəki bu xarabalıq nədir, heç belə də işmi olar? Mən məsləhətləşmişəm, bu yerdə kolxoz idarəsi, kulub və bizim əsayışımızı qoruyan milislər üçün bir bina tikmək lazımdır. Sabah nə lazımdırsa, taxta-şalban gətirəcəklər. Sabahdan başlayırıq. Hami bir nəfər kimi bu işdə iştirak etməlidir.

Doğurdan da səhəri gün maşınlarla taxta-şalban gətirildi. Xarabalıq, yanıb kül olmuş samanlığın yerində kolxoz idarəsi, kulub və milis şöbəsi üçün bir bina tikilməyə başlandı. Bir ayı tamam olmağa 3 gün qalmış bina tam hazır idi.

Beləcə bir azərbaycanlı memarının çəkdiyi çərtiyəja əsasən, yeni ulusoylular yüzlərlə soydaşının məhv edildiyi yerdə yepyeni bir bina tikdilər. Ermənilər törətdikləri terroru öz əlimizlə tarixdən, yaddaşdan silirdilər. Səbəbli, ya səbəbsiz... O qanlı gündən yalnız Tural bəylə onun qardaşı qansız Rəhimin bağlılığı iki çinar ağacı qalırdı. İki qoca, qozalı çinar yeni binanın önündə, gövdələrinin bir hissəsinin yanmasına baxmayaraq dayanmışdı, yaşıyırdı.

Artur Məlikyanın gəlişindən bu yana bir il keçməmişdi, artıq 13 adam, yəni 13 azərbaycanlı tutulmuşdu. Onlar dövlət malını yeməkdə günahlandırıldılar. Onlara güllələnmə verdilər.

Onlardan ilk tutulan Səfər kişi oldu. Kimsə onun niyə tutulduğunu bilmirdi. Onu gecə ilə tutub milis şobəsinə apardılar. Səhər tezdən Səfər kişinin tutulması xəbəri kəndə yayıldı. Səfər kişi ilə cavanlıqdan dost olan Həsən kişi xəbəri eşidər eşitməz təzə tikilən binaya, camaatin dili ilə desək hökümət binasına – idarəyə getdi.

Səfər kişi arvad-uşağıının gözü qarşısındaca qolları qandalanıb milis şobəsinə aparıldı. Onun milis şobəsinin zirzəmisində olan otağa saldılar.

Səfər kişi hələ də nə olduğunu anlamamışdı. Qandallar elə

getmək elə dövlətin əksinə getmək, hətta əksinqilab deməkdi. Bunuñ badına çoxu getmişdi. O camaati süzdü, kimsənin dinmədiyi görüb yenidən: – Bu o deməkdir ki, dövlətin tələbləri nədir, dövlətimizin inkişafi üçün nə lazımdır... Yəni qısa biliklə zəhmətin birləşdiyi yerdən daim inkişaf doğur. Və bunu unutmayın ki, daha o millət, bu millət davası olmayıacaq, tək bir millət var, o da ki sovet xalqıdır. Atalarımız necə deyib «güt birlikdədir».

Səməd kişi danışığın mənasız olduğunu görüb susdu və başqalarının cürəti çatıb daha başqa nəsə deyə bilmədi, axı onlar siyasetçilər kimi danışmağı bacarmırdı, danışsalar da bu heç nəyi dəyişməzdi. Onlar tək bir şeyi anlayırdılar ki, daha başqa vaxtdır. Atalar demiş «Hər aşığın öz vaxtı».

Beləcə, Yeni Ulusoya Artur Məlikyan kolxoz sədri gəldi. Amma uzun illər bu kənd traktor nədir bilmədi. Yəni qısa dövlət bura bir kolxoz sədri göndərdi, amma bir traktor göndərə bilmədi.

Artur Məlikyanın ilk gördüyü iş, kəndə 3 millis işçisini təyin etdirmək oldu. Və erməni qardaşlığı o dərəcədə səmimi idi ki, azərbaycanlıların əziyyət çəkməməsi üçün bu millis işçilərinin üçü də hay-erməni millətindəndi.

Dan yeri sökülər-sökülməz millis işçiləri qapı-qapı düşüb hamını meydana çağırıldı. Hamı meydana toplaşdı, lakin kimsə məsələdən hali deyildi. Millis işçilərdən nə baş verdiyini soruştular. Onlar da dedi ki, yoldaş Məlikyan çağrırdırıb sizi, gələr özü deyər, nə olub. Beləcə bir saat sonra yoldaş Məlikyan gəldi, camaati süzdü və bir əlini qaldıraraq danışmağa başladı:

– Yoldaşlar mənə diqqətlə qulaq asın! Mən bu dövlətin yolunda 1918-ci ildən bəridir can qoyuram. Bilirsiniz ki, bizim düşmən o vaxt da çox olmuşdur, indi də var. Mən onlarla var qüvvəmlə vuruşmuşam, vuruşacam da. Mən daim dövlətimizin düşmənlərinə amansız olmuşam; – susdu, hamını süzdü, danışmağa davam etdi: – Biz irəliyə böyük sürətlə gedirik, lakin bu yolda bizə mane olanlar da var. Yaxşı bilirsiniz ki, biz dövlətimizin düşmənlərini həbs etsək də, sürgün etsək də, onlardan bizim içimizdə hələ də var. Onlar təkləndiyindən sakit dururlar, lakin altdan-altdan dövlətimizi zəiflətmək istəyirlər. Ümid edirəm ki, sizində belələri

dılar. Çünkü onlar bizim qardaşlarımız deyildi, düşmənlərimizdi. Indi də vətən haqında yalanlar yazırlar, bizimkilərdə qeyrət-şərəf demirəm, bari bir balaca paxıllıq olsayıdı, əsl torpaqları haqda əsərlər yazardılar, daha yoxsa quruculuq haqda yox. Bax, paxıllıq buna lazımdır. Bu halları yazmayanlar, xalqın bu gününü görüb tükünü qımäßigdatmayanlar ki var, hamısı şərəfsizdir, qeyrətsizdir!

– Elə demə, yəqin qorxurlar, hamının uşağı var da?! – Aygün dedi.

– Aygün, onlar elə öz uşaqlarını bələya salır da, özləri başlarındakı tükləri qoruyur, sonra balaları bələya düşür. O vaxt ermənilər gələndə sakit oturduq, torpaqlarımızı gədalara pay-pülüş etdilər, indi görürsən də başımıza nə gətirirlər. Suyun yiğilanı qorxuludur, yiğilir-yiğilir, daşib sel olur, qabağına çıxanı yuyur aparır! Bizimkilər niyə yazmir, xalqı barədə, torpaqları barədə, xaricdə olan azərbaycanlılar barədə?! İran deyilən dövlətin əsl sahiblərinin azərbaycanlılar olmasını niyə demirik?!

– Yəqin xaricdə yaşayanlarımız yoxdur da, – deyə Fikrət gözünü Niyaziyə zillədi. Niyazinin baxışları altında əziləcəyini hiss edərək gözlərini çəkdi.

– Yox Fikrət, bizi torpağımız dörd yerə bölünüb. Torpağımızı xalqı ilə bir yerdə erməniyə, gürcüyə, dağıstanı və farsa veriblər. Bildinmi?! Farsın əlində qalan Azərbaycan həm əhalicə, həm əraziçə bizdən böyükdür, bildin?

– Bəs onlara niyə veriblər eee? – deyə Fikrət təcübbündən cümlənin sonunu uzatdı.

– Mən də elə onu deyirəm də, niyə veiriblər, niyə bizi bölüb-lər, niyə millətimi, vətənimizi parça-parça ediblər.

– Nə olsa da, mən hər şeyin düzəlcəyinə inanıram, olan olub, bu olanlar da gəlib keçəcək, biz ermənilərlə dost olacaq – bunu deyən Fikrətin üzündə xoş təbəssüm yaranmışdı, kim görsəydi, deyərdi ki, bu dedikləri doğurdan da olacaq.

– Eh Fikrət, of yumşaq türəkli xalqım nə olar belə sadəlövh olmayın, inan sonra daha betər olacaq halımız. Tülkünün şirlə dostluğu şir yaralana qədərdir də, bilirsiniz?!

– Yəni deyirsən bizim vəziyyətimiz düzəlməyəcək ay Niyazi?

– Nazan eşitdiklərinə, dərk etdiklərinə inanmaq istəmədiyindən yenidən soruşdu.

– Uşaqlar, onlar bizi XX əsrin əvvəlində qırıblar. Bilirsiz necə vəhşiliklərə qırıblar?! Kənd-kənd yandırıblar bizi. Uşaqları şişə keçirib kabablayıblar.

Son cümləni eşidən Nazanın səsi eşidildi:

– Oy, bəsdi, ürəyim ağızma gəldi.

– Nəysə, sözün qisası, bunlar lap bizlə indən belə düşmən olmasalar da, bizlər xeyir tapa bilmərik, bilməyəcəyik də! – Niyazi əminliklə dedi.

– Niyə ki?! – Mərdandan başqa hamı soruşdu.

– Xalqımızın qanı tutar bizi! Ləkələnmiş, öldürülmüş qadınlarımızın göz yaşı tutar bizi! Kişilərimizin təhqir olunmuş qeyrətləri tutar bizi! Öldürürlən, yandırılan körpələrin ah-nalələri tutar bizi! Cavanları gözünün qabağında qırılan qocaların qarğışı tutar bizi! Millətimizin alınmamış qisası tutar bizi! Nənəm ölüncən elə deyirdi. Nənəm deyirdi ki, bu dövlət xeyir tapmaz. Soyumun qanını axıtdı, xalğımı erməniyə ov etdi, bizsə susduq, nə bu dövlət xeyir tapacaq, nə də ki biz. Nə qədər ki, susmuşuq, millətimizin qisasını almamışq, o günəcən xeyir tapa bilməyəcəyik deyərdi nənəm. Xeyir tapa bilmirik də. Görürsünüz mü?! – Niyazının gözü dolmuşdu, amma niyəsə bu dəfə gözünü silmədi.

– Sən də ki, söz tapdır da, nənəm elə deyirdi. Hər şey düzəlcək. Sən deyənsə mifdir, əfsanədir. Elə şeylərin real həyatla bağlılığı yoxdur. Kommunizim çoxdan isbat edib ki, din, mövhumat uydurmadır. Onun reallıqla bağlılığı yoxdur. Düşməncilik, nifrətsə kimsəyə xeyir götirməz. Biz dostluq içində, sülh halında, qardaş kimi, yaşayacayıq – Fikrət etiraz etdi.

– Görək də Fikrət, necə olacaq sən deyənlər, bu günə kimi olmayıb bu. Bundan sonra necə olacaq?! Qaldı ki, deyirsinə olan qırğınları unudub dost olacyjıq, elə isə sənə bir rəvayət danışım. – Niyazi bir qədər susdu. Sovet tərbiyəsinin Fikrəti necə kor etdiyini və onun timsalında yüz minlərlə azərbaycanının varlığını düşündü, ürəyi göynədi, dərindən köks ötürdü, rəvayəti danışmağa başladı:

– Ay yoldaş...

– Dayan mən hələ sözümü qurtarmamışam, – deyə Səməd kişi bozardı, – Eşitdiyimə, bildiyimə görə bütün erməni kəndlərinə traktor vermisiniz. – Artıq kimsə onlara “hay” demirdi, “erməni” deyirdi, Səməd kişi də ifşa olunmamaq üçün məcburdu haylara erməni desin. – Mən hələ eşitməmişəm ki, bizim kəndlərdən birinə də olsun traktor verəsiniz. Bununla belə planı artıqlaması ilə ödəyən bizim kəndlərdi. Hələ bir də narazısınız. Gəldiyimiz bir il döyüd, planı 50 % artıq ödəmişik, daha nağaraq?

Siyasi şöbənin rəisi zorla gülümsəməyə çalışdı:

– Ay yoldaş, bəs mən nə deyirəm? Deyirəm ki, sizin kolxozun sənəd-sünəd işini görməyə, traktorların alınib gətirilməsi ilə maraqlanacaq bir savadlı adam lazımdır; – sözünü dəyişdi, – Bizdə əsas onun üçün gəlmişik. Dövlət məsləhət görür ki, bu yoldaşı, yəni əls bolşevik olmuş, komminist partiyasının fəal üzvü olan Artur Məlikyanı sizə kolxoz sədiri seçək.

Səməd kişi yenidən bozaraq dedi:

– Bizim özümüzdə də savadlı adam var, olmazmı onlardan birini seçək. Dilimiz də bir olar, dərdimizi də başa salarıq ona...

Siyasi şöbənin rəisi və digərləri tutuldu, onlardan biri:

– Ay yoldaş, bu nə sözdü danışırsan? – Bunu deyən onların içində yeganə azərbaycanlı olan Həmidov idi; – Başa düşmərsənmi ki, bu dövlətdə dil-din ayrimı yoxdur, biz hamımız sovet vətandaşıyıq vəssalam! Elə Artur Məlikyanın da qardaş erməni millətindən olması yaxşı oldu. Bəlkə belə olandan sonra dil, din fərqiin mənasız olduğunu və sovet qardaşlığının nəyə qadir olduğunu başa düşəsiniz.

– Mən din demədim, dil sözü işlətdim, – Səməd onun sözünü bir də kəsdi.

– Fərqi yoxdur; – o arsızcasına güldü – Başa düşməlisiniz ki, bu dövlət kəndlə dövlətidir, kəndlərinin fərqi yoxdur, birdir! Biz kəndlə dövlətiyik, amma zəhmətlə bərabər savad, bilik də lazımdır. Artur Məlikyan komministdir, bilirsınız mı bu nə deməkdir? – o bunu deyəndə yaxşı bilirdi ki, «komminist» sözünün qabağında kimsənin nəsə deməyə cürəti çata bilməz. Çünkü partiyanın əksinə

nəsə soruşmurdu. Axı yaşamaq üçün unutmaq lazımdı!

Yeni ulusoylular var qüvvələri ilə kənd təsərüffatı ilə məşğul olurdu, hamı «Əmək insanı ucaldır» şuarından qüvvə alaraq, keçmişin unudur, bütün inamı-inancı ilə Şura dövlətinin gətirəcəyi sülhə, yaranacaq sovet xalqlarının dostluğuna inanmaq istəyirdilər. Axı onlar yaşamaq isteyirdi, sülh içində, qan tökmədən. Komministlərin şuarları qulağa xoş gəlirdi, xalqın ürəyindən keçənlərlə səsləşirdi.

Səməd kişi son vaxtlar rahat yata bilmirdi, daha doğrusu bura gələndən içində bir firtına baş qaldırmışdı, adını özü də dəqiq bilmirdi. Bəlkə də bu qardaş qanının onu tutması idi, bəlkə də vicdan əzabı idi, bəlkə də əzabdı, bəlkə də millətinin nahaqdan axan qanının alınmayan intiqamı idi, bəlkə də müsəlmanın unudulmuş haqq səsi idi. Bunu o ayırd edə bilmirdi. Tək bildiyivardı, susmali idi... Susurdu. Qovrula-qovrula qalmışdı...

Yaz başı kəndə yenidən siyasi şöbənin rəisi, raykom və bir neçə nəfərsə rayon partiya şöbəsindən gəldi. Onlar kəndi gəzdilər, kənd təsərüffatı ilə maraqlandılar. Sonra bütün kənd çamatını meydana yiğdilar. Siyasi şöbənin rəisi yarı azərbaycanca, yarı hayca danışmağa başladı:

— Ay camaat, bura gəlməkdə iki məqsədimiz var. Biri buradakı vəziyyətlə maraqlanmaqdı. Baxdıq ki, görüləsi çox işlər var. Yəni sizə bir baş bilən lazımdı. Hökumət işindən başı çıxan, partiyadan olan biri lazımdı sizə. Burada işlər ləng gedir.

Səməd kişi nə qədər özünü tutmaq istədiyisə, bacarmadı, onun səsini kəsərək dilləndi:

— Camaat daha nağarmalıdır? Mən şəxsən gəldiyim köhnə Ulusoy adından deyə bilərəm ki, daim qabaqcıl kəndlər sırasında birincilərdən olmuşuq. Fronta hamidan çox buğda göndərirdik. Kolxozu tam nizama salmışdıq ki, bizi oradan çıxardılar. Eşitdiyimə görə indi ora gələn ermənilər heç öz boğazlarının çörəyini çıxara bilmir; — Siyasi şöbənin rəisinə baxaraq dedi: — Qaldı ki, bura iki ildir gəlmüşik. Bizə dövlətdən bir çop də verməmisiniz. Nə görürsünzsə hamısını öz əllərimizlə düzəltmişik.

Siyasi şöbənin rəisi onun sözünü kəsmək üçün:

— Bu rəvayəti mənə nənəm danışırı. Diqqətlə qulaq asın. Bir kasib kişi varmış. Bir gün odun qıraraq meşədən evə gəlirmiş. Yol yararsız olan su quyusunun yanından keçirmiş. Kişi buradan keçəndə qarşısına ilan çıxır. Kişi qorxaraq geri çekilir. İlan dil açıb deyir: «mənə süd gətir». Kişi gələn dəfə meşəyə gedəndə özü ilə bir qabda süd gətirir. Südü quyunun yanına qoyub getmək istəyəndə baxır ki, ilan quyudan çıxıb südü içdi və ağızından qaba bir qızıl pul atdır, sonra dönüb girdi quyuya. Kişi qızıl pulu götürüb daha meşəyə getmədən üzünü tutur bazara. Sözün qisası bu hadisə hər gün təkrarlanır, ta o günə kimi ki, kişi xəstələnir. Kişi xəstələnir, görür ki, ilana süd apara bilməyəcək, olan hadisəni oğluna danışır və bir qap süd verib deyir ki, apar ver ilana. Gözlə, ilan südü içəndən sonra qaba bir qızıl pul atacaq, pulu götürüb gələrsən. Kişinin oğlu südü atası deyən kimi yolun qıraqındakı çökmüş quyunun yanına gətirir, qabdakı südü yerə qoyur və çəkilib gözləyir. İlan gəlib südü içir və həmisi kimi ağızından qaba bir qızıl pul atr. Oğlan düşünür ki, demək bu qızılın mənbəyi bu quyudur, elədirsə daha niyə hər gün bu ilana süd veririk ki, ilanı öldürərəm, quyudan da bütün qızılı çıxarıb apararam. Elə bu düşüncəylə də yerdən bir daş götürüb getməkdə olan ilana atır, ilan daşı görür və kənara atılır, amma daş quyruğunu kəsib atır qıraqa. İlan da oğlunu çalır. Oğlan yerindəcə ölüür. Kişi oğlunun gəlməməsindən məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır, sağalandı gəlir quyunun yanına. Baxır oğlunun meyidi iyələnib və yerdə bir ilan quyruğu da var. Kişi oğlunu oradaca basdırır, qabda süd quyub ilanı səsləyir. Ilan çıxır, kişi baxır ki, ilanın quyruğu yoxdur. Kişi nə baş verdiyini soruşur, ilan olanı danışır. Sonra kişi ilan deyir: — Daha olan olub, keçən keçib, hər şeyi unudaq, əvvəlki kimi, mən sənə süd gətirim, sən də hər dəfəsində bir qızıl pul ver. Ilan — Bu mümkün deyil — deyir. Kişi soruşur ki, niyə? Ilan bir qırılmış quyruğuna baxır, bir oğlanın qəbrinə baxır və deyir: — Məndə quyruq yarası, səndə də oğul acısı olduqca bizdən daha dost olmaz! — Niyazi dərindən köks ötürüb susdu. Kimsə danışmırıldı. Mərdan acı-acı gülərək dedi:

– Əşİ burada biz hansıyq, nə olubsa bizə olub, biz ermənilərə nə edə bilmışik ki?! Gözü yaşılı da bizik, qanı axan da, susan da?!

– Hə, susan da bizik! – Etibar piçildadı.

– Bəs sonra nə olacaq? – Aygünün düşündüklərindən bədəni ürpəndi.

Mərdanla Niyazi bir ağızdan dedi:

– Başımıza dahi bir rəhbər keçməyincə bizi bələdan bəlaya salacaqlar! – Niyazi davamında belə dedi, – Sahibsiz eşşəyi hamı minir! – əsəbi halda qımişdı; – lətifəsi bizdən uzaq!!!

ÖLƏNLƏ ÖLÜNMÜR

*Ölü yeyə-yeyə diriyə dadanır.
Azərbaycan atalar sözü*

Soylu kəndinə İravanın bir çox yerindən ailə gəlmışdı. Səməd kişi gələnlərin hamısını özü qarşılıyırı və deyirdi:

– Ulusoya xoş gəlmisiniz.

Artıq bu kəndin yeni adı Ulusoydu. Bura gələn ailələrsə yeni Ulusoylulardı. Hamı artıq yerbəyer olmuşdu. Hamı var qüvvəsi ilə kəndi abadlaşdırmaqla məşğuldular.

Yeni ulusoylular niyəsə keçmişdən danışmağa meyl etmirdilər, niyəsə keçmişdən qaçırdılar. Yeni ulusoylular daha çox gələcəkdən danışırdılar.

Artıq arıcılıq təsərrüfatı yaradılmışdı. İndiyəcən onların heç birinin həyatında arıcılıq belə önəmli olmamışdı. Amma indi onların hamısının əsas vəzifəsi arıcılıq təsərrüfatını inkişaf etdirməkdi. Yeni həyatın yeni amalı.

Amma yeni ulusoylular bununla kifayətlənə bilmədilər, bu dağın qoynunda kəndin dolanması üçün əkin sahəsi də yaratdılar. Müharibədən sonra kənd təsərrüfatının inkişafı və müharibənin öldürdüyü yeyinti sənayesinin üçün sovetlər hər yeri traktorlarla və kombayınlarla təmin etməyə başladılar. Amma yeni Ulusoy yaddan çıxmışdı, İrəvandakı bütün azərbaycanlı kəndləri kimi. Türkler-müsəlmanlar indiyəcən əkin-biçini traktorlarla etmişdi? Onlarda qollarını çırmayıb meşədən ağac kəsdilər, kotan düzəldtilər, öküzə qoşub əkin-biçinlərini etdilər.

Onlar məscidi də bərpa etməyi unutmadılar.

Artıq yeni Ulusoy bir kəndə oxşayırıdı. Bircə yerə kimsənin cürəti catüb əl vura bilmirdi. Burada, ermənilər tərəfindən içində yüzlərlə türk yandırılmış samanlığın xarabalığı idi, ora eləcə də dururdu. Qəribə burası idi ki, kimsə kimsədən bura haqqında nəsə soruşmurdu. Sual işarəsi yalnız uşaqların gözlərində oxunurdu, amma onlara nə deyilmişdisə onların da cürəti catüb kimsədən

körpələrimizi, hətta özümüzü qəflət yuxusuna veririk! Ərmənlərin necə haylaşdığını öz gözümlə görmüşəm! İndi növbə müsəlman türklərdədir! Sabah bu haylar və havadarları bundan da betərini edəcək. Bizim ən böyük səhvimiz keçmişimizdən dərs almamağımızdır. Keçmişimizi, düşmənlərimizi unutmağımızdır! Mən necə susum, qızım ürəyimə dağ basırlar elə bil...

— Başa düşürəm ata, — Minayə atasına baxdı: — Keçmiş bilənlər elə bunun üstündə tutmadılar mı?! Yaşamaq üçün bütün bu olanları unudub irəli baxmaq lazımdır. Danışanları tutdular, onlar nə etdişə özünə etdi, kimsəyə yox. Neçəsini gözünün qabağındaca ailələikçə sürgün etdilər. Piröyündən tək sən qaldın, bilsələr heç sən də qalmazdın. Sənə gizli pir dedilər, çünki gizli qalmaşan. Odur ki, ata sus! Səni, bığ yeri tərləməmiş qardaşım Yusufu sürsələr keçmişimizdən nə qalacaq? Hamımıza vətən xəni adını versinlər? Yaşamaq isə lazımdır. Yaşamaq üçün keçmiş unutmaq lazımdır.

Səməd nəsə demək istədi, gözü qarğı atını capan Mərdana sataşdı, düşündü:

— Mən gizlin pirəm, susmaqla mükəlləfəm, gizli qalmaqla mükəlləfəm. — niyəsə bu sözləri dəfələrlə piçildədi.

— Unudanların əvəzinə keçmiş sən yaşayacaq Səməd... çünki — səssiz səs susdu.

-Çünkü mən gizli pirəm, — Səməd ətrafi seyr edərək dedi, gözləri dolmuşdu...

İGİD ÖLƏR, ADI QALAR

*Bir mix bir nalt, bir nal bir atı,
bir at bir əri, bir ər bir eli qurtarır.*

Azərbaycan atalar sözü

Mərdanı üzütmə tutdu,ayağa durub tut ağaçının kölgəsindən günə çıxdı. Gəlininin inləməsi beynində Məks-səda verdi: — Ilahi bu inləmə necə də eynidir. Allahım özün bizi qoru! — deyə düşündü. Özü-özünə belə bir sual verdi: — Görən dünyada neçə adsız-sansız, unudulmuş qəhraman var? Neçə qəhraman var ki, heykəyəsi su üstünə yazılımış misalı xatırlanır! — ötən günlərini yada salaraq düşündü; —Mən qısa həyatımda elə oğullar görmüşəm ki, hər biri bir Koroğlu idi. Amma onları məndən başqa kimsə tanımır, kimsə onların yasını saxlamır. Yaslarını qoy qırğı, onların heç qəbirləri belə yoxdur. Bəs niyə atalarımız deyib ki, igid olər adı qalar? Günah atalarımızdadır mı? Yoxsa günah o igidlərin adını unudan bizlərdədirmi...? Deyəsən onların qəbiri mənim qəlbimdir, adlarisa mənim hafızəmdə qalır və mənimlə onlar da oləcək. — Mərdan bu düşün-cəylə yenidən keçmişə qarışdı.

Son olanlardan iki həftəyə yaxın müddət keçmişdi. Hər keçən gün ermənilər daha da quduzlaşırıldı, hər gün daha ucadan «Türklərə ölüm» deyə bağırıldılar. Erməni mətbuatında erməni soyqrımımdan, guya bu soyqrımı törədən türklərdən, xaricdə yaşayan ermənilər barədə reportajlardan və Qarabağın, Naxçıvanın Ermənistana birləşdirilməsindən, azərbaycanlıların buradan qovulamsından açıq-gizli danişan məqalələrdən ermənilər daha da ruhlanırdı. Azərbaycan tərəfi həmişəki kimi guya özünü səbəli aparırdı, erməni yalanlarına etiraz edənlərin ağızından vururdu, ayağa qalxanları susdururdu, qıscası ermənilər üçün meydan boş qalmışdı. Mərdanla Nazanın ümid dolu sabahları qorxunc yuxuya bənzəyirdi. Qorxulu yuxular görən insan necə yatmaq istəməzsə, Mərdanla Nazan da beləcə gələcək haqda düşünmək

istəmirdi. Çünkü, nə təklikdə, nə birlikdə, nə də uşaqlarla birlikdə düşünüb bir yol tapa bilməmişdilər. Xalq aldadılırdı, üsyənmə etsinlər, necə? Kim idi onları eşidən? On yaxşı halda, indiyəcən qazandıqları müəffəqiyyətləri dərslərdən aldıqları yaxşı qiymətlər olmuşdu? Başbilənlərsə susurdu. Bakıdakı və Ermənistandağı Azərbaycan qəzetlərinə neçə-neçə anonim məktublar yazdılar, gördüklərini, başlarına gələnləri yazdılar, amma qəzetlərdəki yazıldarda dəyişiklik yoxdu. Ermənistən tərəfdə hücum, Azərbaycan tərəfindən həmişəki kimi sükut vardi...

Bu dünyada türklər necə yalnızlığa məhküm edilərək parçalanmışdisə, SSRİ-də azərbaycanlılar necə təkənmişdisə, Ermənistanda da azərbaycanlılar bütünlükə unudulmuşdu, hər kəs tərəfindən. Azərbaycanın adı burada necə unudularaq Ermənistən olmuşdusa, azərbaycanlılar da burada yenə eləcə unudularaq erməni-rus mərhəmətinə qalmışdı. Onların Azərbaycana göstərdiyi mərhəmət nəticəsində vətənimiz parçalanmışdı, ermənilər Qərbi Azərbaycana şah edilmişdi. İndi xalqıma həmin mərhəmət sahibləri olmayanlar mərhəmət göstərməliydi.

Qapı döyüldü. Mərdan boş divara baxma əzabından qurtularaq ayağa qalıxdı, qapını açdı:

– Etibar sənə nə olub?!

Hıçkıraq Etibarı boğmuşdu, nəfəs belə ala bilmirdi. Mərdanın xatırladığı qədəriylə bu Etibarın gördüyü ilk ağlaması idi. Etibar ayaqlarını sürüyərək içəri keçdi, Nazan ona bir stəkan su uzatdı. Etibar əsən əliylə stəkanı zorla olsa da ağızına apardı, bir-iki qurtum su içdi və qırıq-qırıq dedi:

– Niyazını öldürüb'lər!

– Necə yəni öldürüb'lər?! Yox, elə şey olmaz?! ... Danış – Mərdan ayaqlarındaki gücün itdiyini hiss edərək stula çökdü.

– Axşam gəlib evdən aparıblar? Qonşusu Cəfər pəncərədən görüb.

– Kim aparıb?

– Bilmirəm. Uşaqlar dedi ki, gələnlərdən ikisi milis formasındaymış, basıb maşına aparıblar. Bağırib deyirmiş «xain mən yox sizsiniz».

yanıb qaxac olmuşdu, böyüklü-kiçik 247 insan meyidi vardi, özü saymışdı. Gözü samanlıqdan bir xeyli aralıda olan cüt çinara sataşdı. Ağır-agır ağacların yanına gəldi, diqqətlə ağacın qabığı yanmış gövdəsinə baxdı. Bu ağacın birinə Tural bəyi, birinə də qansız Rəhimli bağlayıb yandırmışdır. Gözünü çevirib yandırılmış məscidə baxdı, yox, o düz deyir, susmaq- belə vəhşəti unutmaq olmazdı. Gərək bütün olanları gənc nəsilə danışa. Axı, bu bəla tək Soylunun başına gəlməmişdi, yüzlərlə belə kənd məhv edilmişdi. Neçəsini öz gözü ilə görmüşdü. Taleyin onu bu kəndə gətirib çıxarması da səbəbsiz deyildi. Tanrı bu yolla ona haqqı unutmamağı işarə edirdi, şübhəsiz...

Minayənin arxadan səsi eşidildi:

– Ata burada nə edirsən? – o atasına yaxınlaşış onun ağladığını görəndə: – Ata nə olub?

– Bala bura bilirsənmi haradır?

– Soylu kəndi döymü?

– Hə qızım, oradır. Bilirsənmi buranın sahibləri hanı?

– Mən uşaq idim, ala toran yadımıma gəlir, deyirdilər ermənilər buranı yandırıb, dəqiq yadımda döy. Nə oluf bəyəm?

– Qızım bu kənddən bircə nəfər də sağ qalmamışdı, hamısını ermənilər öldürüb, yandırmışdı, budur bax, gözünün qabağındaır. Görürsənmi illər belə buradakı iyi-qoxunu apara bilməyib!

– Minayəyə baxdı, – Mənimlə gələn, Artaş, Məryəm və Gülər yadındadırı?!

Minayənin üzünə bir həyacan yuva qurdı:

– Ata niyə o günlərə qayıdırısan axı...? Mən o yükü daşıya bilmirəm, nə qədər az bilirəmsə o qədər yaxşıdır!

– Qızım mən bunların hamısını, yanıb qaxac olmuş cəsədlərini, doğranmış insanları, qarnı yarılmış hamilə qadınları öz gözümlə görmüşəm. Belə neçə-neçə kəndi öz gözümlə görmüşəm. Hərlənib-farlanıb illər sonra bura gəlməyimizdə bir təsadüf döy. Tanrı özü belə istəyib... – qurumuş dodaqlarını gəmirdi; – Bilmirəm izah edə bildimmi?! Susmaq yorur məni...

– Ata, sözünün canın de – o həyacanla dilləndi.

– Bu olanları gərək biz xalqımıza danışaq. Biz öz əlimizlə

Səssiz səs güldü:

– Nə deyəcəm ki?
– Deyəcən ki, pirdədə Haqverdinin gecə yarısı gələrək qədim Quranı, Alban İncilini və Pirlük kitabını verdiyini xatırlayıram-mı?! – Bağırdı – Yadımdan çıxır ki... 3 kittabında göz bəbəyim kimi qoruyuram, amma nə olsun ki?!

– Nə olsun?! – səssiz səs kinayə ilə soruşdu.

– Biz türklər, Tanrıni da, pirlərini də, xaçını da, Quranını da unutmuşuq! Ök sözünü, Tanrı sözünü işlətdiyimizə görə ulusoydan neçə türk tayfası üz döndərdi?! Bəs sən bunu xatırlayırsanmı?!

Səssiz səs məzəmmətedici tonla dedi:

– Sənlə ona görə danışıram ki, sən pir öyündənsən və Ökü, Tanrıni və Allahı dərk edirsən, bəs sən bunu anlayırsanmı?!
– Mənim gücüm bunu yalnız qəlbimdə hifz etməyə yetir!

Başqa heç nə alınmir...

– Nə alınmir? – səssiz səs soruşdu.

– Dövlətlə dövlətçilik etmək olmur? Mən istəyirəm nəvələrim xoşbəxt yaşasın!

Səssiz səs ucadan güldü:

– Soylular da, elə məhv edilən bütün türklər də, müsəlmanlar da yaşamaq istəyirdi, bəlkə elə deyil?

– Elədir! Amma nə edim?

– Elə isə get yaşa! Amma düz yaşa! Xalq yalnız bir yolda məhv olmur, qalan bütün yollarsa məhv olur... – səssiz səs dedi.

– Sus, amma niyə susduğunu bil...

– Niyə susduğumu bilirsənsə, bayraqdan niyə məni incidirsən? -Səməd incik halda soruşdu.

– Nələri bilirsən, amma niyə susmalı olduğunu biləsən deyə, aldanmayasan, ... – səssiz səs əlavə etdi, – Sən gizli pirsən...

Səməd kişi gördü ki, artıq səssiz səs onunla danışmır, gözlərini açdı, qərara gəldi ki, özü ilə üzləssin. Yanıb, çökmüş evlərə baxdıqca, gözünün önünə yanıb qaxac olmuş soydaşları gəldi. Ağlaya-ağlaya onları neçə dəfn etdiyi yadına düşdü. Gəlib, yanıb kül olmuş samanlığın önündə dayandı. Burada düz 247 nəfər

– Maşının nömrəsi?

– Maşının nömrəsi olmayıb, qara volqa imiş. Indi də yolda meyidini tapiqlər. Guya maşın vurub. Kim vurub, bilinmir.

– Cəfərdən başqa kim görüb olanları. Kim görəsə də deməz. Orada iki azərbaycanlı kirəkeş var də, biri Əli, biri də Cəfər. O tərəf hamısı ermənidir, kim deyər, özü də belə vaxtda.

– Gedək milis bölmələrinə görək hansı bölməymış aparan? – Mərdanaya qalixdi.

– Uşaqlarla getmişdik, bir-bir bölmələri gəzdik, deyirlər sizə düzgün məlumat verməyiblər. – Etibar susdu.

– Niyə susdun? Sonra? – Mərdanın hövsələsi daraldı.

– Sonra da getdik görək Cəfərin gördüyü necə adamları, deyir qaranlıqdı görmədim, bir də ki, mən milisdə şahidlik edən deyiləm. “Öldürmək istəyirsiz məni” – dedi və son olaraq da dedi ki, bir də bura gəlməyin.

– Qorxur! Itoğlu qorxur! – Mərdan qeyzlə dedi.

– Hə, əsirdi.

– Niyazını kim sata bilər? – Mərdan Etibarın üzünə baxdı. Etibara başını yelləyərək susdu, sonara piçildədi:

– Bilmirəm.

– Aygün bilir?! – Nazan soruşdu – Niyazının ölümünü... – sözünün dalını gətirə bilməyərək ağladı.

– Yox! Kim desin? Mən deyə bilmərəm. Özünüz deyin – Etibar əlini yelləyərək etiraz etdi.

– Meyidi haradadır, morqda?

– Hə aparıblar. Guya maşın vurub, amma üzü-başı parça-parça idi. Görünür şöbədə yaxşıca döyüblər. Adı da oldu ki, guya gecə maşın vurub. Morqa qoymurlar, getmişdik. Deyirlər bir başa tabutda evlərinə göndərəcəklər.

– İzi itirmək istəyirlər... – Mərdan heysiz halda piçildədi.

– Yəqin ki, başqa nə edəsidirlər – Etibar onun sözünü təsdiqlədi.

– Yaxşı gedək Aygünə deyək. Həm də gətirək burada qalsın. Sonra gedək bilet alaq, hərə öz evinə, burada dayanmaq olmaz – Mərdan dalğın halda dedi.

– Niyə axı, qaçaq, qorxaqlar kimi qaçaq?! – Etibar qışqirdı.

– Mənasızdır, burada qalıb nə edirik ki?! Ara yerdə Niyazini itirdik. Yüzdən çox anonim məktub yazdıq, nə mənəsi oldu?! Özümüz öz başımızı yeyirik. Nəysə bunu sonra danışarıq. Gedək Aygünü gətirək – Mərdanın üzündə əsəb, kədər, qəzəb qarışılıb bir mimika vardi.

Nazan töyüyüə-töyüyüə dedi:

– Yox Mərdan, mən özümü pis hiss edirəm?! Sən qal. Etibar səndə tez get, gəl. Eləcə Aygünü götürüb gəl bura, hələ heç nə demə. Sən canın qarşına çıxan olsa ermənicə danış, dikbaşlıq lazımlı deyil, görək başımıza nə gəlir. Soruşsalar «Ermənisənmi?» denən ki, hə. – Etibarın getdiyini görüb dedi: – Yox, söz ver sonra.

– Yaxşı söz verirəm, sən deyən kimi edəcəm, Aygünü gətirib gələcəm. – Etibar Nazanın tərs-tərs baxdığını görüb tez dedi: – Yaxşı-yaxşı, Allah haqqı sən deyən kimi edəcəm bacı. Hə, razi qaldın? Amma Niyazinin ölməsini mənim yanında deməyəcəksiniz... – Etibar uşaq kimi ağladı.

– Hələ bir get gəl – Nazan ofulدادı.

– Toxda... – Mərdan Etibarı qucaqladı və sonra dedi – Get, amma ehtiyatlı ol. Şübhə çəkmə – deyə Mərdan Etibarı yola salıb qapını örtdü. – Dönüb Nazana dedi: – Nə olub? Rəngin saralıb, haran ağrıyr?!

– Yəqin sancıdan Mərdan, körpə dinc durmur. Sancım artır, qorxuram...

– Hələ tez deyil?

– Hə, bir ay var, nə bilim e. Can qalıb bizdə, axrındı aylar aydır ki, ildir vallah. Bu hesabınan gec qalıb.

Mərdan Nazana bir stəkan su verdi, üzünü də yaşı dəsmalla sildi və soruşdu:

– Nə edək?!

– Nə edəsiyik? Gözləyək gəlsinlər. İndi bir az sakitləşdi. Narahat olma, heç nə olmaz, otur – Nazan Niyazinin ölməsini düşünərək sızladı: – Niyazı getdi, hə? Vah-vah, bacın ölsün!

Hər iksi oturdu, heç biri danışmırıldı. Etibarın Aygünü gətirməsini gözləyirdilər. Mərdan kədərində boğulan qəzəbindən köm-

– Necə yəni nə olsun? – səssiz səs onun bağırmasına məhəl qoymadan təmkinlə soruşdu.

– Lənət, hər şeyə lənət! Başa düşmürsənmi, mən sadə bir kəndlilikəm, sadə bir türkəm, sadə bir müsəlmanam, mən səngərdə döyüşü yaxşı bacarırdım, amma nə olsun? Mən var qüvvəmlə vuruşdum, amma biz daşnak dövləti ilə vuruşurduq, urusla, firənglə, ingilislə vuruşurduq. Başa düşsənmi? Bizim hər kənd ayrı bir səngərdi. Bizə vahid ordu lazımdı. Bunu mən edə bilmədim. Bunu dövlətmiz etməli idi. Amma onlar elə hayın himayədarı olan ingilisdən, firəngdən, Amerikadan mədət umaraq hər şeyə gecikdilər. Bax beləcə bu Soylu kəndi kimi bir-bir yox olduq! Bolşeviklər, Sovet Rusyası bizi tamam aldatdı. Güya kəndli, zəhmətkeş dövləti qururdular. Torpaqlarımızı haya verdilər, başımızda oturan öz bolşeviklərimiz susdu, danışanlar vətən xaini adıyla bir-bir yox edildi. Lənət sənə. Məndən nə istəyirsən axı? Mən nə edə billərəm?

– Səməd özünlə üzləş. Bu kəndə yaxşı-yaxşı bax, olanların əsas şahidi kimi bunları öz soyuna danış, anlat. Qoy məhv olmuş soyun unudulmasın. Qoy xalqına, türklərə, müsəlmanlara edilən bu haqsızlıq unudulmasın. Qoy haya qurban edilən ərəmənlər unudulmasın! Qoy qardaş dediyin Artaş unudulmasın! Qoy soyun qəflət yuxusundan ayılsın. Haqqın unudulması haqqə xoş gəlməz. Soyunuzun qanı yerdə qalsa, onların ahı tutar sizi. Bu sözləri sənə bir daha deməyəcəm.

– Bəs kimsəyə deməsəm?

– Özün bil! Yaşa, gör!

– Axı deməyim nəyi dəyişəcək?

– Səməd ən böyük dərd düşməni tanımadı! – səssiz səs dedi: – Sənsən bütün olanların tək şahidisən!

– Hə, bütün olanların tək şahidi, bütün olanların – Səməd kişi zarıdı: – amma sus artıq, vallah dözə bilmirəm...

– Mən susa bilərəm, amma Piröydən qalan yeganə adam sənsən... – səssiz səs kinayə ilə gülümşündü.

– Bilirəm mən hansı öydənəm, – bağırdı: – İndi deyəcəklərini də bilirəm.

– Yəqin qocalıram. Axı nə mənası keçmiş xatırlamağın? – beynindən gələn səsə etiraz etmək istədi.

– Necə, «nə mənası»? Bura sənə nə ifadə edir? – səssiz səs onun beynində əks-səda verdi.

Səməd kişinin yumulu göz qapaqlarının arasından yaşı süzüldü, amma yenə də susdu. Səssiz səs inadla soruşdu:

– Susma, cavab ver, bura sənə nə ifadə edir?

– Bilmirəm, məndən əl çək, – Səməd kişi söhbətdən boyun qaçırmış istəyirdi.

– Qulaq as, – səssiz səsin bunu deməyi ilə, samanlıqda yanmış insanların fəryadı Səməd kişinin beynində əks səda verməyə başladı. Səsiz səs bağırdı: – Gör – onun yumulu gözləri yanmış insanları görməyə başladı. Qulağı, burnu kəsilən soylular yandırılırlaraq can verirdi – Bax yanmış soyuna, duy fəryad edən soyunu...

Səməd kişi bağırdı:

– Axı, sən məndən nə istəyirsən? – yalvarıcı tonda dedi: – Bəsdir...

– Mən səndən nə istəyirəm? – səssiz səs ucadan güldü – mən səndən heç nə istəmirəm. Sən nə istəyirsən?

– Kimdən?

– Özündən.

– Mən axı bilirsən var qüvvəmlə vuruşdum, çabaladım. Mən daha nə edə bilərəm ki? Xalqımızı satdılar, danişanları bir-bir yox etdilər. Mən elə bilirdim ki, igidlik vuruşmaqdadır, amma düşmən meydanda vuruşmur, düşmən hiyləbazdır, bizi oyun oynayaraq yox etdilər. Mən nə edə bilərəm ki?

– Yox, sən mənim sualıma cavab vermədin. Sən özündən nə istəyirsən, özün nə istəyirsən?

Səməd kişi tutuldu, bir anlıq bütün üzü dondu, lakin birdən bütün bədəni əsərək bağırdı:

– Lənətə gələsən səni! Mən də məzəlum hala salındığımız üçün yanıram. Xalqımın axıdılan qanının öcünü* *intiqamını* almaq istəyirəm. Günahsız körpələrin cəsədlərini bu kənddə mən öz əllərimlə basırmamışam, torpağa verməmişəmmi? Eləcə də onların intiqamını almaq istəyirəm. Nə olsun ki?

köy olmuşdu, üz əzalaları səyriyirdi. Nazan səssizcə ağlayırdı... Necə ki, Azərbaycan, TÜRKüstan, İslam sükutla məhv edilirdi, bax Nazan da eləcə səssiz, yəni sükutla ağlayırdı... Divardakı saat-sanki qəsddən hər saniyəni bir saatdan bir çevirirdi. Taq... Bir saat sonra bir saniyə irəliləyərək yenidən deyirdi «taq».

...Bəli, bizlər sükut içində, heç nədən xəbərsiz halda məhv edilirik, BIZLƏRİN içində sükutu pozan tək şey, bəlkə də saat səsidir. Bəlkə də saat keçən saniyələri saymır, o qəsddən öldürülər TÜRKÜ, müsəlimanı sayı! Və bəlkə də, beləcə əqrəb hər firlənləqca, bixəbər, yatmış bizləri ayıltmaq üçün bağırır «TAQ». Beləcə SAAT sükut içində məhv edilən TÜRKÜ ayıltmaq, bu sükutu pozmaq istəyir...!!! Və bəlkə də bunun üçün, artıq səssiz saatlar düzəldirlər... Bəlkə də, kim bilir??

Mərdanın heyi qalmamışdı, bədəni əzgindi, nəfəs almağa belə həvəsi yoxdu. Mərdanın beyni belə sükutu pozmamaq üçün səssizcə düşünürdü: – «Bu nədir gətirirlər bu xalqın başına? Ni-yazının qanı yerdəmi qalacaq? Ermənilər, onların qarşısına çıxan hər bir igidi beləcə öldürəcək, vəssalam?! Nə vaxtacan bizim xalqın qanı tökülcək?! Nə vaxtacan Azərbaycan xalqının qanı yerdə qalacaq?! İndiyə kimi neçə Niyazılər öldürülüb?! İndən sonra daha neçəsi öldürəcək?! Neçə Niyazılər vətən yolunda, vətəni sevdiyi üçün öldürəcəklər, adını qoyacaqlar yolda təsadüfən maşın vurub?! Sonra da deyəcəklər onları vuran tapılmadı, vəssalam?!».

Saat sanki Mərdanın bu səssiz düşüncələrini səsə çevirərək sükutu pozdu: «TAQ..., TÜRKdən Axıdılır Qan..., TÜRK Ayıl, Qalx..., TAQ...»

Mərdan yenidən key-key nəsə düşünürdü, artıq düşündüklərinin nə əvvəli vardi, nə də ki sonu. Anidən beyninin dərinliyində qopan bir inləmə səsi eşitdi. Səs getdikcə daha aydın şəkildə duylurdu. Mərdan ilk önce nə baş verdiyini anlamasa da, qarşısında bir mələyin üzünü turşutduğunu gördü. Sonra gördü ki, bu mələk Nazandır, inləyir. Mərdan ikinci inləmədən səksənərək dik atıldı...

Mərdan kişinin bütün keçmiş tut ağacının altına gəlmışdı. Keçmiş lent kimi Mərdan kişinin gözünün önündə vərəqlənirdi.

Nazanın iniltisi tut ağacının altına, 21 ili yarıb keçərək Mərdan kişinin beynində təkrar, eyni ahəngiyələ səsləndi. Xəyalı keçmişin girdabına düşən Mərdan kişinin tut ağacının kölgəsində oturan cismi inləməni eşidərək dik atıldı, eyni ilə 1965-ci ildəki kimi. Mərdan dayı diksinərək gözünü yarıyacan açdı, bir neçə saniyə sonra göz qapaqları yenidən yumuldu. Öz-özünə piçıldadı: «Allah sonunu xeyir etsin, Solmazın iniltisi lap Nazanın iniltisiylə eynidir».

Düşünə bilərsiniz ki, Mərdan kişi söz tapdı da. Inilti iniltiyə oxşayar da. Amma Mərdan dayının ürəyindən keçənləri başa düşüb, hiss etsəydiniz belə deməzdiniz. Həyatda, təzahürdə belə hər şey tamlığı ilə digərinə oxşar deyil. Amma bu iniltilər necə də oxşar idi. Hətta lap eyni idi, hətta eyni də yox, 1965-ci ildə Nazanın iniltisinin özü idi ki vardı, indi Solmaz inlədi.

Gözü yumulan Mərdan dayı yenidən 21 il geriyə qayıtdı, Nazanın inlədiyi ana. 21 il cavanlaşan Mərdan kişi Nazanın inləməsindən dik atılaraq soruşdu:

– Nazan nə olub?!

– Ölürəm, deyəsən tələsir.

Mərdan bir şey anlamadan key-key soruşdu:

– Kim tələsir? – o hələdə tam ayıla bilməmişdi.

– Bizimki, başqa kim olasıdır. Of... – Nazan tez-tez bir neçə dəfə dərindən nəfəs alaraq dedi: – Nə üzümə baxırsan, maşın tap, xəstəxanaya getmək lazımdır.

– Maşın... xəstəxana... hə, hə, bu dəqiqə – deyərək Mərdan küçəyə qaçıdı. Əsas küçələrdən birinə doğru qaçıdı ki, taksi tutsun.

Mərdan iri addımlarla əsas küçəyə doğru qaçırdı, Nəriman Nərimanov adına küçəyə bir tin qalmışdı. Mərdan gələn taksini boş görüb sevincək qarşısına qaçaraq əlini yellədi. «Qaz 21» markalı taksi maşını dayandı, sürücü pəncərəni iki barmaq salaraq dedi:

– Kimsən? – ermənicə deyilən bu söz Iravanın «TÜRK süküntədə» əks-səda verdi.

Mərdan verilən sualdan qəzəbləndi, amma qəzəbini cilovlayaraq ermənicə dedi:

YAŞAMAQ ÜÇÜN UNUTMAQ LAZIMDIR

Ağillilar yaşamaq üçün keçmişindən dərs alır;
Axmaqlar yaşamaq üçün keçmişini unudur;
Sarsaqlar unutmaq üçün yaşayır...
Müəllif

Əkiblər yemişik, əkərik yeyərlər.
Azərbaycan atalar sözü

Günəş dağlarının arxasından asta-asta gülümsəməyə başladı. Günəş üçün deyəsən heç bir fərqi yoxdu, o haqlı üçün də, haqsız üçün də doğurdu. Günəş doğaraq haqsızın yolunu aydınlandırdı. Bəs görən haqsızın zülmətə saldığı haqq yolu necə, aydınlanacaqdımı?

Səməd kişi gözünü açaraq üfüqdə qalxan günəşə baxdı. Günəş göy üzünü qan rənginə boyamışdı. Səməd kişiyə elə gəldi ki, bir an sonra göyə hopmuş o qan damcıları damcı-damcı yerə tökülcək...

Səməd kişi gözlərini səmadan çəkmək istəsə də qorxurdu, o deyəsən ətrafına baxmaqdan qorxurdu. Deyəsən elə indicə ölməyinə razı idi, bircə yenidən, günəşin aydınlatdığı erməni zülmünün xatırəsi olan Soylu kəndinə baxmayayıdı. Amma ölmədi..., gözlərini qan hopmuş göylərdən çəkdi, başını ağır-ağır döndərərək ətrafına baxdı.

İnsan nə qədər qaçsa da həqiqət dəyişmir axı... Səməd kişi özü ilə yenidən üzləşməli idi. Şiddətlə döyünen ürəyi Səməd kişini bu fikirdən vaz keçirməyə çalışırıdı. Amma ruhunun dərinliyindəki o səssiz səs deyirdi:

– Səməd kişi gözünü yummaqla heç nəyi dəyişdirmək olmur. Sən özünlə üzləşməlisən! Sən ki, bir vaxt haqq yolunda, zülmə baş əyməmək yolunda vuruşur, mübarizə aparırdın, bəs indi nə olub, sənə?

Səməd kişi hələ də gözlərini açmağa qorxaraq, daha bərk yumdu:

– Yox səni kimi erməni əksilə bilməz, – Səməd onu qucaqladı – gedək Ulusoya, bu gündən sən mənim qardaşımsan... – Artaş – Səmədi qucaqlayaraq hönkür-höñkür ağlamağa başladı – Qardaş, – tək bir kəlmə dedi, amma necə böyük məna kəsb edən söz...

* * *

...Səməd kişinin gözündəki yaşda alov əks olunurdu. Səməd kişi Mərdanın səsinə diksindi:

– Bava yatmırısan. Mən sənnən yatmaq istiyirəm, – Mərdan babasının yanına girdi.

Bir səssiz səs dedi:

– Eh siz, nə vaxt ayıldınız ki?... – Səməd kişi bu səsə diksindi, canına ürpənti girdi.

– Yoldaşımı xəstəxanaya aparmaq lazımdır.

– Bunun mənim üçün heç bir fərqi yoxdur! – deyən sürücü tükü belə tərpənmədən yenidən soruşdu. – Səndən soruşdum ki, kimsən?!

Mərdanın ürəyi sancdı, ruhu boynunu bükdü və özünə nifrat edərək dedi:

– Erməniyəm! Tez ol aç qapını minim.

– Sənədlərini göstər!

– Sənin başın xarabdır, mən sənə deyirəm xəstəxanaya yetişəsiyik, sən məndən sənəd sorușursan! Sənin borcundur bütün vətandaşlara xidmət edəsən, bu dövlətin maşınıdır. Açı qapını! – deyə Mərdan bağırıldı.

– Bax o divardakı plakatlara – erməni sürücüsü şəstlə dedi
– Görürsən nə yazılıb?! «Türklərə ölüm» demək biz sizə xidmət edə bilmərik. – Qarğı kim burnu olan erməninin maşınının təkərlərinin səsi öz səsinə qarışdı, maşın şütyüyərək getdi.

Mərdan bir neçə taksi saxladı, amma onları da evə sürdürməyə müəffəq olmadı. Son taksi maşını gedəndə tindən dənən ağ «Pobeda» maşını dayandı, sürücüsü sağa tərəfə əyilərək dedi:

– Qardaş nəsə olub?! Otur!

Azərbaycanca deyilən bu sözlər Mərdanın gözündə yaşa çevrildi, o sevinc və acizlik qarşıq yaşlarla maşına otura-otura dedi:

– Qardaş Allah səni hardan yetirdi?! Yoldaşımı xəstəxanaya aparmalıyam. Taksilər aparmır, deyir türksən.

– Hə it uşağı qudurub əməllicə. Hansı tərəfə sürüm?

– Sağa dön, bax o gördüğün dirəyəin yanından sola – Mərdan əlini uzadaraq göstərdi.

– Hə başa düşdüm, – sürücü Mərdanın gözündəki yaşı sezərək gözlərini yayındırib yola baxdı, niyəsə utandı, bir anlıq səssizlidən sonra dedi, – Hə onu deyirdim, biz altı qardaşdıq. Hamımızı davaya göndərdilər. Qardaşlarım qayıtmadı, hərəsi bir yerdə, bir cəbhədə öldü. Mən ağır yaralanaraq qayıtdım. Zorla sağaldı həkimlər. Mən gələndə qoca anam olmuşdum. Altı oğulu olan anama, barı bir oğlunun ciyində getmək də qismət olmadı. Özümə təsəlli verdim ki, vətəni qorumaq üçünüyümüş, neynək! Almanların da-

vası ruslarlaydı, ara yerde bizi qırdırdılar. Mənsə özümə təssəlli verib dedim ki, biz rus üçün yox, vətən üçün vuruşmuşuq, vətən üçün qırılmışıq. Davadan üç il keçməmişdi ki, davada burnu belə qanamamış, bu davani görməyən erməniləri gətirdilər bura, biziṁ torpaqlara. Onda özüm-özümə dedim ki, mən ailəmi itirdim, beş qardaşımı itirdim, dedim vətən üçündü. Vətənimisə erməniyə verdilər. Qorumağa gedəndə deyirdilər ki, vətəni qorumaq lazımdı. Qoruduq. Sonra qoruduğumuz torpaqlara erməniləri gətirdilər. Alman yox, bu urus ituşağı bizi didərgin saldı. İndi də belə. Nə bilim, bala, bizimki dərd döyül, zulumdur... Tova zulumdu. Harda saxlayım?!

— Bax orada, — Mərdan evi göstərdi.

Maşın dayandı, Mərdan maşından düşərək evə tərəf qaçıdı, qapını açdı, Nazan onu görən kimi dedi:

— Harada qaldın?!

— Nəysə, gedək?

— Hə, Etibargil gəlmədi. Əvvəlcədən yazıb kağız qoydum ki, gələndə dəli olmasınlar.

— Yaxşı eləmisən, qolunu at çıynımə, bax belə. — Mərdan Nazanı gətirib maşına mindirdi. Üzünü sürücüyü tutaraq dedi:

— Sür qardaş, ya Allah!

Maşın yavaş-yavaş irəliləməyə başladı. Nazan mərkəzi küçələrə doğru getdikcə adamların çoxaldığını görüb dedi:

— Bu nədir belə?

— Aprelin 23-dür. Sabah axı sözdə Erməni genosidini 50 illiyidir. — Mərdan cavab verdi.

— Hə, düz deyirsən. Gərək arxa küçələrlə gedək, yaxşı ki, yadına saldın. Bu ituşağının indi hamısı küçədədi, toplaşib bir yerə, — sürücü maşını sağa buraraq istiqamətini dəyişdi. Maşın xəstəxanaya doğru hərəkət etdi. Lenin prospektini düyünləyən küçələrdə bir araya toplaşmış erməni izdihamı prospektə doğru axışındı, onlar opera və balet teatrının ətrafında toplaşan nümayişçilərlə birləşmək üçün tələsildilər. Izdihamın atlığı şuarlar ətrafdakı binaları, məsafəni saya almadan ətrafa yayılırdı, uzaqdan gələn qışkıraq səsləri maşının pəncərələrindən içəri dolaraq Mə-

— Gəl, tut əlimdən, canım bacı – bunu deyən ruhun dumagş şəffaf ruhundan qansızlııldı.

— Sən kimsən? Niyə ruhundan qan süzülür...

— Məni də başıma haylar min oyun açıb. 1905-ci ildə. O öz ruhundan da qan süzüldüyünü görüb:

— Bəs bu qan nə vaxt quruyacaq? Necə illərdi niye sənin qanın qurumur... soruşurdu.

— Qisasımız alınmayınca bizim qanımız qurumayacaq – onun nigaran olduğunu görüb: — Gəl gedək! Orada kimsə sənə pislik edə bilməz...

— Hara gedirik?

— Ora! Göyün sonuncu qatına. Bizi çağırırlar...

— Kim çağırır?!

— Çağırılan çağırır!

— Bu qoca dədə kimdir belə ağlayır?

— Türk babadır!

İlahi göy üzündə nə qədər ruh var idi... Tanrı səbirlə gözləyirdi. Amma bir az da deyəsən tələsirdi, qiyamət gününü başlatmağa, yeri dələcəyi, göyü çökdürəcəyi günü! Türk baba ağlayırdı. Ərmən baba Türk babanın gözlərinə baxmağa cəsarət etmədən göy üzündə hey ora, hey bura süzürdü, bağırırdı: — Dayanın! Ayıb olsun sizə. Soyumu kimə caladız?! Vay aman, dayanın – amma kimsə onu yer üstündə duymurdu...

Səmədgil Soyluya gələndə iş-işdən keçmişdi, hər yan alov içində idi. Ətrafi ürək bulandırıcı iyi götürmüştü. Hər yan yanaraq qaxac olmuş meyidlərlə dolu idi. Səməd yalnız bircə an sevindi. O da ki, qansız Rəhimin erməni zabitini qucaqlayaraq yandırmasıydı. Ulusoya döndükdə Artaşla rastlaşdı, o bütün olanları Səmədə danişdı və Məriyəm ilə Gülləri on təhvıl verdi.

— Siz gedin! – deyə Artaş gülümsünməyə çalışdı.

Səməd sınaycı baxışlarla Artaşı süzdü:

— Bəs sən hara gedəcəksən a yetim? – dedi.

Artaş uşaqlar kimi mahsumcasına çıyılörəni çəkdi:

— Bilmirəm – acı-acı gülümsündü :— Elə fərqi də yoxdur, bir erməni ya elə eksilib, ya belə...

zabitindən çəkmirdi, bədəninin yanmasına məhəl qoymadan dərinirdi. Hay zabitı bu baxışdan qorxdu, bir addım geri çəkildi, lakin yoldaşlarının ona baxdığını görüb Rəhimə sarı gəldi:

– Hə göstər hünərini, yaman dərtinəsan – güldü, hamı ona qoşuldu.

Qansız Rəhim qolundakı ipin yandığını görüb dəli bir nərə çəkdi, dərtində, yanın ip ətinə işlədi, bunun acısına məhəl qoymayan qansız Rəhim yenə dərtində, yanın ip qırıldı, əli azad olan Rəhim yaralı qurd kimi erməni zabitinin üstünə atıldı, bircə anda onun boynunu qırdı və sonra yanın bədəninə məhəl qoymadan generalın üstünə qaçdı, bir hay zabitı araya girərək generalı qurtardı, Rəhim var quvvəsi ilə generalın burnunun üstünə bir yumruq vuraraq, araya girən zabitı qucaqladı, onun qulağını, burnunu, dodağını dişləyərək qopardı, əsgərlər güllə atmirdi ki, bəlkə zabitı qurtara bildilər... Erməni zabitinin bağırtısını inilti əvəz etmişdi, əsgərlər nə illah etdisə hay zabitini ondan ayıra bilmədilər. Rəhimin yanın bədəni isə hay zabitini çıxdan alışdırıb-yandırmağa başlamışdı, kənara qaçan general qorxu içində bağırdı:

– Güllələyin, güllələyin... – Rəhimin yanın bədəni hay zabitini yandırmağa davam edirdi ...

Göydən bir ruh qansız Rəhimə səsləndi:

– Soyum, yetər dayandın orda, qalx yuxarı; – bunu deyən ruhun rəngi ağdan çox sanki kül rənginə ələrdi, – Gəl gedək. Gəl Soyum balası.

– Sən kimsən? – Rəhim tüstülenən ruhdan soruşdu.

– Məni də haylar yandırıb... 1905-1906-ci il davasında...

Səni kimi... – Rəhim başını qaldırdı göy üzünə baxdı, göy üzündə yüzlərlə ruh kimsə səsləyirdi.

General qorxusundan Tural bəyi güllələdib sonra yandırdı. Göydən bir ruh Tural bəyi çağırırdı.

Bayaqdan yerdə çabalayan qız daha heç nəyə reaksiya vermirdi, sonunda gözünü son bir dəfə yumub açdı, sonra gözü göy üzündə harasa ilişib qaldı, göy üzündən kimsə onu səsləyirdi:

– Bacı qurban dur, qalx göyə...

– Sən kimsən – hiss etdi ki, göyə doğru süzülür...

dangılı qulaqlarını cingildətdi: «Böyük Ermənistəni dirildək! Qarabağ bizimdir! Naxçıvan Ermənistana birləşdirilsin! Erməni xalqının hüquqları qorunsun! Erməni genosidini unutmayaq! Erməni qatili türkləri unutmayaq! ...» Mikrafonda kimsə danışmaq istəyirdi, amma izdihamın səsi onun səsini batırımdı, izdiham bağırırdı: «Erməni xalqının haqları verilsin!» Ağ Pobeda maşını arxa küçələrdən Lenin meydanına doğru axan izdihamı yararaq uzaqlaşırdı, izdihamın çığıqları da getdikcə uzaqlaşır, zəif eşidilirdi, sonra tamamı ilə eşidilməz oldu. Fəqət bu küçələrdə görünən ermənilərin üzləri Lenin meydanına axışan ermənilərin üzlərindən heç nəylə fərqlənmirdi, üzlərindəki kin-nifrət onları biri-birinə oxşar etmişdi. Ağ Pobeda maşınında artıq izdiham çığıqları eşidilmirdi, amma maşındakıların qəlbini hələdə həyacanla döyündü, beyinləri hələ də eyni sualları düşünürdü: «Bunun axırı nə olacaq?! Bizim axırımız nə olacaq?! Bu dövlət haradadır?! Azərbaycan xalqı niyə belə yiyesizdir?!»

Xəstəxana görsənirdi. Mərdan Nazanın alnındaki təri silərək dedi:

– Çatırıq, bir az da döz!

Ağ Pobeda xəstəxananın qabağında dayandı. Mərdan tez düşüb arxa qapını açdı ki, Nazanı düşürsün. Sürücüsə qapının ağızında dayanan ağ xalatlı adamlara tərəf bağırdı:

– Tez olun, xərək gətirin!

İki nəfər xərəyi götürərək maşına tərəf tələsdilər. Nazan doğurdan da tərpənməyə çətinlik çekirdi. Mərdana çatan iki nəfərdən biri soruşdu:

– Ermənisən?!

Mərdan burada da belə bir sualın verilməsindən heyrətə gəldi, ani olaraq ildirim surəti ilə beynindən keçdi: «Bunlar hamısı əclafdır, qansızdır. Vəzifəsindən, cinsindən, yaşıdan asılı olmayaq hamısı quduzlaşır!» – tez də etiraz edərək dedi: «yox, hər halda hamısı bir bezin qırağı olası ha döy, bir insanı olar qabağa çıxan». – Bunları düşünən Mərdanın bir anlıq duruxsamasıyla sürücü tez irəli keçib dedi:

– Hə, hə, ermənidirlər. Tez olun.

– İnanmırıq yalan deyirsiniz! – deyə ikisi də xərəyi qoyub çıxıb getdi.

Sürəcü gedənlərin arxasında baxıb üzünü Mərdana çevirdi: – Tez ol, bacını ehtiyatla uzat, ay qardaş götür özümüz aparaq, ölməmişik ha!

Mərdangil xərəkdən yapışaraq xəstaxananın qapısına doğru getdilər, amma əsas məsələ qapıdan içəri keçəndən sonra başladı. Hara getsinlər, kimə desinlər dəndlərini. Nazansa həyasından səsini çıxarmasa da, üz gözündən vəziyyəti bəlli idi. Mərdangil əlində xərək xəstaxananın dəhlizlərində dolanırdı. Qıraqdan baxan həkimlər, şəfqət bacılarisa xisən-xisən piçıldışaraq, gülürdülər. Mərdan bağırdı:

– Allahınız yoxdurmu sizin?! Hara aparmalıyıq, niyə demirsiniz?! Belə vicdansızlıqlı olar?! Siz andınızı unutmusunuzmu?!

– ... Hi... ha-ha.. – altan-altdan gülənlərin səsi ucalaraq dəhlizi başına götürdü.

Sonunda Mərdangil lazımlı olan kabinetin tapdırı. Xərəyi kabinetə saldılar. İndisə həkim axtarmaq lazımdı. Mərdan ağlını itirmişdi, nə edəcəyini bilmirdi. Ətrafindakı ağ xalat geyinmiş adamların şəfaverən deyilən, əslində cəllad olduqlarına inanmayı gəlmirdi. Sanki vicdanı, insanlıqları olmayan bu müqəvvaların üzünü beyninə həkk etmək istəyirdi. Bunlarınsa hamısı biri-birinə bənzəyirdi.

Sürəcü qaçaraq bir-bir ağ xalatlı insanlardan soruşurdu:

– Yalvarıram doğum həkimi kimdir? Kömək edin! – Qarşıdansı ona laqeyid baxan üzlər irişirdi. Sürəcü bu həkimlərdən bir səs çıxmadığını görüb, digər bir ağ xələtli həkimin üstünə qayırdı: – İnsafınız olsun, qadına yazığınız gəlsin, dünyaya gələcək körpəyə yazığınız gəl... – sürücünün sözü ağızında qaldı, ağ xələt geyinmiş, insan sıfətində olan erməni qadını bağırdı:

– Türkün kökü kəsilsin! Türkdən törüyən də türk olacaq da, hamınız gəbərin!

Sürəcünün gözü yaşarmışdı, əli-ayağı əsərək bir-bir həkimlərin üstünə qaçırdı, yalvarırdı, kin-qəzəb dolu üzlər laqeyidcəsinə ona bixirdi, gülürdü. Sürəcü özünü heç vaxt belə itirməmişdi,

Generalın silləsi əsgərin üzündə açıldı:

– Zorla... Murdarla bunu – keyiyən səgərlərin üzünə bağırdı: – Haylara sədaqətinizi göstərin... Cəld...

– Axı bu xaça təhqirdir, İsaaya təhqirdir... – əsgər etiraz etmək istədi, general tapançasını çıxaraq əsgəri güllələyib, digər əsgərə bağırdı: – Sizə əmri İsa vermir, siz İsaaya yox, hay kilsəsinə sadıq olmalısız; – əsgəri nişan alaraq bağırdı: – Səni də öldürüm-mü...

– Yox... Yaşasın Hayestan; – deyib erməni əsgəri ağlamaqdan üz-gözü şışmiş qadın əsirə yaxınlaşdı...

General əmr verdiyi əsgərə baxaraq gülümsündü, sonra yanın samanlığa baxdı, samanlıqdan gələn iyini dərindən nəfəs alaraq ciyərlərinə çəkdi və əsgərə bağırdı: – Kabab nə oldu? – onun üçün qurulmuş masaya oturdu, bir yandan olanları izləyirdi, bir yandan süfrəyə qoyulan kababları dartsıdıraraq yeyirdi.

Tural bəy dartinaraq generalı söyürdü:

– Şərəfsiz hay çapqalı... – dartinmaqdə ip qollarına işləmişdi.

– Oooo... Tural bəy – general təlxəklərə xas bir əda ilə güldü – Kabab istəyirsən, bu iyi sənidə iştaha gətirdi... – yediyi kababın sümüyünü Tural bəyə ataraq: – Ooo, bəlkə könlündən qız keçir, – başı ilə bayaqkı qızı göstərdi...

Qansız Rəhim bağırırdı:

– Şərəfsizlər! Qeyrətsizlər! Allahsızlar! Sizin inancınız yoxdu mu? Bayaqkı İncilinizi nə oldu?!

– Yox, əzizim, o bizim kitabdı, – general kabab yeyə-yeyə dedi: – Bizim İncil bizim üçündü, sizə adiyyəti yoxdur – Qansız Rəhimin bağlılığı ağacda dartinidən görüb: – Olmaya sənin də könlünə qız düşüb... – qansız Rəhimə baxdı: – Səni azad edə bilərəm, sadə bir şərtim var – qaşını oynatdı – Qızlarınızdan birini zorla, sənə buraxım, hə nə deyirsən? – ayağa qalxaraq ona yaxınlaşdı. Rəhim lopası ilə onun üzünə tübürdü...

General Tates üzünü silərək qansız Rəhimə bir neçə zərbə vurdu və əmr etdi:

– Neft töküb yandırın bu küçüyü...

Qansız Rəhimini diri-dirili odladılar. O gözlərini onu yandıran

bağlı ərinə baxdı, piçıldayaraq kəlmeyi-şəhadət gətirdi və özü-özünə qəsdən bağırdı:

– Əl çəkin! Çıxmıram! – qulluqçusuna piçildədi: – Sən də qaç, – başı ilə pəncərəni göstərdi.

– Yox xanımım...

– Get Həcərim, get. Get – Çiçək qətiyyətlə dedi və pəncərədən boylanaraq bağırdı: – Əl çəkin...

Evdən gələn səsə hamı evə doğru baxdı, general Tates bağırdı:

– Gətirin onları... Bu nədir qadınlarla da bacarmırsız...

Bir necə zabit və bir dəstə əsgər qacaraq evə girdi və qəribə olsa da qadın səsi yox, əsgərlərin bağırtısı gəldi... Hamı bir an dondu, evdə nəyin baş verdiyini düşündülər... Və Tural bəyin evində böyük partlayış oldu, pəncərələr cilik-cilik olaraq ətrafa səpələndi...

Tural bəyin gözündən yaş süzülsə də, ürəyinə qəribə rahatlıq çökdü.

General Tates partlayışdan diksindi, yanın evə baxdı, başını yellədi, çonüb əsgərlərə bağırdı:

– Bir gün əvvəl əsir düşmüş əsgərlərdən kim var, önə çıxsın...
– Biz cənab general – iki erməni əsgəri önə çıxdı.

– İki əsir gətirin; – general gözü ilə soylu qız-gəlinlərini göstərdi. Gətirilən əsirlərin yaxasını ciraraq səsləndi: – Əllərini açın, – üzünü həmin iki erməni əsgərinə tutdu: – Kilsəyə sadıqsınızmı əsəgər?!

– Əlbəttə, – ikisi də kəkələyərək cavabladı.

– Görərik, indi! Düşmənə aman vermək olmaz, görüsünümüzü əsgərlərimizin şücaətini – o hay əsgərlərinin vəhşicəsinə etdiyi işgəncələri nəzərdə tuturdu – görək silahdaşlarının kimi kilsəmizə layiq ola biləcəksinizmi?!

Erməni əsgərinin biri əlini silahına ataraq, qızları vurmaq istədi, general etiraz etdi:

– Yox, yox – barmağını silkələdi: – Öldürmək lazımdır... – güldü.

– Anlamadım, – erməni əsgəri özünü bilməməzliyə vurdu.

qardaşlarının ölüm xəbərini eşidəndə heç ağlamamışdı da, yalnız gözünü qaldıraraq göy üzündəki boşluğa baxmışdı. Bircə anasının öldüyünü biləndə gözündən bir-neçə damcı yaşı axmışdı, amma özünü toxtadaraq demişdir ki, kişi ağlamaz. İndisə gözlərindən yaşlar qeyri-ixtiyari yuvarlanaraq yerə töküldürdü, özünü nə qədər toxtatmaq istəyirdi olsun. Davada onlarla alman öldürərək, medallarla qayıdan kişi indi ağlayırdı. Ən pisi isə bu idi ki, o şəxsiyyətsiz, allahsız, ağ xalat geyinmiş ana-uşaq cəlladlarının, onları düşmən görən ermənilərin gözü qarşısında ağlayırdı.

Sürücü birdən hiss etdi ki, beyni sancır. Davadan ona bir acı xatırələr yadigar qalmışdı, bir də bədəninin bir neçə yerində qalan qəlpələr. Hər şey qısa anda baş vermişdi. Almanlar üzərinə hücum əmri verilmişdi. Demişdilər ki, bu bölgənin almanlardan təmizlənməsi ordumuz üçün, əsas da vətən üçün olduqca əhəmiyyətlidir, vətənin qurtulmasında, ordumuzun almanlara qələbə çalışmasında bu bölgənin tutulmasının böyük əhəmiyyəti var. Hücum başladı. Amma vəziyyət olduqca gərgindi. Əslində almanların bu bölgədən geri otuzdurulması mümkün olan şey deyildi. Çünkü almanlar mövqelərini pulemyotlarla qoruyurdu. Sovet qoşunu alman pulemyotlarının qabağında biçilirdi. İrəliləmək mümkün deyildi. Alman pulemyotları beton tokülmüş, yalnız kiçik pəncərələri olan, səngər içində yerləşən damda olduğundan sovet ordusunun atlığı qumbaralar mənasızdı. Qoşunun yarıdan çoxu qırılmışdı, hücumsa nəticə vermirdi. Aslan ətrafında olən yoldaşlarına baxdı, ciyin-ciyinə döyüşən yoldaşlarından artıq kimsə qalmamışdı, qalanlar da can verirdi, hamı qan içində idi, alman pulemyotlarına onların halına gülərək ucadan qəh-qəhə çəkirdi. Alman pulemyotları Aslanın olən dostlarına, can verən dostlarına, ağızı köpüklənərək su istəyən dostlarına ucadan qəh-qəhə çəkərək gülürdü. Aslan üstünə yixilan yoldaşının cəsədini kənara itələdi, özünü yoxladı, güllələr onu bir neçə yerində sıyırb keçmişdi, amma dərin yaraları yoxdu. Qan Aslanın gözünü tutmuşdu, əvvəlcə meyidlərin arası ilə sürünərək alman pulemyotları olan səngərə doğru yaxınlaşdı, bir xeyli nəfəsini dərdi, diqqətlə ətrafinə baxdı. Qarşıda balaca bir çökək vardı, anidən ayağa qalxaraq

var gücüyle çökəyə doğru qaçdı. Alman pulemyotlarından biri onun geldiğini gördü, amma atdığı güllələr Aslanın yanındakı topağı havaya sovursa da o hədəfə tuş gəlmirdi. Aslan var qüvvəsi ilə havanı ciyərlərinə çəkərək, daha iki addım atdı, «Vətən üçün» deyə bağıraraq sağ əlindəki qumbara bağlamasını pulemyotçuların beton damına doğru atdı. Qumbara bağlaması havanı yararaq kiçik pəncərələrdən birinə doğru süzdü. Alman əsgərləri vahimə içinde qumbara bağlamalarının hara düşməsini gözləyirdi. Qumbara bağlaması son dəfə havada dairə çizərəq kiçik pəncərədən içəri düşdü, damı vahiməli səs başına götürdü, bağırtılara partlayış səsi son qoydu. Qumbaraları atan Aslanın yaxınlığına düşən bombanın partlamasıyla Aslan da yerə sərıldı. Sovet qoşunu pulemyotçuları sıradan çıxmış alman səngərinə doğru axışındı. Aslan «Vətən üçün» deyərək gözünü yumdu. Sovet qoşunlarının sevinc qışqırıqları Aslana quyunun dibindən gəlirdi, o yalnız ürəyinin şiddətlə döyünməsini, başındakı ağrını hiss edirdi. Gözünü açanda qospitalda sarğılar içində idi. Qəlpələrin bəziləri çıxarılmışdı, lakin bədəninin iki yerində və başındakı qəlpəni çıxarda bilməmişdilər. Aslan üçün dava qurtarmışdı, amma bu qəlpələr ona daima yoldaşlıq edəcəkdi, hətta qəbirdə də.

İndi də Aslanın başındakı qəlpə olan yer sancımağa başladı. Gözləri torlandı, qarşısında ona gülən ağ xalatlı cəlladlar səngərə uzanaraq əllərində pulemyotlar tutmuşdular, onlar pulemyotların lülələrini Aslana doğru, Mərdana, Nazana və onun doğulmamış uşağına doğru tuşlayaraq güllə atırdılar. Aslangilin arxasında minlərlə insan vardı. Ağ xalat geyinmiş cəlladlar bütün bu insanları güllələyirdilər və ucadan gülürdülər. Aslanın gözü qaraldı, qulağı kuyıldı, gülüşlər artıq lap uzaqdan gəlirdi. İndi o yalnız ürəyinin şiddətlə döyünməsini və beynindəki sancını hiss edirdi. Artıq hansı zamanda olduğunu ayırdı edə bilmirdi. Aslanın keçmişiyələ bu günü biri-birinə qarışmışdı..., Aslan qarşidakı səngərdəki əli pulemyotlu ağ xalatlı cəlladlara tərəf qaçırdı, nəfəsi kəsilsə də qaçıır, özü-özünə piçildayır: – «Vətən üçün, vətən üçün». Sonra var gücü ilə qumbaraları atdı, qumbara süzərək uçur, havaya qalxır və yerə doğru enir. Amma qumbaralar səngərdəki düşmənlərin

yük qızına səsləndi:

– Məryəm özünü öldür...

* * *

Əsgərlər və Artaş Tural bəyin evinə girdi, ürəyi ağzında idи, özü özünə hey piçildayırdı: – Tanrıım, İsa mənə bir yol göstər? Mən axı nə edim? – Bu vaxt Çiçək xanımın səsini eşitdi – “Məryəm özünü öldür” – Məryəm sözü ona sillə kimi toxundu, gözü sulandı, dodağı əsdi, lakin əli-qolu əsmirdi, əksinə qoluna bir güc gəlmişdi, əlində tutduğu xəncərlə ildirim sürəti ilə hay əsgərlərinin boğazını kəsdi... Hər şey bir saniyənin içində olmuşdu:

– Ana, – o Çiçək xanıma səsləndi: – Çixmağıniza bir yol varmı? – Əlini uzadaraq Məryəmə səsləndi – Tanrıya and olsun mən hay deyiləm, – niyəsə fəxrə dedi: – Mən kökünü unutmayan ərmənəm...

Çiçək xanım Məryəmin xəncər tutan əlindən tutaraq, arxa otağa keçdi, pəncərədən boylandı, Artaş da gəlib pəncərədən boyanaraq:

– Burda kimsə yoxdu, – Ağaca bağlanan cəmi bir atın olduğunu görüb: – Cəmi bir at var...

– Qızlarımı Ulusoya apar, – Artaşın üzünə baxdı: – eşidirsənmi? Söz verirsənmi?

– Hə, and olsun o Tək Tanrıya – ehmalca pəncərəni açdı, Məryəm keçdikdən sonra Güləri qucağına alıb pəncərəni aşaraq soruşdu:

– Bacı bəs siz? – o Çiçək xanımı və qulluqçunu nəzərdə tuturdu.

– Mənim görüləsi son işim var, siz gedin...

Çiçək xanımın gözlərindəki sualı oxuyan Artaş əminliklə dedi:

– And olsun Tanrıya kimsə bunların namusuna toxuna bilməz...

– Yolunuz açıq olsun. – Çiçək xanım son dəfə qızlarına baxdı, çənub qulluquya səsləndi: – Yük yerində barıt çəlləklərini gətirək! Cəld, – ikisi də sürətlə yük yerinə doğru qaçıdı...

Bir neçə dəqiqə sonra Çiçək pəncərədən boyanaraq ağaca

– Ana yanıram, qoyma. Ana.... Attaaa – körpələrin səsi biri-birinə qarışmışdı.

Analar göz yaşı ilə alovu söndürmək istəyirdi. Amma... Göz yaşı ilə söndürülən atəş görmüsünüz mü? Sönmədi... Hətta göz-dən axan yaş belə istidən buxarlanırdı...

Ətrafi ürək bulandırıcı ət iyisi götürmüştü. Əsir götürülən qız-gelinlər yanan samanlığa baxaraq ağlaşırırdı, onlardan hansı artıq öz doğmalarının səsini, iniltisini eşitmədikdə “şükür edirdi”... Bu söz sizə qəribəmi gəldi? Düşünürsünüz ki, insan öz doğmasının fəryadının kəsilməsinə niyə şükür edir?! Çünkü, fəryadı gəlməyən adamlar demək ki, artıq ölüb, canı bu cəhənnəm əzabından qurtarıb...

General gülərək dedi:

– Tural bəy! – yenidən qəhqəhə çəkdi – siz türklər kababı sevirsiniz, al bu da sizə türk kababı. Necə də iştah vericidir, – üzünü əsgərlərdən birinə tutaraq dedi: – Kabab çəkin! İştaham açıldı. Cəld yenidən üzünü Tural bəyə tutdu: – Siz necə deyilsiz, – intanasiya ilə dedi: – Ata ocağı; - əli ilə yanan samanlığı göstərdi: – Al buda sizə ata ocağı, gör necə yanır...

Haylar evləri bir-bir yandırırdı. Top atəşindən çökən evlərə yenidən baxırdılar, əgər yaralılar vardısa çölə çıxarıb onlarla oynaya-oynaya, işgəncələr verərək öldürürdülər.

Bir necə hay əsgəri bir hamilə qadını əllərindən ağaca asaraq, belinə bağladıqları samovarı qaynatdılar, samovar isindikcə qadını qan götürdü və uşağı düşdü.

Əsgərlər içəri girərək Tural bəyin ailəsini çölə çıxarmaq istəyirdilər. Artaş da bu əsgərlərin içində idi. Tural gah yanan samanlığa baxırdı, gah əsir götürülən qız-gelinə baxırdı, gah belində samovar qaynadılan qadının can verməsinə baxırdı, gah da evinin qapısına baxırdı, ora girən əsgərlər 10 dəqiqə keçsə də çıxmamışdılar. Ürəyində haya da, erməniyə də, xüsusi olaraq Artaşa lənət oxuyurdu.

Tural bəyin evinə girən əsgərlər dərtişdirərəq Çiçək xanımı, qulluqunu və qızlarını çölə çıxarmaq istəyirdi. Çiçək xanım bö-

üstünə yox özlərinin üstünə düşüb, partladı. Aslan bu dəfə «Vətən üçün» deyə bilmədi, ürək ağrısı ilə soruşdu «Kimin üçün?! Kim qoruduq?! Kimin üçün öldük?! Mən o qumbaraları kimin üçün atdım?!» Aslan bu sualları kimə verirdi, heç özüdə bilmirdi. Əslində kimsə də ona məhəl qoymurdu. Döşəməyə uzanmış Aslanın iki metrliyində olan ağ xalatlı erməni həkimləri, şəfqət bacıları ona güldürdü, qəhqəhə çəkərək güldürdü, heç nə olmamış kimi güldürdülər!

Mərdan olanlardan xəbərsiz dəhlizin digər tərfinə doğru qayırdı, hər qarşısına çıxana yalvarırdı:

– Kömək edin, insan deyilsinizmi?! Kömək...

Dəhlizdəki ağ xalatlılardan biri heç nə olmamış kimi digərlərinə dedi:

– Nahardan keçir, başımız qarışib, gəlin gedək yemək yeyək – ağ xalatlılar hərəsi bir yana getdi. Bir dəstəsi isə Nazan olan otagın yanındakı otağa girdilər.

Dəhlizi yemək iyisi bürümüşdü. Erməni tibb işçilərinin səsi xəstəxananı başına götürmüştü. Sevinc çıqlıqları atırdılar. Nazansa digər otaqda doğum sancılarından doğranırdı.

Nazan eləcə stolun üstündə, köməksiz qalmışdı. Bu böyük-lükə xəstəxanada ona kömək əlini uzadacaq bir tibb işçisi tapılmırdı. Çünkü qarşılardakı bir türk qadını idi və dünyaya bir türk övladı gətirəcəkdi.

Mərdan ümidsiz halda Nazanın yanına qaçı, əlindən tutdu. Üzünə baxmaq istədi, bacarmadı, çünkü Nazanın gözləri ölürem deyirdi. Nə edə bilərdi. Qəhər Mərdanı boğurdu, qəzəblə əlini divara vurdu, divarı döyəcləyərək bağırdı:

– Belə haqsızlıq olmaz! Bunu kimsə unutmaz! Bunu Allah götürməz! – amma göylərin üzü sapsakitdi, göydən yerə daş ələnmirdi. Allah sanki nəyisə gözləyirdi, bəlkə də bizim səbrimizi yoxlayıb, indi də qeyrətimizi yoxlamaq istəyirdi. Qiyamətə isə hələ vardı...

Mərdan tibb işçilərinin çıqlığı gələn qonşu qapını döydü, qapını bir erməni həkimi açdı.

– Nə var, nə istəyirsən, – qadın elə soruşdu ki, guya olanlar-
dan hali deyildi.

Mərdan artıq ümidsiz halda, nə edəcəyini bilmədən, aciz,
çaşqın, heç bir şey anlamadan:

– Bacı, yalvarıram sizə, yoldaşımı kömək edin. Axı niyə yol-
daşımı kömək etmirsiniz?! Onun nə günahı var ki?!

– Mən sənin hardan bacın oldum? Sən türksən, mən erməni.
Görürsən başqa işlərimiz var, növbə səninkinə çatar, sonra ona da
baxarıq, məşğul olarıq.

Mərdan çashqın halda üzündən nifrət yağan erməni qadınının
üzünə baxaraq:

– Axı sizin borcunuzdur ki, xəstələri müalicə edəsiniz?! –
yalvarıcı tərzdə dedi.

– Ara görürsən ki, çörək yeyirik də, bitirək, sonra... Başa düş-
mürsən? Gəlib oturublar torpağımızda, hələ bir də bizlə dava dö-
yürlər. Nə borcu?! Mənim sənə borcum zadım yoxdur – otaqdakı
erməni tibb işçilərinin gülüşləri biri-birinə qarışdı.

Çaşib qalmış Mərdanın qapı üzünə çırpıldı. Elə çırpıldı ki,
hətta otaqda olan ermənilərin özü də qapının səsindən dik atıldı.
Qapının küləyindən Mərdanın saçı arxaya doğru dalgalandı. Nə-
hayət ki, Mərdanın saçı əvvəlki vəziyyətini aldı, Mərdansa donub
qalmışdı. Və bir neçə anda o keçən illəri analiz belə etmək istədi.
Görən üzünə neçə qapı beləcə çırpılmışdı?!... Görən indiyə kimi
o neçə dəfə alçaldılmışdı?! Görən o neçə dəfə erməni nifrətinə
rast gəlmüşdi?! Görən o neçə dəfə bunun səbəbini anlamaq üçün
suallar verəndə, hamı susmuşdu və demişdilər ki, yaxşı olacaq?!
Və görən...?

Beynində keçmişin dərinliyindən qopan sözlər guruldadı, bir
bir xatırlamağa başladı:

– Rədd ol, çıx çölə – məktəb direktoru olan erməni bağırırdı.

– Mənimlə söz güləşdirirsən. Sənin qiymətin üçdür. Sən eti-
raz edirsən. Rədd ol çıx çölə, dərsdən qovuram səni – rus dili
müəlliməsi olan erməni qadını bağırırdı.

– Sən dərsini yaxşı hazırlamamışan? Dedim ki, yaxşı hazırla-
mamışan. Davranışına görə «2». Otur. – digər erməni müəlliməsi

lər ikisini də tutdu, zabitlərdən biri soruşdu:

– Generalım bunları da samanlığa salaq – o başı ilə samanlığa
doldurulmuş ulusoyluları işaret etdi.

– Yox, yox. Bunları bu qoşa çinar ağaclarına bağlayın, qoy
üzləri samanlığa doğru olsun; – gülərək samanlığa baxdı və zabit-
lərə bağırdı: – Hamını samanlığa doldurmusuz?

– Elədir ki, var generalım; – bir necə zabit eyni anda təsdiqlə-
di, bir zabit əlavə etdi; – Yalnız seçilmiş qız-gəlinlər xaric – bar-
mağı ilə əli-ayağı bağlı bir dəstə qız-gəlin göstərdi.

– Hə, əhsən – bağırdı, – Salam olsun sənə Hayestan! – gene-
ral Tatesin üzündə murdar bir gülümsəmə vardı.

Bütün soyluları, uşaqdan qocasına kimi samanlığa doldura-
raq ağızlarını bağlayan əsgərlər, hər yandan samanlığa oda vur-
dular. Samanlığın ətəyindən başlayan alov taxtadan olan divarları
yalayaraq hər yani bürüdü, bir neçə dəqiqə sonra bütün samanlıq
alova qərq olmuşdu. Tavana doğru dirmanan alov taxtaların ara-
sından özünə yol taparaq samanlığın içində keçdi, dili ilə yaxın-
lıqda olan insanları yalamağa başladı. Soylular bir-birinə sığın-
raaq samanlığın ortasına çəkilmək istəyirdilər. Amma çəkiləsi yer
yoxdı... Düşünə bilərsiz ki, hər şey bitmişdir, amma yox, soylu
kişiləri samanlığın üçündə son bir mübarizəyə başlayacaqdı...
Düşünə bilərsiz ki, nə danışırıq, nə mübarizəsi, daha iş işdən ke-
çib, indən sonra nə edilə bilər ki? Amma yox, elə düşünürsüz-
sə, səhv edirsiz, soylu kişiləri qadınları, uşaqları dövrəyə alaraq
özlərindən sıpər etdilər ki, alov onları yalamasın, yandırmamasın...
Alıvsə soylu kişilərinin bu qəhramanlığından hiddətlənmişdi, axı
bu kişilər niyə ondan qorxmurdı, o hiddətlə soylu kişilərini yan-
dırırdı, onlarınsa səsi çıxmırıldı, onların səsi çıxmadiqca alov soylu
kişilərini daha hiddətlə yalayırdı...

Gedikcə alov bütün samanlığı bürüməyə başladı, Soylu ki-
şilərindən sonra Soylu qadınları, anaları özlərini uşaqlarına,
körpələrinə sıpər edərək onları dövrələmişdi, amma alovun istisi
qurğuşun olaraq onların boğazına töküldürdü. Alov anasına sıgi-
nan körpələrin göz yaşlarında bərq vururdu, alov artıq körpələrin
incəcik dərisini qızartmışdı:

Namaza gecikmirsiz ki?
 Tural başını qaldırıb günəşə baxdı və dedi:
 – Yarım saatə girəcək namaz!
 – Hə onda söhbəti yarım saatə qurtaraq, – güldü: - Allahla bəndəsinin görününə mane olmaq olmaz!

Bunu eşitdikdən sonra hamının ürəyinə bir rahatlıq çökmüşdü, ölənlər yaddan çıxmışdı. Necə deyərlər təki qalanlar sağ olsun! Sonra erməni generalı Tural bəyə dedi:

- Bəy yeqin ki, kimsədə silah qalmayıb?!
- Bütün silahlar təhfil verilib! Söz danışından keçər! - bey dedi.
- Hə, – deyib general üzünü zabitlərinə tutdu: – Hamını siyahiya alın, dövlətin kitabına salınacaq; – üzünü Tural bəyə tutdu – gerisini biz həll edərik! Bəs Tural bəy məni evinə qonaq çağırırmırı? Axı türklər qonaqpərvərdi, – güldü.

Tural bəy tutularaq dedi:

- Həə... – əli ilə evini göstərdi – Gedək.

General ilə bəy evə doğru getdiqdə Qansız Rəhim onların ardınca düşdü, general başı ilə onu işarə edərək soruşdu:

- Bu kimdir bəy?
- Qardaşındır general Tates.
- Sənin qardaşın mənim qardaşım, – güldü – gedəkmi, igid sən də gəl.

Qansız Rəhim olanları izləyərək düşündü:

- Şükür Allaha, deysən mən deyən olmadı. Şükür! – qabağa düşərək evin qapısını açdı, Tural bəy, ardınca general Tates evə daxil oldu.

Bəy üzünü qardaşına tutub:

- Rəhim de çay, çörək hazırlasınlar...
- Baş üstə qaşa, – Rəhim yan otağı keçdi: – Ay qız tez çay, çörək hazırlayıb, – qulluqçulara səsləndi.

Evə girən zabitlər ehyamlı dedi:

- Siyahiya almaq bitmək üzrədir...

Cöldə nəsə səs-küy qalxdı, Qansız Rəhim, arxasında Tural bəy qapıya tərəf qaçıdı, elə həmin anda generalın işarəsi ilə əsgər-

bağırırdı. Bütün bu səslər tibb işçisinin səsi ilə birləşərək Mərdanın beynində top kimi partladı... Bir neçə saniyə içində keçən illər Mərdanın gözünün qarşısından kino lenti kimi axıb keçdi.

Mərdan dünyaya gəlməmişdən əvvəl atasını davaya aparıblar, beləcə Mərdan heç vaxt atasını görməyib. Gözünü açandan, özünü tanıyandan ona üç şeyin olduqca yaxın olduğunu görmüşdü: anasının varlığını, ata yoxluğununu və acliğin. Beş yaşı olanda II Dünya müharibəsinin qurtarmasına iki ay qalmış atasının qara kağızı gəldi. Anası Məradanı qucaqlayıb ağladı, sonrasında Mərdan xatırlamır, çünkü Mərdan yuxuya gedəndə anası hələ də ağlayırdı. Mərdan anasından, babasından, nənəsindən eşitdiyinə görə tək bir düşmənləri vardı, o da ki almanlardı, lənətə gəlmış Hitlerdi.

Mərdan birinci sinifə təzə gedirdi. Dərslərini oxuyur, anasına kömək edir, anası ilə birlikdə hər gün atasını əlindən alan Hitlerə lənət oxuyurdu. Sonra kəndlərinə çoxlu erməni ailələri gətirdilər. Mərdan ilk dəfə idi ki, erməni gördü, ermənilərin danışıığı ona qəribə gəlirdi. Ermənilər danışanda lap qonşularındakı bir yaşı olmayan Məmməd kimi «qara-quri» edirdilər.

Mərdan ilk ermənilər gələn günü təəccübə anasının üzünə baxdı:

- Ana bunlar kimdir?
- Anası Mərdanı qucağına sıxaraq dilləndi:
- Bunlara erməni deyirlər noğul balam.
- Bizim kəndə niyə gəliblər?
- Noğul balam, torpaqları yoxdur, ona görə də Stalin baban onları gətirib, bizim yurdumuza.
- Ana, – deyə sözünü uzadaraq, Mərdan təəcübə anasının üzünə baxdı:
- Can, can canımın içi balam.
- Bəs onların torpağı yoxuydusa, əvvəllər harada qalırdılar?
- Nə bilim balam, deyirlər İrandan, Livandan, Suriyadan gəliblər.
- Bizim kəndimizə niyə gətiriblər, aparayıdlar başqa kəndlərə?

– A balam elə bütün yurdılara doluşublar da? Əvvəl mən belə erməni görməmişdim, adını eşitmışdım ki, İravanda bizimkilərlə bərabər bir xeyli erməni də yaşayır, omlar da Nikalay vaxtı gələn ermənilərdi. İndi dünya aləm erməni ilə dolub. – Anası özündən aslı olmayaraq dodaqlarını dişlədi. Gözündən bir-iki damla yaş axdı:

– Ana niyə ağlayırsan? Ermənilər gəlib deyə?

Yazlıq qadını eşitdiyi sözdən dik atıldı, qorxudan dodaqları səyridi, tez dilləndi:

– Yox oğlum, gəliblər, Stalin babanın əmridir, düzünü o bilir. Amma bəlkə biz buradan getdik, ona ağlayıram.

Mərdan heç nə anlamadan, key-key anasının üzünə baxaraq soruşdu:

– Hara gedirik ana? Niyə axı?

– Eh, ay balam mən nə bilim? Kaş bilsəydim axırımız nə olacaq.

Mərdan anasının qucağına qısıllaraq dedi:

– Ana getməyək, mən istəmirəm getmək. Bura axı bizim kəndimizdir. Getməyək də... – anasının gözlərinə baxdı. Anası danışmirdi, hətta içini belə çəkmirdi, Mərdanı qucağına daha da bərk sıxaraq divara doğru qeyri-müəyyən bir nöqtəyə baxırdı, gözündən yaşlar süzülürdü. Mərdan anasının onu niyə elə bərk qucaqladığını o zaman anlamırdı, bəlkə də anası hətta oğlunu belə itirəcəyindən qorxurdu.

– Ana...

– Can balam.

– Getmiyək də!

– ...

Mərdan bütün bunları indiyəcən heç xatırlamamışdı, indisə... – xəstəxanada belə bir zamnda xatırlayırdı bütün olanları...

zabitləri məzəmmətləyirdi. General Tatesin yanında gələn Artas Tural bəyi göstərərək dedi:

– Soylunun ağası Tural bəy – və Tural bəyə generalı təqdim etdi – Generalımız Tates cənabları...

General Tates başını yelləyərək dedi:

– Tural bəydən üzr istəyirəm ki, ordumuz sizin kəndə ziyan verib, amma mən yolda idim, xəbərim olmayıb. Gələn kimi atəsi kəsdirdim. Mənim, daha doğrusu daşnak dövlətinin tək istəyi var, bizim dövlətə tabe olasınız, biz də bu ədavətə son qoyaq, vəssəlam; – gülümsündü, – ermənlər və müsəlimanlar necə dostcasına yaşayıb, indən sonra da elə yaşayaciyiq - əlini yellədi - bu ədavət nəyə lazımdı axı... – Tural bəyin susduğunu görüb; – Mənim adım Tatesdi, – gülümsündü, – ulu nənəm ermənidir, onun atasının adını mənə qoyublar – hecaladı – Te-te...

– Dədə – Tural anladığını göstərmək üçün dedi.

– Hə, Tete, Dədə – gülümsədi, – və bəndəniz Tates – əli ilə özünü göstərdi.

Ulusoylular generalın Tural bəylə xoş danışmasını görüb, bir az rahatlanmışdı.

General Tates Tural bəyə gülümsəyərək dedi:

– Qoy kənd camaatı bir yerə toplaşın, birlikdə təkliflərimizi müzakirə edək, qurtaraq. – yenidən gülümsəyərək dilləndi:

– Camaata deyin bura toplaşın, – Tural adamlarına səsləndi və əlində silah olan ordunu süzdü.

Bu generalın gözündən qaçmamışdır, əli ilə əsgərlərə işarə edərək:

– Silahı təhvil aldız, daha silaha ehtiyac var? – zabitlərinə baxdı – silahlarınızı ciyininizə qoyun; – Üzünü Tural bəyə tutdu – Biz dost olmalıyiq, – əli ilə göstərdi, – Sən və mən – ulusoyluları göstərdi – həmçinin ermənilərlə müsəlimanlar! – gülümsündü – Hayestanı gözəl gələcək gözləyir.

Tural bəy onun “Hayestan” deməsinə əsəbləşsə də, özünü eşitməzliyə qoydu və generala dedi:

– Hamı buradadı...

Erməni generalı gülümsündü:

– Amma qağı ermənilərə təslim olmaqdansa ölmək yaxşıdır, barı kişi kimi olərik.

Tural bəy gözünün altı ilə kəndin arvad uşağını süzdü:

– Bəs camaatı nə edək?!

Müseyif dədə inamsız halda dedi:

– Bunlar danışq təklif edir, şərtləri də sadədi, dövlətlərini qəbul edək. Əllərində İncillə gəliblər, bu qədər yalan danışmazlar ki?!

– Nə deyəsiyidilər, desinlər gəlmışik sizi öldürməyə? – qansız Rəhim bu dəfə kükredi: – Allaha inanan bir millət kimsənin torpağına göz tikməz!

– Yaxşı nə edək, gülə yoxdur, sayımız azdır; – Müseyif dədə qansız Rəhimə səsləndi: – Özünə bax, gör neçə yerdən yaran var – digər yaralılı döyüşçüləri göstərdi; – Əldən nə gəlir bala? Mən kefimdənmi danışram, – yaziq-yaziq dedi.

– Bilmirəm dədə, amma mən tək bir şey bilirəm, haylarla danışığın axırı yoxdur. Nə edirsən et, mən gedirəm topları yandırmağa, heç olmasa onlar düşmənə qalmasın – deyib topları yandırmağa getdi.

Tural bəyin adamlarından bir nəfər yaxınlaşaraq ona dedi ki, əsir olan ermənilər səni görmək istəyir. Tural yalnız indi onları xatırladı və düşündü ki, bu onun kəndinin qalan sakinlərini qurtara bilər. O, erməni əsirləri olan evə girdi. Artaş mehribanlıqla Tural bəyə baxdı:

– Bəy, əgər təslim olsanız biz də sizin mərhəmətinizdən danışacayıq, qoymarıq sizin kəndə daha artıq zülm edilsin.

– Bəy, hamımız böyük oyunun kiçik hissələriyik, bizə bizdən başqa kimsə kömək etməz... – digər bir erməni əlavə etdi.

– Bəy yalvarıram, təslim ol, hayifdi bu kəndə, bu insanlar... – Artaş yalvardı.

Tural bəy bir xeyli susdu, Artaşın üzünə baxdı və piçildədi:

- Sən get və təslim olduğumuzu de...

Beləcə ulusoylular silahlarını təhvıl verərək hay-erməni ordusuna təslim oldu. Hay ordusu kəndə girdi, hay generalı Tates öndə gedərək uçmuş evlərə baxır, başını yelləyirdi, yanındakı

BAĞ SALDIM, BARINI DADIM

Düşmənin dostluğu fırsatçıdır.

Türk atalar sözü

Ulusoyda düyün vardı, qara zurnayla nağaranın səsi kəndi başına götürmüdü. Bu gün Minayə ilə Ceyhununun toyu idi.

Ulusoy kəndi lap qədim kənd idi. Bu kəndin yaşı kimsəyə məlum deyildir. Bu kənddə gözünü açan bir bunu bilirdi ki, buranın yaşı lap çoxdur, dildən-dilə keçən rəvayətlərdə deyilir ki, bu kəndin igidləri Tomrisin ordusunda Kirə qarşı savaşmışdır, Alban ordusunda say-seçmə suvarilərdən olmuşlar, Şah Ismayıl döründə ulusoylu igidləri onun süvari qoşununda böyük bir alayı təşkil edirmiş. Ulusoylu o dövrdə daha böyükmiş, amma qızılbaşlarla osmanlı arasında böyük müharibədən* sonra bir çox yurdalar kimi bu yurda da döyüşə gedənlərdən çoxu geri qayitmamışdır. Analar oğulsuz, gəlinlər ərsiz, bacılar qardaşsız qalmışdır. Rəvayətdə deyilir ki, yurd iki işə məəttəl qalmışdı. Birincisi bu idi ki, niyə iki qardaş biri-birini qırırdı. Çünkü döyüşdən sağ qalıb geri gələnlər deyirdi ki, onlar da bizi kim danışındı, biz də «Allah özün kömək ol» deyirdik, onlar da. Biri-birimizə düşmən deyirdik, amma eyni dildə. Biz onlara kafir deyirdik, onlar bize, amma hər ikimiz Allahdan kömək istəyirdik. Məəttəl qalınan məsələ də bu idi ki, əgər dilimiz birdisə, demək qardaşıq, bəs onda niyə biri-birimizi qırırıq? Əgər kafirdirlərsə niyə Allahın adını çəkirlər? İkinci məsələ bundan da maraqlı və bir o qədər də təəccüblüdür. Şah Ismayıl bu döyüşdən sonra özünə Xətai ləqəbini götürmüdü. Görən onun xəta etdiyi nə idi?! Bəlkə də o qardaşı-qardaşa qırıldıǵına görə «Xətai» ləqəbini götürmüdü, hər halda onun həyatında bundan böyük səhvi yoxdu, bunu özü də bilirdi. Rəvayətdə deyilir ki, bu

* 1514-cü il, Çaldıran döyüşündə Osmanlı Qızılbaş-Səfəvi ordusu üz-üzə gəlmışdır; bu tarixdən sonra uzun illikləri əhatə edən Osmanlı Qızılbaş-Səfəvi müharibələri olmuşdur. Bu savaşlar hər iki dövləti və TÜRKÜ zəiflətmışdır.

xətadan kimsə dərs almadı, Şah İsmayıл Xətaidən sonra uzun illər sürən döyüşlər, xalqı əldən saldı, aclıq, xəstəliklər başladı. Xalqı döyüşlər bir tərəfdən, aclıq-xəstəlik bir tərəfdən qırdı, böyük kəndlər viran qaldı. Bəzi kəndlərin qalan əhalisi isə qədim yurdlarından köcdü. Ulusoylularsa yurdlarını atıb gedə bilməmişdilər, bütün çətinliklərə sinə gəlmışdilər, daha necə döyüşlər görmüş, amma bu günəcən varlıqlarını qorumuşdular, ata-baba yurdlarını atıb-getməmişdilər.

Bu yurddə yaşı ulusoylular qədər qədim olmasa da, Qızılbaşlar dövründən çox-çox əvvəllər tikilmiş qədim, böyük bir məscid də vardi. Rəvayətə görə, qızılbaşlar dövründə bu məscid üçüncü dəfə təmir olunmuşdu. Dağın ən ucqar zirvəsində isə bir alban kilsəsi vardi. Ulusoylular bu kilsəyə qisaca “xaç” deyirdi, qəribə olsa da əvvəllər ulusoylular qurban bayramında və novruz bayramında dağın başına qalxaraq, xaçın – yəni alban kilsənin qarşısında Tanrıya qurban kəsirdilər daha sonra məscidin qabağında qurban kəsirdilər. Və ulusoylular deyirdi ki, onların əcdadları ta qədim zamanlardan o dağın başında qayalara çəkilən keçi, buğa, xaç və ay-günəş-ulduz damğalarının qarşısında qurban kəsirmişlər, alban dövləti zamanı burada ulusoylular Tanrıya kilsə tikmişdir.

Sonralar Ulusoy əhalisi artıb yeni ulusoyu yaratmışdı, birinə Baş Ulusoy, sonrakınısa Aşağı Ulusoy deyə çağırırdılar. Kənar camaat onları elə ulusoylular deyə çağırırdı, çünkü hamı bilirdi ki, onlar eyni kökdür, qohum-qardaşdır. Ulusoylular sonradan biri-birinə qız verib, gəlin gətirməklə qohumluq əlaqələrini təzələyirdilər.

Ceyhun Aşağı Ulusoydan idi. Bir dəfə Ceyhun xalası evinə, yəni baş Ulusoya gələndə xalasığının qonşuluğunda yaşayan Minayə adlı bir qızı görmüş, bir könüldən min könülə ona vurulmuşdu. Ceyhun o gündən sonra tez-tez xalasığılə gəlirdi, altdan-altdan Minayəyə baxırdı. Cəsarəti çatmadığından, ya utandığından kimsəyə dərdini demirdi. Bir gün xalası qızı bic-bic gülərək Ceyhundan soruşdu:

– Dayı oğlu... – Ceyran sözünü uzadaraq Ceyhunun üzünə baxdı.

andaca anladı ki, top atəşidir. 4 yaşlı qızı Gülər dik atılaraq ağlamğa başladı. Tural onu qucağına aldı. Böyük qızı da ayılmışdı, gözü qorxudan bərəlmişdi:

– Ata...

– Məryəm qızım, qorxma atanız yanındadır, - bunu deyən Turalın gözlərindəsə bir təlaş vardi.

Top gullələri guruldayaraq kəndə töküldü. Soylu kəndi bir saat aramsız top atəşinə tutuldu. Evlərin böyük əksəriyyəti yerlə yeksan olmuşdu. Soyluların çoxu çökən evlərinin altında can ve rirdi.

Düşmənə kömək gəlmışdı. Soylu kəndi on iki topdan atəşə tutulduqdan sonra düşmən kəndə hücum etdilər. Soylular mətanətlə müdafiə olunurdu, iki saata yaxın atışma oldu, amma soyluların gülləsi bitmək üzrə idi. Kənd mühasirə olunduğundan çıxmaga yer yoxdu. Birdən hay-ermənilər atəşi kəsdi. Soylular da atışmanı dayandırdı. Bir hay zabiti əlində ağ bayraq soylulara tərəf gəldi, bağıraraq dedi:

– Danışq üçün gəlmışəm. Bizim tək tələbimiz var, bizim dövlətin varlığını qəbul edin, bizim dövlətə tabe olun – o əlində tutduğu İncili göstərdi:

– Görürsünümü mən bura kitabla gəlmışəm, ibadət etdiyimiz Tək Tanrının adını tutaraq gəlmışəm.

Tural ətrafına baxdı, döyüşənlərin böyük əksəriyyəti artıq ya yaralanmışdı, ya ölmüşdü, yaralılar da uzun müddət dayana bilməzdilər, güllələri də qurtarmaq üzrə idi, belə çox davam gətirə bilməzdilər. O əlüstü qocalarla məsləhətləşdi:

– Nə edək, nə deyirsiniz?

Hər kəs biri-birinin üzünə baxdı, kimsə danışmaq istəmirdi deyəsən. Qansız Rəhim təəssüflə dedi:

– Kaş gülləmiz bol olaydı. Kaş Ulusoydan kömək gələydi, amma onlar Hunoba kəndinə köməyə gediblər...

– Səsi eşitsələr belə, dörd nal çapıb gələnlər 3-4 saatda ancaq yetişərlər, düşmənə kömək gəlib, gəlsələr belə, mühasirəni yara bilmərik, – bunu deyən Tural bəyin qaynı Heydərdi.

Qansız Rəhim başını yelləyərək, əsəbindən əsərək dedi:

– Artaş...
– Artaş, haylardan ayrılin, gəlin burda yurd salın, mən kömək edərəm. – Tural bəy əminliklə dedi.

– Bəy, hər şey belə asan olsa...
– Nədir çətin olan? – Tural bəy soruşdu.
– Bəy, əcdadlarımız inandıqları Tanrıya görə İsanı sevdi, amma İsa sevgisi bizə Tanrıni unutdurdu, soyumuzu unutdurdu, dilimizi pozdu, qanımızı pozdu; – Bir az susdu və kədərli halda piçıldı; – Bu gün sənlə dost olarıq, sabah İsaya görə sizləri hay kilsəsinə satan bir erməni tapılarsa... Hay kilsəsi birini tapar...

– Keçin İslama, bu dəfə qansız Rəhim dedi.
– Bəs qızı hayda olan, nənəsi, anası hay olan?! – bayaqdan susan erməni fəryad etdi.

– Məsələ bir haylarla bitirmi ki? Urusu, fırangi, ingilisi hayın arxasındadır; – Artaş əlavə etdi.

– At izi, iti izinə qarışib – qansız Rəhimin ermənilərə yazığı gəldi.

– Əcəb işdir, erməni ilə müsəlman qırılır, hər iki tərəfdəndə qırılan türkdür, ortada hay özünə yurd qurur; – Tural başını yel-ləyək evə doğru yeridi və adamlarına səsləndi – Yemək verin, qoy dincəslnlər...

Novruz bayramına bir gün qalmışdı, daha doğrusu Novruz bayramı artıq başlamışdı, amma kənd hələ yuxudan oyanmamışdı, axı hələ gecə yarısı idi. Dan hələ sökülməmişdi, gün Soyluya boylanmamışdı.

Tural bəy son döyüşün yorğunluğunu canından ata bilməsə də yata bilmirdi. Yerində bir xeyli qurçuxdu, sonunda yerindən qalxdı. Bir xeyli pəncərədən düşən ay işığında xanımı Çiçəyə baxdı. Sonra ayağa qalxaraq digər otağa keçdi, oğlu Əli ilə Həsənə baxdı, üzlərindən öpdü. Sonra digər otağa keçərək qızlarına baxdı. Büyük qızı deyikliyi, kiçik qızının cəmi 4 yaşı vardı. Və niyəsə Tural məhz indi xatırladı ki, onun kiçik qızının cəmi 4 yaşı var və birdən... O, düşündüklərini özü-özlüyündə ifadə etməyə qorxdı, əti ürpəşdi və piçildədi: – Bu işlərin axırı necə olacaq?

Bu vaxt gecənin sakinliyini dəhşətli gurultular pozdu. Tural o

– Nə var az, nəyə gülürsən?! Sözünü de, – deyə Ceyhun da onun üzünə baxdı və xalası qızının bic-bic gülməsində bilirdi ki, indi nəsə tapıb deyəcək və ona sataşacaq.

– Deyirəm bu Minayə var ha... – yenidən gülməyə başladı. Ceyhun özünü itirmiş halda, bütün həyacanını bürüzə verərək soruşdu:

– Nə... Nə olub ona?!
– Bir oğlana vurulub eee... – Ceyran sözünü kəsib onun üzünən ifadəsinə baxaraq – Oğlan da ona vurulub... Bir-birini sevirlər.
– Sevirlər?!... – Ceyhun səsi titrədi, qırıq-qırıq səslə soruşdu.
– Hə də, deyirəm sevirlər biri-birini. Zamanə necə pozulub, gör bir e. Düz demirəm? – xala qızı qəh-qəhə çəkərək güldü.

Ceyhunun az qala ürəyi dayanacaqdı, beyni keyimişdi – «Demək birini sevir» – deyə düşünərək susdu, daha doğrusu nə edəcəyini bilmirdi.

Ceyran Ceyhunun üzünə baxıb qəşş etdi, gülməkdən az qala nəfəsi kəsilisin. Ceyhun onun gülməsinə əşəbləşdi, nəsə demək istədi, amma gördü halı yoxdur ki, ağzını acıb nəsə desin.

– Deyirəm ay Ceyhun xalqın uşağına bax eee, gizlin-gizlin sevişirlər, özü də toyları olmayıb...

– Necə-necə, toyları olmayıb, – deyə o Ceyranın sözünü kəsdi: – Gizlin-gizlin sevişirlər?!

– Hə də biri-birinin xəbəri yoxdur, amma biri-birini sevirlər – deyə Ceyran sözünü dəyişərək ucadan güldü.

Ceyhun bir an dayandı, Ceyranın üzünə baxdı, onun bic-bic gülməsindən şübhələnərək:

– Allahsız, məni niyə dəli edirsən? Maa sataşırsan?!
– Sən niyə dəli olursan eee? – Ceyran özünü bilməməzliyə qoyaraq soruşdu.

– Mən... – susdu.
– Sən, nə? – Ceyran ona tərəf iki addım ataraq dayandı.
– Ceyhun halsiz halda əlini yellədi, heç nə demədi.
– Sevirsən onu?! – Ceyran yenə ucadan güldü və yenə ona sataşaraq – Ə, sa demədim ki, Minayə birini sevir?!
– Mən onu – bir az duruxub, – sevəndə bilmirdim ha o da

başqasını sevir! – Ceyhun özünü pis hiss edirdi, dili topuq vururdu, – Mən nə bilim?

Ceyran ona baxıb yenə güldü, amma onun halının dəyişdiyini görüb dedi:

– Sənə demişdim hayifimi alacam?! – qımışdı.

– Az insafsız, mən nə haydayam, sən nə haydasan. Mən də can qoydun ki?!

– Hayfimi çıxdım da – deyə ucadan güldü.

– Nə təhəri ki? – deyə Ceyhun hələ də heç nə anlamadan soruşdu.

– Ay axmaq, o da səni sevir, – deyib Ceyran arxaya çəkildi. Ceyhunun əlinə düşməmək üçün qapının ağızına doğru qaçıdı və yenidən onun üzünə baxdı.

Ceyhunu düşdüyü vəziyyətdən sonra, bu eşitdiklərinə bilmirdi inanıb sevinsin, ya qəzəblənsin...

Ceyransa gülə-gülə dedi:

– Bə indi gör nətəridir* adama sataşmaq? Saa demişdimmi hayfimi alacam?!

Ceyhun onun dediklərinə əhəmiyyət vermədən:

– Demək o da məni sevir ha?!

– Hə, – deyə Ceyran gülərək cavab verdi.

– Azz bəri gəl, heç zad eliyən döyəm, gəl Minayədən danışmaa.

– Eee sən də ki, bu olmadı ki, bə mənim qisasım, sənin heç vecinə də döy ki – deyə Ceyran yenə ona sataşaraq gəlib Ceyhunun yanında oturdu.

Bu hadisədən cəmi iki ay keçmişdi, budur onların toyu idi. Yuxarı Ulusoylu Aşağı Ulusoylu biri-birinə qarışmışdı, hamının üzündə sevinc vardi. Ceyhunla Minayənin sevincinə söz ola bilməzdi.

Təzə gəlin Aşağı Ulusoyluda təzə evə köçürülmüşdü. Toy səhəri Ceyhunla Minayə kəndin adətinə uyğun olaraq Yuxarı Ulu soydakı məscidə getdilər. Əslində Aşağı Ulusoyda da məscid vardı, amma ulusoylular qədim məscidə daha başqa gözlə baxırdılar. Ən maraqlısına bu idi ki, Aşağı Ulusoydakı məscid də bir o qədər

* (nə təhərdir, nə cürdür)

Tural qardaşının gözünə elə bir baxış baxdı ki, qansız Rəhim tez gözlərini qaçırdı. Tural qeyzlə:

– Bunlar ermənidir, bizsə türk və digərləri haydır. Biz istəsəkdə haylar kimi murdar ola bilmərik. Nə edək? Görmədiz, urus, firəng, – fransızları nəzərdə tuturdu; – Osmanlı ilə davada silahlı hay dəstələrini gətirdilər tökdülər Anadoluya, Osmanlı dağıtdılar, ondan sonra silahlı haylar töklüldü İravana... Bu bədbəxt ermənilər neynəsin? Yalan deyirlər?!

Müseyif dədə bir Tural bəyə baxdı, bir əsir ermənilərə baxdı, bir xeyli nəsə düşünərək dilləndi:

– Ay bala, Tural düz deyir, bu ermənilər bədbəxt tayfadı, biz davani hayla etməliyik... Hayları yox etsək hər şey düzələcək... Yıxanı baltalamazlar... -

– Yıxılan bizik ee ... Qansız Rəhim dodaqaltı mızıldandı...

Əsir düşmüş ermənilər Tural bəyə və türk xalqına bir dualar edirdi ki, gəl görəsən. Erməninin biri ağlamsınaraq Tural bəyə səsləndi:

– Bəy, and ola İsaya, yolumuz çox haçalanıb, dilimiz kobudlaşıb, amma hələ də soy-kökümüzü unutmayanlar çoxdu... – fəryad edərək dedi: – İsaya and olsun, çıxış yolumuz yoxdu, nə edək? Başımıza haranın külünü tökək?

Digər erməni əlavə etdi:

– Bəy, kilsələrimizi bağladılar haya, ərmənlərdən bir çox el Qara dənizə doğru getdi; – dodaqları əsirdi, – Cəsarət tapıb islam keçənlərmiz oldu... Bəy, bir əlin beş barmağı da eyni olmur, ata yurdundan, xaçından vaz keçməyənlər qaldı. Hay kilsəsi ya qılıqla, ya zorla ermənlərdən qız aldı, qız verdi; – Ağlayırıldı, – Hamısı haylarla qohum oldu? – Başını yelləyərək etiraz etdi; – And ola Tanrıya, indi də haylarla qohum olmayan ermən öyünləri var. Məni kimi – başı ilə yanındakı bir ermənini göstərdi; – Bunu kimi; – Gözündən axan yaş ağızının suyunu qarışmışdı... - Amma təkləndik, Tanrıya, İsaya and olsun təkləndik, təkik... - Üzünü Tural bəyə tutdu: – Bəy, dərdimizi kimə deyək?!

Tural bu sözləri deyən ermənini üzünə baxdı:

– Adın nədir?

oldürürsüz, atmasaq onlar öldürəsidi.

Bir başqa erməni belə dedi:

– Sizin haqqınız ödənməz, biz bilirik siz necə mərd tayfasınız. Nə pislik var bizimkilərin başının altından çıxır, amma biz nə edə bilərik! – beləcə hamısı başladı yalvarmağa.

Tural bəy üzünü Səmədə gevirdi, onun nə demək istədiyini anlayan Səməd əsəbi halda dedi:

– Tural bəy hamısını güllələ, vallah bunların hamısı qırmaq lazımdı. Necə deyərlər, ilanın ağına da lənət, qarasına da! – hamı gülüdü.

– Səməd qardaş, nə edək bizdə hay kimi erməniləri qıraq deyirsən?! – Tural bəy qəmli halda soruşdu.

– İncimə, amma vallah inan, şeytan belə bunlardan dərs alasıdır. Bunlar bizim tayfaya nələr edir, sənsə haydan, ermənidən danışırsan. Bunların sümüyü daha it sümüyünə calaq olub. Ox yaydan atılıb, bunun geri dönüşü yoxdur...

Elə bu vaxt Ulusoydan bir atlı özünü Soyluya çatdırıraq dedi:

– Hunoba kəndinə kömək lazımdır, ermənilər böyük orduyla ora hucum çəkib.

Səmədgil atlanmışdı ki, Tural bəy dedi:

– Biz də gəlirik.

Səməd atın başını çevirərək dilləndi:

– Kəndi bə kim qoruyajax, olmaz. Bərk olun. – atlar tozanaq qaldıraraq çapdı.

Soylular bir xeyli Səmədgilin arxasında baxdı.

Havadan hələ də barıt qoxusu gəlirdi.

Tural bəyin kiçik qardaşı qansız Rəhim ona baxaraq:

– Qaga, vallah Səməd qaşa düz deyir, bunları öldürmək lazımdır – o erməniləri göstərdi: – Vaxtında haqqı tanıydılar, indi də urusun, hayın oyuncağı olmayıyadilar. Day gejdi, innən belə bu düyüünün daşını təmizləmək olmaz...

Ermənilər gözlərindən yaş axıdaraq yalvarırdı:

– Axı, biz nə edək? Biz nə bədbəxt millətik! Gör nə günə qaldıq ki, nə oralı ola bilirik, nə buralı ola bilirik! – içlərindən biri dedi.

cavan deyildi, deyilənə görə ən azı 2 əsrdir ki, tikilmişdi, amma Yuxarı Ulusoydakı məscidə baxanda yaşı olduqca azdı. Təzə bəylə-gəlin Qədim Ulusoy məscidini ziyarət etdilər, hər ikisi əlini yuxarı qaldıraraq Tanrıdan gözəl gələcək dilədilər.

Bir gün qara xəbər hamını sarsıtdı. Dava başlamışdı. Deyirdilər ki, almanlar vətənimizə hücum keçiblər. II Dünya mühərbiyi adıyla tanınan, bizim dil ilə qısaca desək “dava” başlamışdı. Bu xəbər dünyani necə sarsılmışdısa, iki-üç həftə sonra Ulusoyu yenidən ikiqat artıq sarsıtdı. Sovet Respublikalarının hamısında səfərbərlik elan olunmuşdu, gəncləri davaya aparırdılar. Beləcə Ulusoy gənclərini də bir-bir, iki-iki davaya apardılar. Minayənin Ceyhunu da beləcə iki ayda bir, üç ayda bir gələn məktublar əvvəz etdi. İndi Minayənin əri də, sevgisi də, ağuşuna girəndə o məktublardı, bir də Minayə ilə Ceyhun sevgisindən yaranan körpə Mərdan idı. Minayə ana sevgisini də, qadınlıq sevgisini də körpəsinə vermişdi. Tək arzusu vardı, Mərdanı elə böyütsün ki, Ceyhun davadan gələndə onun alnından öpərək desin ki, halaldır səni kimi anaya.

Ceyhun bir oğlunun olduğunu məktubda öyrəndi. Amma dava onu xanımından, oğlundan ayırmışdı. Bütün inadı ilə vuruşdu ki, dava tez qurtarsın. Vətəni, xalqı, Ulusoyu, düşmən caynağına keçməsin, xalqı yurdlarından didərgin düşməsin. Bütün səyi ilə vuruşurdu ki, Azərbaycanı, Ulusoyu güllə-boran olmasın, azərbaycanlı qadınları, gəlinləri, ana-bacıları, körpələri güllə səsi eşidib, qorxmasınlar. Qanını son damlaşınacan tökməyə razı idi, təki qələbə qazansınlar, təki onun yurdunda dava gedib çatmasın, təki Qədim Ulusoy məscidinə güllə zərər yetirməsin. Çünkü bütün ulusoylular bu məscidə başqa gözlə baxırdılar, atalarından qalan ən böyük miras kimi, yurdlarının namusu kimi, Ulusoy igidlərinin qeyrəti kimi, ən əsasına ona görə vuruşurdu ki, xalqı alman xalqına qul olmasın, axı qəzetlərdə yazırdılar, radioda deyirdilər ki, almanlar bu davarı ona görə edir ki, dünyanın ağası olsun, hamiya ağalıq etsinlər. Döyüslərdə böyük hünərlər göstərən Ceyhun çoxlu medallar qazanmışdı. Ceyhun bütün hünərlərini yazaraq Minayəyə göndərirdi. Son məktublarının birində o belə yazmışdı:

«Salam biricik Minayəm. Sənin üçün darixmişam. Üzünü görmədiyim oğlum üçün bir bilsən necə darixıram. Onu tez-tez yuxuda görürəm. Amma səhər duranda üzünü xatırlaya bilmirəm, bu, bir bilsən mənə necə əzab verir. Sən canın mümkün olsa Mərdanımın şəklini çəkdirib göndər. Həyatdır da, deyirəm birdən davadan qayıda bilmərəm. Barı oğlumun üzünü görüm. Yoxsa o dünyada da rahatlıq tapa bilmərəm.

Ulusoy üçün darixmişam. Tez-tez yuxumda böyük qəbiristanlıq görürəm, həm də görürəm ki, qəbiristanlıq olan bizim Ulu soy kəndləri və ətrafidir. Xaçı, qədim məscidi də partlayan yerdə görürəm. Qorxuram. Özüm üçün yox, sizlər üçün, Ulusoyum üçün, xaç üçün, qədim məscid üçün! Təki sizlərə heç nə olmasın. Bütün qarətim bunun üçündür.

Burada vəziyyət olduqca ciddidir. Artıq almanlar geri çəkiləsə də, bu havayı olmur, mənlə köhnə vaxtdan döyüşənlərdən artıq heç kim qalmayıb. Üç dəfə yeni ordu hissələrinə verilmişəm. Dəfələrlə yaralanmışam, amma tez sağalıb döyüşə atılmışam, axı vətən dardadır.

Mənə bir şey olsa, ağlama, Mərdanımı igid böyüt. Ölsəm, bu birinci qədim Ulusoy məscidi üçündür, sonra Sən və Mərdan üçündür, sonra Ulusoyum üçündür, yəni Azərbaycanım üçündür! Mənə bir şey olsa bil ki, bu sizə, sizlərə bir şey olmaması üçündür. Yəni mən boşu-boşuna ölməyəcəm. Çünkü düşməni sizlərdən uzağa qovuruq biz. Düşmən, düşmən gülləsi görməyəcək mənim vətənim, xalqım, oğlum və sən. Bunun üçün ölməyə dəyməzmi?! Hansı ata bu yoldan döner?!

Burada göy üzünü bomba tüstüsündən görə bilmirik, amma bəzən tüstü çəkiləndə səmaya baxıram, aya-ulduzlara baxıram, Ulusoyu xatırlayıram, səninlə bir yerdə ulduzlara baxdığını xatırlayıram.

Səni sevirəm...

Hamiya salam söylə.

Sənin Ceyhunun»

Minayə oğluna lay-lay əvəzinə, nağıl əvəzinə atasının məktublarını oxuyurdu.

soylunu və Soylunu yox etməli idi, daha siyasi dillə desək digər kəndlər kimi onları da tarixdən silmək istəyirdilər, yerli, köklü.

Nə yaxşı ki, bu züldən sonra Ulusoylular və soylular biri-birinə kömək edirdilər. O üzdən də ermənilər 500-dən çox itki verməklərinə baxmayaraq heç nə edə bilməmişdilər. Son gecə hücumunda da ermənilər böyük itki vermişdi, üstəlik xeyli sursat və 3 topda ulusoylular tərəfindən aparılmışdı.

Ulusoylu, Soylu və digər yaxın türk kənlərində bir dənə də topçu tapılmadı ki, toplardan istifadə edə bilsinlər. Əgər onlar toplardan atış aça bilsələrdi, bircə gündə digər erməniləri məhv edə bilərdilər, kaş bircə nəfər topçu olsa idi...

1919-cu ilin Novruz bayramına iki gün qalmış ermənilər Soylu kəndinə hücum etdilər, ulusoyluların köməyə gəlməsi ilə ermənilər daha 600 erməni quldurunun cəsədini qoyaraq geri çəkildi. Bu böyük qələbə idi. Toplar, pulemyotlar qarşısında yalnız tūfənglərlə döyüşən ulusoylular və soylular üstəlik sayca olduqca az olmalarına baxmayaraq erməniləri geri otuzdurmuşdu. Ermənilər 600 itki vermişdi, yaralılar bəlli deyildi.

O gün soylu kəndində bayramdı, iki gün sonra olacaq Novruz bayramının sevinci qələbə sevincinə qarışmışdı.

Tural bəy qaşlarını çataraq tutulan on erməni əsirinə baxdı və dedi:

– Ayə, erməni diğaları nə istəyirsiniz bizdən? Ayə, siz niyə gələn haylara uyursuz?

Ermənilərin üzündə elə bir qorxuvardı ki. Elə yazıq, elə məz-lum görünürdülər ki, ermənilərdən biri dedi:

– Bəy, biz nə edə bilərik, əmir quluyuq, biz çoxmu istəyirik belə ola. Yuxarı baxırıq bığ, aşağı baxırıq saqqal. Neynəyək, hara gedək?

Başqa erməni onun sözünün ardınca:

– Bəy Peyğəmbərinizin cəddinə qurban olum, siz yaxşı tayfasınız. Amma uruslar hayları bura gətirdikdən sonra biz olmuşuq oyuncaq... Din, din dedik, indi nə dinimiz qalib, nə soyumuz, hayın oyuncağı etiblər bizi. Gözün üstə qaşın var deyəni isə kilsə və daşnaklar aradan götürür. Bizi zorla gətiriblər bura. Atsaq siz

olmuşdu.

Səməd kişi gözlərini dikdiyi ocaq zaman sərhədini yandıraraq aşmışdı. Zaman başqa idi, alovlar başqa idi, tək o alovlarla baxan göz eyni idi, heç Səməd də eyni Səməd deyildi. Bəs nə olmuşdu ki, uzun illər sonra, qocalmış Səməd alova o günki kimi baxırdı? Ürəyi şiddətlə döyüñürdü, əvvəlki kimi, o günkü kimi...

1919-cü ilin baharı idi. Novruz bayramına cəmi iki gün qalmışdı, cəmi iki gün. Haylar İravan xanlığında at oynadırdı, məqsədləri burada Hay-erməni dövləti yaratmaqdı. Əslində artıq Daşnak partiyası öz dövlətini qurmuşdu. Cəmi 10-15 il əvvəl (1905-1906-ci il davasından sonra) Azərbaycan ziyalıları qəzetlərdə və ya yazdıqları kitablarda İravanın, Göyçənin üstündə qurulucaq Hay-erməni dövlətini boş bir xulya adlandırdılar. Amma haylar öz dövlətlərini qurdular, həm də həmin torpaqlarda, yəni bizim torpaqlarda. Daşnaklar bizim kəndləri tək-tək ovlayırdı, yandırıb-yaxırdı. Niyə? Çünkü daşnaklar hay və erməniləri öz ətrafında birləşdirərək türk xalqının qırılması, məhv edilməsi, daha aydın desək yox edilməsi siyasəti ilə özlərinə dövlət yaradırdı. Bizimkilərsə səbr edirdi. Ta ki düşmən gəlib qapısına dayananacan. Azərbaycanın qərb hissəsi başdan başa hay-erməni quldurlarının əlində qalmışdı. Əlbəttə türk xalqı məğrur, yenilməz xalqdır, köləliyi sevmir, onlar şübhəsiz ki, döyüñürdü. Amma əfsuslar olsun ki, onlar kənd-kənd döyüñürdü. Təşkilatlılıq, birlik yoxdu. Hər kənd özünə orduyu, səngərdi. Digər kəndlər gözləyirdi ki, haylar-ermənilər kəndləri bir-bir məhv edərək gəlsin...

Türk baba kötücələrinin halına baxaraq ağlayırdı. Bu günlərdə onun ruhu yalnız Azərbaycanın üstündə uçurdu. Bu qədər zülm, bu qədər türk qanı türkü ayılda bilməmişdi. Türk babanın ruhu var gücü ilə bağırırdı; Türküm ayıl və birləş” – amma bir dənə də olsun türk onu eşitmirdi. Axı dünyada neçə türk vardı ki, bütün türklərə tək adla “TÜRK” deyə.

Soylu kəndinin ətrafında səngər qurulmuşdu, soyular növbə ilə burada keşik çəkirdi. Hay və ermənilərin bu tərəfdə cəmi üç min əsgəri vardi, qalanı digər bölgələrdə türk kəndlərini yox etməklə məşğuldu. Əslində buradakı hay-erməni ordusu da Ulu-

Yaz gəlirdi. Hava isinməyə başlamışdı. Minayə bağlarında səliqə-səhman yaradırdı. Bacısı Reyhan onlara qonaq gəlmişdi, gələndə də özü ilə bir qucaq ağac fidanı gətirmişdi.

Minayənin son zamanlar əsəbi yerində deyildi. Əli işə zada yatmadı. Çünkü kənd başdan ayağa yas içində idi. Kəndin davaya gedən bütün oğullarının demək olar ki, hamisindən qara kağız gəlmişdi. Özünün beş qardaşından dördü davaya getmişdi, hamısı ölmüşdü. Davaya getməyən təkcə 14 yaşlı kiçik qardaşı Yusif qalmışdı. Ceyhunun iki qardaşı vardi, davadan qara kağızları çıxdan gəlmişdi. Ceyhunun bundan xəbəri yoxdu. Minayə isə yazmamışdı. Necə yazayırdı, nə deyəydi. Ceyhun onların böyüyü idi, ataları 1920-ci ildə ölmüş, daha doğrusu öldürülmüşdə, ermənilər öldürmüştü. Ceyhunun var yox iki qardaşı qalmışdı, onlar da belə. İndi Minayə necə yazayırdı ki, Ceyhun qardaşlarının yoxdur, necə yazayırdı ki, qardaşın Abbasın arvadı da bu dərdə dözmədi, öldü. Bircə qızı qaldı, adı kimi onlardan biza bircə şey qaldı Yeganə. Bunu necə yazayırdı. O üzdən də qısaca yazırkı ki, hər şey yaxşıdır...

Minayə onlara gələn bacısı Reyhandan soruşdu:

- Az bunu nəyə gətirmişən? – o şitilləri göstərdi.
- Nəyi? Şitillərimi deyirsən? – təəccübə soruşdu.
- Hə, kim əkəcək bunları? İşim-gütüm qurtarib!
- Az, bacı, elə demə, Allaha ağır gedər – Reyhan bacısının niyə elə dediyini başa düşürdü. – Gərək elə bir bağ salasan ki, ərin gələnə kimi...

Mərdan anasının dolduğuunu görüb, qarğı atını bir kənara atıb yastana-yastana ona tərəf qaçırdı:

– Ana ağlama. Mən səni çox istəyirəm. – anasının əlini tutub ağızına tərəf apardı və öpdü. Mərdan öz uşaq ağılı ilə, anası o ağlayanda onu necə qılıqlayırdısa, indi də o anasını elə qılıqlayırdı.

Minayə Mərdanı qucağına aldı, üzündən öpdü. Mərdansa key-key anasının üzünə baxırdı. Axı anasına nə olmuşdu? Anası niyə ağlayırdı? Cavabını bilmirdi.

– Az gördünmü, uşağın bağırını çatlatdın. Saa bumu lazımıydı? Yekə arvadsan, özünü uşaq kimi aparırsan! Dünyanın sonu ha döyüll! Olan olub, Allah qoysa Ceyhuna heç nə olmayajax, görərəsən!

Mərdan key-key xalasına baxırdı, onun dediklərindən heç nə anlamırı. İçində heç nə anlamamasından bir xof yarandı, anasını bərk-bərk qucaqladı. Anası onu alnından öpdü.

— İnşallah ay bajı, nə deyim! Başımı itirmişəm! Dərd tək mənimmi dərdimdi, di gəl ki, anlamır – deyə əli ilə sinəsini göstərdi.

— Mən gedirəm, bax ha, ağacları əkərsən, Ceyhun gələjək! Bağını salmaq özünü qismət olmadı, dava majal vermədi. Nə olsun, gələjək. Ək ki, gələndə bağının barından yemək qismət olsun. — Yoxsa yaziq davadan sonra deyərsən gəlif saa bağımı salsın? – bu zarafata hər ikisi güldü. Mərdansa anasının gülməsindən sonra dərindən köksünü ötürdü, sanki rahatlandı. Üzündəki əndişə ərşə çəkildi, axı anası gülürdü.

Reyhan Mərdanı qucağına aldı, üzündən gözündən öpdü:

— Ədə, atan hanı? – bayaqdan Mərdanla oynamadığı yadına düşdü.

— Davadadı, ay lala, — Mərdan hələ xala deyə bilmirdi. — Amannayı öldüyüf gələjək! — Mərdan alman da deyə bilmirdi, almanlara aman deyirdi. Sözünü deyə-deyə əlini sağa-sola oynatdı.

— Ə, bu ağacları görürsənmi?!

— Hə...

— Bunları ananla əkərsən, atan gələndə meyvəsindən yesin, yaxşımı?

Mərdan başını yuxarı-aşağı yellədi. Reyhan bacısı oğlunun yanağından dərtşidiraraq dedi:

— Şəkər bala niyə 100 qıramlıq dilini qoyub, kiloyluq başını tərpədirəsən – bacılar gülüşdü.

Hava təzəcə işıqlaşmışdı. Minayə yuxudan onu kiminsə sirkələməsinə ayıldı. Gözünü açanda gördü ki, Mərdan yuxudan qalxıb və iki əli ilə onu sirkələyir. Anasının gözünü açdığını görən Mərdan dedi:

— Duy! Duy... – dur demək istəyirdi.

— Niyə ay şəkərparəm? – anası Mərdanın alnından öpdü.

— Eee, duy, ağaclayı əkək. Ata gələnə meyvə bitiysin.

Minayənin üzünə təbəssüm yayıldı, bütün ağrı-acısını unutdu. Yerindən qalxdı, oğlunu geyindirdi, yataq yerini səhmana sal-

— Burada kimlər yaşıyirdı ki? – Yegənə soruşdu.

— Bizimkilər, — Səməd kişi dilləndi.

— Bəs onların evlərini kimlər yandırıb? Kimlər? – Mərdan qeyzlə soruşdu.

— Haylar və ermə...

Minayə atasının sözünü kəsərək dedi:

— Ata qurvanın olum, bəsdi, gör bir uşaqlara nə danışırsan. Gedib orda burda danışarlar, ondan sonra... – o gözünün yaşını silərək, aciz halda: — Qoy bir görək başımıza nə gəlir?!

Mərdan anasının sözünə məhəl qoymadan soruşdu:

— Bizimkilər harada idi ki, buranı belə hala salıblar, ay bava? Səməd kişi gözünü yanmış məscidə dikmişdi.

Səməd kişinin ailəsi bir ocaq başına yığışmışdı. Bütün yüksəkleri çöldə idi, çünki uzun illərin keçməsinə baxmayaraq yanmış evlərdən gələn iyi adamın ürəyini bulandırırdı. Ona görə də onlar ən azından bu gecəni çöldə keçirməyi qərarlaşdırılmışdı. Arabadaca yer salınmışdı, qadın və uşaqlar orada yatacaqdı.

Alov dilimləri havanı yalayaraq yuxariya doğru uçunurdu. Səməd kişi gözünü ocağa dikmişdi. Yanan alov sərhəd bilmədən yanındı, elə iştahla yanındı ki, sanki qarşısına çıxacaq hər şeyi udmaq istəyirdi. Bu alovun qarşısında deyəsən zaman da aciz idi. Deyəsən elə bu ocaq məhz zamanın sərhəddini yandırmaq üçün alovlanırdı...

...Səməd kişi gözlərini ətrafi bürümüş alovdan ayıraq ətrafına baxdı, hə yan yanındı, bütün kənd alov içində idi. Mavi göy üzünü qara tüstü buludu işğal etmişdi. Təmiz dağ havasında qəribə ürək bulandırıcı iyi vardi. Bura cəmi iki gün əvvəl gözəl bir kənddi, amma bu günsə..., alov Səmədin gözündən süzülən yaşda əks edirdi.

Bu kəndlə Ulusoylu kəndi arasındaki məsafə yarım günlük at mənzilindən azdı. Bu kəndin bir adı vardı, Soylu kəndi, hə Ulusoylu kəndi kimi, amma uluzuz filansız, sadəcə Soylu. Bu kəndində kökü ulusoylulardı, amma soyuların ulusoylulardan ayrılması çox-çox əvvəller baş vermişdi. Bu o qədər əvvəl baş vermişdi ki, artıq bu kəndlər sadəcə qonşu kəndlərdi. Bütün doğmalıq yox

sonra dilləndi: – Onsuz da hamımız yatırıq, bütün Azərbaycanı yuxuya veriblər, qoy bari bu gün mənim balam yatmasın.

Minayə ilk dəfə idi deyəsən atasına etiraz edərək dedi:

– Axı bu dəhşətdir, bu olanlar qorxuncdur...

Səməd kişi onun sözünü ağızında qoyaraq:

– Elə ona görə görsün ki, bəlkə gələcəkdə bu qorxulu yuxu, bu dəhşət, bəlkə Mərdanı qəflət yuxusundan ayıldı. – susdu, sonra astadan piçildadi: – onsuz da hamımızı yuxuya veriblər. Azərbaycan qəflət yuxusundadır. Bu dəhşəti görənlərdə qəflət yuxusundan ayılmasa, bu dəhşəti də bizlər yaza bilmiriksə, daha sonumuzdur. – Mərdan bu piçiltini da eşitdi, amma bir şey anlamadı. Neçə yəni hamı qəflət yuxusundadır axı. Axı hamı oyaqdı, gözü açıqdır, görən yatan kimdi? Mərdan sonralar babasının bu piçiltisini tez-tez xatırlayacaqdı, amma yenə hamı qəflət yuxsunda yatmış olacaqdı...

Səməd kişinin arabası və daha bir neçə araba Uluşoy karvanından ayrılaraq haçalanın yoldan sağa buruldu. Onlar beləcə daha 10-12 saat yol getdilər. Qarşıda xaraba bir kənd görünürdü. Yeganə və Mərdan bir ağızdan dilləndi:

– Bura haradır?

– Burada yaşıyacayıq, yeni Uluşoyumuz olacaq bura, – Səməd kişi cavab verdi.

Arabalar kəndin içindən keçdikcə Mərdan diqqətlə ətrafına baxırdı. Bura lap nağıllardakı xarabalıqlara bənzəyirdi.

Bura 50-60 evlik kənddi. Bütün evlərin divarları dəlmə-deşikdi, oyuq-oyuqdu. Bütün evlərin qaralmış divarından bəlli idi ki, onlar nə vaxtsa yandırılıb. Kəndin ortasında balaca bir məscid görünürdü, onun da pəncərələrindən yuxarıya, tavanına doğru qalxan hiss divarlarına oturmuşdu.

Yeganə ətrafına baxaraq dilləndi:

– Bava bütün bu evlər niyə hisdir? Bava bu evləri kimsə yandırıb? – Mərdan əlavə etdi.

Səməd kişi «Hə» mənasında başını tərpətdi.

– Bəs niyə evlərin divarları deşik-deşikdir? – Mərdan soruşdu.

– Güllə deşikləridir, balam.

dı. Səhər çörəyini yedilər və ana-oğul işə girişilər. Minayə bellə ağac üçün çuxurlar qazdı, Mərdan ağacları tutdu, o torpaqladı. Sonra ağacları suladılar. Minayə vedrə ilə ağacları sulayırdı, Mərdan da anasına kömək etmək məqsədi ilə iki əlini birləşdirib əlinin içində su alıb gətirib ağaclarla tökürdü. Birini gətirən də beşində də yarı yolda tökürdü və yenidən su üçün qayırdı, çünkü su əlinin arasından süzülüb gedirdi. Minayə oğlunun halına baxıb ürəkdən qəh-qəhə çəkdi, qaçıb oğlunu qucağına aldı, yanaqlarından öpdü.

– Nə qayrırsan, şəkər balam?

– Ağaşdayı sluyuyam.

– Niyə?

– Ağaşday tez yekələnsin, ata gələnə meyvəyəyi oysun.

– Hamsını atana verəjən?

– Yox, ana, biyi ona, biyi saa!

– Oy saa qurban olum, nə şirin şeysən ə sən! – Minayə oğlunu öpüb bağırna basırdı.

Bu olanlardan artıq yarım il keçirdi. Mərdan bir xeyli yekələnmişdi. Ağacları dolça ilə sulayırdı. Ağaclar da Mərdanla bir yerdə böyüyürdü, amma ondan fərqli olaraq daha sürətlə böyüyürdülər, bu Mərdanı sevindirirdi. Axı tez-tez hər yerdə deyirdilər, almanın artıq uduzub, günləri sayılır. Ağaclarda bir xeyli böyümüşdü, bəlkə də gələn il nübar verəcəklər, atası da o il gəlsə qiyamət olardı.

Ağaclar Mərdan üçün böyük təselli idi, tək onun üçünmü? Anası da sanki bu ağaclarla nəfəs alırdı, ağaclarla hər gün elə baş çəkirdi ki, sanki ən əziz adamını görür və ya görüşünə gedir.

YETİŞMƏYƏN ŞƏKİL

Əslini itirən haramzadadır.
TÜRK atalar sözü

Səməd kişi atın yüyənini ağaca bağlayaraq evə keçmək istəyirdi ki, Mərdan qaćaraq qabağına atıldı:
— Ana, bavam gəlif — babasının ayağına sarıldı.

Səməd kişisinin qırışları açıldı, Mərdanı qucağına alaraq evə keçdi. Minayə atasının qabağına yüyürərək:

— Xoş gəlmisən ay dədə.
— Xoş günün olsun qızım. İsmaricini alan kimi gəldim, ay qızım nə olub? — keçib taxtda oturdu.

Minayə samvara köz salmaqla məşğul olaraq dedi:
— Dədə Ceyhundan məktub gəlif...

Səməd kişi onun sözünün arxasını dinləməyə səbiri çatmamış olacaq ki, həyacanla soruşdu:

— Nə oluf oğlana?
Atasının üzündəki təlaşı görən Minayə tez dilləndi:

— Heç nə olmayıf, yaxşıdır...
— Hə şükür — kişi dərindən nəfəs aldı.
— Yazır ki, burada bu gündən sabaha möhlət yoxdur, Mərdanın şəklini mümkünsə cəkib göndər, birdən... — sözünün dalını deyə bilmədi, gözündən yaşlar süzüldü, atasından utanmış olmayıdı ki, həyətə çıxdı, deyə bilmədi ki, əslində çoxdan deyib, utanlığımızdan deyə bilmirəm.

Mərdan babasının qucağından süvüşərək yerə düşdü, anasının arxasında qaćdı:

— Ana alama — ağlama dediyi idi — yoksa bava küsüb gedər — anası o ağlayanda dediyi sözü anasına dedi.

Səməd kişi yaxınlaşıb arxadan qızının ciyindən tutdu:
— Yekə qızsan, bəsdi. — Minayənin üzü qızardı, başını aşağı salaraq ayağa qalxdı.
— Hazırlaşın, rayona gedirik.

YENİ ULUSOY

*Bir Allahın, bir vətənin yenisi olmur,
Bir keçmişin, bir kökünen gerisi olmur,
Bir zülmə, bir haqsızlığa baş əyənin iyiyəsi olmur,
Vətənini qorumayanın sonunda bir küçəsi olmur...*

Müəllif

Pay paylayan ya payından olur, ya imanından.
Azərbaycan atalar sözü

Mərdan təəccüb içinde ulusoylulara baxırdı. Hələ də usaq ağılı ilə tam şəkildə anlaya bilmirdi ki, ulusoylulara nə olub? Onlar haraya gedir? Yol boyu onları müşayət edən bu əsgərlər nəyə gərəkdir? Ulusoylu qadınlar aramızı ağlayırdılar, ulusoylu kişilərin hamısı başını yerə dikmişdi, qocalar gözlərini göyə dikmişdi, sanki nəsə gözləyirdilər. Nə gözləyirdilər? Nə olmuşdu bu ulusoylulara? Bir şey anlıya bilmirdi.

— Ana, biz hara gedirik?
— Bilmirəm, — Minayənin səsi titrədi.
— Daha Ulusoya qayıtmayacayıq? — Mərdan anasının üzünə baxdı.

Minayə cavab vermədi, yalnız gözündən iki damla yaş yuvarlandı.

Mərdan anasının ağladığını görüb babasına tərəf çöndü:
— Bava, ay bava, anam ağlayır, nə olub? — Mərdanın məəttəl qaldığı üzündəncə oxunurdu.

Səməd kişi başını geri çevirdi, köksünü ötürərək:
— Bala Ulusoydan köçürük, daha buralara gəlməyəcəyik.
Minayə Mərdanı dartıb qucağına sıxdı:
— Yat, az danış...

Səməd kişi başını ağır-ağır çevirərək yol boyu uzanan Ulusoy karvanına baxdı, sonra ata bərkdən bir qamçı çəkərək dedi:
— Dəymə ay qızım, yatızdırma, nabadə yatızdırasan. Qoy gör-sün. Qoy bütün bunları Mərdan öz gözü ilə görsün. Bəlkə... — Susdu, nəsə demək istəyirdi, amma demədi, bir xeyli susduqdan

Mayif oğlunun zarımasını eşidib tutuldu, istəmədən o günü xatırladı, Həsən ona belə demişdi:

– Mayif səni uşağına bağışlayıram, kişi ol, millətini-dinini urusa-haya satma! Mən olmasam belə bu xalğın bir qocağı yenidən səninlə haqq-hesab çəkər, bil və agah ol! Mən qırmadım belini, amma gələn dəfə Allah özü sənin belini qırar, bil!

Murad zariyaraq yatağında son kəs çabaladı:

– Bura əsl cəhənnəmdir! Kaş bir qab Boqlu dağının suyundan içsəm... – zarıdı və anidən cabalamağa başladı, zarıdı... Mayifin evindən fəryad səsi eşidildi:

– Gözümün ağı-qarası oğul... Oğul...

Deyilənə görə nə qədər gözləsələr də onun bədəni soyumurdular...

Mayif Həsənin yara tökən bədəni sağalmadı, əti çürüməyə başladı, ağrıdan ilan kimi qırılırdı...

– Mən nəyə gedim ay dədə?

– Oğlunla bir yerdə səndə şəklini çəkdirərsən.

– Yox... – həya etdiyindən Minayə etiraz etdi.

– Yox səndə oğlunla bir yerdə şəklini çəkdir, oğlan səni də görsün, – qımışdı. Gülümsəmək doğurdanda Səməd kişiyə yarışındı.

Onlar hazırlaşandan sonra arabaya minərək rayona getdilər, şəkil çəkdirməyə.

Minayə və Mərdan fotoaparatin qarşısında oturdu. Səməd kişi nəvəsinə səsləndi:

– Ayə, dədənə göndərəcəyik şəklini, gül ki, dədənə görəndə ürəyi açılsın.

Mərdan “dədə” sözünü eşidəndə gözü parıldadı, üzünə gülüş qondu, Minayə də gülümsədi... Bu anı şəkilə həkk olundu. Hər ikisi gülürdü, gözlərisə illərdi görmədikləri Ceyhunun gözlərini arayırdı...

– Bava...

– Can, nədi noğulum? – deyib, kişi nəvəsini qucağına aldı.

– Dədəmə göndərəciyik şəkili, bizə baxsın, hə? – Mərdan göyərçin kimi ağ olan əlləri ilə onun üzünü ovuşturdu.

– İnşallah balam, inşallah... – Səməd kişi körpənin əllərindən öpdü.

Minayə şəkili məktuba qoyub poçtalyonun gəlməsini gözləyirdi, xəbər salmışdı ki, bir onlara tərəf dəysin.

Mərdan həvəslə yazın gəlməsini gözləyirdi. Yaz gəlsə ağacları çiçək açardı, anası elə deyirdi. Evlərinə bir gün yenə məktub gətirən poçtalyonçu xala gəldi. Mərdan sevincək anasını səslədi:

– Ana, ay ana...

– Ha – Anası oğluna hay verdi.

– Atamdan məktub var, tez gəl. Gəl şəkilmizi də göndərək. – o sevincindən atılıb düşdü.

– Gəlirəm dərdin alım, denən gözləsin.

Poçtalyonçu xala Mərdanın sevinc dolu, ata həsrətini sindirəcək təsəlli dolu baxışlarla onun gözlərinə baxdığını görüb, göz-

lərini yayındırdı. Mərdansa poçtolyonçu xalaya baxaraq sevinirdi. Axı həmişə belə görmüşdü, atasının varlığını, atasının ətinin varlığına dəlalət edən tək bir şey varsa, o da bu paçtolyonçu xala idi, o gəldikdən sonra anasının bütün narahatlılığı ərşə çəkilirdi, bir balaca da olsa rahatlanırdı, üzü gülürdü. Və yenə poçtalyonçu xala onların evinə gəlmışdı, Mərdan necə sevinməyə bilərdi ki?! Hələ atasına da anası ilə bir yerdə olan şəklini göndərəcəkdilər:

— Poçtalyonçu xala... — Mərdan sevinc dolu baxışlarla onun gözlerinə baxmağa davam edirdi, — biz şəkil çəkdirmişik, atama göndərəcəyik...

Qadın nə qədər istədisə özünü toxraq saxlaya bilmədi. Bir gətirdiyi məktuba baxdı, bir Mərdanın üzündəki sevincə baxdı, dodaqları əsdi, gözündən yaş süzüldü. Mərdan qadının ağlamasını gördükdə sevinc üzündə dondu:

— Xala, sənə nə olub?! — Mərdan bir şey anlamasa da onun ağladığını görüb qorxmuşdu.

— Qar-qar — haradansa qarıldayan qarğanın səsi gəlirdi.

— Özünü pis hiss edirsən? Su gətirim?! — Mərdan soruşdu.

Qadının boğazından sanki daş asılmışdı, danişa bilmirdi, heç düz əməlli ağlaya da bilmirdi, gözlərindən sənə yaşlar süzüldü. Qadın əlindəki məktubu Mərdanın əlinə verib arxasını dönərək qaçıdı. O uzaqlaşdırıqca hönkürtüsü eşidilirdi və uzaqlaşmağına baxmayaraq hönkürtü səsi daha aydın eşidilirdi. Çünkü o uzaqlaşdırıqca daha rahat ağlaya bilirdi.

Mərdan heç nə anlamadan poçtalyonçu qadının arxasında baxırdı. Qadın dayanmadan qaçırdı, artıq o nöqtə boyda görünürdü, amma dayanmırıldı, hey qaçırdı.

— Bala, Aişə xalan hanı? — evdən çölə çıxan Minayə soruşdu.

— Qaçıdı, ana mənə baxıb ağladı, ağlayaraq könüb qaçıdı — Mərdan elə bilirdi ki, yəqin nəsə pis iş görüb, Aişə xala da ona görə ağlayıb. — Ana Allah haqqı, Ulusoy məscidi haqqı mən heç nə eləməmişəm, — qorxa-qorxa dedi.

Minayə işin nə yerdə olduğunu anladı, əlini əsə-əsə uzadaraq məktubu Mərdanın əlindən almaq istədi. Gözləri dolmuşdu, hər şey gözündə qarışmışdı, Mərdanı görə bilmirdi. Mərdanın gözü-

Ulusoyluların Muğana gəlməsindən xeyli vaxt keçmişdi, iqlimə uyğunlaşa bilmədiyindən demək olar ki, bütün körpələr və qocalar tələf olurdu. Həcər nənə nəvəsi Nəbinin ölümündən sonra özünü Kür çayına atmışdı. Bunların Mayif üçün elə bir fərqi yoxdu, ta ki vari-yoxu, gözünün ağı-qara tək balası, tək muradı olan Murad oğlu qızdırımdan yatağa düşdü.

Mayif Həsən min haramla, min irinlə bordadığı oğlunun çöpə dönmüş bədənini tumarlayaraq:

— Oğul sağalacan! — deyib yatağı başında ağlayırdı.

— Ata yanıram, istidir ata, lap cəhənnəm kimi!

— Nə, cəhənnəm kimidi? — o sanki indi xatırlamışdı ki, cəhənnəm nə deməkdir.

— Hə, elə bil cəhənnəmdə yanıram! Kaş bir qab dağ suyundan olaydı, kaş! — o bütün varlığı ilə dedi.

— Dağ suyumu?! — mayif dağlarının suyunun belə qiymətli ola biləcəyini ağlına belə gətirə bilməmişdi. Oğluna təskinlik vermək üçün kəmərindən bir dəstə pulu çıxarıb onun yaslığının altına qoydu — Bax bu pul sənin özünündür!

Murad zarıldı:

— Yanıram! Mənə su, bir qab dağımızdakı sudan!

— Dağımızdakı sudanmı?! — mayif qırıla-qırıla soruşdu.

Kimsə Mayif Həsənin oğlu kimi zülüm çəkərək ölməmişdi, Muğana düşəndən bəri tələf olanlar yatağa düşməsindən bir-iki gün sonra ölürdü. Muradsa düz qırx gün can çəkişdi, nə öldü, nə dirildi, özünün dili ilə desək cəhənnəm odunda yandı, bircə qab dağlarındakı sudan istədi, amma atası bütün ulusoyu, hər şeyi ilə bir yerdə belindəki pula satmışdı, amma indi belindəki bütün pula bir qab ulusoy dağının suyundan ala bilmirdi. Muradın yatağa düşdüyündən qırx gün keçmişdi, o bir dəri, bir sümük qalmışdı, rəngi Muğanın səhrası kimi boz-sarı idi.

Mayif oğlunu səslədi:

— Oğul, Muradım!

Murad yuxusunda qaçaq Həsənin atasının belini qırmaq istədiyi səhnəni görürdü və zarıldı:

— Həsən əmi, atama dəymə nə olar?! — yatağında çabaladı.

Üç yaşı olan Murad qaçaraq qaçaq Həsənin dizini qucaqladı:

– Həsən əmi, atama dəymə nə olar?! – o ağlayaraq atasından tutdu.

Qaçaq Həsən bir mayif Həsənə baxdı, bir üç yaşlı Murada baxdı, mayıfa heç nə etmədən yerə ataraq atına mindi:

– Mayif səni uşağına bağışlayıram, kişi ol, millətin-i dinini urusa-haya satma! Mən olmasam belə bu xalqın bir qocağı yenidən səninlə haqq-hesab çəkər, bil və agah ol! Mən qırmadım belini, amma gələn dəfə Allah özü sənin belini qırar, bil! – O, son kəs ulusoylulara baxdı, sonra başını çevirib Iyidlə birlikdə Ulu-soy məscidinə çapdı, girib son kəs məktəb olan məsciddə, partalar arasında namaz qıldılar, sonra ailələrini də götürüb atlarını çapdılar. Onlardan bir daha xəbər olan olmadı. Ulusoylulardan bəziləri qaçaq Həsəni və Iyidi Mayifi öldürmədikləri üçün qınameyi, bəzilərisə haqq verdi. Tez-tez bir erməninin öldürülməsi, bir hay evinin yandırılması, milis bölməsinin basılması, rus-erməni əsgərlərinin öldürülməsi, silahlarının aparılması onların yaşamasına nişanə idi, amma kimsə bir daha onları görmədi. Və onlardan başqa bir həqiqət də qaldı, kənd mayif Həsəndən qorxsa da ona Həsən demədi, Qaçaq Həsən kimi Mayif dedilər.

Murad indi bu səhnəni xatırlayaraq dilxor olmuşdu:

– Ata Həsənin də puluvardı?!

Mayif fəxrli sinəsindəki kəməri sığallayaraq dedi:

– Yox bala lütün biri idi!

– Bəs niyə hamı onu sevirdi, hamı onu sayırdı, hara getsə hamı ən yaxşı süfrəsini ona açırdı.

– Nə olsun bala, indi sən isdədiyin süfrəni bu pulla aça bilərsən, hə! – o kəmərin göstərdi – Pul hər şeydir!

Murad atasını qaçaq Həsənlə müqaisə edərək camaatin atasına və ona baxmasını xatırladı və əsəbi halda atasından uzaqlaşdı.

Mayif buranın istisini, lilli suyunu deyəsən sevməyə başlamışdı. Bura Ulusoylu kimi neçə kəndin caamatını götürmişdilər, indi danos deyə biləcəyi adamın sayı birə on artmışdı, bir də Arşakın adamı gəlsə idi, Muğanın cəhənnəm istisi ona çoxlu pul götürəcəkdi. Tək pis hadisə kəmərin bədəninə yara salması idi.

nün qarşısında ağlamaq istəmirdi, bu Mərdanı daha çox sarsıda bilərdi.

Mərdan anasının üzündəki ifadənin dəyişməsini anasının ona əsəbləşməsi kimi yozdu:

– Ana, maa niyə əsəbləşirsən?! Vallah mən heç zad eləmədim. Düz sözümdü, ana...

Minayə heç nə eşitmirdi, beynində Mərdanın dedikləri uğultu kimi eşidilirdi, yalnız uzaqda qarlıdayan qarğanın səsini aydınca eşidirdi. Fikrini cəmləşdirmək istəyirdi, amma heç nəyi görmürdü, bədəni sanki uşunurdu və ...

Mərdanın sözü ağızında yarımcıq qaldı, anasının baxışındakı boşluğu hiss etdi, ardınca anası yıxıldı. Mərdan bağırırdı:

– Ana, ana can, qurban olum saa, ana dur! – anasını bir xeyli sirkələdi, anası tərpənmirdi.

Bağdakı ağaclar boynunu büküb yerə yıxılmış Minayəyə və onun üstündə onu sirkələyərək bağıran beş yaşı hələ tamam olmayan uşaqa baxırdı.

Mərdanın birdən yadına düşdü ki, qonşuları bir dəfə huşunu itirib yıxılmışdı, anası onun üzünə su səpib, ayıltmışdı. Cəld bir dolça su götürdü anasının üzünə tökdü, anası ağır-agır gözünü açdı. Sonra dolcanın atasının dodaqlarına yaxınlaşdırıcı ki, dibindəki suyu içsin.

O gün Mərdanın atasına qara kağız gəlmışdı. Anası ağla-yaya-ağlaya məktubu oxuyurdu. Mərdan otaqdan çıxdı, anasının doğrayıb səliqə ilə düzdüyü odun parçaları olan yerə yaxınlaşdı, odun parçalarını götürüb bir-bir bağa əkdikləri ağaclarla salaveylədi. Odun parçaları körpə ağaclarla dəyib onların qabıqlarını parçalayırdı, nazık budaqlarını qırırdı. Amma ağaclar onlara dəyib qabıqlarını qoparan odun parçalarına qəzəblənmədən, sizlamadan susurdular, sanki bu olanların günahkarı onlar idi. Aişə xalanın səssiz axan göz yaşları kimi ağacların qırılan budaqlarından damcılar süzülürdü. Ağaclar səssiz-səssiz, boynunu büküb Mərdana baxırdı. Pəncərədən Minayə başını qaldırıb çölə baxdı, oğlunun körpə ağaclarla odun salaveylədiyini görəndə hər şeyi unudub çölə qaçıdı, oğlunun qolundan tutaraq bağırırdı:

– Sən nə edirsən? Sən dəlimi olmusan, – o indiyəcən heç başırmadığı kimi yüksək səslə körpəsinin üstünə bağırdı – Atan o ağaclarда yaşayır, bildinmi?! – dodaqları əsə-əsə bağırdı. Mərdan anasının onun üstünə bağırlığını görüb hönkürərək ağlamağa başladı, Minayə də yenidən ona qoşuldu, oğlunu sinəsinə sıxaraq: – Qurban sənə ağlama, axı o ağacları biz, atanın adına əkmışik, başa düşürsənmi?! Atanın ruhu indi bu ağaclardadır!

Mərdan üzünü çevirib ağaclara baxdı. Doğurdan da ağacların qırılan budaqları da ağlayırdı. Anasının da göz yaşları onun üzünə damirdı. Mərdan anasının qucağında gah ağlayan anasına, gah da ağlayan ağaclara baxdı. Beləcə yuxuya getdi.

Minayə ilə Mərdanın gülümsəməsi həkk olunan şəkil məktubdaca qaldı, Ceyhuna oğlunun şəklinə baxmaq qismət olmadı. O şəkildəki gözlər Ceyhunun baxışlarını arayırdı...

kənddəki son başı papaqlıları müxtəlif adlar altında tutmağa başladı. Erməni məmurları və erməni əsgərləri qapı-qapı düşüb kəndin son düşünən-vuran adamlarını da yığmağa başladılar. Qaçaq Həsən yaxşı anlayırdı ki, artıq hər şey bitib, bu bir savaşdır, amma onun bildiyi meydan savaşının əksini namərd savaşı, arvad savaşı idi bu. Qaçaq Həsən yeri qazib, vaxtı ilə keçi piyi çəkilmiş keçədə gizlətdiyi silah sursatını çıxardı, silahlansıb İyidin yanına getdi və köhnə zamanlardakı kimi tək bir kəlmə dedi:

– Silahlan!

İyidin gözündə intiqam qığılçımı çaxdı, o da gizlətdiyi silah-sursatını çıxarıb silahlandı və milis bölməsini basdırılar, bütün hay-erməni milislərini öldürdülər, oradan sovet əsgəri adlanan erməni-rus əsgərlərini hamısını qırıldılar. Yenidən kəndə düşüb, məsələdən xəbərdar olub qaçmaq istəyən Mayif Həsəni tutdular, qaçaq Həsən mayıfa nifrətlə baxaraq:

– Gədə atalarımız yaxşı deyif ki, «Qalsan deməzlər – Yaşa, Ölsən deməzlər – Hayif», ay mayıf səni vursam görən kim deyəjək «hayif»? Biqeyrət, haya-urusa çuvallıq etməklə sən kimi satırsan, satığın öz xalxin döyülmü?! Mayif Hasan ölüm vaxtin çatıb!

Mayif çəp gözlərini hərləyib camaata baxdı, düşündü ki, yəqin camaat indi qorxusundan qaçaq Həsənə etiraz edəcək, amma kim-sə etiraz etmirdi. Əksinə hamının gözündə yox olmuş nifrət, intiqam alovu yenidən alışmışdı, mayıf udqunaraq diz çökdü:

– Həsən qaşa, məni balamın başına çevir, mən kiməm ki?! Mən də xalğıma xidmət etmək istəyirəm, mümkün qədər xəta-bəlanı ulusoyluların üstündən uzaqlaşdırıram, amma gücüm yetdiyi qədər!

– Ə, ən böyük xəta-bala elə sən özünsən, haydan-urusdan əvvəl səni kimi xainlərin hamısını qırmaq lazımdır ki, qələbə qa-zanaq, yoxsa nə xeyri var?! – əlini uzadıb, ayağını qucaqlamaq istəyən mayıfi belindən tutaraq başı üstüne qaldırıb yerə çırpdı:

– Səni kimisinin qanını axıtmaq da günahdı! Dədə-bavalarımız kimi sənin belini qıracam, nə olsa da azərbaycanlısan, müsəlmənsan, qanın vətənə axmasın! – əyilib mayıfi tutaraq havaya qaldırıb ki, belini dizinə vuraraq qanırıb qırısın...

olmuşdu:

- Kəmər bədənimi bışməcə edib deyəsən?!
- Bu nədir ki papa?! – Murad soruşdu.

Mayif Həsən ağrısını unudaraq fəxrlə dedi:

– Bu puldur bala, sabah səni yekə adam edəcək puldur! Sənin hər şeyin olajax, urus xalqına xidmət edəjəksən, pulun da olajax! Hələ urus xalqına xidmət etdikcə pulun lap çox olajax, – o sevinc-lə dedi.

Murad sevinərək pul kəmərini tumarladı:

- Ata...
- Papa de.
- Papa hamı məndən ağız dolusumu danışajax, qaçaq Həsən kimi, Iyid kimi?!

Mayif Həsən bir anlıq duraraq dedi:

– Sən onlardan da yekə adam olajan, hamı sənə sevməkdən də böyük hiss bəsləyəjək!

– Nə...

– Səndən qorxajaxlar; – Mayif Həsən güldü – qocaqlıq zamənəsi bitdi, daha nə qocaq, nə qəhraman olmaq lazım döy, indi yekə adam olmaq üçün məni kimi kişilər lazımdır – o fəxrlə sinəsinə vurdu.

– Səni kimimi?! – Murad çəşqinlaqla soruşdu və gözünün önünə qaçaq Həsən gəldi.

Onun haqqında, yəni qaçaq Həsən haqqında əhvalat belə idi. Qaçaq Həsən kəndin ən güclü adamı və ən yaxşı nişançısı idi. Erməni və Nikolay zülmünə qarşı qacaqlığa başlamışdı, xalqının, dininin düşmənlərinə qan quşdururdu. 1918-ci ildə Daşnak höküməti qurulduğda ermənilərə qarşı vuruşmağa başlamışdı. Ulusoy ətrafında bütün kəndlər onu sevirdi, yaxın kəndlərdə hər ailə demək olar ki, bir körpəsinə Həsən adı vermişdi. Sovet quruculuğundan sonra qaçaq Həsən və silahdaşları başqa adlar altında tək-tək aradan götürüldü. Amma Qaçaq Həsənə hələ də dəyə bilmirdilər, çünki hamı ona hörmət etdiyindən, onu sevdiyindən, onu qurdalamadansa hələ ki onun ətrafinı seyrəltməyi daha üstün tuturdular. 1937-ci ildə rəhbərlikdə olan ermənilər yenidən

HAY GƏLİR

*Erməni gəlir, dərd gəlir.
Gürcü atalar sözü*

*Bir tək ari, bir yiğin çibindən yaxşıdır.
Azərbaycan atalar sözü*

Dava bitmişdi, amma davanın açdığı yaralar qapanmadı. Ulusoydan gedən 300 igiddən cəmi 22 adam qayıtdı, onların da üçü heç bir il çəkmədi ki, öldü. Dava vaxtı arxa cəbhə var qüvvəsi ilə işləyirdi. Bütün qüvvələr «Hər şey cəbhə üçün» şüarı altında işlədilirdi. Oğul dərdindən, ər həsrətin-dən necə-necə analar, gəlinlər vəfat etmişdi. Bütün Azərbaycanda olduğu kimi Ulusoy da atasız, yetim uşaqlarla dolu idi. Hamının əlində-ovcunda qalanı da getmişdi, hər yan kimi bura da var-yoxdan çıxmışdı.

Bütün kəndə xəbər yayıldı ki, hamı bir nəfər kimi axşam işdən sonra Ulusoyun qədim məscidinə yığılsın. Əslində artıq Aşağı Ulusoy və Yuxarı Ulusoy kəndinin cəmi bir məscidi vardı. Sovet höküməti qurulandan sonra bəylərin evlərini, kəndin demək olar ki, bütün mal-qarasını və hər iki məscidi müsadirə etmişdilər.

Əhvalat belə baş verdi. Qazaxda dayanmış rusun XI qırmızı ordusu Göycə mahalına və oradanda İravan xanlığına doğru doluşmağa başladı. Erməni Daşnak dövləti məğlubiyyətə uğradıqdan sonra, sərhədlərin müəyyənləşdirilməsinə və müsadirələrə başlanıldı. Bu müsadirələr Ulusoyluda da aparılırdı. Bir gecə camaata xəbər yayıldı ki, bolşeviklər kəndin məscidlərini də müsadirə edib. Səhər tezdən hamı Xəlil bəyin evinin qabağına yığışdı, bu evdə artıq Xəlil bəy yaşamırı, çünki evi bolşeviklər müsadirə etmişdi və burada yerləşmişdilər. Evin öündəki səs-küydən bolşeviklər çölə çıxdılar. Rus əsgərləri camaatin evə girməməsi üçün dirənirdilər, amma camaatin çox olmasından və onların da silahlı

olduğunu bildiklərindən silah işlədə bilmirdilər. Eyvana çıxmış bolşeviklərdən azərbaycanlı olanı dedi:

– Nə olub ay camaat? Qarnızın ağrısı nədir?! Səhər tezdən bu nə biabırçılıqdır edirsiniz?! Biz canımızdan keçirik ki, yeni hökümət quraq, bəyi-ağası olmayan hökümət quraq sizlər üçün, bu da sizin sağ olunuzdur?!

Vaxtı ilə erməni daşnaklarına qarşı vuruşan qaçaq Həsən dedi:

– Ayə mən erməni diğalarına qarşı vuruşurdum ki, xalqımı qoruyum, dinimi qoruyum, qeyrətimi qoruyum, Qədim Ulusoy məscidini qoruyum. Ayə bə sən onu niyə xalığdan alıfsan?! Bu nə təhəri xalq höküməti oldu ki, xalqın məscidini əlindən aler?! Mal-qaramızı aldınız susduq, dedik yəqin təzə hökümət bir şey bilir. Taxılımımızı aldınız susduq, dedik bu yekəlikdə hökümət quruflar, o yekəlikdə çarı yixıflar, yəqin bilerlər nağarerlər! A da belə də yox ki! Burada bilinəsi-bilinmiyəsi bir şey yoxdur ki, susaq! Bu mənim xalqımın tarixidir, keçmişidi, belə Allahın evidir, bə bunnan sizin nə işiniz?!

– Yoldaşlar susun bir! Qaçaq Həsən mən sənə çar məmuru döyəm ki, istədiyini danışsan! – bayaqkı bolşevik yekələndi.

– Ayə sən nə sarsaqlayırsan?! Mən qaçaqlıq edəndə sən uşaqtın bala! Mən qaçaqlığı xalqıma qarşı edilən zülmə görə etmişəm, gədə-güdədən qorxmamışam, bildinmi? Orduna gücüm çatmaz bəlkə, amma xalqa uzanan əlləri qırmadan da geri çəkilmərəm...

Ulusoy məscidinin mollası, Hacı Haqverdi qabağa çıxdı və həm söhbəti yumşaltmaq, həm də əsas məsələnin yönünü dəyişməməsi üçün dedi:

– Oğul bilirsənmi nə var?! – Bolşeviklər hamısı matım-matım baxırdılar. Axı dünyaya meydan oxuyan bolşeviklərdən deyəsən bunlar qorxmurdu. Hacı Haqverdi saqqalına tumar çəkərək sözünə davam etdi: – Bala siz deyirsiniz təzə hökümət qurajağınız. Qurun, kim sizə nə deyir?! Mən biləni heç kim sizə gözünüz üstündə-qasıñ var demədi! Xalqı yaxşı yaşadacaqsınız deyirsiniz, gənə kim nə deyir, eləyin! Bunu kim istəməz?! O yekəlikdə Xəlil bəyin evini əlindən aldınız, dedi ki «Xalqıma qurbanı. Əgər xalq üçündürsə, halal xoşları olsun! Ermənilərə qarşı vurşanda guya

Mayif Həsən əvvəlcə nəsə cavab verməyi düşündü, gözünü hərləyib ulusoylulara baxdı, amma kimsənin gözündə qorxu yoxdu, kimsə Mayif Həsənin xəbərciliyindən qorxmurdu, deyəsən. Hamı lap qaçaq Həsənin onu hədələdiyi vaxtdakı kimi baxırdı ona. Mayif geri-geri çəkilərək oradan uzaqlaşdı və düşündü:

– Hə, Həcər arvad, sənində ömrünə az qalib, demək höküməti bəyənmirsən hə, eybi yox, sən görərsən! Sən hələ camaata bax, bu yekəlikdə urus xalğını pisləyən arvadın sözünə necə sakitliklə qulaq asırlar! Hamınızın atasına od vurajam, dəymışınız dura-dura, kalınızı tökəjəm, dayanın! – anidən gülümsədi; – Amma sizin belə hərəkətləriniz mənim xeyrimədir, davam edin – onun üzündə iyrənc bir təbbəssüm doğdu, o əlini atıb köynəyinin altındakı pul kəmərini sıxdı.

Murad camaatından uzaqlaşan atasının arxasında qaçaraq onu səslədi:

– Ata, ata...

Mayif çönüb oğluna baxdı, oğlunun boy-buxununu yenicə görmüştəsinə valeh-valeh ona baxdı və dedi:

– Ata yox, papa – ağız dolusu hecaladı – PA – PA.

Murad gülümsünərək atasına müraciət etdi:

– Papa, bu camaat – o iyrənirmişcəsinə ağzını büzdü, – səndən qorxmurdu ki, sənə tərs-tərs baxırlar!

Mayif Həsən kinayə ilə başını yellədi:

– Qoy baxsınlar, cücəni payızda sayarlar, az qalıb! – dişlərini çıcadı.

– Papa Mahirin oğlu, Əsgərin uşaqları da hökümətin arxasında danışır! Qardaş urus xalqının, erməni xalqının qaracasında söyür e, papa – o hünər göstərmiş igidlər kimi qürrələndi.

– Mahirin və Əsgərin uşaqları eləmi?!

– Hə papa!

– Hii... – o çənəsini ovuşturdu; – onları da yazarıq, anidən sifətini turşudaraq bədəninə ovxaladı.

– Papa nə oldu? – Murad həyacanla soruşdu.

Mayif Həsən köynəyinin yaxasını açaraq bədəninə baxdı, istidən-tərdən pul kəməri bədəninə iz salmışdı, bədəni bişməcə

kimi hava çıktı, Həcər nənə tükürpədici bir səsələ bağırdı:

– Nəvi, qurvan olum gözünü aç, nənəni tək qoyma burda! – o bağırmırdı, fəryad edirdi ...

Həcər nənənin səs-küyünə yiğişanlar Nəbinin nəbzini yoxladılar, nəbzi vurmurdu. Nəbinin yanmaqda olan bədəni sonunda soyumuşdu.

Nəvəsini hələ də qurtarmaq üçün əlləşən Həcər nənəyə baxan qonşusu gücünü toplayaraq piçildadi:

– Həcər dəymə, o artıq cənnətdədir! Canını bu cəhənnəmdən qurtardı. – O, Həcər nənəyə nə ilə təskinlik verəcəyini bilmirdi, axı bu yaşlı qadının tək çıçəyi, tək ümidi, rus fələyindən tək intiqamı nəvəsi Nəbi olacaqdı.

– Yox, Nəvim bir qızdırma ilə ölüsi bala döy! Yox, – o, saç-başını yolaraq bağırdı.

– Yaxşı, yekə arvadsan, qızdırmadan yanındı, bax canı qurtardı, görürsənmi bədəni soyuyur, artıq balan sakitləşib, sizləmir! – qonşu Nigar nənə son və tək təskinliyi Həcər nənəyə dedi.

– Yox, o bizlərin intiqamını alajaqdı, o ölməməliydi; – Həcər nənə bu dəfə qorxmadan bağırdı, nəvəsini qucağına alaraq çölə çıxdı və var qüvvəsi ilə bağırdı: – Allah bəlasını versin Stalin köpəyinin! Allah bələni versin, sizləri bala üzünə həsrət qoysun urus köpəyi! Allah kökünü kəssin hay çaqqalları! Biz müsləmanlardan nə istədiniz, niyə bizi qırğına verdiniz?! Haya satılan erməni görüm heç xeyir tapmayasan, soyun qurusun erməni!

Mayif Həsən Həcər nənənin hərəkətlərini sevinclə seyr edir və dediklərini beyninə həkk edirdi. Kimsə Həcər arvada bağırdı:

– Az bəsdir, sakit dur! Başımıza iş açma!

– Ay bədbəxt, daha nə işi?! Cəhənnəmin ortasındayıq! Hər gün onlarla adamımız istidən tələf olur! Daha nə işi? – üzünü çöndərəib Mayif Həsənə baxdı; – Allah sənin də bələni versin, verəjək də İnşallah, – Sovet quruculuğundan bəri, qaçaq Həsəndən sonra ilk dəfə idi ki, kimsə hamının içində Mayif Həsənin əməlini üzünə vururdu – etdiyin bələləri balandan bul*, bulacanda. Allah səni zəlil eləsin!

* tap

mənim qayəm nə idi?». Nəysə bala siz buralar da olmayanda erməni quzdurlarına qarşı vuruşan, üç oğlunu bu yolda itərən Xəlil bəyin evini əlindən aldınız. Susduq! Amma, bala biz hələ çar vaxtı bizdə oları da sizə vermişik, yenə də elə yekə-yekə danışırsınız ki, elə bil bəysiniz, bəy sizsiniz! Bə noldu^{*} bəy filan qalmışaqdı? Daha deyin ki, bəy yoxdu yerinə biz varıq da, bolşeviklər?! Bala bu gördüğün Ulusoy kəndi var ha, bu bir nəsildi. Bu məscidi bizim ilk atalarımız tikib, tikəndə də belə böyük, əzəmətli, möhkəm tikiblər ki, bizim nəslimiz bu ətrafda yaşayıb çoxalsınlar. Onlar nə erməni tanıyıf, nə çar, nə bolşevik! Bildinmi? Amma bu günün qolu zorlusu sizsinizsə, nağarmalıyıq, məscidimizi sizəmi verək? Niyə görə ay bala?! Adama bir sual verərlər ki, siz nağarısınız?!** Ə gələndən yeni hökümət qurmuşuq deyirsiniz, amma hələ qurdugunuz bir şey yoxdur, elə xalqa deyirsiniz ver! – Bolşeviklər əsəblərindən gömgöy olmuşdu – Rəvayətə görə atalarımız İslAMDAN DA ƏVVƏL GÖYDƏKİ TƏK TANRİYA İNANIRIMŞLAR, – əli ilə dağ başında olan alban kilsəsini göstərdi – Bax o xaç, o xaçın yanındakı qaya üstü damğalar buna şahiddir. Ərəblər bura gələndə ulu atalarımız elə bu oxşarlıqə görə İslAMI xoşluqla qəbul etmiş və bu məscidi də onda tikmişlər. Yəni bunu ona görə danışdım ki, biləsən bu məscid nə qədər qədimdir və nə qədər dəyərli məsciddir. Bala, bu məscid, bu ulusoylular çox dövlətlər görüb, çox şahlar görüb, bəylər də görüb, gədələr də görüb. Biz kimsədən qorxmamışq bala. Erməni daşnaqlarının payını verən iki kənd varsa biri biz olmuşuq. Yəni erməni gedib, inidi sən – bolşevikin gözlərinə baxdı – özmüzünkümü, bizə hədə-qorxu gəlirsən?! Ayıbdır! Qaçaq Həsən dediyin Azərbaycana, türkə, müsəlməna olan zülmə qarşı vuruşub, neçə qızın-gəlinin namusunu qurtarıb, ona görə də heç bir türkün ona kinayə etməsinə haqqı yoxdur! Biz burada can qoyanda sən harada idin?!

Bolşeviklərdən kimsə cavab vermədi.

– Bala bu xalq həmişə haqdan yana olub! İslAMI gətirərək haqdan danışan ərəblər belə xalqımı zülm edəndə, kimsə onların

* nə oldu

** nə qayırırsınız

qılıncından qorxmayıf. Ərəblər o xaçı sökün deyirdi, amma biz hələ də iki qurban kəsirik, biri orda, biri burda, məsciddə – güllümsündü; – Bu kənd min çür qoşun görüs, min çür adını şah qoyan gəda görüb, amma heç kimdən qorxmamışıq, yerini bərkitmək istəyən hər şah bir avaz oxuyub, biri qılıncla üstümüzü kəsib deyib şiyə ol, biri deyib sünnü ol, amma hər gələn sonunda bizi müsəlman kimi qəbul edib getməyə məcbur olub! Çünkü bu xalqın yolu Quran və Tanrısidir, o Tanrı ki, son peyğəmbəri və son kitabında dindəşlərimə tək bir ad verib «müsəliman» və heç nə bizi bu haqdan döndərməyib. İndi sən Allahını tanımırsan deyə, belə bir camahat Allahdan keçərmi, Allahın evini bolşevik atlarına tövlə edərmi?!

– Əshi sən nə danışırsan?! – bayaqqı bolşevik bağırıldı.

Camaat arasında Hacı Haqverdinin hörməti olduqca çoxdu, ulusoyular onun ailəsinə “pir öyü” deyirdi və ulusoyular özünü bildi-biləli bu elin dini ağsaqqalı pir öyündən olan “pir dədə” statusuna malik olan bir nəfər olurdu və Hacı Haqverdiyə ulusoyular qısaca – “pirdədə” – deyirdilər. O, daşnaklarla döyüsdə 5 oğul şəhid etmişdi, of deməmişdi. Camaat bolşevikin pirdədənin sözünü kəsdiyi, ona hörmət etmədiyiini görəndə bağıraraq irəli cumdalar, o əlini yuxarı qaldıraraq dedi:

– Camaat siz nə edirsiniz? Dayanın!

Camaat dayanıb ona baxdı. Pirdədə üzünü bolşevikə çevirib dedi:

– Bala sən gəl işi dağa-daşa çəkmə. Bu məscid bizim namuzumzdur, başa düşürsən?! Bunu nə sənin atan tikib, nə sənin hökümətin! Gəl hökümətinin işlərini bizim məscidimizə qatma! O sən, o sənin hökümətin, gedin qurun, amma mənim xalqımın min illər əvvəl qurduğu bir məscidə göz tikməyin!

– Mənim atamın adını ağızına alma, – deyə bolşevik bağırdı.

Güllə səsinin eşidilməsi ilə bolşevikin aredrom papağının yerə düşməsi bir oldu. Əsgərlər cürətləri çatıb tərpənə belə bilmədilər, çünkü kəndin dəliqanlıları hamısı silahlı idi və doğurdanda daşnak ordusunun ən böyük itki verdiyi kənd, basa bilmədiyi kəndlərdən

mədi axtardığı nədir və piçıldadı:

– Of bircə ovuc sirkə olsayı ofardım! – gözündən axan yaş daması deyildi, yaş bulağı idi. – Öz öyümədə olsayıdım, bu saat balamı sirkə ilə ovardım, bu cəhənnəmdə sirkəni haradan alım, – o əlini dizinə çırpdı.

– Nənə yanırıam! Ay nənə...

Həcər nənə bilmədi nə cavab versin, bu zülmün günahkarı özüymüş kimi nəvəsindən utanaraq piçıldadı:

– Can, nənə saa qurvan!

– Nənə anam hanı, anamı istiyirəm, – körpə dodağı əsərək piçıldadı.

– Anan, şey anan... – Həcər nənə kəkəldədi, nə cavab verəcəyini düşündü. Axı nəvəsinə nə deyəydi, nə cavab verəydi. Qızı minlərlə köçkün kimi Muğanın havasına uyğunlaşa bilmədiyindən artıq ölmüşdü, iki gün əvvəl. Bir Həcər nənə qalmışdı bir nəvəsi. Əri, oğulları, qızının əri davadan geri qayitmamışdı. Dava oğullarını əlindən elə ani almışdı ki, heç toy da etmək qismət olmamışdı. Bir qızı, iki nəvəsi qalmışdı, bir nəvəsini Muğana düşdükleri ilk gündəcə, qızını iki gün əvvəl itirmişdi. – Nəbi bala – o nəvəsinin bədənini nəm əski ilə sildi, – Anan Allah bavanın yanına gedif, şikayətə – Həcər nənə hicqirdi.

Nəbi nəvəsinin gizlində Allah haqqında ona danışdıqlarını düşünərək:

– Nənə, axı, Allah baba uzaqlarda olur! Sən demirdinmi adam yalnız öləndə onu görür...?

– Yox balam anan ölməyif, şikayətə gedif, gedib bizim başımıza gətirilən müsübətiləri Allah bavaya desin!

– Axı, Allah bava hər şeyi özü görür! – Nəbi titrətmədən əsirdi.

– Hə Allah bava hər şeyi görür, amma O qiyamətə qədər möhlət verib axı! Anan gedib desin ki, biz belə dözə bilmirik, ya qiyaməti tezləşdir, ya bizləri buradan qurtar!

– Bəs anam nə vaxt qayıdajax?! Mən anamı istiyirəm! Nənə mən yanırıam... – Nəbi zariyaraq huşunu itirdi.

Həcər nənə nəvəsinin üzünü nəm əski ilə sildi, dodağına su damızdırıcı, amma nəvəsi heç bir reaksiya vermirdi, burnundan od

dı, yerində idi, arxayın bir nəfəs aldı:

— Yerindədir, — sevincək piçıldadı.

Mayif Həsən yiğdiyi pulu dəstə-dəstə köynəyinin altından geyindiyi xüsusi kəmərin çiblərinə doldurmuşdu. Bu qatarda kədərlənməyən, ağlamayan yeganə adam mayif Həsən idi. Qalan bütün ulusoylular fəryad edirdi, hətta mayif Həsənin arvadı belə ağlayırıldı. O isə əli ilə köynəyinin altındaki, xüsusi kəməri möhkəmcə sixaraq gülümsədi, yanında oturan oğlu Muradın boynundan tutaraq sinəsinə sıxdı və düşündü:

— Nə etmişəmsə sənin üçün etmişəm bala! — Murad onun gözünün ağı-qarası, vari-yoxu bircə övladı idi. — Sənin hər şeyin olacaq! Nəyin bahasına olursa olsun, səni böyük adam edəcəm, böyük məktəblərdə oxudacam! Hami səndən qorxacaq; — O, nəsə düşünüb tez fikrini dəyişdi, — yox, hamı sənə hörmət edəcək! — Əsəbi halda saydı; — ulusoyluların pirdədəsi hacı Haqverdiyə, qaçaq Həsənə, onun silahdaşı İyidə, aşiq Aliya hörmət etdiyi kimi, hamı sənə hörmət edəcək! — O, bir əli ilə oğlunu, digər əli ilə köynəyinin altındaki pul kəmərini sıxdı.

Muğanı, muğanın istisini, hökümətin camaatı hara gətirdiyini gördükdən sonra, ulusoyluların üzündəki qorxu-təlaş da silinmişdi, onlar boz heykəllərə bənzəyirdilər. Amma hər şeyini itirmiş, artıq kədərlənməyə belə həvəsi qalmamış ulusoyluların içindən bir nəfərin üzü gülürdü, bu Mayif Həsən idi. Axi onun köynəyinin altındaki kəmərdə dəstə-dəstə pul vardı, bir də ki, artıq ağlinı itirmiş ulusoylular onun üçün yaxşıca karyera ola bilərdi. Ona düşən iş, lənət yağıdırən kəslərin adını və ifadələrini yazmaqdan ibarətdi. Bir də Arşakın göndərəcəyi adam da üzə çıxdımı satılmış vicdanı pul üyüdəcəkdir.

* * *

Həcər nənə nəvəsinin alnını nəm əski ilə sildi və piçıldadı:

— Bala qurban gözlərini yumma. Ay Nəvi, bala...

Körpə titrədirdi, tempuraturdan dodaqları çat-çat olmuşdu:

— Nənə yanırəm, — körpə zarıldı.

Həcər nənə hövlank qazma daxmada nəsə axtardı, özü də bil-

biri də bura idi. Qaçaq Həsənin dəstəsində vuruşmuş, o bölgədə hamının tanıldığı İyid adıyla çağrılan oğlan qabağa yeridi.

— Ə gədə, gədədən bəy olmaz bildinmi?! Küçük sən atanın qədrini bilirsən, biz atalarımızdan qalan məscidin qədrini bilmirimi?! Hə sənnənəm?! Bu yurdda kimsə ulusoylulara lotuluq edə bilməyif, bildinmi?! Şah Ismayıl belə bu yurdun igidləri ilə fəxr edif. İndi başına urus papağı qoyufsən, elə bilersən hamidan ağıllısan?! Bu məscid bizim döyünən ürəyimizdi. Başa düşdənmü?! — o tüfəngini əlində dikinə tutaraq, sərt baxışla papağını vurdğu bolşevikin üzünə baxdı.

Pirdədə əlini uzadıb İyidə dedi:

— Bala...

— Can Pirdədəm — deyə İyid tüfənginin ciyinə qoydu.

— Nəysə o da türk balasıdır, hamı davadan çıxıb, əsəbidir, belə şeylər olur. — üzünü bolşevikə çevirərək dedi: — Hə bala, nə höküməti qurursun qur, bircə unutma xalqa hörmət etməyən hökümət yaşamır, başa düş! Hökümət xalğın şərəfini qorumaq üçün lazımdır, şərəfinə sataşmaq üçün yox. Çar höküməti vaxtı bu igidlər bizim şərəfimizi qoruyub, yəni..., — sözünü yarımcıq qoydu, diqqətlə həmin bolşevikin gözlərinə baxdı. — Nəysə özün ağıllı oğlansan başa düşdün. Bu məscidi ulusoylular sa verməz — əli ilə Ulusoyun qədim məscidini göstərdi — gəl buna razılaş, nə özünün vəziyyətini, nə də xalğının vəziyyətini çətinə sal. O biri məscidin söhbətini də danişaq.

Bolşevik Pirdədəyə baxaraq dedi:

— Düşünək, məsləhətləşək...

— Elə buradaca düşünün, cavab deyin — qaçaq Həsən dedi.

Bolşevik vəziyyətin olduqca çətin olduğunu anlamışdı, belə getsə buradan bir bolşevikin də sağ çıxmayağın yaxşıca başa düşmüştü. Yanındakı bolşevik yoldaşlarının üzləri qorxudan sap-sarı kəsilmişdi. Erməni millətindən olan bolşevik astadan onun qoluna vuraraq dedi:

— Ara, razılaş onlarla. Mən fikirləşirdim ki, təzə hökümət adıyla aldatmaq olar bunları, olmadı, hamımızı qıracaqlar. Həm də söhbətin üstü açılsa axırımız yaxşı olmayıcaq, Nəriman Nə-

rimanovun adamı var burda, hələ aradan götürə bilməmişik. Camahatı bolşeviklərin incitdiyini Nəriman Nərimanova çatdırıblar, o da Leninin özünə şikayətlənib, deyib camaat da bizə qarşı inamı itiriən bolşevik maskası geyinmiş firıldaqçılar var. Kirov, Mikayan hələ ki, onu yixa bilmir, qələbəni Nəriman qazansa bizi kimilərini gülləyəcəklər. Ona görə heç nəyi ağartmadan etmək lazımdı. Bu siyasi qumarı Nərimanovun, yoxsa Kirovun qazanacağını kim bilir, xalq Nəriman Nərimanovun arxasında belə dursa, nə olacaq? – o təlaşla dedi.

İlk danışan bolşevik üzünü Pirdədəyə tutub:

– İcazənizlə bir məşvərət edək – deyib, ermənin bolşeviki kənara çəkdi: – Mənə niyə deməmisən bu xəbəri? – piçilti ilə soruşdu.

– Nərimanovun Leninə şikayət etməsinimi?

– Hə...

– Aşot xəbəri axşam gətirdi, sən yatırdın, səhər də ki özün görürsən.

– Nəysə sonra danışarıq.

Camahatın səbrinin tükəndiyini görən Haqverdi soruşdu:

– Bala nə oldu?

– Başqa çarəmiz yoxdur. Bu məscidlə işmiz yoxdur.

– Bəs o biri məscid?

– Ay camaat, siz ki yaxın kəndlərsiniz, iki məscidin olması mümkün deyil, bina çatışmazlığı olacaq, siz də bizi başa düşün – o artıq şirin dillə danışmağa başladı.

– A bala eşitmişəm ki, o məscidi tövlə elləmək istəyirsınız, doğrudurmu?!

– Başa düşürəm, siz Allaha inanırsınız, – camaat mat-məəttəl bu bolşevikə baxırdı, düşünürdülər «bu nə sayaqlayır, necə yəni Allaha inanırsınız, bəs necə olmalıdır ki, inanmamalıydıqmı ki?», bolşevik danışındı, – amma elm sübut edib ki, Allah yoxdur...

– Kafir, – deyə camaat bağırdı, kimsə əlavə etdi; – erməni bundan yaxşıdır, heç olmasa Allaha inanır, yalandan olsa da.

– Ay camaat sakit; – o, əlini qaldıraraq hamını sakitləşdirdi.

– Sözünün canını de, – Haqverdi əsəbini boğmağa çalışaraq dedi:

– Nə deyirəm, apar xərclə də! Yenə bizim görən gözümüz, eşidən qulağımız ol da ...

– Həəə...mayif Həsən sevincək soruşdu: – Mən sizə orada da lazımlı olacam?!

– Buradakı kimi gözü açıq olsan, niyə lazımlı olmursan?! – güldü; – Get, orada da səninlə əlaqəyə girən olacaq, mənim adımı verəcək! Yaxşı məlumat versən, yenə müqabilində pul alacaq! Bir də camaati çəş-baş sal, rus-erməni məhəbbətinə həvəsləndir bir sovet vətandaşı kimi, – Arşak irişdi.

– Onda mən gedim! – kabinetdən çıxdı.

– Get! – Arşak yanındakı ermənilərə baxaraq güldü...

Min illərin Ulusoyunu öz coğrafiyasından, qan yaddaşından, qüdrətli keçmişindən köklü-köməcli qoparıb Muğana atmışdır. Ulusoyun min illərdə var etdiyi hər şey, evi-eşiyi, bağlı-bağçası, sürüsü-naxırı, xalçası-xalısı, son on illiklərdə var etdiyi kolxozu-tarları əlindən alınaraq, əlibos Muğana sürgün edilmişdi. Bəli bu sürgün idi, köç yox! Ulusoylulara min illərindən qalan bir neçə zənbil və qəbirlerinə aparacaqları xatırələri idi. Ulusoylular başlarına gələn fəlakətlərdən bütün umidlərini itirmişdilər, amma itirdikləri tək umidləri deyildi! Şahlara-padşahlara meydan oxuyan Ulusoy artıq şanını itirmişdi, igidliyini-ərliyini itirmişdi, zülmə baş qaldıracaq intiqamını itirmişdi, Ulusoy çox şeyini itirmişdi. Tək qazancları qorxu idi, bir də ürəklərində etdikləri lənətlərdi. Onlar bu haqsızlığı başlarına gətirənləri lənətləyirdi, Allahdan hoqqabazların başına daş yağıdırmasını istəyirdi, bu dünyadan əli üzülən ulusoylular qiyamətin gəlməsini istəyirdilər. Axı, qiyamət günü günahkarlar cəhənnəmə salınacaqdı, ora necə də isti bir yerdə, elə Muğan kimi... Ulusoylular hər gözlərini yumanda düşmənə isti cəhənnəm arzulayırdı. Bir də gözlərini açıb gördülər ki, ulusoyluların özlərini heç bir şərait olmayan cəhənnəm istisi olan Muğana atıblar, lap cəhənnəm kimi idi... Kolgəsinə sığınacaqları bir ağac belə yoxdu...

Sirkələnərək sürətini artırın qatarın titrəməsinə mayif Həsən gözlərini açdı, çəş gözləri ilə ətrafinı süzdü, qatar hələ də gedirdi. Tez əlini pencəyin içərisinə salıb köynəyinin altındakı şeyi yoxla-

VİCDANI KİRALANMIŞLAR

*Gizli düşmən ilan kimidir;
sürünə-sürüñə səssiz gəlir.
Azərbaycan atalar sözü*

Mən başa düşmədim! – səsi titrədi; – məndəmi köçürəm?! – mayif Həsən çəşqin halda onların üzünə baxdı, başqa nəsə də demək istədi, amma cürəti çatmadı.

Onlar mayif Həsənə izah etmə ehtiyacı belə duymadan başlarını yelləyərək onun da gedəcəyini təsdiqlədilər.

– Yoldaş Arşak Petrosyan, mən axı sizin bütün əmrlərinizi yerinə yetirmişəm, mən ki sizə sadıq olmuşam! – indiyəcən fəxr etdiyi əməllərini ağlayaraq dedi – Hətta öz qohum-əqrabamdan belə, bacımın ərindən belə sizə məlumatlar vermişəm! O, bütün qüvvəsi ilə əlindəki papağını sıxmışdı, – Axı....

Arşak Petrosyan onun sözünü yarımcıq kəsdi:

– Mayif, sən daha burda lazıim deyilsən! Ulusoy köçür, sənsə ulusoyluları satmaq üçün lazımdın! Başa düşmədim ulusoylular getdikdən sonra, səni burada nə edəcəyik! Kimi satacan bizə?! Bizlərimi danoslayacaq?! – o əlini sinəsinə vurdu.

– Yox, mən elə bilirdim məni köçürməyəcəksiniz, axı mən sizə qulluq göstərirdim, əmrləri birbaşa səndən alırdım! – mayif Həsən pərt halda dedi.

– Sən tək bizim üçünmü işləmisən?! Biz sənə böyük səlahiyətlər verməmişikmi, kimi gözün götürməyibsem, kim sənə gözün üstə qaşın var deyibsə öldürməmişikmi?! Kimsə dişinə vuracaq nəsə tapa bilməyəndə sənin evində qutu ilə azuqə olub, şakalatınan, kişmişinəcən, bəlkə elə deyil?!

– Yoldaş Arşak Petrosyan, hər şeyim burda qalacaq axı, bağım-bağcam, evim-eşiyim!

– Ara yiğdiğin pula nə olub?!

Mayif Həsən tutuldu:

– Axı o pulu qulluğuma görə sən özün verirdin!

– Biz birlik yaradacayıq, mal-qaranı sizdən yiğmişiq, sağ olun. Bəs qabağdan qış gəlir, bunları necə saxlayaqq, yer yoxdur, böyük tövlə lazımdır.

– Sən indi demək istəyirsən ki, o biri məscidi tövlə etmək istəyirsiniz?! Bala ağlını başına yığ. Demirsən orada biz işləyəcəyik, adı birlikdir – əsəbi halda – hər nədisə, camaat yiğisib tikər tövləsini, rast ki, o məscid sizə lazımdır, bizim orada mədrəsəmiz vardı, uşaqlara yazı pozu öyrədirdik, heç olmasa məktəb edin, o da haqq işdir. Başqa cür olmaz bala!

– Ə rus kilsəsini tövlə edib ki, sən burda məscidi tövlə etmək istiyirsən?! – kimsə bağırdı.

Başqa bir:

– Lap urus kilsəsini tövlə etsə də, biz qoymarıq. Rus onsuz da kilsəsini tövlə etməsə də donuzlarnan bir yerdə yatır – camahat gülüşdü.

– Yaxşı yoldaş Haqverdi, camahat tövlə tiksə məscidi məktəb edərik.

Qaçaq Həsən Iyidə dedi:

– Ehtiyatlı olaq gərək.
– Niyə ki?

– İyid sən doğurdan da meydan davasını bilirsən, iyid davasını bilirsən. Aya bu itlər erməniyənən bir yerdə hökümət qurur, nə olur olsun bunlardan bir şey olan döyü. Urus papaqlı gədə də ey-nən Çar məməru kimidir, bizdən-camahatdan qorxub yumşaldı, bizləri aradan götürdürmək istəyəcək ki, istədiyini edə. Ehtiyatlı olaq gərək. Bu hökümətdən də heş* (heç) zad olan döyü. Yazıq Xəlil bəyin bir evi vardı, var-dövləti vardı, bir şey olanda üstünə qaçırdı camaat, əyə bu bolşevik özü lutdu, bizə nağarasıdı. Bu hökümətə də bir quş!

Bax beləcə, Qədim Ulusoylu məscidi olaraq qaldı, digər üç yüz yaşlı məscidsə məktəb edildi. Amma sonralar ulusoylular eşitdilər ki, haqq-düzən qurmağa gələn bolşeviklər necə yerlərdə məscidləri tövlə, anbar etmişdi.

Bu əhvalatdan 22 il sonra ulusoy camahatı məscidə yiğmişdi. Minayə də Mərdanın əlindən tutub gəlmüşdi ki, görsün nə məsələdir.

Kolxozi sədri danişirdi:

– Ay camaat, uzun müddətdi gözlədiyimiz xoşbəxtlik bilirsiniz ki, baş verib, qələbə calmışıq, alman faşistlərinin torpaqlarımıza uzanan əllərini qırmışıq, artıq o əllər torpaqlarımızdan uzaqdadır, həm də qandaldadır.

Doğrudur, bu qələbə bizə igid ovladların qanı hesabına başa gəlib, amma ay camaat, bilirsiniz ki, atalarımızın gözəl bir sözü var «İgid ölü, adı qalar». Yəni demək istəyirəm ki, balalarımızın qanı mənasız yerə tökülməyib. İgid balalarımız bizim üçün, ana-bacıları üçün, bu torpaqlara faşist ayaqlarının dəyməməsi üçün, bu xalqın xoşbəxt yaşaması üçün özlərini qurban veriblər. Onların ölümü boşu-boşuna deyil, onların qanı hesabına yeni nəsillər xoşbəxt yaşıyacaq. Görürsünüzümü ay camahat, bu yurdan neçə-neçə igidlər qurban oldu, amma bunun hesabına da bu torpaqlar düşmən gülləsindən uzaq oldu. – Dini inkar edən sovet höküməti, davadakı ilk uğursuzluqlarından sonra, dindən də siyasətində istifadə etməyə başlamışdı və hələ də xalqın bu ağırlı günlərində dindən siyasetlərində istifadə edilməsi hər kəsə tapşırılmışdır – Mən bilirəm ki, sizin üçün qədim Ulusoy məscidi necə dəyərlidir. Görürsünüzümü igid balaların qanı hesabına bu məscid düşmən güllələrinə tuş gəlmədi.

İgid balaların sinəsini sıpər edərək düşmənlə vuruşmasının nəticəsidir ki, ana-bacıları düşmən gözünə, təhqirinə tuş gəlmədi.

O igidlərin qanı hesabna bizlər yeni nəsillər üçün gözəl şərait yaradacayıq, hamı əmin-amanlıq içində yaşıyacaq.

Davanın ağrı acılarını unudub gələcək üçün var gücümüzə çalışmalıyıq.

Artıq hər şey geridə qaldı, bizi gözləyən yalnız xoşbəxtlikdir, – o, yumruğunu sıxaraq bağırıldı. Uzun danişqlardan sonra iclas bitdi, camaat dağılmağa başladı. Minayə də Mərdanın əlindən tutaraq evində doğru gedirdi. Qonşular nəsə danişirdilər, amma Minayə heç nə eşitmirdi, sanki yappyalnız idi. Qonşuların səsi beynində yalnız uğultu kimi əks-səda verirdi.

Mərdan gah anasına, gah da qonşulara baxırdı. Həm də məs-

– Ata, axı sən müsəlmənsən, möminsən, qibləni inkar etmək olaramı? Günah deyilmi?

– Yox bala, mən qibləni inkar etmirəm, mənim ruhum Ulu-soyda qalıb, mən üzümü ruhuma tuturam ki, o da oradan üzünü qibləyə tutub namaz qılsın. Axı atalarımızın ruhu oradan üzü qibləyə namaz qılıb. Bunun günahı varsa mən yox, məni – bizi bu hala salanlardadır, qoy onlar bu günahların cavabını versin. Ulu-soy məscidinin ruhu göy üzündən Vəli dədəyə və ulusoylulara baxırdı. Göy üzündə o qədər ruhvardı ki... İzin verən vermişdi, o gün bütün ruhlar getdiyi yerdən gəlmişdi, hamısı nəticələrinin-kötüçələrinin halına baxırdı, göy üzündən...

Göy üzündəki ulusoylu ruhlar Ulusoy məscidinin ruhu ilə salamlaşdı. Bu günü göy üzündə nə qədər məscidin, xaçın ruhuvardı, onların ətrafına saysız ruh dəstələri toplaşmışdı. Ulusoylu ruhdan biri digərlərinə dedi:

– Ulusoylular, quzğunlar Ulusoydan gedir! – səsi titrədi, bunu deyən Quzğundu.

– Ulusoylular, Ulusoya qarğalar gəlir! – bunu deyən də Bilgəmiş dədə idi.

Kimsə fəryad edərək bağırıldı:

– Türkün yurdunu kimə qaldı?!

Bilgə xalqım gavuramı qandı?!

Bilmədimi gavurun dostluğu yalandı?!

Baxın indi, yurdum talandı...

Keçmişimizə od qalandı...

Artıq ölümümüz də, dirimizin də bağıri qandı!!!

Bu sözü kimsə də deyəsən eşitmədi, amma inanın ki, kimsə belə dedi: – Ey türk xalqı, bu son deyil, hələ hər şey təzə başlayır! – Bu sözlər Alxanın beynində əks-səda verirdi...

Artıq ulusoyluları ilan mələşən Mil-Muğan düzənlilikdə bir yerə tökmüşdülər. Kimsə burada onları nəyin gözlədiyini bilmirdi. Buralar ucsuz bucaqsız boz səhra kimi idi, ulusoyluların özlərinə qorxaraq verdikləri bütün sualların cavabı da bu çöl kimi rəngsiz və bombozdu.

Artıq yetmiş haqlamış Vəli dədə başını qaldıraraq batan günəşə baxdı, heç nəyə fikir vermədən əyilib boz qumu ovuclayaraq təyənnüm aldı və elə boz torpağın üstündəcə namaz qılmağa başladı. Vəli dədənin oğlu atasına baxdı, atası namaz qılırdı, deyə daha bir şey demədi, amma ürəyi ağrıyaraq düşündü:

– Ay ata, gözünü açandan bəri insanlara haqdan, Tanrıdan danışdın, insanlara namazın vacibliyindən danışdın. Bu hökümət səni belə çasdırdı, sən belə qiblənin yerini səhv saldın. Gör bizi nə hala saldı it uşağı. Yadin qardaşlığı bundan artıq olası ha döyüd. Avam bizik ki, inandıq.

Vəli dədə namazını qurtardıqdan sonra 50 yaşı olan oğlu utanaraq ona dedi:

– Qağa...

– Nədi a bala? – onların dinişığı elə səslənirdi ki, sanki iki daş danışındı, heç bir canlılıq hiss olunmurdu.

– Qağa vallah, başqa şey olsa deməzdim, amma billə-billə sussam səni də, özümü də günaha batıraram.

– Sözünün canını de bala, – o gözlərini yalnız indi qaldıraraq oğlunun üzünə baxdı.

– Qaşa, qıvlə bu yanadı, sən namaz qılanda üzünü qıvləyə yox, Ulu... – sözü ağzında qaldı, sanki səssiz səs qulağına picildadi, üzünü Ulusoya tərəfmi tutmuşdu, eləmi? Bəs hara tutsun? Onun səssiz səsə cavab verməyə cürəti catmadı, deyəsən cürəti yox, bədəni anladığından elə boşaldı ki, danışmağa halı qalmadı.

– Hə üzümü Ulusoya tutmuşdum, bala. Artıq mənim qibləm Ulusoydur, itirdiyim, itirdiyim qədim, minlərlə il ocaq yandırıdığımız yurd'lara tərəfdir.

ciddə danışan əmini düşünürdü. Demək onun atası onun, anasının, ulusoyluların xoşbəxt yaşaması üçün, düşmənlərin Ulusoya xələl yetirə bilməməsi üçün ölmüşdür.

– Ana, ay ana...

Minayə oğlunun səsinə düşüncədən ayıldı:

– Hə balam!

– Atam, əmilərim, dayılarım bizim üçün ölüb?

– Hə balam!

– İndi hər şey yaxşıımı olacaq?!

– ...

– Yaxşı olacaq? – anasının üzünə baxdı.

Minayə oğlunun onun gözünün içində baxdığını hiss etdi, amma niyəsə oğlunun gözünün içində baxmağa gücü çatmadı, gözünü yayındıraraq göy üzünü getdikcə daha çox tutan qara buludlara baxaraq piçildədi:

– Yəqin ki, noğul balam, yəqin ki?!

– Axı əmi dedi ki, hər şey yaxşı olacaq!

Göy üzünü tutan qara buludlara baxan ananın anidən qəlbini özünün də anlamadığı qorxu düşdü, Mərdanın əlindən bərk-bərk yapışdı, balasını əlindən kimsə alırmışcasına Mərdanın əlini sıxaraq özünə sarı dartdı:

– Bir az tez gəl, dolu gəlir.

Mərdan anasının üzünə baxaraq nəsə anlamağa çalışdı, amma nəyi anlayacaqdı? Minayə özü də bilmədən addımlarını o qədər sürətlə atmağa başlamışdı ki, Mərdan ona çatmaq üçün qaçırdı. Minayəsə uzaqdan kəndin üstünə doğru axan qara buludlardan gözünü çəkməyərək piçildiyarıdı:

– Tezliklə dolu başlayacaq. Allah özün qoru bu camaatı! – İran tərəfdən axışan qara buludlar İravan, Göycə tərəfə gəlirdi.

Ulusoylular davanın ağrı-acısını unutmamışdı, amma durmadan çalışırdılar, bu il kənddə kolxoz öhdəliyini iki yüz faiz yerinə yetirmişdilər. Əkin sahələri göz işlədikcə uzanıb gedirdi. İşlər yavaş-yavaş səhmana düşürdü. Hami davadan bəri əli işə yatmadığından evlərinə əl gəzdirmirdi, indisə yazbaşı hami evinə əl gəzdirirdi, söküyü təmir edirdi, tikilisini tikirdi. Anaların, gə-

linlərin, bacıların göz yaşı qurumamışdı, amma hamı «təki onların yadigarlarının güzaranı yaxşı olsun» deyə qurub yaradırdılar.

Bir gün Uluşoya xəbər gəldi, yenə İrandan ermənilər köçürəcəklər buralara. Kimsə nəsə deyə bilmirdi, axı əmri Stalin vermişdi, kim etiraz edə bilərdi ki?! Camaat yalnız altdan-altdan biri-birinə dərdini deyirdi.

— Eşitmisinmi? Deyir yenə buralara parsoylar köçürəcəklər — Ermənilərə bu tərəflərdə bəzən parsoy da deyilirdi, yəni pars soylu.

— Hə, elə deyirlər. Ağrın alım, bunlar görən bizlərdən nə istəyirlər?! Eləcə gözlərini tikiflər bizim torpaqlara! Nə qədər erməni köçürmək olar bu yurdllara? Əmri Stalin verif eləmi?!

— Başqa kim verəsidi ki? Dövlətin patşahı odur da!

Kənardan söhbətə qulaq asan üç-beş nəfərin içindən mayif Həsən dilləndi:

— Erməni çoxmu gəlir?

— Saylarını bilmirəm, amma çoxdular, hamısı da ailəli gəlir. Hələ deyir hökümət onlara pul da verif. Burada hər cür şərayit yaradajaqlar onlara.

— Bə deyən yoxdumu ki, a balam niyə qoymurlar onları qalsınlar öz xarabalarında? Yel əsif qozmu tökülf buralara, nə var yiğib gətirilər onları it sürüsü kimi?!

— Hə, demə, demə — mayif Həsən gözünü qayıb bu sözləri deyən Cahangirə baxdı.

— Əshi sən də rəhmətliyin oğlu, aparıf yüyənmizi urusa verəndə bəs nə bilirdin, nə təhəri olmalıydı ki?! Adını qoydular ki, hər şey yaxşı olajax?!

— Yaxşı döymü a bala? — mayif Həsən bu sözləri deyən Rəhmana baxdı.

— Ay mayif mən davada qan tökdüm, gəldim. Niyə?!

— Nə bilem a bala?! Düşməndən qorudun dana bizi?! Belə canım desin, torpaqlarımızı qorudun?!

— Hə torpaqlarımıza qorudum eləmi? Tayım tuşumdan iki cüt, bir tək adam qalıb, davaya getdik ki, urus köpək oğlu, Stalin iti torpaqlarımıza yenidən parsoy gətirsin! Nə gözəl hökümətdi ə!

— Pencəyini çıxar yerə tökülen qanı sil, torpağı qanınlə murdarlama. Tezz... — ermənini silkəyərək yerə cirpdı.

Erməni iri cəmdəyini çətinliklə də olsa qaldırdı pencəyini çıxararaq yerdəki qanı silməyə başladı:

— Yaxşıdırımı qadan alım?

— Ə, siz necə murdar məxluqsunuz, sizin neçə üzünüz var? — Aydin həqiqi mənada məəttəl qalaraq dedi.

Bu səhnəni görən Aynur elə bilirdi ki, onun atasından güclüsü yoxdur. Axı bütün kənd birçə saat sonra onun atasından danışındı. Deyirdilər ki, kimsə belə bir şey edə bilməzdi, deyirdilər ki, Aydin güclü olsa da, o yekəlikdə erməni diğasını o hala salmaq üçün vallah gərək Koroğlu olasan.

Sonra atası harasa getdi, üç ay evə gəlmədi. Bir xeyli üstündən keçmiş, sınıqmış halda evə gəldi. Aynur atanının hara getdiyini bilmədi, bəzi sözlər eşitdi, amma heç nə başa düşmədi. Anası atasına dedi:

— Şükür, qorxmuşdum, elə bildim ki; — o sözünün arxasını gətirməyərək ağladı.

Aydin arvadının başını sinəsinə sıxaraq:

— Gecə-gündüz zulm verirdilər; — arvadının ağladığı görüb sözünün dalını deyə bilmədi. Bir xeyli susduqdan sonra əlavə etdi: — Davada ölümən qurtardığım polkovnik qabağıma çıxdı, o olmasa işim bitmişdi...

İndi onlarla alman öldürmiş, zırrı ermənini döyən atasına nə olmuşdu ki, susmuşdu? Aynur nə illah edirdisə bu sualın cavabı nı tapa bilmirdi. Atası başını aşağı salaraq oturmuşdu. Deyəsən cəsarəti çatıb başını qaldırıb ağlayan ana-bacılarının üzünə belə baxa bilmirdi.

Aynur piçilti ilə soruşdu:

— Atam qorxaqdır? — sualı kimə verdiyini deyəsən heç özü də bilmədi.

Alxan yenidən piçildədi:

— Bu da sonu...

Kimsə güldü:

— Hər şey hələ təzə başlayır! — gülən kimiydi kimsə bilmədi.

qoydular başımıza. Kolxozi onu kimi, məktəb onu kimi, hamisının başına erməni qoydular. Hər şeyi vermişdilər, bir arvadlar qalmışdı, indi də bize göz tikiblər, — Aynurun anası dayanmadan içindəki nifrəti qusmaq istəyirdi, amma nifrəti bitmirdi.

Aynurun atası artıq getmişdi, özü-özünə danışındı bu sözləri.

Aynur evdən çölə çıxaraq atasının arxasında qaçdı, amma atasına yetişə bilmirdi. Atası yerimirdi, qaçmirdı da, sanki yerin üstü ilə ueturdu. Anası olanlara elə əsəbləşmişdi ki, nə ərinin getməsindən, nə qızının çölə çıxmışından xəbəri olmadı. Aynur atasının arxasında qaçırdı, amma səsini çıxarmırdı, axı atası onu görsə üstünə hirslenərdi, evə qovardı. Aynur birdən başını qaldırıb göy üzünə baxdı, bir sürü quzğun qıçı vuraraq göy üzündə süzürdü. Aynur elə gəldi ki, quzğunlar məhs ona və atasına baxır.

Ulusoy kolxozuna sədr göndərilən erməni Aynurun atasını görəndə duruxdu, amma tez özünü əla alaraq gülməyə çalışdı və yarımla qamalaq azərbaycan türkçəsiylə dedi:

— Sovet qəhrəmanlarına eşq olsun! Sizi kimi olmasa almanlara qalib gəlməkmə olardı? — irişdi. Aynurun atasının gözündəki qəzəbə görəndə yenidən özünü itirdi, geri-geri addımladı, dili topuq vura-vura:

— Aydın qələt eləmişəm, şeytan aldadıb məni, bağışla. Arvadına söz göndərdim, cavabını göndərdi, bir də eləmərəm, itin olum. — Aydının ona məhəl qoymadan yumruqlarını düyünləyərək onun üstünə gəldiyini görüb — Unutma ki, mən dövlət adamıyam, mən komministəm. Başa düşürsənmi? Gəlmə deyirəm.

Aydın dışlarını qıçayaraq:

— Sənin dövlətinə də. İt soyu... Mən də türkəm; — Bağırdı, — Mən davaya getmişəm ana-bacılarının namusunu qoruyum, getməmişəm ki, səni kimi erməni diğaları burada xalqımın qız — gəlininə göz tiksinti. Gədə... — artıq Aydının sözlərini yumruqlar əvəz etmişdi. Erməni diğasının qanı Ulusoy torpağına töküldü.

Aydın erməninin yaxasını dartaraq bağırdı:

— Pencəyini çıxart!

Aydının əlindən çıxməq istəyən erməni yalvarıcı səslə:

— Sən nə etmək istəyirsən? — dedi.

— A bala sakit, tutarlar — mayrif Həsən əlini yellədi.

— Cəhənnəmə kimi tutsunlar, qardaşları yoxdur, bir bacım qalmışdı, bir avad bir uşağım, gəldim ki, onlar da acliqdan ölüb, tək təsəlim bu idi ki, mənasız yerə getməmişəm davaya, torpaqlarımızı qorumuşam, bə noldu?! Onu da verəcəklər parsoya! Nətəri deyif atalar «Nə yoğurdum, nə yapdım, hazırla kökə tapdım», indi urusnan ermənininki oluf hazırla kökə...

— Rəhman nə deyirsən, bütün buraları verəcəklər erməniyə?! — Cahangir soruşdu:

— Bə sən nə bilmışdin?!

— Yox əshi elə şey olmaz, bəs bizi nağarajaxlar?! Bu boyda camahatı qırası ha döyüllər?!

— Eh niyə qırımlar?! İndiyəcən necə qırıflarsa yenə də eləcə qırıjaxlar — Rəhman Cahangiri başdan ayağa sözərək — bizi elə bir tələyə salıflar ki, qutarası döy!

— Yaxşı sən də bağımızı qan eləmə, elə şeymi olar?

— Cahangir! — qəribə tonla dedi.

— Hə.

Rəhman bayaqdən əlində olan çubuğu qıraraq dedi:

— Əmin yadindadımı?

— Hə yaddindadır, nə oluf bəyəm?

— Yaddindadımı əmin deyirdi, ermənilərlə bir yolunu tapıf dolanajıyıq. Dava zad lazım döyük. Nə olar daşnaq höküməti olanda?! İyid öz dəstəsi ilə onun kəndinə getmişdi, erməni hücumundan qorumağa, camahatı döyük üçün təşkil etməyə, yaddindadımı?

— Hə yadindadır Rəhman!

— Bə Əmin nə dedi Cahangir?

— Demişdi ki, ay İyid camahatın başını pozma, onlar da insandır, bir dil tapıb razılaşarıq, mənim torpağında dava istəmirəm. İyid də qayıdış gəlmışdi. Bə sonra nə oldu?!

— Daşnak ordu kəndi tutdu, hamını qırdı, qalan camahatı da tövləyə doldurub od vurdu — Cahangir olanları xatırlayaraq dedi.

— Əmini nə etdilər o ermənilər, daha doğrusu haylar, hay?!

— Əmimin ailəsini, ailəsini... — sözlər ağızında qırıldı, Cahangir

giri qəhər boğduğundan danışa bilmədi – ermənilərin dayısını və ailəsini hansı vəhşiliklərlə qırdığını deyə bilmədi.

– Nə dəyişif ki, ermənilər həmin erməni, hay həmin hay urus həmin urusdur da! Onda adı çardı, indi sovetdir, bolşevikdir, hamısı eyni zivildir* dana! Nikalay hayları gətirdi – 1828-ci ildən sonra köçürülen erməniləri nəzərdə tuturdu, indissə, parsoylar, akbarlar... – dişlərini qıcadı – bu xəmir hələ çox su aparacaq...

– Yəni? ... – Cahangir həyacanla soruşdu.

– Əmin ilə sənin, mənim nə fərqim var ki, ona zulum edənlər, bizə zulum etməsin?

– Bə görən bizim yerlərə də köçürəjəklərmi a Rəhman?

– Allah bilir! Amma bunu da mən deyirəm ki, nə qədər qədim yurdalar, kəndlər var hamısını parsoylarla doldurajaqlar, baxarsınız! Necə ki haylarla doldurdular! – Bağırdı – ə kişi biz pir öyünə, pir dədəmizə sahib çıxa bilmədik, bax bu ulusoy o günü ölüf... – Rəhman dodağını gəmirdi.

– Onda Ulusoya da deyisən...?! – Cahangir sözünün dalını gətirə bilmədi.

– Yəqin ki... – Rəhman əlindən heç nə gəlməməyin əsəbi ilə dilləndi – ayə, min illərdi bu ulusoylu və pir öyü, pir dədəsi birgəvardı, hani bəə pir öyü, hay?! Pir öyündən bircə adam qaldımı?!

Cahangir olanlara xatırladı, ağlamsındı:

– Bə bizi nağarajaqlar, bu köpək uşağı?! Dersən pir öyü kimi... – piçıldadı – hay ay Rəhman?!

– Allah bilir, bəlkə yenə də qırajaqlar bizi, hə, nə deyirsiniz – Rəhman acı-acı güldü.

– Yaxşı sən də, tova de. İndi o zamanə döyük – Cahangir etiraz etməyə çalışdı, – Dava səni lap dəli edif Rəhman, olmaz elə şey...

Mərdan qıraqdan danışanlara baxırdı, mat-məhəttəl qalmışdı. Bunlar nə danışındı belə, daşnaklar kimdi, parsoylar kimdi, akbarla kimdi, haylar kimdi?. Stalin babanı niyə söyürdü Rəhman əmi, başa düşmürdü. Bizi kim qırılmışdı, nə vaxt qırılmışdı, dərk etmirdi. Sadəcə qulaq asırdı danışılanlara.

* (zibil)

əsirdi – Gör bizi necə aldatdılardı ki, rusun yolunda canımızdan keçdi, rusu, yeni rus şahını qüvvətləndirdik və bəhrəsi yurdalarımızdan qovulmaq oldu. Ən həyasız şah belə bu cur nadanlıq etməmişdir. Bu da sonu... – onun gözündən səssiz, sükut içində bir damla yaş süzüldü.

Yeddi yaşlı Aynur anasının qucağına sığınmışdı, onun ağlında tək bir sual vardi. Onu Ulusoydan getmək heç bir o qədər yandırmırdı, onu yandıran indiyəcən ağlında olan suala düşünüb-düşünüb, amma bir cavab tapa bilməməsiydi. Ulusoyluların acığına qatarın dəmir yolu döyərək şütməsi, şütdükçə ulusoyluların halına şaqqanaq çəkərək gülməsini, Aynur deyəsən heç duymurdu da. Anasının yanağından süzülən yaşlara belə əhəmiyyət vermədən o bir tək suala cavab tapmaq istəyirdi...

Aynurun atasına nə olmuşdu? Axı necə ola bilərdi ki, onun atası sussun, heç nə demədən erməni-rus əsgərlərinin qabağına düşərək getsin. Axı deyəsən onların, yəni ulusoyluların köcməsi, başqa yerə getməsi heç kimin ürəyincə deyil, çünkü hamı ağlayırdı, kimsə danışmırırdı. Axı Aynurun atası heç kimdən qorxmurdu, bəs niyə susurdu? Axı anası belə ağlayır, amma atası bu dəfə heç soruştadı ki, niyə ağlayırsan?! Bir dəfə atası evə gələndə gördü ki, anası ağlayır və soruştmuşdu:

– Niyə ağlayırsan?

Anası ağlaya-ağlaya dedi:

– Kəndə gələn təzə kolxozi sədri, erməni köpək oğlu, qonşu erməni qançıyla mənə söz göndərib; O piçilti ilə danışındı ki, uşaqları eşitməsin, amma Aynur hər şeyi eşitmışdı.

– Nə sözü? – atası qəzəblə soruşdu.

Anası daha da bərk hönkürərək:

– Mənə gözü düşüb, köpək millətini bizə ocaq edənləri görüm kökü kəsilsin. Bütün yerlərimizi verdilər qırılmışlara. Daha yer qalmadı, gəlib Ulusoya da çıxdılar. Başım çıxmır, bu nə bəladır, bir il yoxdur gəldikləri, çıxarıb başımızda otuzdurublar. A balam, özümüzün kommunisitmiz zad yoxdu ki, kənd partiya təşkilatına erməni qoydular, daha yazıq Yusuf lazımlı olmadı onlarla, vuruşdu. Bu gün adını xain qoyub atdlar qazamata, bir erməni dılığırını

söykəyərək hansı səbəbdən davaya getdiyini düşünmüşdü. Onları davaya yola salmaq üçün qatar vağzalına yüksək vəzifeli şəxslər gəlmişdi, onlar davaya yola salınan əsgərlər üçün atəşli nitqlər söyləmişdi. Vəzifəli şəxslərdən sonuncusunun danışığı Alxanın beynində dolanırdı:

– Xalqımızın gələcəyi sizin əlinizdədir. Bəli, bəli hər şey sizdən asılıdır qardaşlar. Düşmən bizi məhv etmək istəyir, qara buludlar ölkəmizin üstünü alıb, qara bulud bura gəlib çıxmamış, o düşməni qovmaq lazımdır...

Qatar Ulusoydan qaçarcasına irəliləyirdi, çox qaçdığınından olacaq ki, tövşüyürdü. Alxan yenidən son nitqi söyləyən adamı xatırladı və kinayəylə piçildədi:

– Demək qara buludları vətəndən qovmaq lazımdır ha? – qımışdı, təbəssümü üzündəcə dondu, büllur qab yerə düşərkən necə cilik-cilik olursa, gülüşü də eləcə üzündən cilik-cilik olub töküldü. Alxanın beyni suda üzmək bilməyən adam boğularkən necə çabalayırsa, eləcə çabalayırdı: – Qara bulud kimdi? Düşmən kimdi? Minlərcə azərbaycanlı igid qanını-canını fəda etdi ki, düşmən məhv edilsin, torpaqlarımızda gözü olan düşmənin gözü çıxarılsın, vətənimizə uzanan düşmən caynaqları qırılsın, bu yolda cümlə igidlər, ərlər ölsə də olar, təki ana vətən azad nəfəs alsın, analar-balalar ana vətəndə məsud yaşasın! Bəs nə oldu? Düşmənimiz almanlardısa layiqli cavablarını verdik, əgər düşmən onlardısa, bəs indi bizi torpaqlarımızdan qovan kimdi? Əgər ruslar bizə azadlıq, qardaşlıq, bərabərlik gətirildilərsə, onda bizi qovan kimdi?! Əgər ruslar düşməndisə, ağsaqqallarımız niyə susdular, niyə bizi göz görə-görə məhv etdilər?

Ruslar gələrkən deyirdi ki, artıq aqalıq, bəylik, şahlıq yoxdur, hər kəs öz torpağının ağası olacaq! Bəs onda bizi torpaqlarımızdan, daha doğrusu yurdlarımızdan qovan kimdi? Demək şah var, bu şah rusun özudur! Rus şahı bizim yurdları alıb itinə, yəni haylara-ermənilərə yurd salır. Bizi aldatdırılar! – Alxan əsəbindən başını söykəndiyi taxtaya vurdu; – Dünyada şahsız ölkə varmı ki? – sualını özü cavabladı – Yoxdur. Atalarımız bu yerdə deyib «Ayının min oyunu var, bir armudun başında» – əsəbindən əlləri

Axşam Mərdan evə gələn kimi anasının qucağına qaçaraq soruştı:

– Daşnaklar kimdi, bizi niyə qırıblar? Ana, parsoylar, akbarlar, haysər kimdi?!

Oğlunun ağızından çıxanları eşidən kimi Minayənin rəngi dümmağ oldu:

– Haradan eşitmisən bunları?!

– Rəhman əmigil danışındı. Kimdi onlar?!

– Lenin, Stalin bavanın qurduğu hökümətdən əvvəl olub daşnaklar, Stalin bavanın qurduğu hökümət bizi onların əlindən qurtarıb!

– Bəs onda niyə Stalin baba buralara erməni gətirir?

– Nə bilim a bala? O hökümət adamı, mənsə...

– Rəhman əmi deyir uruslar bizi yenə qırajaq, buraları parsoylara verəcəklər?

– Kəs səsini, gərək hər kəsin tökdüyünü döşürəsənmi? Bir də orda-burda belə şey danışma!

– Niyə e?

– Yoxsa məni tutarlar bala, sənin nəyinə lazımdı kim nə edib, təki indən sonra yaxşı olsun. Yaxşıımı balam, elə şey danışma.

– Yaxşı! – qətiyyətlə söz verdi.

– Yoxsa məni tutarlar, Allah baba sənin də gözünü kor edə bildinmi?

– Bildim!

Mərdan özü-özünə söz verdi ki, bir daha o barədə danışmasın. Danışmadı da.

Sabahı gün Ulusoya xəbər yaldı ki, Rəhmanı, Cahangiri və bir neçə başqa adamı tutublar. Çünkü məlum olub ki, onlar dava vaxtı almanlara işləyirmiş, elə indi də İran vasitəsi ilə ingilislərə چuvallıq edirlərmiş... Hamısına gullənmə verildi. O günü səhbətdə kim var idisə hamısını tutmuşdular, mayif Həsəndən başqa.

Bu hadisədən sonra ermənilərin İravana köçürülməsi haqda olan piçi-piçilar da eşidilməz oldu.

- Mərdan tez ol, gedək.
- Hara?
- Nə bilim oğul. Kəndin hamısını çağırıblar. Nəsə deyəcəklər. Gəl görüm.

Ulusoy camaatının hamısı yenə üzünü illəri-əsrləri sinələyərək bu günlərə gəlmış məscidə tutmuşdu. Haminin üzündən bir narahatçılıq oxunurdu, amma kimsə danışmirdi. Haminin gözü harasa, naməlum bir yerə dikilmişdi. Ayaqları məscidə tərəfə getsə də, hamının xəyalları uzaqlarda uçunurdu. Hara? Heç özləri də bilmirdi?! Məlum olan tək bir şey vardı, hamı niyəsə narahatdı.

Məscidə girəndə gördülər ki, kəndin hamısı demək olar ki, buradadır. Cəmi bir neçə ev gəlməmişdi. Bir neçə dəqiqədən sonra onlar da gəldi. Mərdanın anası qonşudan soruşdu:

- Az, nə məsələdir?
- Deyəsən deyilən həqiqətdir. Bizi köçürəcəklər.
- Boy... Minayənin əli üzündə qaldı, – az bu nə işdi başımıza gəldi. Elə də şəymi olar?!
- Hə vallah, düz deyirsən a bala, – deyə qonşu Aişə nənə əlavə etdi. – Bütün köküm burada doğulub yaşayıb. Necə olacaq?! Gözümüz açandan buranı görmüşəm, qoca vaxtında hara gedəcəm mən. Bəs mecidimiz nə olajax?!
- Sakit, sakit – kolxoz sədri piçi-piçi danışan kənd camahatını sakitləşdirmək istədi. Hamı üzünü kolxoz sədrinə tutdu ki, görsün nə deyir, qarınlarının ağrısı nədir.
- Yoldaşlar sakit olun! Bu gün bura şəhərdən, mühüm vəzifəli yoldaşlar qonaq gəlib, bizə mühüm və xoş xəbərlər gətiriblər. Azərbaycandan, Bakı şəhərindən iki qonağımız var. Eyni zamanda rayonmuzun partiya komitəsinin katibi də buradadır. Sizə mühüm xəbərləri var; – o əli ilə qonaqları göstərdi.

Bakıdan gələn qara kostyum, ağ köynək geyinmiş, qalstuklu orta yaşılı qonaqlardan biri atəşli nitqinə başladı:

- Əziz yoldaşlar, biz şərəflə bir tarixdə yaşayırıq. Mən şəxsən belə bir gündə, belə bir tarixdə yaşamağımla fəxr edirəm.

Indi həmin Ulusoy yurdundan türklər köçürüldü, daha doğrusu sürgün edildi. Min illər boyu nahaq gücə baş əyməyən, Romasına yixilmayan, Sasaninin oduna yanmayan, İslamacan tək Tanrısına inanan ulusoylular, 12 əsr bundan əvvəl Qurani öpüb gözləri üstünə qoydular, əzəmətli məscid tikdilər. Bununla belə Qurani gətirən ayaqlarını haram əllərini gördükdə, ərəb zülmünü, qız-gəlininə dikilən ərəb nəfsini qəbul etməyib, kəlməyi-şəhadətlərini gətirib ərəblərlə vuruşdular... Amma indi nə olmuşdusa ulusoylular səssizcə sürgün qatarına minib köçürüldü...

Min illərdi bu dağların qoynunda yaşayan quzğun dəstələri elə həmin günü ucub harasa getdi, Haradansa Ulusoya tərəfə dəstə-dəstə qarğı uçuşurdu, qar-qar edərək türkün halına gülürdülər.

Nə olmuşdu bu ulusoylulara?! Kim onları belə sahibsiz hala salmışdır?! Kim onların əl-qolunu bağlamışdır ki, onlar səsizcə min illik yurdlarının qan tökmədən qoyub getdilər?! Nə oldu ki, yurdu üçün qan tökməyə, ölməyə razı olan ulusoyluların övladları səsiscə çöñüb getdi?! Niyə?!

Qatar arxası Ulusoy tərəfə, əks tərəfə doğru sürətlə uzaqlaşırdı, qoynuna Ulusoyu alan Boqlu dağ belə artıq kiçicik bir təpəyə bənzəyirdi. Kişiər hamısı susmuşdu, kimsə nəsə danışmirdi. Arada bir onların gözlərini döyməsindən hiss edirdin ki, yaşayırlar. Qadınlarsa səsləri batsa da ağlayırdılar, sanki gözlerinin yaşı ulusoy bulaqlarından qaynaqlanırdı, qurumurdu, səsləri batmışdı, amma gözlərindən səssizcə yaşı süzülürdü. Uşaqlar həqiqi mənada gözlərini döyürdülər, artıq keyimşidilər, nə gülürdülər, nə ağlayırdılar, sadəcə key-key baxırdılar. Onlar indiyəcən valideyinlərini belə faşir vəziyyətdə görməmişdi.

Qatar türklərin halına şaqqanaq çəkərək gülür, gülərək dəmir reslərin üstündə şütüyürdü. Alxan başını vaqonun taxta divarına söykəmişdi, bir vaxtlar davaya da eyniyələ belə bir qatarda getmişdi, o zamanda eynilə beləcə başını vaqonun taxta divarına

Beləcə uzun illər keçdi, dövran dəyişdi, hər kəs niyə türklərin övladlarına Yezid ismini qoymadığını, türk pirlərinin niyə sünii olub, lakin peyğəmbər evini belə çox istədiyini unutdu, türklərin bir qisminin niyə özləri “ələvi” adlandırdığını unutdular... “Allahın ordusu” adlanan türklərin bu sevdası unuduldu...

Ərəblər bir çox yerdə Tək Tanrıni unutmamış türk tayfalarına rast gəlmışdı, bunu heyrətlə yazmışdır. Amma niyəsə türklərin Tanrı sədaqəti, min illərə meydan oxuyan imanı bir təsadüf, bir anlaşılmazlıq kimi qəbul olundu. Həyatda hər bir şeyin bir qanuna uyğunluğu olduğu halda, hər şeyin bir məntiqi cavabı olduğu halda, türklərin Tək Tanrı inancı məntiqə, hər hansı bir qanuna uyğunluğa sığdırıla bilinmədi. Guya ki, hər şey bir təsadüfdü, tək Tanrı* inancı qədim türklərin öz xəyalı uydurması idi. Tanrıının, Yaradanın son Çağırısının məzmununa uyğun gələn inancları qədim türklər min illər əvvəl, özlərimi uydurmuşdu?! Quranın şer olduğunu söyləyənlərə Allah belə demişdir ki, Qurana uyğun bir ayə də siz götərin. Götirə bildilərmi?!

Ulusoylular “son çağrını” eşidib, İslami qəbul etdikləri ilk günlərdə böyük bir məscid inşa etmişdilər... Ulusoyluların Boqlu dağı, bu dağda olan xaçı və 12 əsrdən çox yaşı olan məscidi daha ulusoysuz qalacaqdı... İndi əsrlərə meydan oxuyan Ulusoy məscidi haylar tərəfindən partladılacaqdı, bəlkə də ulusoysuz qalacaq məscidin ürəyi partlamışdı... Kim bilir... Biz nələri unutmuşuq, nələri... Unutduğumuzu belə bilmirik...

BURADA BİR TÜRK KƏNDİ VARDI

Qətiyyətsiz adam ömrü boyu öz bədbəxtliyindən şikayət edəcək.

Epiktet

Haram gəldi halalı apardı.

* Göy Tanrısi inancı kimi qəbul olunsada qədim türk mətinlərinin heç birində türklər Göy Tanrısi ifadəsi işlətməmiş, əksini işlətdikləri bütün ifadələr Tək Tanrı olmuşdur

O, danışa danışa əl-qolunu ölçürdü, – biz bildiyiniz kimi almanlar üstündə qələbə qazandıq. Biz dünyaya sübut etdik ki, Sovetlər dönyanın ən qüdrətli dövlətidir. Büyük itkilər bahasına qazanılan qələbədən sonra yoldaş Stalinin əmrinə əsasən quruculuq işləri ilə məşğul oluruq, – o danışarkən üzündən sevinc dolu ifadə sezilirdi və anidən onun sıfəti dəyişdi, o sıfətini turşudaraq da – Bu dövlətin düşmənləri də çox olmuşdur. Bunu hamı bilir. Soruşa bilərsiniz ki, kim idi bu düşmənlər? Əvvala onu deyim ki, biz düşmənləri iki yerə bölrük, xarici və daxili düşmənlər. Hökümət üçün daxili düşmənlər daha təhlükəlidir. Zaman-zaman dövlətə qarşı baş qaldırmış daxili qüvvələr olmuşdur. Onlar ziyalı maskası altında dövlətimizi daxildən məhv etmək istəmişdir. Bu vətən xainləri laiqincə cəzalandırılmışdır. – O, bir anlıq dayandı, qarşısında dayanan insanlara dediklərinin necə təsir etdiyini müşahidə etdikdən sonra əlini qaldıraraq: – Kimdir bu vətən xainləri? Partiyanın tələblərini pozanlar! Dövlət siyasətinə qarşı gələnlər! Bu xainlərin, yəni dövlətlə dövlətlik edənlərin, dövlətin əmrlərinə qarşı gələnlərin axını necə oldu?! – Hamı artıq nəfəsini belə çəkməyə qoruxurdu, əslində o nitqmi söyləyirdi, hədə-qorxumu gəlirdi, bəlli deyildi, bəlkə də bəlli idi, amma hər kəs bu hədəni nitq deyə qəbul etməməyə belə qorxurdu. O isə danışındı: – Hökümətimizə qarşı gələnlərin böyük əksəriyyəti müharibədən əvvəl sürgün oldu, Sibir! Elə də olmalı idi, dövlətə qarşı gələnlərin hamisinin aqibəti elə olmuşdur, olacaq da! – o qələbə qazanan sərkərdələrə məxsus əzmlə bağlıdı. Sonra üzünü kolxoz sədrinə tutub əlavə etdi, – “Bayaq” kolxozunun sədri ilə danışdım, ulusoysa antisovet düşüncəli Haqverdi və pir öyü barəsində danışdı mənə. Evindən antisovet quran və anti sovet olan qədim yazılı kitab çıxıbmış, deyib “alban inciridir” və aqibətini bilirsiz də – qəhqəhə çəkərək güldü, – pir öyüünün ocağını söndürdük, – o danışındı, ulusoylularsa başlarını aşağı dikərək dinləyirdilər.

Mühüm vəzifəli, ən əsas da qalustukları olan yoldaşları əl çaldı. Camahatsa gözünü döyə-döyə baxırdı. Kolxoz sədri bağlıdı:

– Ay camaat, nə gözünüzü döyürsünüz, əl çalın! – əl çalaraq dedi.

Mayif Həsən hamidan qabaq ayağa qalıxaraq əl çalmağa başladı, qalan camahat da bir-bir, iki-iki ona qoşuldı.

Bakıdan gələn qonaq camaatı diqqətlə izlədi, sanki əl çalma-yan varmı, onu bilmək isətyirdi. Yenidən nitqinə davam etməyə başladı:

– Yoldaş Stalinin səyləri nəticəsində dövlətimiz günü gündən inkişaf edir. Hər yanda quruculuq işləri aparılır. Azərbaycanda da yeni-yeni şəhərlər salınır. Sumqayıt, Mingəçevir kimi yeni sənaye şəhərləri salınır. Bu şəhərlər üçünsə işçi qüvvəsi lazımdır. Sevindirici haldır ki, gələcək sizlərin əlindədir. Bu quruculuq işlərində sizlərində payı olacaq! Niyə? Çünkü işçi qüvvəsi lazımdır. Hökümətimizin sizlərə ehtiyacı var! Mən sizin yerinizə fəxr edirəm! – yenə qalustuklu şəxslər əl çaldı, mayif Həsən onlara qoşuldı, sonra heç nə anlamayan camaat onlara qoşuldı, – Sizlərində o ərazilərə köçərək, gələcək üçün əlinizdən gələni əsirgəməməyiniz məsləhət görülür.

Bir nəfər ayağa qalıxdı:

– A bala, indi sən deyirsən biz dədə-baba yurdumuzu qoyub tanımadiğimiz yerlərəmi köçək?

– Birinci ay anam, – deyə o qalustukunu səliqəyə salaraq dedi: – sizin dediyiniz o «dədə-baba» məhfumu keçmişin qalığı olaraq mənasız bir ifadədi, o gələcəyin, inkişafın ziddinə getmək deməkdir. Biz inkişafa doğru gedirik, demək ki, onun ziddinə olan hər şeydən qaçmaq lazımdır. Əlbəttə, sizi kimsə zorla getməyə məcbur etmir, amma ki... – deyib susdu, camahatın üzünü baxdı.

Ərini itirmiş başqa bir qadın ayağa qalıxdı:

– Amma nə?! Yayı atıb, oxunu gizlətmə!

Bakılı qonaqlardan ikincisi tez dilləndi:

– Biz artıq neçə-neçə kənddə olmuşuq, onlarla bu barədə söhbət aparmışıq. Onlar eşidəndə ki, dövlətin onlara ehtiyacı var, sevincək razı olublar, hətta könüllü o ərazilərə getmə barəsində kağızları imzalayıblar. Siz özünüzə necə sığışdırı bilərsiniz ki, belə bir yarışda geridə qalasınız. İnanın ki, sabah övladlarınızın gözlərinə baxa bilməzsiniz.

Şəhərinə qalxdı. Bilgəmiş onun gözlərinə baxdı, anidən üzündəki sərtlik yox oldu, dodağı əsdi, gözündən iki damla yaş süzüldü və dedi; – Həmin ərəblər Məhəmməd peyğəmbərin nəvələri Həsənin, Hüseynin başına gətirdiyi müsibətləri bilmirsənmi?! – onun yaxasından tutub yüngülə silkələdi: – Həmin ərəblərin Hüseynin başını bədənindən ayırdığını bilmirsənmi? – çönüb üzü digərlərinə tutdu: – Sualım Elçinə deyil, hamınızadır, ərəblər məgər peyğəmbərə itaat etdi?!

Ərmiş dədə ayağa qalxdı, gəlib Bilgəmiş dədəni qucaqladı və hönkürtü ilə ağlamağa başladı:

– Kimsəni qınama, məni belə qəflət yuxusundan ayıltın! Bütün dərdimiz elə peyğəmbərin dərdindəndir ki – bərk-bərk Bilgəmiş dədəni qucaqladı. Ərmiş bir balaca toxdadıldıqdan sonra Bilgəmiş dədə sözünə davam etdi: – Tanrıının sözünü hamiya göndərib, amma min illərdi Öküñ sözün unutmamışıq və Allahın, Öküñ sözü olan Quran hamiya gəlib, ərəb dilində gəlsə də tək ərəb üçün gəlməyib! Və min il sonra, min illər sonra da Öküñ son sözünü unutmayacaq bir millət varsa, o türökdür! – Üzünü çadırda olanlara tutdu və artıq ərəbcə adlar da qoyan türklərdən soruşdu: – Heç Yezid adı qoyan türök görmüsünüzmü?

– Yox – hamı cavabladı.

– Niyə Yezid adını uşaqlarına qoymursuz?!

– Çünkü Yezid peyğəmbərimizin nəvəsi Hüseyni öldürüb, – bu dəfə Elçin çalışdı hamidan qabaq cavab verərək, günahını yusun!

– Bəs ərəblər Yezid adını qoymağı tərgidibmi?! – Bilgəmiş dədə başını yelləyərək soruşdu.

Hər kəs hafızəsini canlandırmağa çalışdı və ərəb qoşunlarının içinde neçə-neçə Yezid isminin olduğunu xatırladılar və sanki hamı yatmışdı, yuxudan ayıldalar.

– Ərəblərin çoxu Qurandan əvvəl necə idisə, eləcə də qalıb! – Bilgəmiş Dədə dedi.

– Az qala Yezid soyuna görə haqqı danacaqdıq, – Elçin Bilgəmiş dədəni qucaqlayaraq üzr istədi.

– Biz türklərin acısı peyğəmbər evinin acısı ilə eynidir, hər iki soyun Yezid və ordusuna qıdas borcu var – Ərmiş dədə əlavə etdi.

olsun deyib, – səs-küy salanlara baxdı.

– Pirdədəm ərəblər gör soyumuza nə edib? Və ayıb bizə olsunnn – Elçin Bilgəmişin məzəmət dolu baxışlarını görüb sözünün sonunu Mizildanaraq dedi.

– Hə, ərəblər soyumun qanına susayıbmış... Amma Quranda nə deyir? – hamını bir-bir süzdü və dedi – (Qənimət əldə etmək iş-tahası ilə islamə daxil olan) bədəvi ərəblər: «Biz iman gətirdik!» – dedilər. (Ya Peyğəmbər! Onlara) de: «Siz (qəlbən) iman gətirmədiniz! Ancaq: «Biz islami (müəyyən şəxsi məqsəd, mənfəət naminə) qəbul etdik!» – deyin. Hələ iman sizin qəlblərinizə daxil olmamışdır (çünki iman əməllə etiqadın vəhdəti, islami qəbul etmək isə yalnız zahiri əməl deməkdir). Əgər Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsəniz, O sizin əməllərinizdən heç bir şey əskiltməz (mükafatınızı layiqincə verər). Həqiqətən, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir! – Bilgəmiş dədə dedi.

– Hucurat surəsi 14-cü ayə, – Ərmiş dədə başını yeləyərək təsdiq etdi.

Bilgəmiş başını yeləyərək dedi:

– Elçin bala de görüm, sən Tanrıni ərəbə görəmi tanımışan?

– Yox...

– Bəs min illərdi Tanrıni unutmayan türök islami, Quranı bədəvi ərəbə görəmi sevib ki, indi də bədəvi ərəbin vəşiliyinə görə haqqı dana?

– Məgər Məhəmməd peyğəmbər də ərəb deyildi? – kimsə Elçinə qahmar çıxaraq etiraz etdi.

– Sən Quranda nə dediyini eşitdinmi? – Bilgəmiş dədə sərt tonla dedi, “Bədəvi ərəblər: Biz iman gətirdik deməyin! Biz İslami qəbul etdik deyin!” və sonra deyilir “Peyğəmbərə itaət edin” – bağırıldı – Peyğəmbərə itaət etdilərmi?!

– Ərəblər Qurandan danışır, demək ki, peyğəmbərə itaət ediblər, yox? – Elçin Mizildandı...

– Demək bədəvi ərəblər və ümumiyyətlə ərəblər peyğəmbərə itaət ediblər hə? – Bilgəmiş dədə olduqca səbirli biri olsa da, bu dəfə sərt bir tərzdə Elçinin üzünü baxdı, ayağa qalxaraq onun qənşərinə gəldi, pirdədənin onuna gəldiyini görüb Elçin də aya-

Mayif Həsən tez ayağa qalıxdı:

– Ay camaat, biz bunu tək özümüz üçün deyil, gələcək nə-sillər üçün edirik. Başa düşürsünüz mü? Digər tərəfdən dövlətə-mi qarşı gəlirsiniz? – Əvvəldən qurulan tamaşa elə təbii alındı ki, camahat nə deyəcəyini bilmirdi. Nə deyəydi? Deyəydi ki, hə, dövlətə qarşımı gəlirik? – Ay camahat inanın ki, dərimizə saman təpərlər! Vətən xaini damgasıyla basarlar bizi Sibirə! – Mayif Həsən qışqırdı.

Camaat «Sibir» sözünü eşidəndə elə bil ki, beli qırıldı. Qa-dınlar, analar qeyri-ixtiyari yanındakı uşağına qucağına basdı, sanki balalarını indicə əllərindən alacaqlar.

– Ə kəs səsini, ay mayif, Sibir zad nədi? – kolxoz sədri quru şəkildə dedi və əlavə etdi, – Əvvəl quruculuq işləri ilə bağlı Oz-bəkistan və Qazaxstana belə köçürülmə məsələsi varmış, – bağır-di, – amma sonra yoldaş Stalin şəxsən əmr edib ki, Azərbaycana köçürülsünlər...

Qalustuklulardan biri əlavə etdi:

– Bilirsiz də Mexseti-Axiska türklərini oralara köçürüblər dava vaxtı...

Sibir sözü, Orta Asiyaya köçürləmə məsələsi öz təsirini göstərmüşdi. Hamının gözünün qabağına kənddən neçə-neçə ığidi «Vətən xaini» adı ilə Sibirə sürgün edildiyi gəldi, hətta neçəsi güllələnmişdi.

– Bəs bizim qurub yaratdığımız kolxozun axırı necə olacaq, ev eşiymiz necə olacaq?! – yaşılı bir kişi soruşdu.

– Məsələnin digər tərəfi də budur; – rayon partiya komitəsinin katibi dilləndi, – bura İrandan gələn ermənilər köçürülcək. Qardaş xalqın sizin köməyinizə ehtiyacı var. Biz axı qardaşıq!

Bakıdan gələn qonaqlar katibə xalqın dilindən:

– Siz narahat olmayın, bizim camahat bilir ki, biz necə qonaqpərvər xalqıq! Elə deyilmi, ay camaat! Biz erməni xalqını pis vəziyyətdə qoymarıq, elə deyilmi?!

Mayif Həsən ayağa qalxaraq dedi:

– Düz deyirsiz, ağrin alım! Bizim xalqımız kimsəyə köməyini əsirgəməz, bu Şəumyan kimi oğlu olan erməni xalqıdırsa bunun

əksi heç ola bilməz! Şəumyan Azərbaycan üçün azmı əməyi dəyib, bu yolda can qoyub, – o ağlamsınaraq biləyi ilə gözlərini qapadı. Katib mayifin rolunu oynamasından razı qalaraq gülümsündü.

Başqa kimsənin səsi çıxmırıldı, elə bil qurbağa gölünə daş atmışdır. Hamının hörmət etdiyi, daim xalqın sözünü deyən aşiq Tanrıverdi dilləndi:

– Ayə, ay bala, biz qonaqpərvərik, onu düz dedin. Amma bala qonağı qapında, yurdunda qonaqlarsan, daha qapını qonağa verib getməzsən ha! Bu yurd 3 yüzdən çox ığid qurvan verdi axrinci davada. Niyə verdik? Yurdumuzu qoyuv getmək üçün mü? Nə yaxşıdı, deyirəm, İranda oturasan davadan sonra gəlib bura qonasan ki, buralar mənimdi. Boynuna qalstuk bağlayıb elə bilirsən böyük işmi görmüsən ay oğul, mən sənin kimi beş oğul qurban vermişəm davada. Bu yurda düşmən sahib olmasın deyə vermişəm beş oğulu. Sən də deyirsən bu yurdu erməniyə, parsoya, akbara verək?! Sən deyən bir qalustuka veribsən şərəfini eləmi?!

Bakılı qonaqlar qıpqırmızı olmuşdu. Yaşlı olan tayı tutulmuşdu. Cavan tayısa daha vejsiz olacaq ki, özünü toplayaraq tez diləndi:

– Sən vətən xainisən. Sən partiyamızın beynəlimciliyinə xələl gətirirsən! Bəli, bəli! Erməni xalqı vuruşmayıbmı o dava?! Sənnənəm, – o düşünürdü ki, aşığı hədə-qorxuya qorxudub susduracaq.

– Ə gədə-gədə danışma, davada olub lap yaxşı, otursun öz xarabasında, bizlə nə işi var. Sənin partiyanın mənim yurdumla nə işi var ki, mənim də onunla işim olur?! Yurdunu sevmək nə vaxtdan xainlikdir ə, hə?! Dövlət quranda deyirdiniz ki, sizə əmin-əmanlıq gətirəcəyik! Budurmu əmin-əmanlığınız?! Kəndə başı papaqlı kişi qoymamısınız! Gələn köpəkuşağı parsoyu göndərin Qazaxstan, elə qurulacaq yerə onlar getsin də! Hökümət qurub hər şeyimizi əlimizdən aldınız, susduq. Nikalaydan fərqniz yoxdur, onlar hayları gətirdi, xaçlı erməniləri haylaştırdı, bitmədi, indi də akbar, parsoy... Nə düşmüsüz bu millətin canına – aşiq bilirdi ki, qaradan artıq qara olmur, o üzdən susmurdu; – Davada yüzlərlə oğlumuzu qurban verdik, gəlib dediniz vətən üçündür!

lünürdü, ağ və qara kimi, yəni Tanrı, Ökü unutmayanlara “Türök” və “ökəs” – yəni “oğuz” deyilirdi, azmişlara, haqdan dönmüşlərə isə “tat” və ya “tabqaç” deyilirdi. Elə bu səbəbdən Tanrıçı olan türk boylarından kimlər Musa peygəmbəri tanımışdır Musanı, hansı boyalar İsa peygəmbəri tanımışdır İsanı, daha sonra Məhəmməd peygəmbəri tanıdıqdan sonra isə Məhəmməd peygəmbəri öz Tanrıçılıq inanclarına qatmışdır, sevmişdir. Çünkü Məhəmməd peygəmbərə vəyh olunan Quran onların min illik inancını tamamlayırdı, onlar Tanrıının əmanəti olan son peygəmbəri sevinclə qəbul etdilər. Lakin türklərin İslami gətirən peygəmbəri və Quranı sevməsi ərəblər ilə daim xoş münasibətlərinin olması demək deyildi. Xəzərin şərq sahillərində ərəblərin Talkan və Cürçanda on minlərlə türkү qotl etməsi və kölə etməsi xəbəri bütün türklər arasında yayılmışdı.

Digər türk yurdları kimi Ulusoyda da bir matəm havası vardı. Talkandan qaçmış türklərin bir hissəsi yeni yurd qurmaq üçün bu tərəflərə gəlmişdi, müvəqqəti olaraq Ulusoyun yanında düşərgə salmışdı. Ulusoylular qaçqın düşmüş türklərin düşərgəsinə gəlmişdi. Ulusoyun pirdədəsinin məsləhətinə uyğun olaraq hər öydən qoyun, keçi, at, keçə, geyim kimi lazımi əşyalar və bugda, un kimi ərzaq toplanaraq yardım gətirilmişdi.

Ulusoyun pirdədəsi Bilgəmiş ilə Talkan türklərinin piri Ərmiş yan-yan oturdu və hər iki tərəfin böyükləri dövrə vuraraq oturdular. Bir müddət hər kəs sakitcə oturdu, sükütu Bilgəmiş dədə pozdu:

– Ərmiş, eşitdiklərimizi doğrudurmu? Deyirlər Talkanda minlərlə kişini ağacdan asıblar? – O, Ərmişin üzünə baxdı.

Ərmiş dədə əli ilə dolmuş gözlərini sildi:

– Bilgəmiş qardaşım, Tanrıdan gizlin deyil, sizdən nə gizlədim. Talkandan bir ər buraxmadılar! Hamını qılıncdan keçirdilər. On minlərlə insanı yol boyu çarmixa çəkdilər. Qızları, gəlinləri, uşaqları qul-kölə etdilər...

Ulusoylulardan kimsə bağırıldı:

– Budur onların Allahının dediyi?! Budur Məhəmmədin dini?! – bunu deyən Orxan öyündən Elçindi.

– Belə din olmaz olsun, – bəziləri də ona qoşularaq etiraz etdi.
– Sakitttt... – Bilgəmiş dədə, – etiraxedici tonla dedi: – Ayib

di. Töröklər o günü bütün düşmənlərini yer üzündən silə bilərdi, amma onları bağışladı. Və düşmən «Tək Tanrıni» qəbul edəcəkləri barədə türklərə vəd verdi...

Türklər biri-birini qucaqlayaraq sevincdən ağlayırdılar, ölmüş olan qardaşlarına baxıb kədərdən ağlayırdılar. Aslar, sular eyni sözü deyirdi:

- Yaxşı ki, quş səsini eşitdik!
- Yaxşı ki, qurd səsini eşitdik...
- Yuxudan oyanmış olmasaq, bir nəfər də qalmazdı...

Aslar və urlar köməyə gələn sulardan soruşdu:

- Bəs siz bu zülmət gecədə hardan bildiz ki, düşmən bizə hücum edib?

Nəticədə töröklərə məlum olur ki, ök-asları və asları yuxudan oyadan əsas quşlar olub, geridə qalanları isə oyadan qurdların ulaması olub...

Pirlərin ən yaşlısı Kutlu dədə dedi:

- Ök-asları və bütün türkləri bu gün ölümündən qurtadığı üçün, bu quşlara “ÖK-AS-KÜN” adını verirəm – başını qaldırıb göydə dövrə vuran quzgunlara baxdı. Ətrafdan qurd ulaması eşidilirdi. Kutlu dədə gülümsündü; – Qurdların ulaması bütün török pirlərini yuxudan ayıltdı, qurdla “PİRİ” adını verirəm, – uzun illər “piri” sözünü “böri” sözünə çevirəcəkdi.

Kutlu dədə əlavə etdi: – Török bu gün varmışsa, Tanrı yarmış! – üzünü türklərə tutub soruşdu: – Töröküm Tək Tanrıya **alqış** ötünməzmi*?!

Hamı bir ağızdan şükür etdi:

- Tək Tanrıya alqış olsun!
- ... Ərtur Quzığuna baxdı, Quzığın onun boynunu sarılıb öpdü:
- Biz qardaşq! Biz hamımız törökük...

* * *

Ulusoy rəvayətlərinin birində deyir ki, zaman ötüb, min illər keçmişdi, Yasəf Török soyu aslar, sular, urlar bir çox adla xatırlanan olmuşdu, lakin buna baxmayaq onlar ümumilikdə iki qola bö-

* alqış ötünmək – şükür etmək

Indi də deyirsiniz parsoylar yazılıdı min illik yurdunuzu, hər şeyi saat kimi işləyən kolxozunuzu onlara verin, gedin yenidən başlayın! Bəs min illik keçmişimiz nə olacaq?! Bəs bu məscid nə olajax?! O dağ başındaki xacımız nə olajax?

Qalustulkulardan biri dedi:

– Ermənilərdə xristiandi, narahat olmayıñ xacınıza göz bəbəkləri kimi baxacaqlar, inanın, şəxsən söz verirəm.

– Bizim xacımız hay kilsəsi döy, o Tanrıçı babalarımızın albən kilsəsidir, mənim xacımda hayın nə iti azib? – aşiq onların gözlərinə baxaraq qətiyyətlə dedi.

– Düz deyirsən! İndiyəcən hara baxırmışlar ki, sən hələ də buradasan, xalqın başını pozursan! Səni gərək çoxdan sürgün edəyilər, yox hətta güllələyəyidilər! – qalustulkulardan biri bağırdı, üzünü kolxoz sədrinə tutaraq – Siz hara baxmısız?! – qəzəbli halda soruşdu.

– O, boynuna asdiğın qalustuk var ha, gəldi-gedərdi. Bir vaxtlar xalqı güllə qabağına verənləri güllələdir. Göycəni, Zəngəzuru erməniyə verənlər, İravanı Yeravan adlandıranlar 1937-də vətən xaini adlandırdılar, güllələndilər. Onların da qalustuku vardı, sizi kimi – o əlini onlara tuşladı – Amma vaxt vardı onlar da sənin kimi yaman dövlət-dövlət deyirdi, dövlət deyə-deyə xalqı güdəza verdi, o boynundan asdiğın qalustuk üçün xalqını satdı. Sonra başqa qalustulkular onları öz qalıstuklarından asdı. Yanındakı erməni sənə nə qədər pul verib?!

Mühüm vəzifəli qonaqların səsi çıxmırıldı. Rayon partiya komitəsinin katibi olan erməni astadan dedi:

– Mən gedirəm, özünüz həll edin.

Yarım saat keçəmdi ki, kəndə milis işçiləri gəldi. Bir xeyli sonra isə ordu bölkələri gətizdirildi. Aşiq Tanrıverdini camaatın gözü qarşısında qollarını arxadan bağlayaraq apardılar. Onu bir daha gördüm deyən olmadı. Mayif Həsənsə bağırırdı:

– Dövlətlə dövlətçilik edənən axırı bax belədir! Ay camaat qanımız gedib, kağızları imzalamasaq, hamımızı Sibirə sürgün edəcəklər. Sibir yaxşıdı, ya öz Azərbaycanımız?! Başqa yer ha döy, orada öz el-obamızdı da...

Bunu eşidən qadınların səsi kəndi başına götürdü, anasının ağlamasını görən uşağı tutmaqmı olar, uşaqlar da onun arxasında ağlamağa başladı.

Aşıq Tanrıverdinin atası aşiq Alı ətrafinı süzdü:

– Xeyri yoxdur Ulusoy əldən getdi, zamana sinə gələn, necə padşahlara sinə gələn Ulusoy yox ediləcək. Min illərin ulu soyunun bu son gündür. Sabah artıq Ulusoy deyə bir yer olmayıacaq. Bizdən törüyənlər buranı heç anmayacaq da! Padşahlara sinə gələn Ulusoyun bu son gündür! Lənət bizim yüyənimizi bu bolşeviklərə verənlərə. Lənət bizi bunların qabağında aciz salana. Lənət qalustuka xalqını satanlara! Artıq elə bir zamənə gəlib ki, igid olmaqla düşmənə qalib gəlmək olmur! Elə bir zamana gəlib ki, özünükü kimdir, düşmən kimdir bəli deyil. Lənət, lənət «Mərd basdığını kəsməz» dediyimiz günə. Kəsmədiyimiz başlar gör nələr edir indi?! Nə başlar kəsir indi?!

Hərəyə bir parça kağız verildi, dedilər qol çəkin ki, könüllü şəkildə gedirsiniz, yoxsa hamınızı vətən xaini kimi Sibirə basaçayıq. Özünüz cəhənnəm, ay yazıqlar sizdən törüyənlər də o damğa altında yaşayacaq. Nəyin doğru, nəyin yalnız olduğunu ayırd edə bilməyən adamlar bir-bir kağızlara qol çekdi, yazı bilməyən barmaq basdı. İmza atmayanlar döyüldü, ailəsinin başına açılacaq oyunlarla qorxuduldu. Hər iradə hansısa nöqtədə qırılırdı, arxa-sız, yiyəsiz insanın iradəsi nə qədər davam gətirə bilərdi ki?!

Bir gün vaxt verildi ki, camahat hazırlaşın, köç üçün, min illərin kəndi olan Ulusoydan köçmək üçün.

Min illərin Ulusoyu köçürdü, köçüzdürüldü. Min illərin Ulusoyu köç edirdi, köç etdirilirdi. Dərdini kimə deyəydi yazıq xalq, başındakı «başlar» baş əymışdı bu fərmana. Min illərin Ulusoyu bir gündəcə köçəcəkdi.

Qana susamışdı Stalin, türk qanına. Mikoyan xalqı – erməni türk qanı üçmək istəyirdi. Hay-erməni torpaq istəyirdi. Hay-erməni üçün heç fərqi yoxdu onun qurmaq istədiyi ölkənin torpağı onun üçün nə qədər halaldı. Axı onlar «halal» nədir, nə vaxt bili ki, bu gün də biləydi!!!

Ulusoy camaatına min illərdən yalnız əllə apara biləcəyi

rın arasına qarışdı, öz şəxsi xəncərlərini qınlarına qoyaraq ölmüş döyüşçülərin qılınclarını götürərək döyüşə qatıldılar... Bu həm olduqca əzəmətli və həm də olduqca kədərli səhnə idi... Török uşaqları özü-öz qeyrətini, namusunu qorumağa məcbur olubsa, gör işin harasıdır... Bu hər şeyin sonu idi...

...Arxasında körpəsini şələləyən qadınlar, qanını axmasına məhəl qoymayan yaralı türk ərləri, atasının arxasında yayını çəkərək döyüşü gözləyən kiçik yaşılı igidlər və yenice döyüşə girən birləşmiş düşmən ordusu...

Günəşin işığı üfüqdən görünməyə başlamışdı... Düşmən ordusu nərə çəkərək son bir hücuma keçmək istəyirdi ki, gündoğandan, gün işığının qabağınca gələn onlarla qara topalar görsəndi, qalxan toz dumanı sürətlə düşmənə sarı gəlirdi. Və göyə tanış bir nida ucalırdı:

– Tanrı eşqinə töröküm dayanın! **Ura-ura!*** – minlərlə ox havaya qalxdı, viyilti səsi – Urра-urra – sədasına qarışdı və daha sonra düşmən ordusunun ön cərkələri on-on, yüz-yüz yerə yıxıldı.

Aslar və urlar sevinc içində bağırırdı:

– Sular gəldi! Qardaşlarımız gəldi! Ökə alqış! Török var olsun...

Suların – «yetişdik soyum» – sözləri ilə sözüllən oxların viyiltisi biri-birinə qarışmışdı... göy üzü bir anlıq tutuldu, yer kölgələndi, ox topası yenə düşmən ordusuna sarı uçusurdu... Bu ox topası hədəfinə yetişmədən göy üzü bir daha tutuldu... Bundan sonra sular belindəki qılınclarını çekdi, yenicə doğan günəş soyunun imdadına yetişən suların qılınclarında bərq vurdu:

– Urra, urra – deyib düşmən ordusunu qılınclamağa-capmağa başladı.

Müthiş bir döyüş oldu, uzun yol gəlmələrinə baxmayaraq sular ilk əvvəl ox ata-ata düşmənə yaxınlaşdı, yaxınlaşanda qılınclarına davranaraq düşmən ordusunun içində girdi, aslar və urlar eyni ruh yüksəkliyi ilə müdafiədən hücuma keçdilər, gün göy üzündə süzəndə artıq düşmənlər yox edilmişdi, qalanlar aman istəyir-

* urra –vurra; ur vur sözünün ilk forması olmuş, «v» səsinin «ur» sözünün önungdə işlənməsi son əsirlərdə baş vermişdir. Ordu, oraq «ur» kökündən düzəlmüşdür

n”, “ÖK” nidaları eşidilməyə başladı, aslar və urlar bir də gördü ki, savaşa-savaşa hamısı bir yerə yiğişib... Bütün aslar və uruları bixəbər halda bir yerə toplılmışdı, bayaqdan ağrıdan-acıdan, yaralarından ağlayan aslar, urular bu dəfə doğmalarını, qardaşlarını, soydaşlarını görüb ağlamağa başladılar... Kimsə bağırdı:

– Tanrımları bizi bağışla...

Savaş yenidən qızışdı, asların, uruların qoluna qüvvət gəlmədi... Qılınc şaqıltısı, qılınc qığılçımı gecənin zülmətini bürümüşdü. Quduz itə dönmüş düşmən azalmırkı, ölürdülər, amma bitmirdilər... Aslar və urlar uzun illərdən sonra bir-birinə sığınaraq, **sırt-sırtı*** dayanaraq döyüşürlər.

Cəxdandı xoş günündə biri-birinə gəlib-getməyən türklər, xoş günündə biri-birinə cəllad kəsilən türklər bu günü özləri də bilmədən biri-birinə doğru yaxınlaşaraq kürək-kürəyə vermişdilər. Birləşmiş düşmən ordusu bir araya gələn as və ur töröklərini son nəfərinəcən məhv etmək istəyirdi... Qardaş olan aslar və urlar çi-yin-çiycinə verərək döyüşürdü, onlar yenidən biri-birinə arxadaş olmuşdu, yoldaş olmuşdu. Ox viyiltisi, qılınc şaqıltısı, török nərəsi və düşmənin sevinc çığılığı biri-birinə qarışmışdı... Biri-birlərini görəndən sonra qollarına güc gəlmış aslar və urlar düşməni əzib keçirdilər ki, düşmənlərin ehtiyat qüvvəsi meydana girdi...

– Hər şey bitdi, – kimsə və ya kimlərsə piçıldadı.

Düşmən tayfalarının üzündə bir sevinc parıldayırdı, gözlərində nifrət yanındı, əllərində ölüm çağlayırdı. Sonunda törökləri məhv etmək üçün əllərinə fürsət düşməşdi, türklərin gözlərindəki ərlik sönməsə də, qolları artıq yorulmuşdu...

– Sonunuz gəlib, sizin hamınızı məhv edəcəyik, son körpəinizəcən! Qəh-qəhə çəkərək bütün düşmənlər güldürdü.

Aslar və urlar qızları, uşaqları, qocaları dövrəyə alaraq savaşırırdı, lakin düşmənin – Uşaqlarınızı qul edəcəyik... Qızlarınızı kəniz edəcəyik... – nidalarını onlar aydınca eşidirdi...

Aybikə, Selcan, Bikə kimi yüzlərlə qız uşağı, Ərxan, Ərol, Qaya kimi onlarla oğlan uşağı bu nidaları eşitdikdən sonra, bayaqdan qıṣıldıqları nənə-babalarından ayrılaraq döyüşən asların-sula-

* kürək-kürəyə

pal-palaz qalmışdı. Ulusoy camaati əllə apara biləcəyi şey-şüyü qabqarındı.

Yolla kəndin yuxarısına doğru Səməd kişi at çapırkı, o qızı Minayənin evinin qabağında atdan düşdü. Atın yüyənini çəpərin bəyəsinə keçirərək evə girdi. Bayaqdan don vurmuş su kimi susan Minayə atasını gördükdə kövrələrək atasının ağuşuna atıldı, uzun illərdən bəri ilk dəfə, uşaq vaxtlarındakı kimi atasının qucağına siğinaraq:

– Ata qurvan olum sa, bu nə iş idi, başımıza gətirdilər? İndi nə olajax? – dedi.

Səməd kişi də uzun illər əvvəlki kimi qızının alnından öpərək, gözləri dolmuş halda:

– Aqlama qurvan sa, Mərdan gör nə hala düşdü, uşağı qorxutma. Yır-yığış elə gedirik – deyə piçildadı. Səsində bir acizlik vardı, bir xəcalət vardı...

– Səndəmi ata? – Minayə heyrətlə atasına baxdı, sanki onu ilk dəfəydi ki, görürdü.

– A bala dövlətlə dövlətlilik etmək olmur, edənləri görmürsənmi tutub basdilar içəri, səsləri də gəlmir. Neçə ailənin başında bir kişi mənəm, məndə boş yerə söz deyim, bə sizi ortalığdamı qoyum?! Qafan rayonunda dostum var, bu işlə bağlı komisiyanın üzvüdür, onunla danışmışam, camaatı aldadırlar, Müğana göndərəjəklər!

– Ora haradır?

– İlən mələşən yerdidi. Nəysə..., dostumla danışmışam, biz Ulusoydan getsək də, buradan getmirik. Dağın o bir döşündə, o vaxt daşnakların xaraba etdiyi bir kənd var, heç kim yaşamır, indi biz oraya köçəcəyik, Ulusoydan da bir neçə ailə olacaq, başqa yerlərdən də bir neçə ailə köçəcək ora.

– Bə orda nə edəcəyik?

– Arıcılıq təsərrüfatı yaradılacaq orada, dostum da bizi o adla ora göndərəcək!

– Bəs Ceyhunun qardaşı uşağı.

– A qızım Ulusoyu itirmişik, daha Allahımızı ki, yox, kişiliyimizi ki yox! Danışmışam, demişəm onların bir papaqlısı qalıb,

mənəm. Hamımız bir yerdə gedirik. Ceyhunun atası Mərdoğullarından yadigar bir Mərdandır, bir də Abbasın qızı Yeganədir, sən mənim qızım olmasan belə Mərdoğullarının davamçılarına qayğı mənim borcumdur! – Səməd kişi bu sözləri elə içdən dedi ki, üzünən bütün əzaları əsdi.

– Şükür Allaha! Buna şükür!

– Lənət belə zamənəyə, gör nəyə şükür edirik – Səməd kişi ağır-ağır dedi.

Səməd kişi qəlyanını tütünlə doldurdu, yanıdırıb bir-iki qulam aldı:

– A qızım tez ol, hazırlaşıb qurtarmadın mı?!

Yorğan-döşək, palaz-gəvəsini qabqardıqdan sonra Minayə dedi:

– Ata arabanı ata qosursanmı, şey-şüyü yükləyək.

Səməd kişi arabanı ata qosdu, qızı ilə köməkləşib yükü arabaşa yığıdı.

– Qızım gedəkmi? – Səməd kişi piçilti ilə soruşdu, sanki nəyəsə görə özünü günahkar hiss edirdi, içində onu boğan kədər qarışq xəcalət vardi.

– Gedək... – Minayənin üzü birdən dəyişdi – Mərdan hanı?!

Yeganə çıyılərini çəkdi. Minayə hövlək evin içəinə girdi, oğlunu görməyib bağırdı:

– Mərdan, oğul hardasan? Mərdan! – Minayənin gözü evin arxasındaki bağaya baxan pəncərəyə sataşdı, Mərdan bağda idi. Minayə evi dövrə vuraraq bağaya girdi:

– Oğul gəl gedək.

Mərdan bağda evə yaxın ilk alma ağcının dibinə su tökürdü.

– Bala nə edirsən? Qurban sənə, gəl gedirik! – Mərdan ona fikir vermədən keçib digər bir ağacın da dibinə su tökdü.

– Oğul nə edirsən? Eşitmirsən, gedirik?! Daha buraya gəlməyəcəyik! Bu bağlı bir daha görməyəcəyik, ağacları niyə suları yırsan?!

Mərdan bağdakı son ağacı da sulayaraq ayağa qalıxdı, əlindəki qabı yerə qoyaraq dedi:

– Ana, atamın ruhu bu bağaya gəlir deməmişdin mi? Ağaclar

kəs biri-birindən soruşurdu ki, bu nə olan şeydir? Hansısa yurdun piri öz-özünə piçildədi:

– Son gün gəldimi?! Dünyanınmı son gündür, yoxsa...? – qəlbinin dərinliyində səssiz səs ruhuna nəsə piçildədi, onu sanki ildirim vurdu və bağırdı; – Sakit, – hər kəs sussun... və tək söz bağırdı: – Silahlanın...

Qəribə olansa da bunu tək bir pirin deməməsi idi, bütün pirlərin bunu hiss etməsi və deməsi idi – Silahlanın...

Bütün as və sur yurdlarına düşmən hucum etmişdi, bütün aslar və surlar qadınlı-kişili ölüm-dirim savaşı verirdi. Qeyri-bərabər savaşda çoxluq olan düşmən onları sıxışdıraraq öz yurdlarından çıxarmışdı, onlar savaşa-savaşa qeyri-məhəculla doğru qaranlıqda geri çəkilirdilər... Bütün yurdalar od-alova qərq olmuşdu...

Su yurdları da qurd ulaşmalarını eşidib yuxudan ayılaraq çölə çıxmışdı. Su pirləri biri-birindən xəbərsiz, hərə öz yurdunda dedi:

– Səssiz... – ətrafi süzdü...

Pirlər göy üzünə ucalan alov topalarını gördükdə, ürəkləri sancdı:

– Ora baxın; – əli ilə sulara alov topalarını göstərdi və vahimə ilə bağırdı, – Aslara, urlara hücum ediblər...

– Ölsünlər... Daha rəqibimiz qalmayacaq... Ən güclü biz olaciyiq... Ök yalnız bizim alqışlarımızı eşidəcək, – bunu deyən su yurdlarının orduxanları idi...

Su yurudunun bir piri bunu deyən orduxanının üzünə sillə vurdu, bir başqa pir öz yurdunun orduxanının üzünə tüpürdü, bəzi pirlərsə saçını yoldu, amma hamısı təxminən eyni sözü bağırdı:

– Ocağımızı söndürülər! Török ocağını kül edirlər... Ök özün bizi bağışla, – fəryad etdilər.

Sanki sular yatmışdı, yuxudan ayıldılar, hamısı bağırlıdı:

– Törökün ocağını söndürülər; – səsləri ulayan qurdların səsinə qarışdı. Çoxdandı itirdikləri qardaşlıq duyğusu ürəklərinə hakim kəsildi, gözlərinin yaşını axıda-axıda qardaşlarına köməyə tələsdilər...

Aslar və urlar düşmənlə savaşa-savaşa geri çəkilirdi, qaranlıq, qeyri-məhəculla doğru geri çəkilirdilər... Qaranlıq içində “Tan-

bütün üstün bilikləri öyrənə biləcəkdilər, onlarda, dəmirin, əkinçiliyin, ilxiçılığın, maldarlığın, qoyunçuluğun, keçəciliyin bütün sirlərini öyrənə biləcəkdilər.

Düşmənlər ilk as soyundan Ök-as ocağına hücum etdilər, törökler içində ən güclü ocaq onlar idi və düşmən istəyirdi ən güclü rəqibini qafil ovlasın. Lakin bir dəstə quş anidən Ök-as yurdundakı çadırlara doğru uçaraq, səs-küy saldı, quşların əcaib qıy vuruşlarına demək olar ki, bütün ök-aslar yuxudan oyandılar. Elə həmin anda bir sürü qurd ulamağa başladı, daha sonra ayrı-ayrı yerlə də olan qurd sürürləri də onlara qoşuldu. "Son günün" bağırışını xatırladan bu türkürpədici səsə bütün ök-aslar silaha sarılaraq çölə çıxdı və böyük bir quş dəstəsinin səs saldığını, özlərini çadıra vurduğunu, dimdikləri ilə çadırı dartsırdırdığını və hər yandan qurdların uladığını gördülər. Bəziləri quşları vurmaq istəyirdi... Ök-as piri quşları nişan alanları görüb bağırdı:

– Dayanın, – burada bir hikmətin olduğunu düşündü və piçildədi; – Amma nə, – bağırdı; – Hamı səssiz olsun...

Elə bu zaman ök-aslardan kimsə bağırdı:

– Hucüm var...

Düşmən tayfalarının qafil hücumü baş tutmamışdır, hər kəs əli sılıahlı və oyaq idi. Lakin dümənin də geri dönüşü yoxdu, geri qaç-salar məhv ola bilərdilər və bütün planları bəlli ola bilərdi, hələ də üstünlük onlarda idi. Minlərlə düşmən qaranlığın içindən çıxaraq ök-asların yurduna girdi. Döyüş başladı... Ök-aslar qadınlı, qocalı, uşaqlı hamısıavaşındı, bütün bunlara baxmayaraq düşmən ordusunun sayı onlardan dəfələrlə çoxdu. Düşmən onların yurdlarına od vurmuşdu. Bütün yurd od içində idi. Amma ök-aslar təslim olmurdu, son nəfəsinəcən, qadın-kişi birgə savaşındı, qanları tərlərinə və göz yaşlarına qarışmışdır. Axı türklər nəyi unutsa da, hələ ki kişiliyi-ərliyi, şərəf-heysiyatını unutmamışdı... Kimsə bağırırdı:

– Kaş bütün töröklər burda olsa idi. Tək olmasa idik...

As soyundan olan yurdalar, Ur soyundan olan bütün yurdalar tük ürpədici qurd ulaşmasına yuxudan oyanıb çölə çıxmışdı. Zülmət qaranlığı qurd ulaşması və uzaqdan gələn qıy səsi bürümüşdü. Hər

qurumasın deyə suladım. Biz gedirik, bu bağın meyvəsi atama, bizə qismət olmadı, bari atamın ruhu şad olsun! – onun gözləri sulanmışdı.

Minayə oğlunu qucaqlayaraq öpdü:

– Yaxşı, gözəl oğlum ağlama, gəl gedək!

Mərdanın göz yaşları yanağından süzülərək torpağa töküldü. Səməd kişi əvvəlcə Yeganəni, sonra isə Mərdanı qucağına alıb arapaya mindirdi. Minayə də ehmalca arabanın arxasında ayaqlarını sallayaraq oturdu. Səməd kişi ata qamçı vurdu, at asta-asta yeriməyə başladı. Arabadakılar susmuşdu, kimsə danışmırıldı, onların ürəklərinin döyüntüsünə uyğun olaraq atın nal səsi eşidilirdi, beyinlərindəki uğultuya uyğun olaraq arabanın təkərləri cirildiyirdi. Nal səsi ilə ürəklərinin döyüntüsü, beyinlərindəki uğultu ilə təkər ciriltisi arasında sanki bir bağ vardi, bu ahəngi hər biri hiss edirdi, hətta nəinki onlar, bütün Ulusoy hiss edirdi. Ev getdikcə arxada qalırdı. Yalnız Səməd kişinin üzü getdiyi yola baxırdı, Minayə, Mərdan, Yeganənsə üzü arxada qalan evə sarı idi. Onları əslində hara getdikləri maraqlandırmırıldı. Nə fərqi vardı ki, ora hara idi?! Ulusoy olmayıacaqdı ki ora! Bağlarındakı ağaclar boyunların bükərək durmuşdu...

Ordu hissələrinin nəzarəti altında Ulusoylular qatar stansiyasına doğru irəliləyirdi. Ulusoylular ata-baba yurdlarından köç edirdi. Əslində köç etdirilirdi. Bütün ulusoylu arxasını Ulusoya doğru çevirərək gedirdi. Qadınların ah naləsi, nal səsinə, təkər ciriltisine, at kişnəməsinə qarışaraq yolda əksədə verirdi. Sanki Ulusoyun qədim məscidinin minarəsi də yuxarıya doğru dartinaraq min illərdən bəri onunla ömür yoldaşı olan ulusoyluların arxasında baxırdı, «gedər-qayıtmaza» gedən ulusoyluların arxasında baxırdı.

Ulusoydan əvvəl, bax beləcə neçə-neçə qədim yurdalar ata-baba yurdlarından köçürülmüşdü və daha neçə yuzləri də köçürüldəcəkdi. Köç etdirilənlər səssizcə ağlayırdı, qalan dünyasa heç nə olmamış kimi, sükut içində idi.

1948-ci ildə başlayan 1950-ci ilə (bəzi yerlərdə 1954-ci illərəcən) qədər davam edən köçlər nəticəsində Qədim İravan (son-

radan, yəni 1936-ci ildən Yeravan adlandırılmışdı) xanlığından yüzlərlə kənd köçürüldü. Dağ havasına, iqliminə öyrəşmiş insanlar, istisindən ilan mələşən Mil-Muğan düzənliyinə köçürüldü, iqlim fərqi nəticəsində köçürünlərin böyük hissəsi həlak oldu.

Sahibsizləşdirilən TÜRK kəndlərinə İrandan «parsoy» ermənilərini gətirdilər, ermənilərə bir bu qapıları açıb, evə girib yaşamaq qalırdı...

gəlmələrini azaltdılar, sonradan bu get-gəl ümumiyyətlə olmadı, beləcə bütün əlaqələr kəsildi. Öncələri onlara Törkün övladları adı ilə xitab edilməyəndə acıqları tuturdu, bir müddət sonra onlara török deyə xitab ediləndə acıqları tutdu. Çünkü artıq As, Su, Ur ölmüşdü, onlardan törüyənlər öz atalarının adı ilə onlara xitab olunmasından xoşlanırıdı və beləcə onlar öz atalarının adı ilə As, Su, Ur deyə çağrılmaga başlandılar. Artıq Yasəf ocağının dörd adı vardı: Török, As, Su, Ur. Török adı belə gündəlik danışqda işlənmirdi, yalnız ocaqlarından söz düşdükdə yad edilirdi. Zamanla onlar biri-birini yadlaşmağa başladı, hətta əfsanələri belə özlərinə məxsus şəkildə dəyişməyə, eyni kökdən haçalanmağa, dillərindəki kəlmələrin ləhcəsi dəyişməyə başladı. Və bunu bəzən onlar bilərkəndən edirdi ki, digər boylardan daha bəzəkli, gözəl danışınlar. Dərd də bunda idi ki, onlar addımladıqları yolu artıq bir yerdə atmadiqlarından, artıq hər addımda biri-birlərinə yadlaşdırıldı...

Amma bütün bunlara baxmayaraq, onlar Ökü, Tanrıının təkliyini, Tanrıının yaradan olmasını və dönüşlərinin Onun yanına olmasına hələ də unutmamışdılar.

Bu üç soy çox güclənmişdi, lakin elə bir vədə gəlib çatdı ki, onlar bilgə sözü eşitməz oldu, onlar bilgini yox zorba gücü üstün tutdular, nəticədə üç qardaş boyalar ən güclü olanın kim olduğunu tapmaq üçün biri-biri ilə savaşa girdi. İndiyəcən kimsə törökdən bu qədər qan axıda bilməmişdi. Qan su yerinə axdı. Günəş ilk o günü batanda, yerdəki qan gölü ona qarışdı, bundan sonra günəş hər doğanda, batanda göy üzünü qan rənginə batırıldı. Bu savaş törökləri çox zəiflətdi. Düşmənlər bu vəziyyətdən istifadə edərək török yurdlarına hücum etdi, ilk dəfə idi ki, türk yurdları yağmalanırdı...

Lakin törökləri yağma edən tayfalar bilirdi ki, bu məsələ belə bitən deyil və əgər török soyu as, su, ur birləşsə qisaslarını alaraq onları məhv edəcək. Bu səbəbdən də düşmən tayfaları danışaraq qərarlaşdırıldılar ki, gecə ilə aslara və sulara basqın etsinlər və onların kökünü kəssinlər, daha sonra tək qalan suları məhv etsinlər.

Törökləri məhvətmə məqsədi bütün düşmən tayfaları birləşdirmişdi. Əgər törökləri məhv edə bilsələr, onların sahib olduğu

– Bax, bu ulduzları ifadə edir, gözlə görüb, görə bilmədiyimiz sonsuz ulduzlar, qoy bu sizə Ökün ululuğunu xatırlatsız. – Barmağı ilə kiçik dairənin içində çəkilən xaçı göstərdi – Tanrı Ökün, ötən zamanı, ayı, günəş, ulduzları döndərən sifətidir, qoy bu xaç sizə Tanrı sifətini xatırlatsın. – Üzünü oğullarına tutdu; – Bu damğalar sizə vəsiyyətim və əmanətimdir. Medalyonları boğazınıza asın. Qoy Török soyum min budaq olsun, amma hara getsəz Ök damğalarını özünzlə aparın, hər yeni torpaqda bu damğaları çəkin, orada Ökə qurbanlarınızı kəsin. Hər yeni torpaqda bu damğaları çəkin ki, arxadan gələn, sonradan gələn siz tanışın, Ökə və pirinə şükür etsin. Beləcə türök olduğunuzu biləsiz.

– Şübhən olmasın pirim, – üç qardaş bir ağızdan dedi.

– Yaz bayramında xoncanızı qoyun, səməninizizi cürcədin, mütləq ay, ulduz, günəş damğalı üç kökəni bişirtdirin, düşünməyin ki, dediyim hasısa bir kəlməni etməsəz dünya dağılmaz! Bilin ki, bu soyu, bu ocağı uzun zamana bu dediklərim bağlayacaq! – Min illər keçəcək, ay, ulduz, günəş damğalı üç kökənin ingridientləri (tərkibi) dəyişəcəkdi, amma forması minlərlə il sonra belə Azərbaycanın bahar (Novruz) xoncasında eyni qalaçaqdı və onlar qoğal, şəkərbura, paxlava adlanacaqdı...

– And olsun Ökə, hər sözün vəsiyyətindir, əmanətindir pirim! – üç qardaş eyni ağızdan and içdi.

– Mən yayam, siz üç oxsunuz, ayrı-ayrılıqda nə ox işə yarayır, nə yay, ona görə də bir olun! Bu gün üç oxsunuz, zaman gələcək sizlər yüz ox olacaqsınız, yayı unutmayın, ocağınızı, pirinizi, törənizi, Ökü unutmayın! Török olun!

– Biz də pirimiz kimi török olacıq, rahat ol pirim, – üçü də bir ağızdan dedi.

– Hər qar əriyib yox olan zaman bura ATA yurdunuza baş çəkin. Qoy sizdən törüyənlər buranı gözü ilə görsün! Nənələrinin əlindən yaz bayramı üçün bişirilən üç kökədən yesinlər...

Uzun illər beləcə davam etdi, hər yaz, qar əriyəndən sonra onlar atalarının yanına baş çəkirdilər. Bir müddət ata yurdlarında qaldıqdan sonra öz yurdlarına qayırdılar.

Yasəf Törkö atanın ölümündən sonra qardaşlar ata yurdlarına

YURDUM KÖÇDÜ, AHI QALDI

*Uzun yolun bu başında yalan danışan,
o başında özüdə inanar:
Azərbaycan atalar sözü*

Davadan qayıdanın bəri Alxan kişi əsgər paltarını əy-nindən çıxarmırdı. Gələn günü arvadı paltarı yumuş, ütüləmiş yenidən ona vermişdi. Davadan gəldiyi üç il müddətində onu demək olar ki, əsgər formasından başqa paltar da görən olmamışdı. Alxanın döşünü davada göstərdiyi rəşadətə görə aldığı medallar bəzəyirdi.

Bütün kəndin gözü onda idi, hamı onunla və daha altı nəfərlə nəfəs alırdı, axı davadan qayıdanlardan çoxunu dikbaşlığına görə vətən xaini adlandırıllaraq yox etmişdilər. Cəmi yeddi igid qalmışdı ki, hökümətin siyasətinə umidlə baxırdı. Kəndin ümidi, dayağı bax bu yeddi igiddi, davadan geriyə qalan yeddi igid. Analar onları görəndə, onların nəfəsində öz oğullarını gördürlər, bacılar bu igidlərin üzünə baxanda öz qardaşlarını gördürlər.

Səhər tezdən ulusoylular köçəcəkdi. Artıq danışanlar susmuşdu, susmayanlar susdurulmuşdu. Ulusoy analarının yeddi oğuldan birini, Rəhmanı artıq tutub, vətən xaini adı ilə damğalamışdilar. Ana-bacıların gözü köç qabağı qalan altı oğulunu axtarırdı, Alxandan başqa hamısı gözə dəyirdi. Əsgərlər rus dilində, erməni dilində nəsə bağırdı, əllərindəki silahı silkələyirdilər.

Alxan ağır-ağır addımlarla evdən çıxdı, evinin qabağındakı cəpəri odladı, bir neçə an sonra cəpərin alovu göyə ucaldı. Alxan əlindəki əsgər paltarı bürməsini ocağa atdı, sonra əlində parıldayan ondan çox medalı da ocağa atdı. Ocaq yavaş-yavaş evi yalamaga başladı...

Alxanın hərəkətlərini izləyən camaat yalnız indi hiss etdi ki, o əsgər paltarında deyil, daha doğrusu indi anladılar ki, onun ocağa atdığı paltarlar hərbi forması idi. O, bir xeyli ocağa baxdı və arxaya dönərək dedi:

– Yolcu yolda gərək, gedəyin! – arabadakı atın yuyənindən tutaraq addımladı.

Ulusoy köç karvanı yavaş-yavaş təlatümə gəldi, köç ağır-ağır irəliləyirdi. Çəpərdəki alov Alxanın evini artıq bürümüşdü. Alxan arxaya dönərək yanın evinə baxdı, acı-acı gülüməsədi. Evdən qalxan alov beş barmaq şəkli alaraq sanki ona əl eləyirdi...

Ulusoy köçü Ulusoydan uzaqlaşmışdı. Kəndin evləri xırda daşlara bənzəyirdi. Əzəmətli Ulusoy məscidi də sanki boynunu bükmüşdü, bircə minarəsi ayaqlarının ucuna qalxaraq gözdən itən ulusoyluların arxasında boylanırdı.

Kədər, qəm yüklü ulusoy köçünü deyib gülərək rus-erməni əsgərləri müşayət edirdi.

Ulusoy kişilərinin başını kəssən qanı dammazdı. Üzləri sanki daşdan yonulmuşdu, üzlərindəki ifadə dəyişmirdi, hətta deyəsən gözlərini belə qırpmırdılar. İrəliyə doğru baxırdılar, sanki onları nə gözlədiyini əvvəlcədən bilmək istəyirdilər. Gələcəyin onlara nə vəd etdiyini kəsdirə bilmədiklərindən gözlərini qırpmadan, daha geniş açaraq qabağa baxırdı. Yalnız arada bir-birinin üzünə baxırdılar, sanki kiminsə gələcəkdə onları nə gözlədiyini oxu-yub-oxumadığını bilmək istəyirdilər. Fəqət kimsədən səs çıxmırıldı. Yalnız nal, təkər ciriltisi durmadan danışındı. Amma onun danışlığı hekayə min illik keçimişini itirməkdə olan ulusoyluların faciəsimi idi, yoxsa rusların, ermənilərin min illik yalan taxtında otuzduracağı zəfər hekayəsimi idi, bax bunu kimsə bilmirdi...

Köç artıq meşəyə doğru irəliləyirdi. Yol kənarındaki ağaclarla qonmuş quşlar köç karvanındaki qadın-uşaqların ah-naləsindən meşənin sıx yerlərinə doğru uçuşurdu.

Aşıq Ali sazını bərk-bərk qucaqlayaraq oturmuşdu, sanki yurdı kimi sazını da əlindən alacaqdılar. Arabanın arxasında oturaraq gözünü ona boyunan məscidin minarəsinə dikmişdi. Ağlı qarmaqarışıqdı. Uzaq illər onu səsləyirdi. Gözünü hərləyərək rus-erməni əsgərlərinə baxdı. Əsgər aşıq Alının ona baxdığını görüb qəzəblə erməni ləhcəsiylə, amma azərbaycanca dedi:

– Nə baxırsan?!

Uzun illər əvvəl idi. 1918-ci ilin payızı idi. Ermənilər təzə

göstərdi, – Ökdür, “Bil Ökdür”* hər şeyi bələndir. Dördümüzün beşinci odur!

-Bil-Ökə alqış! – üçü də Tanrıya dua etdi.

– Qınında olan qılınc sahibinə batmaz, amma qılınc qınında olmasa öz sahibini də kəsər, qınınızı tanıyın, kökünüüzə tanıyın – Yasəf Török üçünü də eyni anda qucaqladı, bir az susub əlavə etdi – Mən Nuh oğlu Yasəfəm, mən Ök törəsini yaşıyan Törökəm, siz də mənim övladlarımızsınız, siz də török olun, Ök törəsini bilin və unutmayın. Ök bizə günəşti verib, gündüz olsun, ayı verib gecələrimiz aydın olsun, hər başımızı qaldırıb göy üzünə baxdıqda, hər günəşti gördükdə, hər ayı gördükdə Ökü anın, bilin ki, Ök Bi-Ökdür və hər şeyi görəndir. – Geri dönüb yatağın yanında olan sadığın yanına gəldi, sandığı açıb bir dəri bükülüyü götürdü, gəlib oğullarının qarşısında dayandı, dəri bükülüşünü açdı, burada o üç gümüş medalyon vardı, hər birini bir oğluna verdi və dedi, – Baxın, bu medalyonlara, gümüşdən tökmüşəm; – barmağı ilə medalyonda hilal formasında ay və ona bitişik dairə və dairənin ortasında daha kiçik dairə və kiçik dairənin ortasında olan xaçı göstərərək dedi: – Baxın bu aydır, – böyük dairəni göstərdi; – Baxın bu günəşdir – kiçik dairəni göstərdi; – baxın, bu ulduzdur, – kiçik dırənin içində olan xaçı göstərdi; – baxın, bu da bu dediklərimizi döndərən Tanrı damgasıdır...

As, Su, Ur hər biri diqqətlə öz əlində olan medalyona baxırdı. Yasəf Török izahına davam etdi:

– Günəşin Ökü bizə verdiyi böyük **qordur****, bu qor – medal yonda çəkilmiş günəşti göstərdi – sizə Ökü hər şeyi gördüyüünü xatırlatsın. – Barmağı ilə medalyonda çəkilmiş hilal formasında olan ay damğasını göstərdi: – Baxın ay gecənin olmasına dəlalət edir, necə ki hər yanı qaranlıq ortür, lakin bu aynurunu azaltmaz, ey niilə də Ök son günə qədər bizim etdiklərimizə göz yumar, lakin hər şeyi bilir. Qoy bu ay sizə Ökü həm göz yumaraq səbr etdiyini, lakin Bİ-Ök olduğunu xatırlatsın. Barmağı ilə kiçik dairəni göstərdi:

* ÖK sözü örtürkçədə Tanrı sözünün sinonimi olmuşdur; BİL+ÖK~BİÖK~BOQ Tanrıının hər şeyi bilən sıfətini ifadə etmişdir)

** “qor” sözü günümüz türk dialektlərində hələdə işlənməkdədir və “od, göz” mənasını ifadə edir

Bu dəfə Ur dedi:

– Ata, biz sənin oğulların olduğun kimi, qardaşiq, qızlarımız qardaşlarımız da gəlinidi, qardaşlarınızın qızları bizdə gelindir, biz biri-birimizi unuda bilerikmi?! – əminliklə deyərək gülümsündü.

Türök öz baxışında boğulurdu:

– Təki elə olsun oğul. Baxın biri-birinizi unutmayın, sözümüz qəribçiliyə salmayın. Ayrılıqdan qorxun! İnsan unutqandır! Biri-birinizi unutsanız, sizdən törüyən nəsillər nəinki biri-birini tanıma-yacaq, nəinki biri-birinzə düşmən kəsiləcək, həmçinin Tanrıni-Ökü unudacaqsız, pirinizi unudacaqsız, lakin birlək olsa, birinizin unutduğunu digərində görüb xatırlarsız! Bu gün düşmən bizə bata bilmir, çünki birləkdəyik! Həmçinin ayrılan soy, ocağını, pirini xatırlamazsa dostu, qardaşı, yoldaşı İbel olar. Bu sözlər üçünüzə də əmanətimdir, vəsiyyətimdir. – Sonra ox qabından üç ox çıxardı və hər oğuluna birinə verərək dedi: – Unutmayın ki, oxun yeri oxqabıdır, ox öz qabında olmayanda, qabından çıxanda qan axıdır. Hər birinizin əlində bir ox var, oxqabınızı tanıyın, kökünüyü tanıyın, ocağınıizi tanıyın, yoxsa öz qanınızı axıdar olarsınız, – üç oğlunun hər birinin boyundan tutub gözünə baxdı, sonra eyni anda üçünü də qucaqladı və adlarını çəkdi; – As, Su, Ur, bu ad hər birinizə əziz olmalıdır, eşidirsizmi, – qətiyyətli tonla təkrarladı; – bu üç ad hər birinizə əziz olmalıdır, bu adlar və Ök, Tanrı, Mən sözləri ilə bağlı dedikləri ağlınzdadırı?

– Ağlınzdadır, ata – üçü də cavabladı.

– Bəs bunu öz evladlarınıza təkrarlayırsınız?

– Hər gün, – üçü də dedi.

– Bu altı sözdən bəri birini kim eşitsə və bundan sonra da qarşı tərəflə düşməncilik etsə, inan lənətim onunla olar! Eşidirsizmi? – kövrək, lakin qəzəbli tonda bağırıldı.

– Pirim, Huh dədəmizdən, səndən nə eşitmışıksə, qulağımıza, beynimizə, qəlbimizə as etmişik! Biz Ökü, Tanrıni, pirimizi bilən kəslərik, ibel ilə yoldaş olmariq! Bizim yolumuz da, yoldaşımız da bəllidir! – üçü də dedi...

– Unutmayın ki, bu ötən zamanın sahibi Tanrıdır, zamana yox, sahibinə uyun! – oğullarını süzdü – Unutmayın ki, O - əli ilə göyü

dövlət qurmuşdu, erməni Daşnak partiyasının üzvləri hakimiyətə gəlmişdi. Onlar hakimiyətə gəldikləri ilk gündən qədim Azərbaycan ellərində, yəni İravanda, Basarkeçerdə, Gərnibasarnda, Dərəçiçəkdə, Göyçədə yaşayan türk kəndlərini məhv etməyə başladılar. Gecə yuxusunda olan neçə-neçə böyük türk kəndləri daşnak ordusunun top güllələri ilə dağıdılmışdı, sağ qalan əhalisi işgəncələr edilərək öldürilmiş, qalanlarla tövləyə doldurularaq yandırılmışdı. Bundan sonra kəndlərdə özünü müdafiə dəstələri yaradılmışdı, tūfənglə daşnak toplarına qarşı durmuşdular. Ancaq hər kəndin öz müdafiə dəstəsi vardı, hamısı parakəndə halda döyüşürdü, o üzdən vahid daşnak ordusu qarşısında gec-tez məglub olurdular.

Ulusoydan iki at mənzili uzaqlıqda daşnak ordusu ilə döyüşən Sarı Həsənin dəstəsinə Aşıq Ali on beş atlı ilə xeyli hərbi sursat apararaq köməyə getmişdi.

Səhərin ala toranlığında, günəş hələ üfüqə qalxmamış Aligil Sarı Həsənin dəstəsi yerləşdiyi yerə çatdı. Sarı Həsənə Aligilin xeyli sursatla gəlməsi xəbəri çatdı, bir neçə dəqiqə keçməmiş Sarı Həsən özünü onların yanına yetirdi:

– Halal olsun sənə aşiq Ali, duyan qəlbində böyük cəsarətin də varmış. Bizə yaman əl tutdunuz. Cəbhəxanəmiz demək olar k, qurtarırdı. Silah sursat gətirəcək olan dəstə deyəsən keçə bilməyib, hələ gəlməyiblər.

– Sarı Həsən, sevməyən ürəkdə cəsarət də ola bilməz. Gərək ana-bacını, vətənini elə sevəsən ki, bu sevgi elə böyük ola ki, gözün ölümündən, çətinlikdən qorxmasın. – aşiq Ali dedi.

– Düz deyirsən!

– Mənim burası gəlməkdə iki niyyətim vardı. Birincisini yerinə yetirdim, sənə sursat gətirdim, düz deyirsən sizin uşaqlar keçə bilməyiblər, erməni dığalırı ilə atışıblar, ermənilərdən ölü olub, onlardan çoxu yaralanıb, geri qayıdıblar. Xəbər bizə çatan kimi daha gözləmədən atlandıq.

– Allah köməyin olsun!

– İndi ikinci niyyətimə çatmasam gərək oləm...

– O nə sözdü Ali, de görək, de niyyətini yerinə yetirək.

– Gedək ətrafi mənə tanış elə, sonra deyərəm qalanını.

Bundan sonra Sarı Həsən Alını ərazi ilə tanış elədi, daşnakların mövqeyini bir-bir göstərdi. Bundan sonra Alı dedi:

– Bilirsənmi qardaş, son xəbər məni dəli edib, bunun heyfini erməni itlərindən almasam, onların qanını tökməsəm buradan gedə bilmərəm!

– Hansı xəbəri deyirsən qardaş, biz burada dağda-daşda hər yandan uzaqdayıq, azını eşidir, çoxunu bilmirik.

– Dilcandan Qazağa gedən yolda Haqqıxlı kəndindəki fəlakətdən xəbərin yoxdumu?!

– Yox, Haqqıxlıda nə olub? – Sarı Həsən oturduğu yerdə dikəldi: – yoxsa ermənilər... – sözün dalını gətirə bilmədi.

Alı dərindən nəfəs aldı, onu boğan qəhərin keçməsi üçün bir xeyli gözlədikdən sonra ağır-ağır, amma tənginəfəs halda danişdi:

– Daşnak ordusu Haqqıxlı kəndini dan sökülmədən mühasirəyə alaraq topa tutub, dağıdır, sonra..., sonra... – Alının gözləri sulandı, əli əsdi, danişa bilməyərək susdu.

– Sonra, sonra nə oldu? – Sarı Həsən ermənidən yaxşı bir şey eşitməyəcəyini bildiyindən qəzəblə bağırdı.

Aşıq Alı əli ilə yanındakına işarə elədi ki, davamını sən danış. Mərdoğlu Şahin danışmağa başladı.

– Sonra daşnaklar camaatın sağ qalanını danişiq adı ilə samanlığa yığıblar. Sonra samanlığın qapısını bağlayaraq, neft səpib, oda veriblər... – Şahin bir xeyli durdu, anidən elə dərindən nəfəs aldı ki, sanki illərdi nəfəs almırımsı, – hamısını, Haqqıxlıların hamısını yandırıblar?!

– Qadın, qoca, uşaq, hamını? Yenəmi?! – Sarı Həsənin do-daqları əsdi.

– Sarı Həsən yenə, böyükdən kiçiyə hamını! – Pir öyündən Abdal hamının susduğunu görüb cavabladi.

Sarı Həsən bir xeyli danışmadı, əsəbindən əli-ayağı əsirdi. Sonunda onun piçiltiya bənzər səsi eşidildi:

– Təklifin nədir?! – aşıq Alıdan soruşdu:

– Bizim indi bolluca sursatımız var, mənim dəstəmlə bir yerdə biz ikiyə qatlanmışıq.

Yasəf Törökün soyu getdikcə törədi, artıb çoxaldı. Artıq yaşadıqları ilk yurdları onlara darlıq edirdi. Yasəf Törökün üç oğlunun soyu çoxalaraq üç böyük boy olmuşdu. Yasəf Török bir yandan ocağının belə artıb çoxalmasına sevinirdi, digər yandan da qəribə narahatlıq keçirirdi. Beləcə vaxt gəlib keçdi, günlərin bir günü oğullarından Su ilə Ur onun yanına gəldi. Xoş-beşdən sonra Yasəf Török gördü ki, oğulları sözlü adama oxşayır, soruşdu:

– Nəsə olubmu, sözlü adama oxşayırsız?

Su və Ur biri-birinin üzünə baxdı. Nəhayət ki, Su atasının üzünə-gözünə baxmağa cəsarəti çatmayıb başını aşağı dikdi:

– Pirim, izninlə bir söz demək istəyirəm. – Su “ata” yox “pirim” deməyi ilə olduqca vacib bir məsələni deyəyəcəyini bildirmək istəyirdi.

– Eşidirəm, oğul.

– Pirim, artıq yurdumuz bizlərə dar gəlir. Mən və Ur öz soyumuzla köçmək istəyirik, – deyib susdu.

Yasəf Török oğullarına baxdı, əli ilə çənəsini ovuşturdu, bir xeyli fikirə getdi, axı o bu ayrılığın baş verəcəyini bilirdi:

– Mən, neçə illərdi bu günün gələcəyindən qorxaraq yaşıyram. Bilirsiniz ki, ömrü boyu bizə ömür verən Tanrıdan başqasın-dan qorxmamışam. Amma bir gün anlayanda ki, mənim nəticələrim çoxalıb bu ocağa siğmaz olacaq, bu ayrılığın bizə xələl yetirməsin-dən qorxmuşam; – piçilti ilə yenidən dedi, – qorxuram... – Ası da çağırın, söhbətə üçünüzlə bir yerdə davam etmək istəyirəm. – As da gəldikdən sonra o, Su, ilə Ura baxaraq dedi, – Demək getmək istəyirsiz... – piçıldadı; – Bu məni necə də qorxudur...

Su atasının niyə belə dediyini təxmin edirdi, arxayınlıqla dil-ləndi:

– Pirim, qorxmana gərk yoxdur, Biz nə Ökü unudasıyıq. Nə biliyimizi itirib, ibələ uyasısıq, nə tamaha yuvarlanıb pirimizi, ocağımızı unudasıyıq. – Ur da qardaşının dediklərini başı ilə təsdiq etdi; – Sadəcə olaraq kökümüzdən iki qol ayrılacaq, axı yer darlıq edir. Yoxsa ki, kim kökünü unudar?

– Amma mən sizin biri-birinizi unutmanızdan qorxuram; – Yasəf Török kövrək səslə piçıldadı.

– Nədən, kimdən uzaq durmaq lazımdı? – təəcübləndi ki, atası qardaşları ilə səhbəti haradan bilə bilər ki.

Nuh əli ilə hamının çıxmاسını işarə edib dedi:

– Sən qardaşlarının yanına getməmiş ola bilməzsən, – Yasəfin susduğunu görüb; – susma, de, getmədinmi?

– Getdim, – Yasəf günahkarcasına dedi.

– Tamahlarına sahib çıxa bilmədilər, yenə sahib çıxa bilmədilər, elə deyil? – Yasəfin susduğunu görüb; – Hər şey mənə gün kimi ayındır, özünü yorma. Hazırlaşın sabah köçürük – Çadırın ortasında yanmış tonqala baxdı; – Yasəf – deyə səsləndi.

– Eşidirəm ata...

– Bu tonqalın gözlərini apardıqda iki böyük kömür parçasını saxlayarsan, elə burdaca qalsın...

– Bəs Hama, Sama xəbər etməyəkmi?!

– Elə burada qalacaq iki kömür parçası xəbərdir, əgər nə vaxtsa bura gəlsələr, onlara bu ocaqdan göndərilən ismarıcı alacaqlar, istəsələr axtarış taparlar... – köksünü ötürərək əlavə etdi – Gəlməsələr, bu ocaqdan onlara uzadılan iki parça yanmaq üçün hazır olan kömürü görməsələr, demək ki, başqa sözə ehtiyac yoxdur, – əli ilə Yasəfin də çıxmاسını işarə edərək, gözlərini yumub nəsə düşünməyə başladı.

...Ərtur gözünü hərləyib əhvalata qulaq asanlara baxdı, hamının üzündə həsrətdə boğulan bir kədər vardi, o danışmağa davam etdi:

Bütün çadırlar yiğildi, arabalara vuruldu, arabalar öküzlərə, atlara qoşuldu və Nuh dədənin xeyir duasından sonra köçə başlandı. Beləcə, növbəti gün Nuhun oğlu Yasəf Törökün soyu böyük seldən sonra qurduları yurddan köç etdi. Geridə onlarla çadırın tonqalının külü qalmışdı, bircə Nuh dədənin çadırının tonqalından 2 böyük kömür söndürülərək tonqaldan bir az kənardə gil qabın içində qoyulmuşdur... Karvan xeyli uzaqlaşmışdı, Yasəf Török isə hələ də atasının çadırı olan yerdə dayanıb gah ətrafa baxırdı, gah atasının tonqalına baxırdı, gah da uzaqlaşmaqdə olan karvana. Köksünü ötürüb, atının başını çevirərək karvanın arxasında çapdı, bir az aralıdan atasını izləyən As, Su, Ur da atalarının arxasından çapdılar...

– Sözünün canin de, – Sarı Həsən tüfənginin dəstəyindən yapışdı, intiqamı üçün gözləməyə səbri çatmadı.

– Onlara heç gecə hücumü etmisinizmi?!

– Yox!

– Ay səni şad xəbər olasan. Bu yaxşı oldu. Demək onlar bizdən gecə hücumü gözləmirlər. Gecə yarısı onları mühasirəyə alaql, hər yandan gülləyə tutaq. Onların gücü toplardı, yaxındansa yalnız tüfənglə atışacaqlar.

– Üç yüz nəfərdilər, – deyə Sarı Həsənin dəstəsindən biri diləndi.

– Mən indiyəcən eşitməmişəm ki, bu tərəflərdə türklərdən yaxşı nişan alan olsun, eşidib görüniz olubmu?! – Aşıq Alı bu həqiqəti deyərək, bunu hamının yadına salaraq döyüş qorxusunu azaltmaq istəyirdi.

– Yox! – hamı bir ağızdan dedi.

– Qardaş hələ gəncən, yadında saxla, erməni üç yüz yox istəyir sayı hesabı olmasın, biz hamımız bir yerə yiğilsaq, nə erməniyi, nə rusu bizə heç nə edə bilməz, di gəl bir yerə yiğişməriq. – Alı Sarı Həsənin üzünə baxaraq ciddi şəkildə, talesdən əhd almış kimi dedi. – Bu axşam bizim günümzdür. İndisə biz yoldan gəlmışik, bir az gözümüzün acısını alaql.

Aşıq Alığılın dəstəsi uzun yol gəldiyindən bərk yorulmuşdu, hamısı gözlərini yuman kimi yuxuya getdi. Alı da bərk yorğundu, amma bir xeyli gözünə yuxu getmədi. Hər gözünü qapayanda yanmış qadınların-körpələrin fəryad edən halını görürdü. O üzdəndə Alı yatmaqdən vaz keçib tez gözlərini açırdı, amma yorğun olduğundan gözləri yenidən yumulmağa başlayırdı. Alının göz qapaqları yenidən yumuldu, bu dəfə heç bir ah-nalə eşitmirdi, körpələr ağlamırdı, ətrafda da şaq-şaraqla yanmış evlər yox idi, hər yan zülmət qaranlıqdı, deyəsən yuxuya gedirdi. Bu sakitciliyin nə qədər çəkdiyini Alı bilmədi, deysən cəmi bir neçə an oldu bu sakitcilik, sonra Alı hiss etdi ki, yanğı iyisi gəlir, haradasa yaxınlıqda yanğıın var. Yanğı iyiləri biri-birinə qarışdıqından ayırd edə bilmirdi yanmış nə idi. Ardınca bağırı-fəryad səsləri gəlməyə başladı. Alı gözlərin açdı, arxası üstə uzanmış Alının ilk gözünü sataşan gəy

üzünü bürüyən qara tüstü burulğanı oldu. O cəld ayağa qalıxdı, ətrafinə baxıb yanığının harada baş verdiyini təyin etmək istədi, böyük bir kənd alovlar içində idi, kəndin üstünə burum-burum bulud şəklində tustu qalxırdı. Yanan böyük bir binadan tük ürpədici səslər ucalırdı. Səslər biri-birinə qarışmışdı, bəlli deyildi ki, bu səslər körpə səsləridir, yoxsa qadın. Əslində bu səslərin nə olduğunu da dərk etmək çətindi, bəlkə də heç mümkün deyildi. Bəlli deyildi yanın evin içindən ucalan səslər fəryaddırmı, ah-na-ilədirmi, qarğışdırımı, imdadırmı, sualdırmı, nidadırmı, öfkədirimi, qorxudurmu, qəzəbdırmı, kinayədırmı, yoxsa yalnız qurdun göylərə baxaraq ulamasıdırmı! Bağırtılar içində bir səs lap aydınca eşidilməyə başladı:

– Xalqım sizin etdiklərinizi unutmayacaq! Bizim qanımız yerdə qalmayacaq! Türkə, müsəlmana etdiyiniz yamanlıq, İslama etdiyiniz bu yamanlıq belə qurtarmayacaq! Xalqım bizim qisasımızı, öcümüzü alacaq! Bizim qanımız yerdə qalmayacaq!

Yanan evi mühəsirəyə alan ermənilərsə ucadan gülürdülər:
– Ay qisasınızı aldılar ha! Sizin millət axmaqdır, sadəlövdür!
Türklər hər şeyi unudandır!

Binadan ucalan tük ürpədici səslər arasından:
– Allah bəlanızı versin!

Bu vaxt binanın bir tərəfi çökdü, binanın içi aydınca göründü. Binanın içi başdan-başa insanla dolu idi, bu insanlar alov içində idi. Divar çökən tərəfdən yanın insanlar bayırda doğru axışmağa başladı. Ermənilər bu səhnədən həzz alaraq ucadan gülürdülər. Ermənilər özlərini bayırda atan türkləri güllələyirdi, bəzilərinisə qılıncdan keçirirdilər.

Alı kömək üçün təpədən aşağıya doğru qaçmaq istəyirdi ki, yan tərəfdən ucalan səslər eşitdi, o tərəfə baxanda gördü ki, o tərəfdə başqa bir kənd alovların içində qovrular. Sonra ah-nalənin dörd tərəfdən gəldiyin hiss edərək yerindəcə ağır-agır dövrə vurdu, ətrafda onlarla kənd vardı, hamısı da odlar içində qalmışdı. Alovlar içində olan evlərdən tükürpədici fəryad səsləri ucalırdı. Sonra yanın kəndlərdən bir ah ucaldı:

yirdi. Və beləcə su çəkildi. Quru göründü və bizlər sağ-salamat gəmidən düşdük. Bizi yeni həyata üç qısa cümlə döndürmüdü «Ey yer! Suyunu ud! Ey göy yağışını saxla!». Artıq hər şeyə yenidən başlayacaqdıq, əvvəl yaşadığımız yerlər su altında qaldığından, vətənimiz belə yeni olacaqdı. Tanrı bizə verdiyi yeni vətəni «Ey yer! Suyunu ud!» nidasıyla verdiyindən mən yeni vətənə «Yersu və ya Suyer» deyilməsini əmr etdim, bu hamının ürəyincə oldu. Bu nidanın göydən gəlməsini və «Ey göy! Yağışını saxla!» nidasıyla göyün yağışını kəsməsini xatırlayıb dedim ki, o göyü və o nidanı deyən Ökü unutmayasınız; – qurumuş dodağını dili ilə islatdı – Bəs indi nə oldu?! Qocalıq məni yoran kimi hamı peyğəmbərlik, pirlik iddiasına düşdü?! – Yasəfin gözünün dolduğuunu görüb, əli ilə onun göz yaşını sildi, nəvazişlə ona gülümsündü və dedi – Ey Yasəf oğlu As, Su, Ur diqqətlə baxın, birgə olun, ibələ inanıb tama-ha baş əyməyin. Tanrı, Ökü və Məni – əminliklə dedi – ocağını unutmayın. As, Su, Ur – nəvələrinin üzünə baxdı; – Siz bu ocağın 3 yeni soyu olacaqsız. Dinləyin... – əli ilə onları göstərdi – hansı birinizi dənən yeni boy ayrılsa və ya hansınızın ocağında Tanrıya, Ökə dönük çıxanlar olsa, törəyə gözünü qapatsa* onlardan ayrılmın və adınıza Tanrı, Ök sözünü – özünü göstərərək; – Mən sözünü əlavə edərək ocağını adlandırın. Çünkü uzun illər sonra biri-birinizə yad boyalar ola bilərsiz, qoy adınıza olan “as, su, ur” sözləri və “Ök, Tanrı, mən” sözləri sizin bələdçiniz olsun, sizin doğmalaşmanın və yenidən birlik olmanıza vəsilə olsun! Və bir də mümkün bütün şərtlərdə öz ocağınızdan yox, digər soydan biri ilə evləndirin ki, yadlaşmıyasız, öz qanınıza dönmüş olasız.
– O, fikirə gedərək bir xeyli susdu və dedi, – Yasəf bu gündən sənin ləqəbini Török qoyuram, çünkü sən Tanrının törəsini sevərək yaşayıb, yaşıdan bir övlad oldun, mən səndən razıyam, Ök də razı olsun; – çoxdandır gəldiyi qərarı bir az susduqdan sonra bəyan etdi,
– Yasəf, artıq burada getmək lazımdı!

– Axı... – Yasəf nəsə demək istədi.

– Axısı yoxdur! Palçıqda güləşənlərin ikisi də palçıqga batır, palçıqga batmaq istəmirsinə gərək uzaq durasan...

* bağlasa

Nuh peyğəmbər gözünü açaraq Yasəfin, nəvələri Asın, Sunun, Urun və onların övladlarının çadırın içində sükut içində ona baxdığını görüb acı-acı gülümsündü və piçildədi:

– Tamah... Tamah – əli ilə Yasəfi yanına çağırıldı, oturmasını işarə etdi, əlini açdı, Yasəf atasının əlini tutdu, Nuh onun ehmalca əlini sıxdı və piçildədi:

– Dirləyin, ey nəvə və kötүcələrim; – şəfqətlə oğlunun gözünü baxdı:

– Bu səhnəyə yaxşıca baxın, ağlınzı qazıyın və dediklərimi qulağınızı as edin; – gözünü bir anlıq yumdu, yenidən danışmağa davam etdi; – Ötən zamanın tək sahibi var Tanrı! Ötən zamanın, dünün, dünənin və gələcəyin tək sahibi həmin O – şəhadət barmağı ilə göyü göstərdi – Ökdür. Amma çoxu bunu unudur, bilmir! Tamahi onu tamuya* sürükləsə də atam balası Tanrısına, Ökə döñük çıxdı. Ök bizə haqqı bil dedi, əksəri bildən, bilgəlikdən uzaq düşərək İbeli** sevdidi. Tanrıni danıb, tat, tabqaç*** oldu əksəriyyət. Öküñ səbri tükəndi, böyük sel fəlakəti gətirdi, o fəlakətdən məni və üç oğlumun xilas olmasına izin verdi, amma görünən o ki, o fəlakətdən bizlə bərabər tamah və ibel də qurtulub – susdu, bir az beləcə dayanıb danışmağa davam etdi, – Tanrıının bizləri tatlar, tabqaçlar, allahsızlar içindən rəhm edərək seçdiyini unudun olmaz deyirdim mənnn! Tanrıının dünyani basan seldən bizləri xilas etdiyini, çəkilən suyu, ayaq baslığımız yeri unutmaz deyirdim, mənim ocağım. Dünyanı su basanda, selin görünən bütün ətrafi batırıldığı zaman, mənim ocağımdan Ökə mononlara O, yaşamağa izin verdi. Gəmi səfərimiz uzun oldu, o zaman yenə hamı qorxuya düşmüş və Tanrıya dualar edir, gələcəkdə hər hansı bir günahı etməyəcəkləri barəsində söz verirdi. Artıq gəminin quruya rast gəlməsi, sağ-salamat yerə ayaq basmaq üçün dualar edirdilər. Göyləri lərzə salan səslə belə: – Ey yer! Suyunu ud! Ey göy! Yağışını saxla, – de-

* qədim türkçədə cəhənnəm deməkdir, "OD" söz kökü ilə bağlıdır

** "bil" sözü öntürkçədə "bilgi" sözünün kökü olmaqla bərabər "iman" mənasını daşıyıb "haqqı bilməyi" də ifadə edirdi, "ibel" sözü isə "bilgi" sözünün əksi olub, "xaus, haqqı danan, imansız, bilgisiz" kimi mənalar daşımışdır

*** "danmaq" sözü ilə eyni kökdən olub "kafir" sözünə uyğun gəlir

– Bizim qanımızı yerdə qoymayın. Bizim öcümüzü alın! Yoxsa lənət siz kimi soydaşlarımıza, dindaşlarımıza!

Erməni daşnaklarının qəh-qəhə səsləri bu fəryada qarışmışdı:

– Ay qisasınızı aldılar ha! İllərlə necə qisas alıblarsa, indən sonra yenə eləcə qisas alacaqlar! – daşnaklar elə ucadan gülürdü ki, hətta yanın turklərin fəryadlarında eşidilməz oldu – sizlər nə ilksiniz, nə son?! On illərdi siz beləcə kənd-kənd qırıraq, siz onların qisasını aldınızmı ki, gələcək nəsillər də sizin qisasınızı alsın?! – haylar qəhqəhə çəkərək gülürdülər.

Ali daha yaxından gələn səsi eşitdi:

– Oyan! ... Ali oyan!

Ali hövləkan gözlərin açdı. Ürəyi elə döyündürdü ki, az qala partlaşın.

– Özünə gəl kabus gördürün! Özünə gəl! – Sarı Həsən onu sirkələdi.

Ali alnından diyir-diyir olan təri silərək, astadan dilləndi:

– Mənə su verin.

Artıq axşam idi. Günəş buraları çoxdan tərk etmişdi. Uşaqlar ortaya motal pendiri, nehrə yağı, qatıq gətirdilər. Sarı Həsən təndir çörəyindən bir böyük tikə qopardaraq dedi:

– Bismillah... nə durmusunuz başlayın görək, toqqanın altını bərkitmək lazımdı, ac qarnına döyüşmək olmur. – Uşaqlardan bəziləri güldü – Ali qardaş, gərək bizi bağışlayasan, ocaq çata bilmirik, yerimizi bilməsinlər deyə, yoxsa sizi başqa cür ağırlardıq!

– Qalsın qələbədən sonraya – gülüşdülər.

Sarı Həsən ağızındaki tikəni çeynəyib udaraq dedi:

– Bayaq nə olmuşdu?! Yuxuda inləyirdin! Nə yuxu idi gördüyün?!

– Yuxuda yanın bir kənd gördüm, bəlkə də Haqqıxlı idı gördüyüm kənd. Inanın ki, yanın kəndin tüstü dumanını elə hiss edirdim ki, heç elə bil yuxu deyildi. Qadın-cocuq elə bağırırdı, elə fəryad edirdi ki, adamın qəlbini qan edirdi. Bağıraraq deyirdilər ki, xalqımız bizim öcümüzü alacaq! Qanımızı yerdə qoymayaçaq! Amma...

– Nə oldu qardaş, nə amma, bunun ammasımı var?! – Sarı Həsən təəccüblə soruşdu. – İnşallah öclərini alarıq!

– Amması budur ki, yuxuda olan söhbət bizim vəziyyətimizi o qədər doğru ifadə edirdi ki, yanıram – Alı sözünün sonunu piçıldı.

– Nə söhbətdir ki elə?!

– Bizim yanan insanlar bağıranda ki, bizim qanımız yerdə qalmayacaq, ermənilər güldü və dedilər: «Ay qisasınızı aldılar ha! Illərlə necə qisas alıblarsa, indən sonra yenə eləcə qisas alacaqlar! Sizlər nə ilksiniz, nə son?! On illərdi sizi beləcə kənd-kənd qırırıq!»

– Niyə, bəyəm onların cavabını verməmişikmi?! Sən də söz tapdırın ay saqqalı ağarmış! Bizim, sizin yurdun erməni basa bilib mi?! – Sarı Həsən özü də tez cavab verdi – Yox! – Bir xeyli susub, sonra əlavə etdi: – Özü də biz onların hər dəfə onlarla əsgərini gəbərtmişik! Elə döymü ay uşaqlar?!

Hərə bir tərəfdən cavab verdi:

– Düzdü qağa, düz deyirsən, onlar bizi basa bilməyib!

Aşıq Alı beşəçilərini əlində firlaya-firlaya dedi:

– Məsələ də elə bundadır da, ay Həsən! Elə dərd də bundadır da!

Hamı heç nə anlamadan biri-birinin üzünə baxdı. Sarı Həsən dilləndi:

– Ayə deyirəm, bəzən siz aşağıları heç anlamaq olmur! Açıq danış görək!

– Ulusoya ermənilər heç nə edə bilmir elədirmi?!

– Hə, – deyə hamı cavab verdi!

– Sarı Həsən sənin yurdun da dədə babadan düşmənə baş əyən olmayıb, eləcə də ermənilər də sizdən məglubiyyət nəsibini alıf, elədirmi?!

Sarı Həsən razılıq əlaməti olraq başını tərpətdi.

– Bizi kimi neçə-neçə yurdalar da var ki, erməninin on minlik ordusunun qabağında dözüm gətirib, onlara böyük ziyanlar vurub, daşnaklara böyük təlafatlar verdirərək geri otuzdurub elədirmi?!

– Elədir, – hamı bir ağızdan cavab verdi.

– On erməni bir türkə döy gələ bilmir elədirmi?!

cək, – istehza ilə dedi: – Ay Yasəf, o zaman üç qardaşdan hansımız baş ocaq olacaq, Sən?! – kinayə ilə güldü...

– Başa düşmürəm səni Ham, atamla yollaşmayıb gedən özünüz olmusuz, sizi məgər mən qovmuşam?

– Sən də gedərdin! – Ham bağırdı.

– Atamı tək qoyaydım? Başa düşmədim səni?

– Sən qəsddən qaldın ki, ata ocağına sahib çıxasan; – Yasəfin üstünə bağırdı.

– Sən nə danışırsan Ham?! Siz atamla dolanmırız! Gəl yenidən ata ocağına, istəyirsən mən gedim! Bu nə söhbətdir?!

– Bəsdi atam kimi, adamı yaxşılıqlı əzdin! Yox bir sən yaxşısan, biz iki qardaş pisik, eləmi? Bəlkə problem atamızda və səndədir?! – əli ilə yaxasını silkəldədi. – Bir düşün də yaxamızdan, qoyun yaşayaq da... – Söndürdüyü tonqala baxdı; – Tonqalınızı da verdim, indi nə istəyirsən? Həəəə – bağırdı.

– Ora sizin ata ocağınızdır və məni qədər sizin də haqqınız var! Nə vaxt istəsən gəl; – səsi titrədi – qardaşşş, Tanrıyla, Öklə qal!

– Boqa – Ham qısaca dedi...

Yasəf kor - peşman geri qayıtdı və olanlar barəsində atasına bir kəlmə də demədi.

Yasəfin üç oğlu vardı, As, Su, Ur və onların üçü də çoxdan evlənib oğul-qız sahibi olmuşdu. Yasəf o gündən sonra qardaşları ilə baş verənlər və üç oğlunun gələcək aqibətlərini hey düşündü, bu qardaşların gələcək illərdə bir-birinə yadlaşmaması üçün nə etməli olduğunu düşündü, amma bir yol tapa bilmədi. Nuh bir gün Yasəfi yanına çağırıcı və soruşdu:

– Nə olub sənə? Niyə belə qəmlisən?

– Səni düşünürəm...

– Başqa... – Nuh gülümsündü, – Başqa...

– Uşaqları düşünürəm, Asın, Sunun, Urun gələcəkdə Tanrıını unutmaması, özləri bir-birinə yadlaşmamsı üçün nə edə bilərəm, deyə düşünürəm... – atasının gözlərinə baxdı, niyəsə, tez utanaraq gözlərini çəkdi.

– Həəəə... – Nuhun gözündən heç nə qəcməmişdi; – Ası, Suyu, Uru və bütün özünü qanan nəvə-nəticəmi çağır... – gözünü yumub udqunaraq susdu.

— Ökə and ola, mən yerlə göyü ayrı bilməmişəm, onlar biri-birinin dəlilidir, — gözləri yaşardı. — Mən atamlı sizin aranızda fərq qoymamışam, bizlər hər birimiz digərinə bağlıdır...

— Bəsdir, atan kimi, gözəl sözlərlə danışdın... — şəhadət barmağı ilə onu hədələdi — daha göy mənəm, yer kim olur, günəş kim olur özü bilər, — Yasəfin üzünə baxdı; — Başa düşdün də nə deyirəm?!

— Götürmənən yoxdur, yersiz göyün mənası varmı, göy olmasa günəş nə edər? Bunların üçü də Tanrıının yaradılışı deyilmə?! Göy ol, başım tacı qardaş...

— Bura bax, bəsdi atam kimi danışdın! Atam da ölündə gəlib ocağın tonqalını götürəcəm, — əlini yellədi. — get.

— İmkan etsən gəl, mən getdim, Tanrıyla, Öklə qal!

Yasəf beləcə oradan digər qardaşı Hamın ocağına gəlir, xoş-beşdən sonra Hama deyir:

— Qardaşım atamız yaman qocalıb, gəlib yolux, sizləri istəyir? — Atam üçün dua edərəm!

— Dua əlbəttə et! Amma gəl bir görsündə də səni, nəvələrini!

Can üstündədər, sanki!

— Görüləsi o qədər iş var ki, sən də... — Yasəfə baxıb qımışdı;

— Gələn yaz bayramında atamı da götürüb gələrsiz, ona kəsdiyim bugadan gözəl yemək hazırladaram, səmənidən gözəl halva hazırladaram...

— Bir il sonra?!

— Hə də... — deyərək Ham təsdiqlədi.

— Qardaş, sənə deyirəm, halı yoxdur, deyirəm birdən ölü! — kövrələrək: — Axı nə olub sizlərə, niyə ocağımiza belə düşmən kəsilmisiz?! Yadindandır ata ocağımdan köz götürərək apardığın?!

— Ocağımız — Ham bağırdı, — yox, əzizim, o artıq sənin ocağın olacaq. Anidən ayağa sıçrayaraq çadırın ortasında yanmış tonqalı təpiklədi, kasada olan suyu tonqalın üzünə tökərək söndürdü, tonqaldan qalan bütün kömürləri ayağının altına alaraq əzib un halına saldı. — Daha bu ocağın tonqalından əsər-əlamət qalmadı, — bağırdı; — bura mənim ocağımdır və öz tonqalımı qalayacam. Ora daha ata ocağı deyil, sənin ocağındı, özün deyirsən ki, atamız ölə-

— Düzdür qaşa, düzdür! — yenə hamı cavab verdi.

— Bəs onda bizim kəndlər niyə illər keçdikcə yandırıllaraq ermənilərin əlinə keçir?! Neçə-neçə kəndlərimiz yandırılıb, susma-mışiqmə?! Kiçik-kiçik kəndləri, silahı olmayan türk-müsəliman kəndlərini ermənilərin onminlik ordusunun qabağında tək qoymamışiqmə?! — aşiq Alı özünü saxlaya bilməyərək hönkürdü.

Sarı Həsənin dəstəsindən bir gənc tam əminliklə dedi:

— Qaşa onlardan bizə nə var?! Hər qoyun öz ayağından asılar deyir atalarımız. Bizim yurduları yandırmayıblar ki.

— Düzdür hər qoyunun öz ayağından asılar. Bəs sən qoyunsanmı?! — aşiq Alı tikanlı baxışı ilə onun gözlərinə baxdı — Biz insanıq, qoyun yiğinina sürü deyirlər, insan yiğininasına tayfa deyirlər! Amma məsələ bundadır ki, biz də bax elə qoyun kimi, tayfamızın qədrini bilmədən yaşayıraq! Biz tayfa deyilik, hal-hazırda sürüyük, düz deyirsən! — aşiq Alı oğlanın sözünə əsbləşdi.

Hamı çılız düşüncələrindən utanaraq başını aşağı saldı. Sarı Həsən zorla paçıldadı:

— Demək tək yaxşı nişan almaqla olmurmuş! Düz deyirsən Vallah! Biz niyə beləyik, birləşə bilmirik, böyük tayfayıq, amma parça-parçayıq! Ermənini yiğişib niyə məhv etməmişik! — O, Alının dediyi həqiqəti yalnız indi anlamışdı, — A sən dahisənmiş aşiq! — sarı Həsən dedi.

— Atalarımız bunu çoxdan deyib, amma atalarımızı, atalar sözlərimizi düz əmməli qanmiriq deyəsən. Atalarımız belə deyib «Oba boş qalanda iyid basınq olur», bax bizim tayfanın obaları biri-birini tək qoyur.

— Düz deyirsən aşiq! — sarı Həsən fəxrlə ona baxdı, — Yaxşı ki səni kimiləri hələ də var!

— Atalarımız boş yerə deməyib ki, üz verəndə astar istəyir! Erməniyə üzü özümüz vermişik. — aşiq Alı tikəsini çeynəyə-çeynəyə dedi; — siz bu gün görəcəksiniz ki, birləşənə qadirdi, — Alı bunu deyib onunla danışan oğlanın üzünə baxdı.

Oğlan gözlərini yerə dikərək dedi:

— Qaşa bağışla, mən səni kimi danışan birini görməmişəm, düz deyirsən, o yanın Türk də bizimkidir, yanın Kürt də bizimki-

dir, hamımız müsəlman döyülmüşük, dava da elə erməni müsəlman davası döymü?! Bax, hayatı, ermənisi, urusu, fransızı, ingilisi birləşib, bızsə yox... Gözümüzə kül üfürüb köpəkuşağı, yaxşı ki qaşa səni kimiləri var, Hasan qağam düz deyir ... – piçıldadı, – düşmənimizsə bəlli, bızsə gözləyirik ki, o bizi tək-tək əzsin! Biz ordu yaradası olsaq da, təkcə cavanlarımız onların tayfasından iki-üç dəfə çox olar!

Aşıq Ali həmin oğlanın üzünə baxa-baxa dedi:

– Atalarımız necə deyiblər: «El bir olsa dağ oynadar yerindən». Bax qaqış bu tayfaya aiddir, daha qoyuna-sürüyə yox – hamı gülüdü.

Hər kəs silahını sazladı, patrondaşlarını belinə bağladı, Ali ilə Həsənin əmrini gözlədilər. Aşıq Ali anidən dilləndi:

– Sarı Həsən, sən bayaq necə dedin? Dedin ki, ocaq çatmırıq ki, yerimizi ermənilər bilməsin?!

– Hə elə dedim, nə olub ki?! – heç nə anlamadan onun üzünə baxdı.

Ali durduqları mövqeyin tam əksindəki dağın döşünü göstərək dedi:

– Uşaqlardan iki nəfər göndər ora, ayrı-ayrı yerdə iki topa odun yiğib gözləyir. Biz işarə verəndən sonra o ocaqları yandırsınlar və oradan bir xeyli aşağı düşüb gözləyərlər, bax o qayalıqda.

– Uşaqlar necə biləcəklər ki, artıq ocaq çatılmalıdır? – sarı Həsən soruşdu.

– Onlar üç dəfə qurd ulaması eşidəcək, demək vaxtdır!

– Ay ağıllıla min yaşa! – Sarı Həsən onun ciyininə vurdu – Ayə aşılıqlı atandan öyrənifsən, bə belə əsgərliyi kimdən öyrənifsən, hay Ali? – sarı Həsən güldü.

Aşıq Ali da güldü, sədəf kimi dişləri göründü:

– Koroğlunun da sazi olmayıbmı Hasan? Biz də Koroğlu övladı döyülmkü? Hər dastanda bir hikmətimiz yoxdumu?! Pirdədədən nəsiyyətimiz yoxdumu...

– Düz deyirsən, tüsəngli Koroğlu – Həsən Alını qucaqlayıb öpdü – Pirdədəyə də, duasına da qurban...

Aşıq Ali planını izah etməyə başladı:

Ərtur yerində qurcalandı, sanki min illərin yükünə tab gətmək üçün yerini rahatlayırdı:

– Büyük sel fəlakəti yenicə bitibmiş. Sular yavaş-yavaş çəkilib, yer quruyurmuş. Hər şey öz yerini almağa başlayırmış. Bu səldən, Nuh dədəmiz və üç oğlu – Ham, Sam, Yasəf və gəlinləri qurtulmuşdu. Beləcə uzun illər keçir, hər qardaş oğul-qız sahibi olaraq ata ocağından ayrılaraq öz ocağını qurur. Yasəfsə ata ocağında, Nuh dədəmiz və öz ailəsi ilə birgə yaşamağa davam edir. Vaxt gəlir, zaman ötür, Nuh dədəmiz qocalıb taqətdən düşür, artıq Ham ilə Sam atalarını yoluxmağa gəlməz olur, ata ocaqlarını unudurlar. Yasəf atasının üzüldüyünü görüb, ondan gizlin qardaşlarının yanına gedir. İlk əvvəl Samın ocağına gedir, görüşüb xoş-beşdən sonra Sama deyir:

– Atamız, qocalıb, çox taqətdən düşüb, sizin xiffətinizi çəkir, gəlib atamıza dəyin.

– Elə mən də qocalmışam; – Yasəfin üzünə baxdı – mənim də artıq dincələm vaxtimdı...

– Qardaşım atam qocalıb deyirəm, bəlkə də ömür vədəsi bitmək üzrədir, gəl atamıla görüşün, deyirəm...

Samam kinayə ilə qardaşı Yasəfə baxdı:

– Hər ora gəldikdə, – əsəbi halda əlini yellədi, – Tanrıdan, törəsindən danışmağından, məsləhətindən, məzəmətindən bezmişəm... – səsini qaldırdı. – Mənim məsləhət alan yaşımdır, hə?! – tərs-tərs Yasəfin üzünə baxdı, ağarmış saqqalını tumarladı – Mən də yetərincə yaşamışam, özüm artıq aqsaqqalam, kimsənin məsləhətinə ehtiyacım yoxdur, başa düşdün?

– Qardaş, mən deyirəm, atamız bəlkə də ölüm ayağındadır? Sən nə deyirsən?

– Tanrıının sevimli bəndəsidir də; – niyəsə isteza ilə dedi; - heç nə olmaz! Mən də yaşışmışam, başa düşdün?! Elə mehbərbansan sən mənə baş çəkərsən...

– Niyə baş çəkmirəm ki? Son neçə illərdi elə mən gəlirəm də, qardaş!

– Minnət edirsən? Ata ocağındasan, özünü pir kimi aparmaq istəyirsən? – əli ilə etiraz edərək dedi; – Alınmayacaq!

lığı” deyək, lakin şuranın əksəriyyəti bu fikirə etiraz etdi. Fikirləri ni belə əsaslandırdılar ki, “TÜRK” sözü artıq bütün yurdumuzun ümumiləşdirici adıdır, lakin dövlətin adı gərək fərqli olsun, beləcə bu yeni türök birliyinə “ÖK ON” sözündən “KHUN” deyildi. Mətə xana əmr verib ki, bütün türök soylarına xəbər salaq, tək qalmış bütün türök boyalarını – əlini acaraq 10 barmağını göstərdi – “ÖK ON” olmağa səsləyək, Tanrıının Ök sifatını yenidən bütün türöklərin qəlbində nurlandıraq... On barmaq kimi birləşək.

Pirdədə başı ilə təsdiqlədi:

– Alqış Tanrıya, alqış Ökə, Tanrı Mətəmizə yar olsun, tək olan bütün türk boyları birləşib 10 olsun...

* * *

Hun ordusu Ulusoy yurdunun lap yanında düşərgə salmışdı, iki qardaş tayfa uzun yüz illərin həsrətindən sonra yenidən qucaq-laşırı. Hun ordusunun baş sərkərdəsi Ərtur, digər sərkərdələri və ulusoyluların aqsaaqqalları bir çadırda oturmuşdu, böyük bir zayafət vardı... Hamı deyib gülürdü.

Ərtur üzünü Quzğuna çevirərək dedi:

– Oğuzhun, pir qardaşım!

Quzğun Ərturun üzünə baxdı, gülümsündü:

– Quzğun sözünü Oğuzhun olaraq eşitmək neçə xoşdur!

Ərtur də gülümsündü:

– Pir qardaşım, bəs Oğuzhun əfsanəsini bilirsənmi?!

– Bu haqda məgər əfsanə var?! – ulusoyun bilicisi, pirdədəsi

Quzğun təəcübə soruşdu:

– Bu haqda törə kitabımız “Ötök yasasında” yazılıb – bu türk-lərin Tanrı-Ök inancı və törəsi haqqında olan çox qədim kitabı idi.

– Türk atalarımızın Ötök yasasından məndə cəmi bir neçə vərəq qalıb, lap qədim bir savaşda kitabın böyük hissəsi yanıb...

– Əksər türk boyları Ötök yasasını unudub, bunu xatırlayan bini görmək belə sevindiricidir; – bir az susdu, sonra dedi, – Oğuzhun əfsanəsini danışımı?!

– Buyur!

– Biz də bu müddətəcən ermənilərin arxasına keçəcəyik. Sənsə Hasan qardaş, beş nəfəri bu aşağı mövqeydə saxla, özünsə gərək ermənilərin sol cinahına keçəsən. Hasan sənin və mənim dəstəm gərək olduqca yaxına girək, amma erməniləri duyuq salmaq olmaz.

– Sonra? – Sarı Həsən axıdacığı düşmən qanını hiss edərək həyacanla soruşdu.

– Elə ki, gördük atış mənzilinə girmişik, lazımı yerlərdə sıpər almaq lazımdır, amma gərək biri-birmizə yaxın sıpər almayaq, aralı olaq ki, həm biri-birimizi qoruya bilək, həm də ermənilər bizim hədəfləri dəqiqləşdirə bilməsin. Qalanı mənlikdi. Mən onların çadırlarına od vurmaq istəyirəm, yaxınlaşsam od vuracam, ondan sonra bir-bir onları qırmaq lazımdı – uşaqları süzərək dedi:

– Biz ermənilərin arxasından, Hasan sən yan tərəfdən hər tərəfə səpilmiş halda sıpər ala bilsək erməniləri nə qaçmağa, nə də ki hara güllə atacaqlarına macal tapmadan qırarıq. – O, əli ilə qarşı tərəfdə ocaq qalayası olacaq iki nəfəri göstərdi – siz də eyni ilə baxacaqsınız vəziyyətə, görsəniz artıq erməniləri tam çəş-baş salmışıq, onda səngərləri qoyub köməyə gələrsiniz, yoxsa yox.

– Ocağı niyə yandırırıq? – cavanlardan biri soruşdu.

– Onlar elə bilsin ki, biz o tərəfdəyik. Topçuları oranı topa bassın. Biz də hər topa yaxınlaşanı məhv edək.

– Bəs sən deyən kimi alınmasa? – yenə bir başqa gənc soruşdu, – O zaman hər kəs baçırdığı qədər erməni öldürsün, sonra bura qayıtsın. Amma qorxaraq geri çəkilən olmayıacağına əminəm, ona görə də bu barədə heç danışmırıam. Danışımı?! – deyə aşiq Ali soruşdu.

– Qoy qorxan indidən getməsin! – Sarı Həsən də əlavə etdi – Yoxsa bizi daha pis vəziyyətdə qoyer.

– Biz igidik, qorxaqdan igid olmaz, – hamı bir ağızdan dedi.

Aşiq Ali sonra belə dedi:

– Bu gün tayfamızın qisasını almaq xoşbəxtçiliyi bizə qismət ola bilər!

Pir öyündən Abdal hər kəsin ona baxdığını görüb gülümsündü:

– Allah savaşımızı mübarek etsin! – əlini açıb dua edərək –
Bismillah, başlayaqq, – dedi.

Həmi bir ağızdan:

– Amin!

İki nəfər sarı Həsənin dəstəsindən dağlı firlanaraq durduqları yerin tam əks mövqeyinə keçdilər, əmrə uyğun olraq iki topa odun yiğdilar, yandırmaq üçün işarəni gözləməyə başladılar.

Sarı Həsənin beş nəfəri səngərdə qaldı, digərləri Sarı Həsənlə birlikdə dağdan enərək erməni qərargahına tərəf gəldilər, sonra bir-birlərindən aralı süründülər. Sipər alıb işarəni gözlədilər. Top bu tərəfə yaxın olduğundan əsas buranı nəzarətə götürdülər. Onların 3 topları vardi. Topun yanında beş nəfər keşikçi vardi. Sarı Həsən yanındakılarla dəqiqləşdirdi ki, işaret gələn kimi və ya hər hansı halda kim kimi vursun ki, onlara heç tərpənməyə macal verməsinlər.

Ali öz dəstəsi ilə ermənilərin arxasına keçdi. Hər kəsə harada sipər almasını göstərdi. Və uzanaraq əmri gözləyirdi. Alisa ərazi-ni gözdən keçirirdi.

Bu vaxt lap yaxından iki nəfər erməni əsgəri keçdi, bir xeyli sonra onlar yenidən həmin yolla geri qayıtdılar, onların yanından keçərək qaranlıqda itdilər. Onların hərəkətini izləyən Ali Pir öyündən Abdala piçildədi:

– Bunlar keşikcidir, gecə gəzərləridir*. Geri qayıdarkən bünülləri həll etmək lazımdır.

Alıgil beş dəqiqli gözlədi, həmin ermənilər yenidən geri qayıdırı. Ali və yoldaşı şıkarını gözləyən şir kimi səssizcə durmuşdular, hətta nəfəs belə almırlılar. Eyni anda ayağa sıçrayaraq erməniləri arxadan tutdular, Pir öyündən Abdal bir əli ilə ermənin ağızını qapayaraq, digər əlindəki xəncəri onun üzərinə soxdu. Alisa digər ermənin boynunu sindirdi. Ali boynunu sindirdiği ermənin paltarını geyindi, əvvəlcədən özü ilə gətirdiyi neft dolu qabı götürərək ermənilərin yatdığı çadıra doğru yaxınlaşdı, çadırın üstünə neft səpdi, neftdən yerə tökə-tökə on-on beş metr arxaya çəkildi, əli ilə yoldaşlarına hazır olmasına işaret etdi, sonra əlini

* (gəzər-patrol)

ya ur soyundansız? Xanınız kimdir?

Elçi heyrətlə pirdədəni süzdü:

– Bu üç soyun adını bilən hələ də qalıbmı? – elçilərdən biri dedi, onun sevincdən gözü yaşarmışdı; – Tanrıya alqış olsun, – əlini göyə açdı, bir neçə saniyə göy üzünə baxdı, daha sonra cavabladı – Biz as boyundanıq, amma xaqanlığımızın daxilində hər üç boydan tayfalarımız var. Xanımız Mətə adına laiq görülmüşdü; – rəsmi tarixdə Mətə xanın atasına Teoman xan deyilirdi – o As soyundandı, anası isə Ur boyundan idi... O, Mətə xanı nəzərdə tuturdu.

Pirdədə “Mətə” adını eşidib elçilərin fikrini tamamlamasını gözlədi, sonundan hövsələsiz halda dedi:

– Dayan kandaşım – əlini həyacandan titrəyirdi – Mətə adına laiq biri doğdumu?

Elçi Quzğunun nəyi nəzərdə tutduğunu anlayaraq gülümsündü:

– Doğdu ya, soydaşım Mətə artıq doğuldu. Atası bizi birlik etdi, o üzdən pirlərimiz onu Ataman adlandırdı, lakin Ataman oğlu Şadlu bütün türök boylarını, oxlarnı birləşdirdi, az soyumuzu çox etdi, kölə olmuş boyları azad etdi, tatlaşmış boyları yenidən türök etdi, oralarda daha tabqac qalmadı, – qədim türklər Tanrıını unudan, törəni unudan türklərə “tat” və ya “tabqaç” deyirdi, onların türk adlanması üçün tək bir yolları vardi, töbə edərək türk törəsinə və Tanrısını qəbul etmək – Beləcə pirlərimiz anladı ki, gözlədiyimiz Mətə gəlib və beləcə yeni xanımıza Mətə adı verildi...

Pirdədə göz yaşları içinde Tanrıya şükür etdi:

– Tanrım sənə alqış olsun! – bütün ulusoylular ona qoşuldu.

Elçi gülümsünərək davam etdi:

– Mətə xan, pirlərimiz və aqsaqallar şurası düşündü ki, yeni xaqanlığın adını nə qoysunlar; – ulusoylulara baxaraq fikrini izah etdi – cümkü xaqanlığımızda su soyundan sak boyları, subar boyları, as soyundan azər boyları, aras boyları, ökas boyları, khaz boyalar, ur soyundan tur boyları, bentur boyları vardi, daha adını çəkmədiyim onlarla boy vardi... Elçi susdu, bir az nəfəsini dərib danışmağa davam etdi. – İki ad arasında qaldıq. Şuranın bir hissəsi deyirdi ki, yeni bir ada ehtiyac yoxdur, dövlətimizə “Türök xaqan-

sonradan bildik ki, bu büyük tayfanın da dili bizim dil ile eynidir. Onlar bizdən soruşdu:

– Tanrılarınızın adı nədir?

Cavab verdik:

– Tanrı təkdir, məkanı göylərdir, yuvası ürəkdir, alanda-verəndə tək Tanrıdır. Yaradılışın tək sahibi odur. Yer-göy arasında bizi yaratmışdır. Kök övladıdır türklər!

– Tanrılarınızın qarısı varmı? – onlar sinayıcı baxışlarla bizi süzdü.
– Tanrının qarısı olmaz! – biz incik və hikkəylə cavablaşdıq!
– Nə zamanan yaşıyacaqsınız? – deyə soruştular.
– Tanrı bilər, – deyə cavab verdik.
– Tanrı son günü söyləmədimi? – deyə soruştular.

– Gök çökənə, yer dəlinənəcən yaşıyacayıq, o gün gəldikdə isə Tanrıının sınaq günü başlayacaq!

Elçilərin birinin gözü yaşardı, digəri sevincindən bağırıldı:

– Türk Hun! – atı şaxə qalxdı, kişnədi.

Bu sözlərdən sonra onlar atdan yerə endi, biri yenidən dilləndi:

– Bahadırımız – Mətə xaqanı nəzərdə tuturdu, – deyəndə ki, türk böyük tayfadır, bu tayfa parçalanıb, dünyaya səpələnib, mən inanmadım ki, biz getdiyimiz hər yerdə türk tayfasından bir oxa* rast gələcəyik, – o əlini göyə açaraq, – amma alqışlar Tanrıya ki, dünyaya yayılmış türkün hər öyü köy olmuş, hər köyü böyüyərək ox olmuş!

O dövrün pirdədəsi Quzğun dilləndi:

– Bu danışığınız sizin doğulandan danışığınız dildimi?
– Tək bizimmi?! – deyə elçilərdən biri suala cavab verdi – Bu dili gündoğandan gün batana tayfaların böyük əksəriyyəti danışır. Hansı eldə-khündə olduqsa bizim dildə danışır, Tək Tanrı yar olub da, türöklər hələ də itməmişdir! – o əlini göyə açaraq şükkür etdi.

Quzğun elçiləri diqqətlə süzdükdən sonra:

– Tanrı türkə yar olsun! Soyum, kandaşlarım – elçilərə gülümşünərək dedi; – Hansı soydansız, as soyundansız, su soyundansız,

ağzına tutaraq üç dəfə qurd kimi uladı, bir necə dəqiqə gözlədi, dağın başında iki tonqalında yandırıldığını gördükdən sonra, nefti odladı. Yanan neft ciğiri, çadırı çataraq onu alovə bürüdü. Tüfənginin lüləsini çadır tərəfə tutaraq hazır durdu.

Qurd ulamasını eşidən iki nəfərdə dağın döşündəki odun topalarına od vurdu, sonra xeyli aşağıdakı qayalığa doğru endilər.

Erməni düşərgəsində çaxnaşma düşmüdü, çadırda çıxməq istəyənlər hər tərəfdən gülleyə tutulurdu, əksəriyyəti ilk gülədəncə yerdə qalırdı. Ermənilər onlara gullənin haradan atılmasını anlaya bilmirdi. Dağın döşündə olan iki tonqalsə onları tamam çəş-baş salmışdı. Sarı Həsən və adamları ilk gullə səsini eşidən kimi topun ətrafindəki erməniləri gülələdi. Ermənilər əllərindəki silahlarını yerə ataraq qaçırdılar, yenilməz erməni əsgərlərinin üzündən vahimə yağırdı, cir səslə bağırırdılar.

İki saatlıq davadan sonra ermənilərin demək olar ki hamısı məhv edildi, tam qələbə qazanıldı. İki yüzdən çox erməni öldürdürülmüşdü, qısa zamanda ermənilərin silah-sursatı bir yerə yığıldı. Atlara yükləndi, bu vaxt Sarı Həsənin səsi gəldi:

– Ay Ali burası gəl! Tez ol başına dönüm, – o, Alını erməni komandanını olduğu tək otaqlı evə səslədi.

Ali və bir neçə yoldaşı tez ora getdilər:

– Hasan nə olub? – sarı Həsənə yaxınlaşan Ali soruşdu.
– Gəl, gir içəri özün bax! – qımışdı – bunların igidliyi silahsız camaata çatır, bunların işi qocayla, körpəylədi. Binamuslar!

Ali tez içəri girdi, otağa göz gəzdirdi. Çiynində bərli bəzəkli paqonu olan birisi çarpayının üstündə oturmuşdu, başını əlinin içində almışdı, heykəl kimi dayanmışdı. Daha iki erməni əsgərisə otağın gücünə sıxılmışdılar, əzəmətli daşnak ordusunun əzəmətli əsgərləri kiçik stulun arxasına siğınaraq ağlayırdılar.

– Ali qardaş, bunları köpək kimi öldürmək lazımdır.
– Tələsmə bunların da başına torba keçirin, çıxarıın yuxarıya.
– arxaya yönərək çöldə silah sursatları yiğanlara – bütün silah sursatı yiğin, bu topları da ata qoşub yuxarı çəkin.
– Topu neynirik, ata da bilmirik? – dəstədəkilər dedi.
– Topları yuxarıya çəkin! – üzünü Həsənə çevirərək:

* (boya)

– Həsən bu topları atan tapa bilsək, bir də səni məni kimi bütün tayfa qüvvəsini belə bir araya gətirə bilsə, bizə bircə ay lazımdı! – duruxdu, yenidən sözünü daha ucadan təkrarladı – bircə ay lazımdı.

O günü 37 türk oğulu biri-birinə inanaraq, vətən-millət sevgisinin böyüklüğünə arxalanaraq, yalnız erməni daşnaklarının min bir işgəncəsinə məruz qalaraq öldürülən türklərin «qisasımızı alın» ahından cuşa gələrək iki yüzdən çox əsgəri məhv edib, yaxşı silahlارla təhciz olunan ermənilər üstündə tam qələbə qazanıb, hamisini məhv etmişdilər. Bütün silah-sursat Sarı Həsəngilin səngərinə daşındı.

Başlarına torba keçirilən erməni əsgərləri və komandanı çadırına gətirildi.

– Bunları nağaraq? – sarı Həsən soruşdu.

Ali yoldaşlarına dedi:

– Torbanı başlarından çıxarıın.

Ermənilərin başından torbalar çıxarıldı. Erməni əsgərlərdən biri lap cavandı, 16 yaşı olardı, ya olmazdı. Ermənilərin hər üçü qorxudan əsirdi, amma uşaq tayı ağlayırdı, gözünün yaşı durmadan süzülürdü.

Ali gözəcə qorxudan tir-tir əssərək ağlayan o cavan erməniyə baxdı və üçünə də eyni sualla müraciət etdi:

– İndi qorxudan əsirsiniz, danışandasə ağızınıza tüklü dovşan sığmirdı, siz ki belə can qədiri bilənsiniz, zavalı, sahibsiz olan yurdlardan nə istəyirdiniz??!

Erməni əsgərləri zavallı bir hal alaraq susmuşdu, erməni komandanı qəribə bir ruh halında dayanmışdı. Alının silləsi erməni komandirinin üzündə bomba kimi açıldı:

– Sənnənəm, danış, xalqımın mərhəmətinin, qonaqsevərliyinin cavabını beləmi verdiniz??!

– Olmazdız qonaqpərvər?! Niyə olduz?! Tək qoyanda bilmirdiz belə olacaq?!

Erməni əsgərləri komandanlarının bağırlığını görüb yalvardılar:

– Bizi bağışlayın! – əsgərlərdən yaşlı olan – Kirvə can, ba-

– Ulusoy məscidinin minarəsində də ay-ulduz var ey pirimiz – ulusoylular cavabladı.

– Baxın soyum, xaç da bizimdi, ay-ulduz da bizimdi, məscid də. Bu damgaların hamısı Tanrı damgasıdır; – üzünü xaçlıöyüñə tutdu; – Xaç Tanrı damgasıdır, o Tanrı ki, bize Məhəmməd peyğəmbəri sevərək qəbul etdirib, biz türklər – şəhadət barmağı ilə göyü göstərdi – yerin-göyün sahibinə Tanrı demişik, El demişik, Ök demişik, ərəblərsə eyni Tanrıya El Ök, İllah, Allah deyib!

Xaçlıöyüñün ağısaqqalı pirdədəni qucaqlayaraq ağladı:

– Nə gözəl dedin, indən sonra istəsələr də xaçlıöyü adını dəyişmərəm...

Pirdə də üzünü ulusoylulara tutdu:

– Tələsmək lazımdı, daha məscidin qabağında qoç qurbanları kəsiləsidi...

Ulusoylular bu səhnədən sonra həm sevinirdi, həm ağlayırdı...

Bir ulusoy rəvayətində hun tüklərinin bu yerlərə gəlməsi xatırlanır. Rəvayətdə belə deyilirdi: – «Saysız hesabsız orduşu olan hun tayfası deyilən türklər bizim yurdun yaxınlığında dayandılar. Biz onların kim olduğunu bilmirdik, o üzdən də silahlarımıza sarılıb savunmaya* hazırlaşdıq. Hüküm etməyə çəkinirdik, çünkü sayları çoxdu, yurdumuz dağın qoynunda olduğundansa yurdumuzu savuna bilərdik» – ulusoylular son nəfəsinəcən, son damla qanınacan yurdları uğrunda vuruşmayı qərarlaşdırılmışdır. Min illərdən bəri əcdadlarının yurd saldığı obanı qoyub getməkdənə olməyi üstün tutmuşdular.

Rəvayət belə davam edir:

– Hunlar iki elçi göndərdilər. Onların saçı uzundu, bizim saçlarımızdan da uzundu, saçları bellərindən aşağıya qədər çatırdı. Bizi kimi big saxlamışdır. Geyimləri eynən** bizimki kimi idi. Ədaları-geyimləri ilə heç bir qonşu tayfalara oxşamırdılar, heç öz tayfamızdan olan nə saklara, nə ərmənlərə, nə azərlərə da bənzəmirdilər. Kim idi bunlar? Onlar bizim dilimizdə danışmağa başladılar. Biz düşündük ki, yəqin bizim dili öyrəniblər, amma

* (müdafiəyə)

** (eyniylə)

miş olurdu və o da imtahan edərək özünə bir vəlihət seçməli idi. Ulusoylular inanırdı ki, piröyü və aşiqöyü Dədə Qorqudun nəslindən olmuş ekiz qardaşlardı, daha sonra Dədə Qorqud ocağının pirliyini bir qardaş, aşiqlığını bir qardaş bölüşərək nəsildən-nəsilə ötürmüdü. Bir nəsil Minayənin evləndiyi Ceyhungilin nəsili idi, onlara dəmirçiyyət deyilirdi, ta qədimdən bu nəsil dəmirçiliklə məşğul olurdu. Minayənin atası piröydən, anası aşiqöydən idi. Bundan başqa ulusoyda atçıyü, oxçuyü, dəliyü, saköyü, ərmənöyü, bentürüyü, xaçlıyü kimi bir çox nəsil vardı. Bu arada qeyd edim ki, ərmən nəsili islami qəbul etdikdən sonra bu kəndə pənah gətirmişdi, daha sonra başqa bir ərmən nəsili də islami qəbul edərək bu kəndə gəlmışdi, amma digər ərmənöydən fərqləndirmək üçün son gələn bu xristiyan ərmənlərə qısaca xaçlıyü demişdilər. Hətta bu hadisənin bir lətifəsi də yaranmışdı. Belə ki xaçlıyunun ağsaqqalı toyda, yasda yarı zarafat, yarı gərçək deyirdi ki, islami qəbul etdik, əvəzinə adımızı "xaçlı öyü" qoydunuz. Sözün düzü əvvəl xaçlıyü bu ada etiraz edirmiş, söhbət pirdədəyə çıxır, pirdədə ulusoylulara və xaçlıyunə deyir ki, səhər subh namazından sonra hamı, pəpə deyəndən, məmə deyəninəcən gedəciyik Boqlu dağa – Xaça. Və pirdədənin dediyi kimi, səhəri gün, sübh namazından sonra ulusoylular qalxır Boqlu dağının başındakı kilsəyə, ulusoyluların dilində desək, xaça. Bütün ulusoylu pirdədəyə baxırdı. O, bir müddət səssizcə xaça baxdı, daha sonra yaxınlıqda qayalar üstündə xaç, keçi, ay-ulduz-günəş və buğa damğaları çəkilmiş yerə gəldi, başını qaldırıb səmaya baxdı, üzünü vəlihəti olan oğluna tutdu:

– Mətə dediyim keçiləri gətir, kəs qurbanımızı – barmağını kəsilən keçilərin qanına batırıb qayada olan xaçın birinin ortasına qanla nöqtə qoydu, – üzünü digər oğluna tutub dedi:

– A bala, buganı gətir, xaçın qabağında kəs; – kilsəni göstərdi. Buganın da kəsilməsindən sonra üzünü ulusoylulara tutub dedi;
– Ey soyum, qanım, canım, o qayada çəkilən ay-ulduzu-günəşi görürsünüzüm?

– Görürük pirim, – hamı bir ağızdan dedi.

– Bəs bir də o ay-ulduz harda var? – pirdədə yenə soruşdu.

ışla, Mən amr quluyam. – əlini irəli uzadaraq bağırı – tüsəngi verib deyirlər atın, nə edək?! Yoxsa daşnaqı, hayatı bizi öldürər.

Sarı Həsən key-key güldü:

– Uşaqlar qorxu bunların başına vurub – güldü – komandanı bir cür dəli, əsgəri bir cür dəli! – ermənilərin üstünə bağırı – İnsan düşmən olanda da mərd olar, daha sizi kimi yox, heç çapqal da sizi kimi heysiyətsiz-mənliksiz deyil. Qocalardan, qadınlarından, körpələrdən nə istəyirsiniz?! – Ali komandanın üzünə baxaraq, onun cavab verməsini gözlədi.

Erməni komandanı kinayə ilə onları süzdü:

– Bədbəxt türk! Ölməyə layiqik.

– Sarı Həsən erməni komandanı vurmaq istəyərək:

– Bunun danışığına bax! Türkə bədbəxt deyir! – əlini erməni komandanına tərəf uzatdı, Pir öyündən Abdal onu saxlayaqq:

– Dayan, – üzünü erməni komandanına çevirib soruşdu; – Sən necə dedin?! Yoxsa mən səhv eşitdim?!

– Yox səhv eşitmədin, – qəzəbli halda dedi – dedim ki, bədbəxt türk! Ölməyə laiqikkk, hamımız!

Sarı Həsən yenə key-key gülümsündü:

– Biri başa sala bilər burda nə baş verir? Bu nə gicləyir?! Indi bu kimdi?! Bədbəxt türk deyir, hamımız ölməliyik deyir?

Erməni komandanı qəribə olsa da qorxmurdu və bozara-bozara dedi:

– Əmrə tabe olmayan necə ermənini daşnaklar, haylar gül-lələyib, xəbəriniz var? Dedilər ki, siz ermənilər İsanı satdırız, deyib necə ailəni yox etdilər bilirsiz? – erməni komandanının ağızı köpüklənirdi.

Sarı Həsən üzünü Alıgilə tutdu:

– Bu nə gicləyir?! Necə yəni daşnaklar, haylar erməniləri gül-lələdi? – təpiklə erməni komandanını vurdu – Bizi axmaq hesab edirsən?! Necə yəni mən erməniyəm, hay deyiləm?!

Pir öyündən Abdal və aşiq Ali bir-birinin üzünə baxdı, Abdal araya girərək erməni komandanına üzünü tutdu:

– Sən erməni olduğunu və haydan fərqli olduğunu bilirsən?! Sən türk olduğunu bilirsən?

– Siz nə danışırsız? – Sarı Həsən bağırdı: – Bu nə oyundu, nə hoqqadlı?! – digər uşaqlarda eyni sualı təkrarlayaraq təəcübə biri-birinin üzünə baxırdı.

Pir öyündən Abdal Sarı Həsənin üzünə baxaraq:

– Hasan bir macal ver – deyib, üzünü erməni komandanına tutdu – adın nədir?

– Arsak...

– Sən türk olduğunu bilirsən?! – Pir öyündən Abdal bir də soruşdu?

– Hə, zəhrimara qalsın bilirəm, – bağırdı. – Mən ərmən türküyəm və mənim axmaq valideyinlərim məni belə böyüdüb, deyib ki, sən ərmənsən, hay deyilsən, – bağırdı. – İndi mən kiməm? –ayağa qalıxdı, ərmənlərin kim olduğunu aşiq Ali və pir öyündən Abdalin dərk etdiyini bilib, elə onların da üstünə bağırdı – Hə indi mən kiməm? Sizə görə kafir, şərəfsiz, erməni – dəli kimi gülməyə başladı – Bəs haylara görə kiməm? Dönmə, haylaşan erməni, daim şübhə ilə baxılan birisi – ağlamağa başladı – Kimdi axı erməni?! – bağırdı – Bədbəxt türk! Öllll!!!

Pir öyündən Abdal əli ilə ağızını tutdu, taqətsiz halda yerə çöməlib zarıldı:

– Tanrımmmm...

Aşiq Ali artıq məsələnin nə yerdə olsa da dostundan fərqli olaraq, Arsakin üstünə çəmkirdi:

– Rast ki, bilirsən türksən, niyə komandanlıq edirsən onlara? Hə, şərəfsiz?

– Mənəm şərəfsiz, – Arsak bağırdı.

Hər kəs olanlardan keyimişdi, mat-məhəttəl olanları izləyirdi. Aşiq Ali şəstlə dedi:

– Hə sən, hətta siz şərəfsizsiz! Sonuncu peyğəmbəri qəbul etmədiz! Soyumuzdan ayrılib bax gör nə hala düşdüz? Bizsə, Səlcuqlu, Osmanlı, Qızılbaş kimi şərəfləndik! – əlini yana açaraq fəxrlə dedi.

Qəribə də olsa pir öyündən Abdal bu mənzərəni görüb hönkür-höñkür ağlamağa başladı. Və bundan da qəribəsi bayaqdan qəzəblə bağiran Arsak da ağlayaraq danışdı:

SON ÇAĞIRI

Yaysız ox, oxsuz yay heç nəyə yaramır.

Müəllif

Çox görən, çox istər, az görünən yadına düşməz.

Azərbaycan atalar sözü.

Hər şeyin bir əvvəli var. Bu qədim İravan xanlığının, burada var olmuş qədim türk soylarının, bunlardan biri olan Ulusoyun-ulusoyluların da bir keçmiş, bir başlangıcı vardi. Bəs o başlangıç nə zaman olmuşdu? Bəs ulusoylular nə zaman İravanın bu dilbər güşəsində yurd salmışdı? Bu acı sonun şirin başlangıcı nə zaman olmuşdu? Bu sürgün köçünү yaşayan türklər neçə min illərdi burada, bu yerlərdə var olmuşdu? Bu sualların cavabını digər türklər kimi ulusoylular da bilmirdi. Bilmirdi deyəndə, onu demək istəyirəm ki, bu elə bir uzaq keçmişdi ki, dönüb geri baxanda o uzun illərin sonu görünümür, tarix bu keçmişin qarşısında acizdi, rəvayətlər, əsatirlər bu keçmişin qarşısında çılızdi.

Ulusoylular bir neçə nəsildən formalaşmışdı. Bu nəsillər türk dilində “ev” sözünün sinonimi olan “öy” sözü ilə xatırlanırırdı. Bu nəsillərdən birini biz artıq tanıyırıq – “Pir öyü”, ulusoylular özlərini bildi, biləli pir öyünün bir seçilmiş onların dini rəhbəri olmuşdur. Bu islamdan əvvəldə belə idi, islamdan sonra da, hətta Alban dövləti zamanında da, ondan əvvəl də. Piröyünün seçilmişinə ulusoylular “pirdədə” deyirdi, pirdədə Alban dönməmindən qalan İncil kitabını və qədim bir Quranı qorumaqla mükəlləfdi. Və həmçinin xaçın yanında qayalara çəkilmiş xaç, keçi, ay-ulduz kimi damgalarında nəyi ifadə etdiyini sözlü olaraq nəsildən nəsilə qoruyaraq ötürməli idi. Hər pirdə də sonrakı seçilmiş im-tahan edir, söz alıb özünə vəlihət elan edirdi. Və digər bir nəsil “aşiq öyü” adlanırdı, adından da bəlli olduğu kimi bu evdən hər nəsil üçün ən azi bir aşiq yetişdirilməli idi. Bunlardan bir seçil-

yolda kilsəmiz* onun keşişləri bizə böyük köməkliliklər göstərir-lər. Əslində belə demək olar ki, daşnak partiyası erməni millətinin ayıdırsa, kilsə onun günəşidir. Günəş olmasa hər yan zülmət olar, kilsəmzi olmasa bu xalq məhv olar. Üzünü yoldaşlarına tutdu, gü-lümsündü; – Biz kilsə olaraq bu yolda böyük işlər görmüşük, lazıim gəldikdə kilsədən silah ambarı kimi istifadə etməkdən də qorxma-mışıq. İndən sonra da erməni xalqının yolunda heç nədən çəkin-məyəcəyik. Biz hələ «Böyük Ermənistən»-ı yarada bilməmişik. Fəqət usanmaq olmaz, bu yolda birgə işlər görmək lazımdır. Sonra-ki mərhələdə istəyimizə çatmağı umid edirəm; – güldü, – deyirəm ki, yekiskopumuz Tuqrənənin xeyir-duası ilə bu məscidi uçurdaq. Elə etmək lazımdır ki, bu məscidin izi-tozu belə qalmasın. Daha sonra Azərbaycan türklərinin qəbirlərini, qədim abidələrini uçurub, yox etmək lazımdır. Qədim körpülərin daş tarixçiləri olan daşı dəyi-şib ermənicə yazmaq lazımdır – üzünü kilsə nümayəndəsinə tutdu, onun gülümşəyərək icazə verməsindən sonra ucadan dedi; – Yeni vətən xeyirli olsun!

– Xeyirli olsun, – hamı bir ağızdan bağırıldı.

Qatar Ulusoy kəndinin aydınca göründüyü düzənlilikdən keçir-di. Bir partlama səsi eşidildi. Ulusoylular qatarın taxta divarının arasından çölə baxaraq nə baş verdiyini bilmək isteyirdilər. Ulu-soylardan biri taxtalar arasından baxaraq, səsi qırıla-qırıla:

– Ulusoy məscidini partladıblar, minarəsi hələ uçmayıb.

Ardınca daha üç partlama səsi eşidildi. Barmaqlarının ucuna qalxaraq ulusoyluların ardınca baxan minarə son kəs kiçik qardaşı məscidə baxdı, hər iki məsciddə eyni anda partlayış baş verdi. Mi-narələr son kəs sürgün qatarında köç olunan ulusoyluların ardınca baxaraq yerə çökdü...

Bir qrup erməni xaça (alban kilsəsinə) doğru kəşfiyyata çıx-mışdı...

Ulusoylardan artıq geridə heç bir iz yoxdu. Min illərin tarixi sanki su üstünə yazılmışdı. Türk xalqının tarixi, min illərin bəhrəsi bircə anın içində yox edilirdi.

Ulusoy məscidlərinin ruhu göy üzünə qalxdı, ilahi göy üzündə neçə məscidin ruhu vardi! Məscidlərin ruhları barit yanığı qoxurdu, məscid ruhlarından qara tüstü buglanırdı...

* (Qırıqyan kilsəsi – erməni təhrifinə məruz qalmış xristianlıq)

– Şərəfli Səlcuqlu ha? – ağlayırdı – Şərəfli Osmanlı, şərəfli Qızılbaş olduz ha?! Siz bizi satdır ey şərəfli türk...

Sarı Həsən key-key dedi:

– And ola Allaha indi özümün başıma sıxacam, nə baş verir? Arsaksa susmurdu, ağlayaraq danışındı:

– Siz xaçın yanında bir məscid tikdiz, ərəblərsə bizi satdı, ər-sak, sünik, alban kilsəsinin geri qalanını hay kilsələrinə tabe etdi? Siz müsəlman olduz, gücləndiz, xaçlı ərmənlər yalnız qaldı, – ba-ğırıldı; – yalnız qaldı. Şərəfli Səlcuqlu niyə xaçlı olub, lakin türk olan ərmənlərə sahib çıxmadi – bağırıldı – Niyə? Bəs Osmanlı, Qızılbaşlar bizə niyə sahib çıxmadi? Bizi xor gördüz? Bütün qo-humluq əlaqələrini kəsdiz, bizi hawlara, daha sonra bütün xristian dünyasına yem etdiz?! Budu şərəfiniz?! Siz bilirsınız ki, ərmən-lərin necəsini türk dilində ibadət etdiyi üçün kilsə öldürdü, beləcə türkлюдümüzü itirdik, hər gün itirdik, bəs bu uzun yüzlərlə ildə niyə bizə sahib çıxmadız?! Bizə “qara” dediz, “yad” dediz, “tat” dediz, hətta sonra bu bölgədəki bütün xaçlılarını “erməni” adlan-dırdız, bizə gedəsi qapı qoymadız! Axmaq türk! Bədbəxt türk! Bacımı zorla haya ərə veriblər! Və eyni kilsənin, təzyiqlərilə mən hay qızı almışam. – bağırıldı – İndi mən kiməm?!

Bu dəfə deyəsən hər kəs məsələnin nə yerdə olduğunu anla-mışdı, amma Arsak susmurdu:

– Toy günü valideyinlərimə bilirsiz nə dedim? – bağırıldı – Hardan biləsiz? Gedib dedim ki, mənə türk olduğumu niyə dediz ki, əzab çəkim deyə?! Guya türkün çox vecinədi ki, biz kimik? İndən sonra bunu deyib mənə niyə əziyyət verdiz.

Sarı Həsən düşdüyü vəziyyətdən əsəbləşərək bağırıldı:

– Bəsdir. Arsaksan, kimsən, nəsən? Bəs türkləri niyə qırırsan?

– Bu mənim əmrəmdir ki? Daşnaksutyun partiyasının əm-ridir – başını yellədi; – Anlamırsız bu rusun əmrədir?! Fransası, İngilisi hawlari silahlandırıb gətirib Osmanliya – Suriya Fələstin ərazisində yaşayan hawlarnın gətirilməsini nəzərdə tutur, – ordan da bura İrvana gətirdilər. Deyirlər özünüzə burda vətən düzəldin. Elə bilirsən istəməyən geri qayıda bilər?! Elə düşünürsüz?! Savaşmaq istəməyən necə ermənini daşnaklar güllələdi, dedilər

ki, siz İsaya xəyanət edirsiz... Bütün xaçlılar birləşdi, siz niyə birləşmədiniz?

Pir öyündən Abdal piçıldadı:

— Çünkü Tanrı bizi çox etdikcə, biz özümüzü böldük, Tanrı təkdi, amma biz bölündük. Bu yolun sonunda Osmanlısı sünнü oldu, Qızılbaşları şıe...

Sarı Həsən bağırdı:

— Sən türkləri qırmışan...

— Mən bir həftədi burda düşərgə salmışam, niyə hücum etmirəm sizlərə? Şərait yaratdım çıxıb gedəsiz, gücüm buna çatırdı? Bir həftədi nə gözləyirəm burda sizeə?!

— Yalan danışma, — sarı Həsən onun üstünə bozardı.

— İnan zərrə qədər qorxmuram? Mən yetərinçə əzab çəkirəm? — üzünü aşiq Alı və pir öyündən Abdala tutdu; — Amma siz də ermənlərin türk olduğunu, haylardan fərqli olduğunu bildirdiz? — gözlərinə baxdı.

İkisi də təsiqlədi:

— Hə, bilirdik.

Arsak başını yellədi:

— Gör nə hala düşüb bədbəxt türk, iki tərəfdən də türk olduğunu bilən var, amma dost-qardaş olma iqtidarında deyilik?! Bunu onlar da yaxşı bilir, xaçlılar!

Sarı Həsən:

— Guya sən xaçlı deyilsən də? — deyə bağırdı.

— Mən Tanrıya inanıram, İsanı peygəmbər bilirəm, xaç adı altında siyaset aparıb, qan tökənlərsə mənim milli kimliyimi əlimdən alıb!

— Niyə kəndlər hücum etmədən gözlədin və bunu necə etdin?! — pir öyündən Abdal qəribə qətiyyətlə soruşdu.

— Artıq dedim, mən türk olduğunu bilirdim, bu xarabadan, bu qan qoxan yerdən qaçmaq istəmişəm həmişə. Rusiyada oxudum və I dünya müharibəsi olduqdasa məcburi hərbiçi kimi çar ordusunda bura gətirildim. Sonra hay kilsəsinin təzyiqi ilə hay qızı ilə evləndim. Başa düşürsüz biz hamımız burada tələdəyik. Bura 300 nəfərlik bir qoşunla göndərildim, böyük hissə daşnakstüncü

Komitə numayəndələri də onu təkrarladı:

— And içirik İsaya... — sinələrinə xaç çəkdilər...

Kütlə də onları təkrarladı:

— And içirik İsaya... — sinələrinə xaç çəkdilər...

Bu dəfəsə komitə sədri danışdı:

— Əziz xalqım, biz elə etməliyik ki, bu türklər biri-biri ilə düşmən olsun! Məsələn, bilməlisiniz ki, tanığınız türklər şiyədir yoxsa sünнü. Şiyənin yanında deməlisiniz ki, şiyəlik çox gözəl dindir, sünнülük pisdir. Biləndə ki, şiyə və sünнü olan türk yan-yanaya düşüb, onlardan guya biliyi artırmaq məqsədi ilə «şiyəlik və sünнülük nədir» deyə soruşun. Onlar bu barədə mübahisə edəndə gərək siz özünüzü gic yerinə qoyaraq, mübahisənin daha da dərinləşməsinə səbəb olmalısınız. Belə etməklə onlar biri-birinə düşmən olsun! Rusiya dövlət səviyyəsində türk millətlərinin parçalanması ilə məşğul olur. Türk dillərinin qurluşunu bəhanə edərək onların dillərini mümkün qədər başqa istiqamətlərə yönəltməyə nail olub. Artıq türk millətlərinin arasındaki regional ləhcələrdən istifadə edərək, onların dilinin mümkün qədər dəyişməsinə nail olmuşuq. Rus dövləti türk millətini regionlara uyğun, ayri-ayrı millət kimi qəbul etdi. Bizi isə bir yerə toplayıb! Bu böyük qələbə deməkdir! Sonra türk dilində olan sözləri köhnə və işlək olaraq ikiyə bölüblər, birində olan sözlər işlək qəbul edildi, digərində köhnəmiş sözlər kimi tanıdlı. Bu onun üçün edildi ki, onların dili zamanla biri-birinə yadlaşın! Siz təsəvvür edirsinizmi bunun əksi olsa necə olardı? Məhv olardı! Bütün xristian dünyası məhv olardı! İsa yenidən çarmixa çəkilərdi! Xristian dünyası həm bizim arxamızdadır, həm də bizə ehtiyacları var! — Kütləni süzdü — Bunnarı deməkdə məqsədim budur ki, necə böyük işlər gördüyümüzü anlayasınız! Başa düşəsiniz ki, son zəfər bizimdir! Ən əsası budur ki, bu məsələdən gərək bizdə dərs alaq, kilsə və partiyamız dili-mizin vahid şəkildə qalması, erməni birliyinin parçalanmaması üçün işlər görür, — hər kəsə təbəssümlə baxaraq, — Bizim ən böyük uğurumuz odur ki, türklər meydanda savaşlığı kimi, masa arxasında zəfər qazanmayı bacarmır. Kimsə belə demişdir: «Türklər meydanda nə qazanmışdısa hamisini masa arxasında itirdi». Bu

zorlasın; – hamının qorxu içində etiraz etdiyini görüb, özündən razı halda dedi: – Nicatımız kilsəmizdədir, kilsəmizin əmirlərini yernə yetirməkdədi.

Kilsə nümayəndəsi söhbətə qatıldı:

– İnsan ömrü qisadır. İnsan unutqandır! İnsan dünyani öz arşını ilə ölçür, elə bilir onun başına pislik gəlməyibsə düşməni bağışlamaq olar! Kilsəmizin; – bağırdı, – yaşı İsa ilə eynidir; – bağırdı – kilsə keçmiş unutmur! Kilsə düşməni unutmur! – əli ilə gözünü tutdu, guya ki, gözü dolub, beləcə bir az susdu və başını qaldırdı; – Siz 200 il əvvəl olanı bilmirsiz, 500 il olanı bilmirsiz; – sözü vurğuladı, – amma kilsə hamısını bilir, yaşayıb və bu kilsə qoymaz ki, siz keçmiş unudasız! – Əli ilə bayaqkı adama davam etməsini işaret etdi.

Bayaqkı adam sinəsinə xaç çəkib, kilsənin nümayəndəsinə təzim edərək nitqinə davam etdi:

– Baxın, onun üzünə, – kilsə nümayəndəsini göstərdi; – Tiqrən qardaşın üzündən-gözündən oxuyun bizi necə qətlə yetirib türklər. – Kilsə nümayəndəsi dodağını çıynəyərək başını yellədi, əli ilə gözlərini sildi, guya ağlamaq tutub onu. – Bəs indi nə edək? – bağırdı, – türklərlə meydanda savaşmaq olmaz. Onlara düşmən olmayıq, onları hər imkan tapdıqda qırmalıyıq! – gülümsündü – Düşünənləriniz var ki, niyə türkləri qırmalıyıq? Sabah bu torpaqları bizdən geri alacaq türk qalmasın deyə! Bir də tək bir hayın, erməninin gözü yaşlı qalmasın deyə – bağırdı; – Kilsəmiz sonsuzacan yaşasın deyə! Bir türkün belə qalması biz haylar üçün təhlükədir! Biz bu məsələni gələcəkdə həll edəcəyik. Bu yoldasa bütün xristian dünyası bizə kömək edəcək və beləliklə biz indi qazandığımız vətəni böyüdəcəyik. Xristian dünyası isə İslamin qılınıcı olan türkü məhv edəcək, – Kilsə nümayəndəsinin əlindən tutaraq göyə qaldırdı; – Xristian dünyası hay kilsəsi ilə türklərə, İslama qalib gələcək! İsanın bizə ehtiyacı var – bağırdı, – başa düşürsüz??!

Kilsə nümayəndəsi ilk dəfə idi gülümsünürdü:

– Nə kilsəmiz, nə bu kilsənin xalqı Osmanlı türklərini, Azərbaycan türklərini və Iran türklərini birləşməyə qoymayacaq, – bağırdı; – and olsun İsaya...

haylardan, az sayda ermənilərdən təşkil olunmuşdu. Mən kəşfiyatı o ərmənlərdən təşkil edirdim və qoşuna dedim ki, ora hücum etsək böyük itgi verə bilərik, kömək gözləsək yaxsıdı. Əslindən sizlərin mövqeyləriniz mənə yaxşı bələddi, asanlıqla top mərmisi ilə məhv edə bilərdim, – Arsak bir-bir mövqeylərin yerini saydı və əlavə etdi, – Qısapası mən şərait yaratım ki, qırılmadan çıxıb gedəsiz.

Sarı Həsən şəstlə dedi:

– Amma görürsən də necə oğullar var, adamın atasına necə od vurur?

Arsak kədərli halda dedi:

– Biz türklər ulu atalarımızı lazımlıca odlamışıq, narahat olma! Və mən bilirdim ki, düşərgəyə hücum qaçılmazdır və elə bu səbəbdən də, hərbi nizam-intizama fikir vermirdim ki, qoy nə olursa olsun! Ərmənləri təhqir edən haylardan düşünürdüm bəlkə belə qisas aldım?

– Yalan demə, özün də olə bilərdin belə bir hücumda – Sarı Həsən dedi.

– Hə olə bilərdim, amma biləndə ki, ərmən türküsən və həllar, ruslar, fransızlar, ingilislər də bunu bilə-bilə səni, xalqını it kimi istifadə edir, elə bir fərqi qalmır. Mən çoxdan hər şeyi Tanrının öhdəsinə buraxmışam, yorulmuşam vurnuxmaqdan.

– Siz üçünüz də ərmən türküsü, – aşiq Ali soruşdu.

– Hə, üçümüz də, qohumdular, – Arsak piçıldadı.

– İndi nə edək? – Sarı Həsən key-key soruşdu.

– Heç nə lazım deyil – Arsak gülümsündü, – sadəcə güllələyin bizi, amma mümkünşa bu Arturu buraxın, onun cəmi 14 yaşı var.

Pir öyündən Abdal kimsənin sözünə məhəl qoymadan soruşdu:

– Bəs bunun axırı necə olacaq Arsak?

– Burda bir hay dövləti quracaqlar, adını da biz ərmənlərin adıyla çağıracaqlar. Bunun qarşısını almaq üçün geçikməsiz, geçikmişik. Və qısa müddət sonra ərmənlərdəm kimsə nə türkcə bir söz biləcək, nə türk olduğunu biləcək. – Arsak əminliklə dedi.

Pir öyündən Abdal Arsakın gözlərinə baxdı, nəsə düşündü və dedi:

– Bu iki ermənini aparın, – onların aparılmasından sonra Ar-sakdan soruşdu: – Bir türk olaraq sən türkdən soruşuram, nə edək?

Arsak dərindən nəfəs aldı:

– Onları buraxın, məni güllələyin, – dedi.

– Bəs səni də buraxsaq? – bu dəfə Aşıq Alı soruşdu.

– Elə edin ki, məni güllələdiyinizə inansınlar, sonra ikisini də buraxın...

– Səbəb? – Aşıq Alı soruşdu.

– Çünkü dualarımızda Tanrıdan istədiyim yeni həyat yəqin ki, budur, məni buraxsaz buralardan çox uzağa gedəcəm, yenidən yaşamağa cəhd edəcəm, kiminsə oyuncağı olmadan.

Həmi susmuşdu, biri-birinin üzünə baxırdı, pir öyündən Abdal sükütu pozdu:

– Hasan Arsakı buraxırıq, kiminsə kini varsa məni öldürsün!

– Nə vaxtdan biz pir öyünün fitvasına etiraz edirik – sarı Həsən başını yellədi.

Pir öyündən Abdal gülümsündü:

– Hasan onda bizim iki ərmənini inandır ki, Arsakı öldürdün, sabahda, zadda da onları buraxarsan.

– Gözüm üstə, deyib, – sarı Həsən torpağa beşaçılanın 5 gül-ləsinidə atəşlədi və bağırdı: – Öllll.

Aşıq Alı etiraz etdi:

– Elə etmək lazımdı onlar bizə nifrət etməsin, gedib onlara deyəcəm ki, hərəyə bir can düşürdü, Hasan bağışlamadı, mən və Pırkı – Abdalı nəzərdə tuturdu – bizə düşən canı, yəni sizləri bağışlayırıq – ermənilərin aparıldığı yerə getdi.

Arsak pir öyündən Abdalın üzünə baxaraq:

– Sən mənim bu arzumu gözümdən oxudun, yoxsa elə üçümüzi də burda buraxdırı bilərdin, düzdür?!

Pir öyündən Abdal gülümsündü:

– Hə, elədir? Get azad yaşa...

Aşıq Alı gəlib ermənilərin yanında dayandı:

– Səsi eşitdiz, güllə səsini?

– Hə, – ermənilər qorxaq səslə dedi.

lənətinimi istəyirsiz, ya cəzalandırmasının? Qisası “gələnlər hay olan ermənilərdir, yerli olanlar ərməni olan haylardır”, – şəhadət barmağını havaya qaldırdı – qıscası biz hayiq, biz erməniyik. Hansısa ayrı-seçkilikdən qətiyyən söhbət gedə bilməz! – bağırdı, – Biz bir kilsə, bir xalqıq! – əsəbi halda əlini yellədi, bayaqdan nitq söyləyənə əli ilə davam etməsini işaret etdi.

– Daşnak partiyasının hər nümayəndəsi bunu sizə deyib, amma demək ki, tam anlamamısız; – təəssüflə başını yelədi, – Biri-birinizdən soruşmayın haradansınız? Soruşun “hayes”? Bu qədər? Çünkü həm sizdən töryüyənlər başa düşsün ki, əsas vacib olan hay olmaqdır! Axı bilirsiniz ki, əvvəller bizim vətənimiz olmadığından, hərəmiz bir yerdə yaşamışıq. İndi ki, vətəndəsiz, – güldü, demək ki, haralısan kitabını bağladıq. Ona görə ağzınızı bir dəfəlik öyərədin ki, “hayes” deməyə – üzünü toplaşanların bir qisminə tutub gülümsündü, – “erməni” deməyə! – üzünü toplaşanlara tutdu; – Bizim düşmənimiz kimdir?! – Gördü ki, hamı key-key onun üzünə baxır – Bizim düşmənimiz türklərdi, bunu anlayın! Siz bilmirsiz bizi vaxtı ilə türklər qırıb, hə, həə... – güldü – əmin olun.

Uşaqlar bizim gizli kəşfiyyat tərəfindən daim yoxlanacaq, onlar biliksiz olsa, yəni düşmən kimi türkü tanımasa, həmin ailə bizim qıtmanlar, yəni daşnaklar tərəfindən cəzalanacaq. Belə hallar üçün qonşular da cavabdeh olacaq. Lazım olmayan müd-dətəcən türkləri ayıltmaq olmaz. Yalnız bizim əmrlərimizə əsasən hərəkət ediləcək. Biz necə lazımdır sizi başa salacayıq. Uşaqlarınızı elə tərbiyə etməlisiniz ki, onlar tam əmin olsun ki, bura onların keçmiş yurdudur, türklər onların düşmənidir. Qoy bütün həyalar, ermənilərin içinde onlara qarşı nifrət olsun! – Bir anlıq susdu, hər kəsi süzdü; – Deyə bilərsiniz ki, axı türklər bizə nə edib?! Əslində məsələ onda deyil ki, türklər nə edib, nə zaman edib! Məsələ ondadır ki, onlar güclü millətdir. Və biz Türkiyə və Azərbaycanın ortasındayıq, – bağırdı, – bizi bir anın içində məhv edə bilərlər, – Üzünü kütleyə tutaraq bağırdı – İstəyirsən ailən məhv olsun – əli ilə başqasını göstərdi; – istəyirsən ailən məhv olsun; – bu dəfə əli ilə digərni göstərdi; – istəyirsən arvadını türklər

baxdı, yoldaşları niyəsə dodaqaltı gülümsündü. O, üzünü toplaşanlara tutub dedi:

— Burada hər yerdən hay var, İrandan, Suriya-Fələstindən, Livandan, Fransadan, hətta Almaniyadan da gələnləriniz var. Biz hara gəlmışik?! — sualını özü də cavabladı; — Kilsəmizin dediyi yerə, — bağırdı.... — yəni, öz yurdumuza. Bura artıq hamının vətənidir! Üzünü toplaşanlara tutdu:

— Haralısız?

Kimsə bağırdı:

— İranlı...

Digər biri:Livanlı...

— Komitə ilə gələnlərdən biri qəzəblə bağırdı:

— Zəhrimər İran, Zəhrimər Livan — onların ağzını yamsıladı; üzünü bayaqdan danışan adama tutdu, — buyurun davam edin.

Bayaqdan nitq söləyən adam davam etdi:

— Yox əzizlərim, yox... Daha ağlınızın ucundan belə keçirməyin gəldiyiniz yeri, siz buralısız, — əlini əlinə vurdu. Bitdi, başa düşdüz? — toplaşanları süzdü, — Siz buralısız. Daha arzunuz da, keçmişiniz də, gələcəyiniz də bura ilə bağlı olmalıdır. “Hayestan”, “Ermənistən” səhbətində biri-birinə baxanları xatırladı, gülümsündü; — Mənim əzizlərim, bizim xalqın iki adı var, erməni və hay, — əli ilə toplaşanları göstərərək dedi; — Bildiz?

Armen hövsələsiz dedi:

— Axı, yeni gələnlər bizə yuxarıdan aşağı baxır...

— Yox, yox... Belə yaramaz... — üzünü toplaşanlara tutdu — Məsələ belədir, gələnlər hay olan ermənilərdir, yerli olanlar erməni olan haylardır və bizim bir kilsəmiz var; — əmredici tonla dedi; — Aydırındır?! Bunun əksini düşünəni birbaşa kilsə cəzalandıracaq!? Üzünü kilsənin nümayəndəsinə tutdu: — Bəlkə bu barədə nəsə danışasınız:

Kilsənin nümayəndəsi məzəmmətedici baxışla hamını süzdü, sinəsinə xaç çəkərək dedi:

— Bu gündən özünə “hay” deyənlər qarşısındakına “erməni deyəcək”, özünə “erməni” deyən qarçısındakına “hay” deyəcək! bu barədə kilsənin əmri qətidir; — bağırdı, — Aydırındır? Kilsənin

— Bu dəstənin 3 başçısı var, hərəmizə bir can düşürdü, Hasan Arsakı öldürdü. Pirli və mənə düşür sizin canınız, nə edək?!

— Biz ki xaçlı türkyük — haylaşmış şivə ilə yaşlı olan dedi — bağışlayın bizi.

Bığ yeri təzəcə tərləyən Arturun gözü dolmuşdu:

— Oldurmə məni, Qağa, — o qağa sözünü deyərək türklüyünü itirmədiyini göstərmək istəyirdi.

Aşıq Ali onun saçını tumarladı:

— Sabah səni buraxacaqlar, Tanrıya and olsun! — uşaqlara səsləndi — aparın bunları, yemək-içmək verin...

Kobud bağırkı aşıq Alını xəyaldan ayırdı, sovet əsgəri olan erməni bağırdı:

— Nə baxırsan, qoca kaftar! Nə tərs-tərs baxırsan, ölümün çatıb?! — o tüfənginin lüləyini ona sarı uzadaraq onu hədələmək istədi.

Aşıq Ali əsgəri süzdü, niyəsə bu erməni əsgərini gördükdə bu hadisə yadına düşdü, erməninin gözlərinin içində baxaraq dedi:

— Hansı dövlətin formasını geyinirsiniz geyin, siz haysiniz. Bir vaxtlar Nikalay əsgəri idiniz, sonra daşnak əsgəri, indisə bolşevik əsgərisiniz, amma heç nə dəyişməyib, adamlıq öyrənə bilməmisiniz, kişilik öyrənə bilməmisiniz. Sizinki yalaqlıq etməkdir, elə gəlib elə də gedəcəksiniz. Sizi müalicə etməyin tək yolu var, o da ki başınıza gullə çaxmaqdır. Amma məni düşündürənsə budur ki, sən haysan, yoxsa erməni?!

— Necə? — erməni əsgəri keyidi.

— Hayla erməninin fərqini bilirsənmi əsgər? — aşıq Ali soruşdu. Əsgər key-key ona baxırdı.

Bir qartal göy üzündə qıy vururdu, amma niyəsə səsində əzəmətdən çox fəryad nidası sezilirdi. Aşıq Ali başını qaldırıb qartala baxdı, sonra üzünü Ulusoya tərəf çevirdi, Ulusoy məscidinin minarəsi hələ ki, görünürdü. Hələ ki...

Aşıq Ali könüb bir köçən köçə baxdı, bir ayaqlarının ucunda qalxaraq ulusoylulara boyunan minarəyə baxdı, ağır-agır sazını göynəkdən çıxardı, arabadan cavanlığında cəldliyiylə sıçrayaraq düşdü.

— Ay qoca nə edirsən? — əsgərlər bağırdı — Qalx min arabaya,

elə eləmə güllələyək səni! – bayaqkı əsgərsə susmuşdu, nəsə dünsünürdü.

Köçdəki qadınlar ağlaşmasını kəsdi, uşaqlar susdu, hamı çönüb aşiq Aliya baxdı. Aşiq Alı son kəs ona baxan ulusoylulara baxdı, dərindən köks ötürərək sazı sinəsin basdı... İlahi necə yanıqlı çalışırı. Yəqin ki, tarix boyu elə yanıqlı hava çalınmamışdı. Bu hava hamiya tanış gəlirdi, amma adını bilmirdilər, deyəsən ilk dəfə idi eşidirdilər bu havanı, amma necə də doğma, necə yanıqlı hava idi...

Ulusoylular daha sonra neçə aşiq dinləsələr də, neçə hava çalırsalar da o havanı eşidə bilmədilər. O havanın adını kimsə bilmədi. Aşiq Alisa bu havanın adını bilirdi, amma istəyirdi tayfası, xalqı anlaşın, tapsın bu havanın adını. Amma türk nə bu havanın addını bildi, nə bir daha o havanı eşitdi. Çünkü neçə-neçə hava var, çalınsın, neçələri yenidən bəstələnsin, o havanı çalan olma-yacaq. O havanınsa adı «Ulusoylar köçü» idi.

Ulusoylular nəfəs belə almırırdı, çünkü Aşiq Alı sazda yanındı və bu şeri dedi:

– Ustam öldü, sazı qaldı,
Atam öldü daşı qaldı,
Soyumdan yurdu-daşı qaldı,
Yurdum köçür, nəyi qaldı?!
Hay gəldi, qonaq qaldı,
Igidlər öldürülüdü, sarsaq qaldı,
Yurdumda hay sahib, türk qonaq qaldı,
Ata mirasından türkə nə qaldı?!
Allahım bu nə işdi, nə qaldı?,
Erməni arxalı, yurdum tək qaldı,
Arxam hanı, türküüm harda qaldı?,
Artıq gəlsə də gec qaldı!
Alimim rusa qandı,
Indi hali qandı,
Hay yurdumda şahdi,
Şah türküüm, nökər-qul qaldı!
Igidlərimin xatunu dul qaldı,

bilmədiyiniz minlərlə qəhramanın əməyi var, – əli ilə yanındakı adamları göstərdi; – Bu yoldaşlar da o qardaşlardandır. Bize həmişəki kimi məsləhət verməyə gəliblər. Çünkü bilirsınız ki, hansı dövr, hansı dövlət olur-olsun, hayların nicat yolu Daşnak partiyasından və kilsəmizdən keçir. Bu gün biz özümüzü kommunistlər adlandırırıq. Erməni kommunistləri ilə daşnaklar arasında ad fərqindən başqa heç bir şey yoxdur. Bizim bir amalımız vardır, özümüzə Hayestan yaradaq və yaratmışıq da. Bu yolda daha da çalışacayıq, bizə isə bütün xristian dünyası kömək edəcək, çünkü türkdən hər kəs qorxur. İslamin məhvini türkün məhvindən keçir. Ona görə də biz hamiya lazımiq. Indisə buyurun qardaşlarımızı dinləyin; – o əli ilə yanındakı üç nəfəri göstərdi:

Onların içindəki boyca uzun və ariq olan tayı danışmağa başladı:

– Qardaşlar, sizə böyüklerimdən görüb eşitdiklərimi deməyə gəlmişəm. Biz daşnaklar, yəni indiki kommunistlər hər yerdə bu sözləri deyirik, deyəcəyik də. Amma tək bizim deməyimizlə olmur, gərək siz biz deyənlərə əməl edəsiniz, övladlarımızın tərbiyəsində bizim şuarları nəsihət kimi deyəsiniz; – əlini yuxarı qaldıraraq yellədi. – Biz deməli, siz əməl etməlisiniz, hay xalqı üçün; – toplaşanların bəzilərinin gözünə baxaraq gülümsündü, – və erməni xalqı üçün! Hər şey Hayestan üçün! – yenə niyəsə qəribə tərzdə toplaşanları süzdü və yenidən gülümsündü, –Hər şey Ermənistən üçün!

Həm onun səsinə səs verib, bir ağızdan bağırıldı:

– Hər şey Hayestan üçün! – əl çaldılar.

Toplaşanların az bir qismi bağırıldı:

– Hər şey Ermənistən üçün!

Toplaşanlar içində “Hayestan” deyənlərlə “Ermənistən” deyənlər bir-birinin üzünə baxdı, nitq söyləyən əlini yelləyərək, bağırıldı:

– Biz qardaşıq. Haylar və ermənilər qardaşdır. Bizim dinimiz birdir, kilsəmiz birdir. Vətənimiz, amalımız birdir! Biz bir xalqıq, əlini göyə qaldıraraq əli ilə “bir” göstərdi, yanındakı yoldaşlarına

– Salam.
– Salam.
– Necəsiz, yolçuluq neçə keçdi?
– Yaxşı, – yaxınlaşaraq təzə qonşusuna əl uzatdı – Hara ermənisiziz?

– Mən hayam, erməni yox, – Petros etiraz etdi – Adım Petrosdu. Bəs sənin?

O niyəsə tutuldu, niyəsə qəlbində qəribə bir sızlıtı hiss etdi, pərt halda dedi:

– Adım Armendi. Yerliyəm – bu sözü özü də bilmədən acığa dedi – Bəs sən hardan gəlmisən?

– İrandan, Marağadan...

Onların söhbətini bir neçə nəfər atlı kəsdi:

– Salam, yuxarı küçədə məscid var ora yiğışın.

– Yaxşı, – deyib Armen Petrosdan uzaqlaşdı. Atlılardan biri ucadan bağıraraq:

– Hamı bir nəfər kimi yuxarı küçəyə, məscidin yanına yiğissin. Komitənin sədri sizi gözləyir. Yır-yığışı sonra edərsiniz. Qabaqda bir ömür vaxtiniz var.

Bunu eşidən hayların üzündə bir təbəssüm oyandı, bu zaman hamısı biri-birinə oxşayırırdı. Qəribə olsa da əksəriyyəti eyni şeyi piçıldayırdı:

– Daha, qabaqda bir ömür var, yaşanılası...

Az sonra hamı məscidin yanına yiğışdı. Bura yiğışan hayların əksəriyyəti biri-birini ilk dəfə idi ki, gördüdü və danışdıqları zaman anladılar ki, biri-birini anlamadıqda da çətinlik çəkirlər, lakin buna baxmayaraq bunların bir adı vardı – hay.

Hamı məscidin qabağındakı geniş meydanda yiğışaraq gözləyirdi. Sonunda ora gələn maşından dörd nəfər düşərək məscidin qabağındakı pillələri çıxıb dayandılar. Üzlərini camaata çevirildilər, onlardan biri dedi:

– Məni artıq tanıyırsınız. Bilirsiniz ki, sizin bura köçürülmənidə olan bütün məsələrlə mən məşğul oluram. Amma yaxşı bilirsiniz ki, bu iş uğrunda mənim kimi, neçə-neçə hay qardaşlarımız çalışır. Bu bütün hay xalqının qələbəsidir. Bu qələbədə

*Təklənən ərlərdən çul qaldı,
Xalqım çəş-baş, hul qaldı,
Türkün yurdu haya qaldı.*

– Kəs səsini, yoxsa güllələyəcəm – əsgərlər bağırdı.

Aşıq Alisa sazin simində uçurdu. Elə yanıqlı çalırdı ki... Güllə səsi dağda-daşda əks-səda verdi, qadınların fəryadı yenidən göyə ucaldı, sazin səsinə gələn quşlar yenidən havaya qalıxdı.

Bayaqkı erməni əsgəri keyimmişdi, gözləri dolmuşdu... Can verən aşiq Alının gözləri Ulusoy minarəsinə dikilmişdi, minarə ayaqlarının ucuna qalaraq son ulusoy aşığına baxırdı, aşiq Alisa bütün gücünü toplayaraq başını dik tutaraq son nəfəsində doyunca Ulusoy məscidinin görünən minarəsinə baxdı...

Bayaqkı erməninin qulaqlarında Aşıq Alının sualından sonra nənəsinin dedikləri əks səda verirdi:

– Biz ərmən türkütük, noğul balam, hay deyilik. Unutma, unutsan Tanrı lənətinə gələr bütün soyumuz... Biz ərmənik, hay yoxxxx... Biz hay deyilikkkk... – onun gözü dağın başındaki qədim ulusoy kilsəsinə sataşdı, o niyəsə bu kilsədən utandı, başını göy üzünə qaldırmaq istədi, amma niyəsə göy üzündəndə utandı...

TÜTƏK SƏSİ

*Görəcəyin işi min ÖLÇ,
Türkə edilən «öl ya KÖÇ»,
Türk, tək bir cavabı var ÖC...*

Müəllif

*Bir tikəni bilməyən, min tikəni də bilməz.
Azərbaycan TÜRK atalar sözü*

Qədir kişi kiçik oğlu Rəsulla qoyun sürüsünü qabağına qataraq dağın döşünə qalxırdı. Ulusoy kəndi arxada qalmışdı. Qədir kişi Şura dövləti yaranandan kitabı-qələmi bir qırğa qoymuşdu, kəndin kolxozundakı qoyun sürüsünə çobanlıq edirdi. Hərə bir cür yozurdu Qədir kişinin belə etməsini, amma kimsə bu məsələdən dəqiq hali deyildi. Qədir kişinin nəinki Ulusoyda, hətta ətrafda da böyük hörməti vardı, hamı onu yaxşı tanyırıldı, hörmətlə adını çəkirdilər. Qədir kişi oxumuş adam idi, Çar Rusiyasında zabit olmuşdu, sonra nə məsələ olmuşdursa, qayıdır gəlmışdı öz yurduna. Ulusyun pirdədəsi olan Hacı Haqverdiyə danişib, razılışandan sonra uşaqlara müasir elmləri öyrətməyə başlamışdı. Bütün ətraf kəndlərdən şagirdləri vardi. Bolşeviklər gələndən sonra, nə gördü, nə eșitdişə qələmi qoydu bir kənara, başladı çobanlığa. Bu hadisədən sonra bütün mahalda hörməti olan Qədir kişinin adına söz çıxardılar ki, havalanıb. Hərənin gözündə bir cür düşdü Qədir kişi, düzdür üzdə kimsə ona nəsə demirdi, amma hər kəs onun arxasında yüz cür fikir deyirdi, deyəsən deyilənlərdən ən abırlısı elə «havanlıbdır» sözü idi. Amma Qədir kişi belə etməyi ilə nə görmüşdü, nə eşitmışdı ki, kimsə dəqiqliyini bilmirdi.

Sonra II Dünya müharibəsi başladı, Qədir kişi davaya iki oğul yola saldı, əvəzinə iki parça qara kağız aldı. Hələ də dava gedirdi, davanın başlamasından üç qış gəlib keçmişdi, amma dava qurtarmırıldı. Dava vətən övladlarını əjdaha kimi ağzını açaraq udurdu.

– Bura gəl, gör burada nə qədər ağac var!
Qadın onun dalınca o tərəfə tələsərək:
– Meyvə ağaclarıdırımı görən?!
– Nə bilim, bir ikisini tanyıram meyvə ağacdır, qalan ağacları tanımiram.
– Hə haradan bilək, nə yatdıq, nə yuxu görək, – qadın dilləndi.
– Amma... – sözünün dalını gətirə bilmədi, bir xeyli güldü, sonra, – amma artıq hər şeyimiz var. Evimizdə, bağıımızda, hətta artıq vətənimiz və dövlətimizdə var. – O yenidən ucadan qəh-qəhə çəkərək güldü.

Bayaqdan atasına-anasına tamaşa edən oğlan uşağı atasının hərəkətlərinə baxaraq:

– Ata, bura haradır?
– Bura sənin evindir bala! Vətənidir! – fəxr və inamlı dedi.
– Bəs biz İrandan, Marağadan gəlməmişikmi?!

– Bala, artıq o günləri, acliği, səfaləti unut, böyüklerimiz deyir buradır vətəniniz, demək bura vətəndir. Artıq hər şey yaxşı olacaq! Bizim evimiz, millətimizin vətəni olacaq!

Uşaq sevincək bir halda:
– Artıq kimsə bizə lüt, lütün biri lüt, deməyəcək ki?!

– Yox bala, – Petros şəstlə dedi, – ola bilər dünənə kimi lüt-dük, artıq vətənimiz də, evimiz də var, – qımışdı.

– Bəs buranın adı nədir, kəndimizin adı nə olacaq?! – uşaq soruşdu.

– Hə, düz deyirsən, qoy görüm buranın adı nə idi; – bir xeyli susduqdan sonra, – Ulusoydu, hə düz deyirəm.

– A kişi nə çərənləyirsən, türkün adından bizə nə?! Hayca bir ad fikirləşmək lazımdır. Kişi nə durmusan evi gördün bəsdir, dur get gör kimlərlə qonşuyuq.

– Hə qonşuuuu, öz hayalarımız – Petros sevinc içində arvadına baxdı, çönüb çöl qapısından çıxdı.

Ulusylular isə yasdaydı, Ulusoyu isə sevinc başına götürmüştü.

Yan qapıda bir neçə adam vardi, üzünü tay-tuşu olan kişiye tutdu:

altında rəsmiyyətdədirildi. Etiraz edənlər müxtəlif adlarla güllələndi, sürgün edildi.

Sonra xalqın mənəvi keçmişinin irsi daşıyıcısı olan ziyalılar, şairlər 1937-ci ildə kütləvi represiya olundu. Əmr edənlər kimlər idi?! Azərbaycan Respublikasının başında oturan vəzifəli şəxslərin demək olar ki hamısı hay-erməni idi, çünki məqsəd əvvəldən məlum idi, türk-islam əhli məhv ediləcəkdi.

Yeni mərhələdə 1948-50-ci illərdə azərbaycanlılar (Türklər) İravandan zorla sürgün ediləcəkdi. Türkler kənd-kənd, el-el sürgün ediləcəkdi.

Yeni mərhələ nə olacaqdı?! Bu yalnız hay-ermənilərə və ruslara bəlli idi. Bunu azərbaycan xalqı 40 – 50 il sonra anlayacaqdı, amma anlayandan sonra da nə qədər qətiyyətli olacaqlar, bunu bilmirəm?!

Yeni bir problemvardı ermənilər üçün. Min illərin tarix yadداşı İravanın hər dağında, daşında yaşayırdı. Bu hay-ermənilərin yalançı keçmişini inkar etmirdimi?! Əlbəttə, inkar edirdi! Bəs nə etməli?!

İravanın demək olar ki, hər dağ zirvəsində ya bir alban, ya bir ermən türk xaçı (kilsəsi) vardı, hər kəndində bir məscidi vardı. Qədim, min illər yaşı olan türk qəbirləri zamana meydan oxuyurdular, xaçıyla, ulduz-ayı ilə...

Haylar Ulusoy kəndinə doluşdular. Hərə özü üçün bir ev seçir, qarışqa kimi qaynaşırı. Sevinclərinin həddi-hüdudu yox idi.

Bir ermən ailəsi gözü tutduğu bir evə girdi. Qadın sevincək:

– Petros bura necə qəşəngdir, səliqəlidir!

– Hə, hər şey yerli-yatağındadır. Evi ayrıdır. – həyətdə ayrı dam görüb qapını açıb içəri girdi, damdakı heyvanlara baxaraq: – Mal damları belə ayrı səmtdədir, – Petros sevinc içində dedi.

Qadın əlini-əlini sıxaraq sevincək halda onun yanına doğru qaçırdı:

– Necə-necə? Damları evdən ayrıdır?! Mal-qaraya, qoyunlara bax! – qadının sıfətində təəccüb dolu bir sevinc vardı – Axır ki, biz də adam kimi bir gün görəciyik Petros...

Petros həyat qapısını açaraq bağa girdi, gözü böyüyərək:

Dava başlayandan bəri üç qış gəlib keçmişdi, yenidən bahar gəlmişdi. Heyvanları qışdan zorla çıxarmışdılar, havanın qızmasından istifadə edərək üç gün idı çölə çıxarırdılar. Yenicə yaşıllaşmağa başlayan düzənlik, dağın döşü heyvanların qırılmaması üçün bir ümid idi.

Artıq sürü otlamağa başlamışdı, Qədir kişisə dirsəklənərək uzanmışdı, gözünü qıyaraq günəşə baxırdı. Baharın iliq nəfəsi günəş ilə onun canına işləyirdi. Biğ yeri təzəcə tərləmiş, 15 yaşı hələ tamam olmamış Rəsul atasının yanına yaxınlaşaraq yerdə oturdu, sıriqlısını uzadaraq dedi:

– Qaşa, al bunun üstündə uzan, sonra soyuq olacaq!

– Yox istəmirəm, yaxşıdır bala!

Bir müddət sakitcilik oldu. Rəsul yenidən gözünü atasına dikərək:

– Qaşa... – deyərək gözlədi. O həmişə atasından vacib nəsə soruşanda belə edirdi.

– Yenə nə olub?! – qaşlarını dartaraq oğluna baxdı.

– Qaşa söz soruşacam, amma hirislənmə! – yalvarıcı dillə dedi.

– De görüm, nədir! – gülümsədi.

Bundan ürəklənən Rəsul soruşdu:

– Qaşa sənin niyə kommunistlərdən xoşun gəlmir?!

Qədir kişi gözünü yenidən qıyaraq səmada məlum olmayan bir nöqtəyə diqqətlə baxaraq:

– Mən ki elə bir şey deməmişəm, – köksünü ötürdü.

– Deməsən də, ata mən ki sənin oğlunan, rəftarindanə hər şey bəllidir! Niyə axı, səbəbi nədir?!

– Nə oldu, hər şey düzdür də, bir mənmi pisəm?! – Qədir kişi piçildədi.

– Yox, mən elə demədim, amma atam olduğundan nə düşündüyüni mənim də bilməyə haqqım var! Hər kəsin o kinayəli baxışlarını sənin, özümüz üstümdə hiss etməkdən bezmişəm!

– Kilimə bürün, ellə sürün! – gözünü bulud arxasında gizlənmiş günəşə dikərək, onun buluddan çıxmasını gözlədi.

– Qaşa, yalvarıram, mənimlə açıq danış! Mən komsomolam,

bilirsən, amma sən də mənim atamsan! Bəs nə oldu ki, mənim bir vaxtlar zabit olan, savadlı atam, hər şeydən vaz keçdi.

— ... — O buludun arxasından çıxacaq günəşini gözləyirdi.

— Ata, mən yaxşı bilirəm ki, I davada (I dünya müharibəsi ni nəzərdə tutur) alındığın kantuziyanın ağrılarının şiddetləndiyinə görə müəllimliyi atmağın bəhanədir.

— Daha nə istəyirsən, xoşbəxtəm ki, bunu başa düşmüsən! — Qədir kişi sakit səslə dedi.

— Qaşa, bəlkə mənimlə açıq danışasan! Həyatı nə bilmək olar? Davadır! Bəlkə elə məni də sabah apardılar, bəlkə qardaş ağalarım kimi mən də getdim... — O susdu, daha doğrusu atasının tərs baxışı altında, sözünün dalını gətirə bilmədi.

— Xeyir deməzə dedilər, hara gedirsən? Dedi getdim, bəlkə gəlmədim...

— Qaşa məni bağışla, istəyim səni qırmaq deyil, amma zaman o qədər zalimdır ki, mənim səninlə belə səmimi danışma imkanım daha nə qədər olacaq, kimsə bilmir! Mənsə sənin ürəyinin dərinliyində yatanları bilmək istəyirəm! — qəbahətli birisi kimi əlavə etdi; — Mən sənin bəzi gecələri, yatmadığını, hey düşüncələrə daldığını, bəzənsə nələrsə yazdığını görmüşəm, — atasının üzünə baxdı; — bağışla, — dedi.

Qədir kişi oğlunu süzdü, əlini oğlunun kürəyinə qoyaraq gülümsədi:

— Yox, sən doğurdan da böyümüsən! Nə deyim bala? — piçildədi, — yazdıqlarımın əmanətçisi sən olacan...

— Axı nə baş verib? Mən kəndin kitabxanasında, rayonun kitabxanasında oxumadığım kitab qalmayıb, ata sən fərqli nə görmüsən, yaşamışan ki?! Niyə dövlətmizin quruculuğundan boyun qaçırdın?!

— Eh oğul... — o, köksünü ötürdü, — bizi aldadıblar, biz aldanmışıq! — elə tərzdə dedi ki, sanki indicə canını tapşıracaq. — O oxuduğun kitablar, bütün dünya türkün qəsdinə durub.

— Niyə axı?! Qaşa, bu dövlət ki, kasıbların dövlətidir. Artıq bu dövlət, bu torpaq bizimdir!

Qədir kişi acı-acı gülümsədi:

üçün yenidən hücümə başladı, 1905-1906-ci ildən fərqli olaraq türklərin silahları yiğilmiş olduğundan özlərini müdafiə edə bilmədilər, xalqımız kənd-kənd məhv edildi. Bu qırğının sərhədləri həm Şimali, həm Cənubi Azərbaycanı əhatə etdi.

Mərkli planın nəticələrini anlamaq üçün 1918-1920-ci illərə baxmaq kifayət edir. Belə ki, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduğda Cənubi Qafqazda azərbaycanlıların yaşadıqları ərazilər təqribən 150 min kv. km-ə bərabər olduğu halda, Cənubi Qafqazda yaranan digər müstəqil dövlətlərə torpaqlarını güzəştə getməyə məcbur oldu və yaxud, məcbur edildi. 1813-1828-ci ildən başlayaraq İraqdan, Suriyadan, Fələstindən, Livandan İravana kütləvi hayların köçürülməsi və əksinə bu ərazilə yaşayış türklərin qovulması ilə bu ərazilə hay-erməni nisbəti türklərlə bərabərləşmişdi. Həmçinin I Dünya müharibəsi zamanı Osmanlıya hücum edən Çar Rusiyası, Fransa və İngiltərə bu ərazilərə əli silahlı hay-erməni dəstələrini göttirmişdi. I Dünya müharibəsinin bitməsindən sonra hayların həmin silahlı hərbi-terrorçu dəstələri İravanda toplaşdı, türk qətliamına başladı. Yeni yaranan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti torpaqlarının bir hissəsində Ermenistan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasına və torpaqlarının bir hissəsinin Gürcüstana verilməsinə güzəştə getdi. Lakin bu zaman belə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin torpaqları 113,9 min kv. km-i əhatə edirdi. 2 il sonra Sovet Rusiyası Azərbaycanı işğal edərkən, Zəngəzuru da hay-ermənilərə verərək, Azərbaycan sərhədlərini 86,6 min kv. km-ə endirdi.

Amerika alimi Castin Makkartinin yazılarında 1828 və 1920-ci illər arasında Azərbaycana 560 000 hay-erməninin köçürüldüyü, iki milyondan çox müsəlmanın məcburi olaraq yaşadıqları ərazilərdən sürgün edildiyini və dəqiq məlum olmayan sayıda insanın qətlə yetirildiyini qeyd edir.

Sonrakı mərhələdə Azərbaycan yeni qurulmuş Rusiya Sovetlərinə tabe edildi. Yenə hakimiyyət Rusiya tərəfdən hay-ermənilərin əlinə verilmişdi. Bunun nəticəsində XX əsrin III on illiyində min illərcə Azərbaycan türkünün torpağı, vətəni olan İravan xanlığı, Göycə mahalı, Zəngilan-Zəngəzur “erməni dövləti” adı

dəfələrlə azdı. Misal üçün 1827-ci ildə İravan qalasını tutan rus komandanı Paskeviç yazırkı ki, burada 10000 müsəliman, 3000 erməni ailəsi yaşayırıdı. Paskeviçin yazısına diqqət ediləsi digər məqam budur ki, o günün tələbinə uyğun o əhalini etnik tərkibinə görə yox, yalnız dininə görə 2 yerə bölmüşdür: – müsəlmanlar və ermənilər. Əslində o müsəlmanlar dedikdə, müsəlman olan türkləri və kürdləri nəzərdə tuturdu, ermənilər dedikdə isə, xristian olan, erməni türklərini, hayları, kürdləri nəzərdə tuturdu.

Çar Rusiyası hay və ermənilərdən gələcəkdə bu bölgədə hərbi qüvvə kimi istifadə etməyi planlaşdırıldığından, erməniləri hərbi qulluğa alacaqdı, əksinə türklər üçün və ümumiyyətlə müsəlmanlar üçünsə bu qadağan olunacaqdı.

Bələcə illər keçdi, bu bölgələr haylarla dolub daşdı, onsuz da milli kimliyini itirməkdə olan ermənilər (türklər) haylaşdı, bələcə eyni soyun türkləri biri-birinə müsəliman və erməni deyərək, nifrət etməyə başladılar. Bax bələcə, erməni sözü türk boyunun adını ifadə etməkdən uzaqlaşaraq “xristian” sözünün sinonuminə çevrildi. Elə bu səbəbdən də 1905-1906-cı ildə baş verən savaşa xalq “erməni müsəliman davası” – dedi. 1905-1906-cı illərdə rus qoşununa arxalanan hay-erməni daşnakları Bakıda, Naxçıvanda, İravanda, Şuşada qırğınlardı. Çar Rusiyası erməniləri illərlə bu qırğına hazırlamışdı, məqsədləri türk-müsliman əhalisini bu ərazilərdə yenidən qıraraq «Böyük Ermənistən» dövlətini yaratmaq idi. Bələcə, Türkiyə və Azərbaycan arasında bir hay-erməni tampon dövləri yarada biləcəkdir. Amma hərbi qulluq görsə belə hay haydır, hərbi qulluğa getməsə belə, türk də tükdür. Aslanın aslan olması üçün onun ata-anasının aslan olması yetərlidir. Haylar bütün bölgələrdə məğlub oldu. Bu mərhələdə Çar Rusyasının məmurları ilə haylar xalqına böyük oyunlar oynamışdır, amma məğlub olmuşdular.

Bu mərhələdən dərs alan Çar Rusiyası bütün Azərbaycan el obalarından, kəndlərindən silahların yiğisdirilması əmrini verdi. Guya hər iki tərəfdən silahlar yiğilaraq sülh təmin ediləcəkdi. Doğurdanmış sülh təmin ediləcəkdi?! Xalqım buna inandı...

1918-ci ildə daşnak ordusu türk xalqının soyunu kəsmək

– Nədir bala bizim olan? Dövlət?!

– Bəli qaşa, elə döyülmü ki?! Bu dövlət bizlərin, xalqın döyülmü ki?! – o kitablarda oxuduğu bər-bəzəkli sözlərin təsiriylə dedi.

O, oğlunu sinayıcı nəzərlə süzdü:

– Rast ki, atanın hərəkətləri ilə qabilliyyəti arasındaki ziddiyəti görə bilməsən, bunu açıq-açığına məndən soruşmusan, deməli ən azından düşünməyi bacarırsan! Səninlə bu gün ata oğul kimi deyil, qəlb sirdəşim kimi, vicdanımla dərdləşdiyim kimi kaplaşacam*.

– Sağ ol qaşa, – Rəsul sevincək dedi.

– Son sualın nə oldu?

– Bu dövlət xalqın döyülmü ki?!

– Bala bilirsən ki, mən Nikolay vaxtında zabit olmuşam.

– Hə bilirəm.

– Hərbin mənə öyrətdiyi tək reallıq var. O da gücdür, dövləti güc idarə edir. Xalq heç bir vaxt dövləti idarə etməyib və edə də bilməz. Xalq hakimiyyəti deyilən bir şey yoxdur bala. Hakimiyyətləri biri-birindən fərqləndirən cəhət onların xalqla olan münəsibətdəki yumşaqlıqla ölçülür.

– Ata, açıq danışa bilərəm də.

– Hə, dedim axı vicdanımla dərdləşdiyim kimi danışacam səninlə.

– Axı o vaxt torpaqlar bəylərində, indisə bizim...

– Bala, bir vaxt bu torpaq bəylərində, elədirmi?!

– Hə qaşa – inamla dedi!

– İndi kimindir?!

– Bizim – eyni inamla cavab verdi.

– Bala, bəy camaati işlədən vaxtı kimsə acıdan ölübmü, məsələn bizim kəndə? Necə deyərlər aşiq gördüyüünü çağırıar.

– Yox olmayıb.

– İndi bizə çörək verən, daha çoxunumu verir. Bala o vaxtı da bir qarın çörəyə işləyirdi bu camaat, indi də. Onda bəy dediyin indiki kolxoz sədiridir. Hələ qoy bir dava qurtarsın, onda görə-

* söhbət edəcəm

cəksən ki, kəndli ilə kolxoz sədri arasındaki fərq nə qədər dəyişəcək. Onda bəydən qorxan indi kolxoz sədirindən qorxmurmۇ ki?! Bala, hər zaman tabe olan və əmr edən olmuşdur. Bu təbiyətin qanunudur. Amma heç olmasa onda bəyimiz öz millətimizdən idi, indiki bəyimiz, yəni kolxoz sədrimiz bir diğadır, yəni bir ermənidir. Onda öz məscidimizvardı, bir pirdədəmizvardı – Hacı Haq-verdini xatırladı – Hanı indi onlar?

– İndi də hamı oxuyur, dövlət məktəblər tikib! Sən, bəy dediyin vaxt necə oxuyan olub ata?!

– Bala baban kim olub?!

– Çoban olub!

– Bala görüşənmi demək çoban balası da istəyəndə oxuya bilirdi. – o özünü nəzərdə tuturdu.

– Amma indi hamı oxuyur! – oğul atasına etiraz etdi.

Qədir kişi gülərək dedi:

– Demək bunlara savadlı fəhlə lazımdır.

– Niyə elə deyirsən axı qağa? O zaman, məsələn hər yüz nəfərin biri oxuyurdu, indisə dövlətimiz hamını oxudur, özü də pulsuz.

– Hə, bala, səninlə razıyam. Bu statistikadır. Amma unutma ki, statistika ayrı şeydir, zamanın tələbi, tarixi inkişafı, siyaset ayrı şeydir.

– Necə bəyəm?

– Məsələn, bir vaxtlar dövlətin başında şah dururdu, ordunu qılıncla, kamanla-oxla silahlandırırdılar. Və o şahın hakimiyyəti altında olanlar silah işlədə bilmirdimi, bilirdi. Ordusunda olmayan kəndli öküzə xış qoşub yer əkirdi. Zaman dəyişdikcə ordunun silahı da dəyişdi, əkinçinin alətləri də. O vaxtlar öküzə xış qoşan kəndliyə oxumaq lazım deyildi, çünkü öküzü yemləmək üçün oxumaq lazım deyildi, atasından görüb-götürdüyü bəs edirdi. Indisə traktoru sürən əkinçiye yazı-pozu bilmək lazımdır ki, ondan istifadə edə bilsin. Sənin bu dediklərinsə hələ tam savad demək deyil! Onların bizə verdiyi kor savaddır. Bu zamanın tələbidir, hakimiyyətin xalqa olan münasibətinin dəyişməsi demək deyil. Biz sadəcə quluq, özü də ruslara, əvəzində isə bütün keçmişimizi silirlər.

hər birinin öz marağı vardı. Rusiya Qafqazda hegemonluğunu artıqmaq, Amerika, Fransa, İngiltərə, İtaliya kimi dövlətlər isə bu regionda ümumiyyətlə, “TÜRK BİRLİYİ” təhlükəsinə qarşı bir dayaq nöqtəsi və Türkiyə-Azərbaycanın arasında bir tampon bölgə yaratmaq istəyirdilər. Bunu hərbi-siyasi taktika kimi ilk dəfə Rusiya çarı I Piyotr düşünüb hazırlamışdır və günümüz Türkiyəsi və Azərbaycanının arasındaki tampon bölgəyə yerləşdiriləcək qrup kimi hayların məqsədə uyğun olduğunu demişdi. Lakin Çar Rusiyası buna təxminən 100 il sonra müəffəq oldu. Rusiya və Qızılbaş-Qaçar türk dövləti* arasında baş verən müharibədə Qızılbaş-Qaçar türk dövləti məğlub oldu, 1828-ci ildə qızılbaş türkləri Şimalı Azərbaycanı geri almaq istəsə də şəristəsiz hərbi rəhbərlik və sonda Təbrizin ruhani rəhbəri ağa Mir Fəttahın ruslar tərəfə işləməsi, əhalinin rus müqavimətinə ehtinasız yanaşaraq, əksinə rusların işgalini dəstəkləməsi rus qələbəsini qətiləşdirdi. Beləliklə, Çar Rusiyasının hər iki qələbəsindən, yəni 1813-cü ildə Gülüstan müqaviləsindən və 1828-ci ildə Türkmençay müqaviləsindən sonra Şimalı Azərbaycan rus hakimiyyətinə keçdi. Rusların tələb etdiyi şərtlərdən biri kimi İravana, Qarabağ İrandan, haylar köçürülməyə başlandı. Cəmi bir il sonra, 1829-cu ildə Rus-Osmanlı müharibəsində ruslar qalib gəldi və Ədirnə müqaviləsində rusların şərtlərindən biri yenə Osmanlının sərhədləri daxilində olan Suriya-Fələstində yaşayan yerli hayları Van gölü ətrafına və İravana köçürülməsini təmin etməsi idi. Beləliklə, 100 il əvvəl Piyoturun qoyduğu hərbi-siyasi strategiya yavaş-yavaş yerinə yetirilməyə başlandı, Suriya, Fələstin, Livan, İraqda dağınıq halda yaşayan haylar Van gölü ətrafi ərazilərə (Trabzon, Van, Diyarbakır, Bitlis, Ərzurum və Sivas vilayətləri) və İravan-Qarabağ ərazilərə köçürüldü, bu ərazilə yaşayış türk-müsəlimanlar öz yurdlarından çıxarıllaraq haylar yerləşdirilməyə başlandı. Bu ərazilərdə türk xalqının torpağı haylara verilirdi, onlara şərait qurması üçün pul yardımları edirdi. Lakin bu ilk mərhələdə nə qədər hay gəlsə də, bu İravanda olan erməni azlığı ilə birlikdə yenə də türklərdən

* (tarix dərsliklərində bu savaş Rus-İran savaşı kimi qeyd edilir, lakin tarixdə bu zaman İRAN dövləti deyə bir anlayış yoxdur)

ULUSOY MƏSCİDİ

«Qala tikdim, izim qala...»
Azərbaycan xalq mahnısından

Qılincsız qırğına getdik.
Azərbaycan atalar sözü

Sürgün qatarında köç gedirdi. Qatarın təkərləri firlan-
dıcıqca ritmik şəkildə taqqıldayırdı və hər taqqılıt ulu-
soyluların min illik tarixindən bir ilini alırdı. Bu bölg-
ədə yaşıyan bütün yurdların vəziyyəti eyni idi, burada yaşıyan
azərbaycan türklərinin böyük eksəriyyəti min illik yurdlarından
sürgün edilirdi. Bu bir xalqın, türklərin, min illik keçmişini si-
fırlayaraq hər şeyə yenidən başlaması, daha doğrusu min illik
keçmişi sıfırlayaraq məhvə doğru getmesi idi. Bu neçə min illik
kökü olan türklərin (İravan, Göyçə, Zəngəzur, Zəngilan türkləri-
nin) min illik keçmişini itirməsi demək idi. Cəmi 30 il əvvəl, yəni
1918-1920-ci illərdə ermənilər-dاشnaklar bu torpaqların əsl sahi-
bi türkləri qıraraq, Rusiya, Fransa, İngiltərə kimi xristian dövlət-
lərinin dəstəyi ilə burada özlərinə sünə bir dövlət qurmuşdular,
indisə bu torpaqların əsl sahibi türklər qatarlara doldurularaq sürgün
edilirdi. Bu türk millətinin öz keçmişindən daha bir parçasını
itirməsi demək idi.

Türk xalqının, İslam əhlinin başına oyun açılırdı. İslami
məhv etmək istəyənlər TÜRK xalqını və onun bir parçası olan
Azərbaycanda yaşayan türk soyunu qumara qoymuşdular, yurdu
ilə bir yerdə, keçmiş ilə bir yerdə, mənliyi ilə, qeyrəti ilə bir yer-
də... Xalq elə bir hala salınmışdı ki, nə edəcəyini, başına nələr
gəldiyini və gətiriləcəyini bilmirdi.

Xalqım sürgün edilirdi. Bu oyunun görən neçənci mərhələsi
idi?! Hər mərhələdə TÜRK xalqı – İslam əhli qumarda bir par-
çasını itirirdi. Qumarda TÜRK-İSLAM əhli oynadılırdı. Oyna-
danlarsa Ruslar, Avropalılar və Amerika idi. Bu regionda onların

– Qul? – Rəsul təəcübə soruşdu.

– Hə, qul... – Qədir kişi oğlunun gözlərinə baxdı; – ey bala
tarix boyu bir qrup xalqı istismar etmişdir. Bir vaxtlar bunun adı
quldarlıq olmuşdur. Quldarlıqdan feodalizimə neçə keçmişlər?
– sual verib, özü də cavabladı; – İnsanların üsyənləri ilə. Üsyən
edən insan elə bilirdi artıq hər şey bitdi, yaxşı həyat onu gözləyir.
Sonra o qurluşu da kaptalızım yıldı. Üsyən edənlər yenə elə bildi
ki, hər şey bitdi, amma demək bitmirmiş. İndi də komunistlər
– qaşlarını çatdı; – türklər iyirminci əsrədə kimliyini itirdiyimiz
qədər heç vaxt itirməyib! Kimliyi itirilənlər kimdir? – yenə özü
cavabladı – Qullar! Milyonlarla türk-müsəlmanı müxtəlif gü-
nahalar adı altında Sibirə göndərdilər. Adı nədir? Sosializim ba-
rişçi dövlətmiş, cinayətkarlar öz günahlarını öz əməkləri ilə yu-
yacaqmış..., buna görə onlar əmək düşərgəsində günün on dörd
saatını işləyirlər. Yəni onlar nədir? Qul!

Yadında saxla ki, quldarlıq dövründə də, heç bir cinayət, şah-
hin etdiyi heç bir zülm də açıq aşkar edilməmişdir. Onların da
özlərinə görə qayda-qanunları olmuş və etdikləri cinayətlərə bu
qaydalara görə bir haqq qazandırılmış, bir don geydirilmişdir. O
dövrdə də şaha qarşı gələn, şah siyasetini dəstəkləməyən xain
adlandırılmışdır, indi də... – başını qaldırıb niyəsə xaça baxdı;
– Bala, hələ bəlli deyil bu bolşeviklərin bizə verəcəkləri nədir,
amma torpaqlarımızı haya, erməniyə, gürcüyə, Dağıstan, farsa
pay-pülüş etdi. Bundan görünür ki, bunların bizim xalqa olan sev-
gisi, – əli ilə xaçı göstərərək soruşdu – Bu məbəd nədir, kimindir?
Məktəbdə sizə nə öyrədirlər, hmm?! – dönüb oğlunun gözlərinə
baxdı.

– Xaçdı, elmi dildə kilsə deyirlər...

Qədir kişi əlini yelləyərək:

– Aha, kilsə deyirlər vəəə...?

– Kitablarda yazılır və müəllimlərimiz deyir ki, kilsələr ya
albanların olub, ya ermənilərin...

Qədir kişi kinayə ilə gülümsündü:

– Aha, kilsələr ya albanların olub, ya ermənilərin, – bayaqdan

gözündə olan o donuqluq kinlə əvəz olundu, – bəs kimdir o ermənilər və albanlar? Hə, oğul?

Rəsul atasının sərt danışığından incisə də, gözəl bilirdi ki, bu söhbətdən sonra düşüncələri tam fərqli olacaq:

– Albanlar 26 tayfadan formalaşıb, tarixçilər ehtimal edir ki, onlar qafqaz dilli xalqlar idı, – kitabda və məktəbdə öyrədilənləri bir nəfəsə dedi.

– Bəs ermənilər kimdir?

Rəsul bir az duruxdu və bir az da təəcübə dedi:

– Qaşa necə yəni ermənilər kimdir? – əli ilə uzaqda görsənən kəndi göstərdi, – deyyyy, Tatlı kəndində yaşayanlar ermənidir...

– Bəs eşitmisənmi ki, Tatlı kəndində bir əvvəl yaşayanlar olub, əsl ermənilər, sonra onları köçürüb bu kəndə 1828-ci ildə Fələstin və Suriyadan hayları gətiriblər beləcə haylara erməni deyilib.

Rəsul təəcübə atasına baxdı, sanki ilk dəfə idi onu görürdü:

– Haylarla ermənilərin nə fərqi var ki?

– Ərmənilər türk olub, məni, səni kimi, tək fərqləri xaçlı, yəni xristian olmaları idı... – əli ilə bir də göstərdi – görürsənmi bu xaçı? – dağ başındakı məbədi göstərdi.

– Hə qağa...

– Biz Məhəmməd peyğəmbərdən sonra sonuncu peyğəmbəri və Quranını qəbul etdik, bax bu məscidi tikdik, – əli ilə Ulusoy kəndinin qədim məscidini göstərdi; – onlarsa xaçlı olaraq qaldı, bax fərqimiz bu idı, – bağırdı, – amma onlar türk idı, türkcə danışındı – əli ilə Tatlı kəndini göstərdi – indi orta türkcə danışan bir qalıbmı? Biz sadəcə quluq... – köksünü ötürərək xaça baxdı, – Bax bütöv Azərbaycanı beləcə gürcüyə, haya, farsa pay ediblər...

Rəsul bir xeyli susdu, niyəsə Sovet Rusiyasını müdafiə etmək istədi:

– Qaşa nə fərqi var ki, sərhədlərin?! Bunlar hamısı sənəddə olan şeydir, hamımız bir evin içindəki kimi yaşayıraq, belə yerdə sərhəddin nə mənası? Kim hara istəyir getmirmi? – yenə bər-bəzəkli kitabların sözlərini hünər kimi dedi.

dı, dunyaya bağırıb deyəcəkdilər ki, bura bizimdir. Amma hələ ki, xaç, qədim qəbirlər, qədim məscid inadla «bura türkündür » deyirdi.

Türk xalqının ulusoyluları isə sürgün qatarında köç etdirildi. Qatardan Ulusoya tərəf, son kəs tütək səsi yayılırdı...

Adama elə gəlirdi ki, tütək susmayacaq. Bəlkə də tütək susmazdı, amma Qədir kişi... Hər kəs hiss etdi ki, tütək susmadı, sanki səsi birdən birə qırıldı. Tütək Qədir kişinin əlləri arasından diyirlənərək yerə düşdü. Kimsə bağlırdı:

– Baba, baba... – o insanları ayaqlaya-ayaqlaya Qədir kişiye tərəf atıldı. Tütək ayaq altında qalaraq qırıldı.

Tütəyin qırılması zamanı çıxan səs daha çox onurğa sütunun qırılması səsinə bənzəyirdi. Qırılan o sütun kimindi?! Xalqınmı?! Vətəninmi? Ulusoylularınınmı? Türkünmü?! Müslimənlerininmı?! Keçmişimizinmi? Yoxsa, yalnız Qədir kişininmi?! Yoxsa qırılan sadəcə bir tütəkdimi, ürəyi dayanan Qədir kişinin tütəyimi?! Bunun cavabını zaman verəcəkdi, verdi də... Bəs bu cavabı eşidəsi olanlar eşitdimi...?

də qalanları buradan yük vaqonlarında sürgün edirdi. Qadın, qız, qoca, körpə hamısı heyvan kimi vaqona doldurulmuşdu.

Qatar tərpənirdi, ulusoylular köç edirdi. Köç adı belə rus xalqının bu halətə verdiyi isimdi, əslində isə bu sürgündü. Xalqının sürgünə sürgün demək haqqı belə əlindən alınmışdı.

Qatar tərpənirdi. Köç qatarında sürgün gedirdi...

Uzaqlaşan qatara baxan haylar ucadan gülürdü. Bu gülüş zəfər gülüşünə bənzəyirdi. Xalqımdan kimsə bunu anlamırdı! Görən indi anlayan varmı?! Axı haylar hələ də gülür. Bu gülüş zəfər gülüşüdür. Qarabağı onlar alsa da, almasa da, İravan, Göycə, Zəngilan zəfərini qazanıblar. Bu topaqlar onlarda olduqca türk şərəfdən danişa bilərmi, bütöv Azərbaycandan danişa bilərmi, qururdan-mənlikdən danişa bilərmi, ulus-ümmət şərəfindən danişa bilərmi, vətəndən, ana vətəndən danişa bilərmi? Hayların o gün şaqqanaq qoparan zəfər gülüşü hələ vətənimin üstündə qayıt vurur, o günü bù zəfər gülüşünü anlamayan xalqım, bu günün barı niyə başı bələli olduğunu anlayır mı?!

Qədir kişi döş cibindən dəsmal bükümünü çıxardı, dəsmalı açaraq arasından tütəyi götürdü, bir xeyli onu oxşadı, sonra qurumuş dodaqlarını yaşlamağa çalışdı, deyəsən boğazı da qurumuşdu, nəsə demək istədi, tez də vaz keçdi, tütəyi dodağı arasında sıxaraq calmağa başladı. Qadınların ağlaşması tütəyin səsi ilə qarışib həzin, başqa bir ahəngli musiqiyə çevrilmişdi. Kimsə bağırıcı:

– Qədir kişidir, tütəyi çalan Qədir kişidir! – bunu hamı çoxdan anlamışdı.

Köç qatarında sürgün gedirdi, tütəksə qatarın fitinə inad edərək, hər yana yayılırdı.

Qatar Ulusoyun döşündəki düzənlilikdən keçəndə, məscidin minarəsi ayaqları ucuna qalxaraq son kəs ulusoylulara baxdı. Xaçın başında qara buludlar arasında şimşek çaxırdı... Ulusoy kendi buradan aydınca görünürdü. Qatardan yayılan tütək səsi bir də buralarda səslənməyəcəkdi. Bir daha burada türk övladları at çapmayacaqdı. Daha burada hay-erməni diğərələri meydan sulayacaq-

– Bala fərqi yox idisə qoyaydlar öz yurdalarımız qalayıdə elə Azərbaycanın sərhəddində də?

– Qağa yeni Sovet xalqı yaranır. Bu sovet qardaşlığıdır.

– Başa düşmədim, bala bu necə qardaşlıqdır ki, ancaq bizdən alıb haya verirlər. Nikalay zamanı hayları gətirdilər bu elərə, İravana, Qarabağa; – oğlunu süzdü, – bilirsən o zaman bu yerlərdə necə türk-müsəliman kəndi köçürüldü ki, oralar haylara verilsin? – dişlərini qıçayaraq cavabladı, – Yüzlərlə kəndi köçürüdlər, – başını yelləyərək davam etdi, – sonra erməni türklərini köç etdirərək, yeni gələn haylarla bir kəndlərdə yaşamağa məcbur etdilər, bütün kilsələr hay kilsəsinə çevrildi, qəribə olsa da adlara toxunmadılar, əksinə gələnlər hay olsa da, onlara da erməni dedilər. İndi buralar kimindir?

– Bizim deyil qağa?! Biz ki, buradayıq, yaşayırıq...

– Bala gözünü aç, yaxşı-yaxşı bax, nə təhəri sənindir ki, xəritədə bu torpaqlar Ermənistən adlanır. Hələ davadır, əgər davanı ruslar udsa gör bu xalqın başına nələr gətirəcəklər.

– Ay qağa, adı Ermənistən olsa da, burada yaşyanılar ki, bizi, lap sən deyən kimi olsa da bunu dəyişə bilməzlər ki?!

Qədir kişi heç nə demədən sadəcə istehza ilə güldü.

– Nədir deyirsən bizi qıracaqlar, qovacaqlar buralardan?! – Rəsul atasının üzündən oxuduğu fikiri dəqiqləşdirmək istədi.

– Əmin ola bilərsən bala, eləcə də olacaq.

– Qağa sən də söz danışdır! Bu boyda adamı qırmaq, ya qovmaqmı olar, bu böyüklükdə cinayəti sonra gizlətməkmi olar?!

– Bala, rusların 100 il əvvəl gətirdiyi haya hamı erməni deyir, hay kilsəsinə tabe olmadığına görə qırılan erməniləri kim xatırlayıb ki?! Köçürürlən türk-müsəlimanların sonrakı aqibətini kim bilir ki?! Qondarma tarix yazıb oxudurlar, bu ulusoy minlərlə ildir burda yaşayıb, türk olub, deyirsən ki, tarixçilər ehtimal edir ki, albanlar qafqaz dilli xalq olub, – bağırdı, – qələt edir onu deyən tarixçi. Sən, sənin əcdadların bu xaça gəlib qurban kəsəndə, bizə alban deyiblər, – bağırdı – albann. Başa düşürsən Alban xalq adı deyil, dövlət adı olub, türklərin qurduğu bir dövlətin adı. Büyrümdəki sən, – öz qanımdan ola-ola öz oğulum mənə inanmr.

İndi gör bunun sabahı necə olacaq?! – əlavə etdi; – Cəmi 20-25 il əvvəl burada yenidən yüzlərlə türk-müsəliman kəndi yox edildi. – Qədir kişi 1918-1920-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda (İravan, Zəngəzur ətrafında) baş verilənləri nəzərdə tuturdu.

– Qaşa bunu ki, daşnaklar edib!

– Bala onda daşnakdı, sonra eyni hayalar oldu bolşevik, bunlar hamısı haylaşmış erməni deyilmi, nə fərqi?! Daşnak olan ermənilər ölmədi ki?! Göz qabağındadır da. İravanımızı, Göycəmizi, Zəngəzurmuzu, Zəngilanımızı əvvəl qırıldılar, sonra sağ qalan türklərə qarışq verdilər haya, erməniyə, bala ən böyük quldarlıq budur. Başa düşürsənmi ki, buranın keçmiş də, sabah çıxarıları faydalı qazıntıları da artıq bu hay-erməni dövlətinə xidmət edəcək. Biz qul kimi işləyəcəyik, qazanansa haylar – ermənilər olacaq.

– Qaşa onda məktəbi atmayaydın, niyə atdın?

– Bala mənə dedilər ki, erməni müsalman davasını unutmaq lazımdır, bir daş altına, bir daş üstünə qoy unut, gələcək nəsil-lər bunu bilməsin. Düşündüm ki, bəlkə düz deyirlər, amma... O bir anlıq susdu, sonra əlavə etdi, – amma dedilər ki, 1918-ci ildə Novruz bayramını millətimin burnundan gətirərək 100 minlərlə müsalmani qran Şəumyanı özünüzə qəhraman kimi tanıt. Bax onda dedim ki, yox bu dövlətə maşa ola bilmərəm mən!

– Nə, Şəumyan bizim xalqı qırıbmı ki?! Qaşa səhvin olmaya, axı mən oxuduğuma görə o əksinqilabçıların əlindən bizim xalqı xilas edib.

– Hə, bizim xalqa bir o gün ağlayıb, bir də sənin Lenin baban. Sən ölməyəsən onlar olmasa bizim torpaqları kim pay-pülüş edərdi. Hələ buna görə sabah bizlərə sağ ol da dedizdirəcəklər, – onun əsəbindən üzü gömgöy olmuşdu.

– Qaşa, bəlkə hökümət istəmir ki, bizlər o keçmişə görə düşmən olaq, o üzdən də bəzi şeyləri gizlədir. Biz qardaş kimi yaşayacayıq ermənilərlə burada, görərsən, – Rəsul elə deyirdi sanki, bütün məsələ atasının yeni hökümətə inanmaması ilə bağlıdır.

– Ağzin deyəni qulağın eşidirmi? Milləti qırmaq bəzi şeylər deyil bala?! Bizi həmişə belə aldadıblar. Onlar xiristiyandır, bizsə müsalman və türkük. Biz elə həmişə hamı ilə qardaş kimi ya-

heç nə demədən çönüb getmişdi – tez gözünü Qədir kişidən yayındırdı, sanki bununla hər şey bitdi.

Qədir kişi isə kimsəyə fikir vermədən qaona tərəf addımlayırdı.

Vağzalda haradansa çoxlu hay gətirilmişdi, hamısının üzündə sevinc-nəşə vardi. Bir hay vağzalda dayanmış əsgərdən ulusoyulları göstərək soruşdu:

– Bunlar kimdir?!

– Ulusoy kəndinin sankinləri idilər?! İndi siz ora köçəçəkniz?!

– Şəraiti necədir?!

Erməni millətindən olan əsgər gülərək dedi:

– Cənnətdir, nə şəraiti desən var, hələ bağ-bostanı demirəm.

Bircə eybi var?!

– Nədir?! – deyə hay təlaşla soruşdu.

– Məcid var bu kəndə?!

– Bu bizim əlimizdə nə çətin məsələdir ki... – hər ikisi gülüdü, bu söhbəti eşidən haylar də onlara qarışdı. Ermənilərin gülüş qəh-qəhəsi vağzalı başına götürmüştü. Haradansa peyda olub vağzalın başında dövrə vuran qarğalar da hayların hayına hay verərək qarıldıları.

Bir ulusoylu hayların belə sevincli olmasını görüb düşündü: «İlahi bunlar necə insanlardı? Məgər bunlar da yurdlarını qoyub gəlməyibmi?! Vətənini, yurdunu qoyub gəlmış insan da belə şən ola bilərmi?!» – ulusoyularınsa ah-naləsi yeri-göyü başına götürmüştü.

O ulusoyular daha bilmirdi ki, bu hayların bu günəcən vətəni olmayıb. Qaraçı kimi bu erməniləri qovublar ora-bura! Bu ermənilərin sahib olduğu iki şey var: yalan və namərdlik. Bu həmin haylar idi ki, sonralar bura, yəni İravana «bizim vətənimizdir» deyəcəkdir.

Qədir kişi əli əsə-əsə qaona qalxdı, gəlib bir güncədə oturdu.

Artıq hamı qaonlara dolmuşdu. Qatar tərpənmək üzrə idi.

Böyük Rus xalqının xalqımı, türkə verdiyi qiymət bu idi. Toraqlarını haylara vermiş, övladlarının canını almış, sonra geri-

xatırlıyaçaqdı. Amma əksinə, rus fironunun sürgün etdiyi türklər sə bütün keçmişini, min illərini hay dığalarına buraxaraq gedirdi, yəni anlayacağınız kimi onların ölümü ilə tarix bir daha o nəsilləri xatırlamayacaqdı...

Qatar fit verərək, bağırırdı, sanki tələsin deyirdi ulusoyullara. Sanki deyirdi ki, sizin bu yurdda yaşama haqqınız tükənib, tələsin! Bu haqqı kim tükətib?! Bu haqqı böyük rus xalqı, rusu özünün böyük qardaşı adlandıraraq öz xalqının gələcəyini, müqədərratını başqalarına etibar edən öz başbilənlərimiz tükədib!

Qədir kişi kimsəyə fikir vermədən göstərilən vaqona tərəf yeriyirdi. Ayaqları daşlı-kəsəkli yerdə yeriyirmiş kimi büdrəyirdi, amma o buna məhəl qoymadan tövşüyə-tövşüyə vaqona tərəf addımlayırdı.

Bunu görən ulusoyulardan biri ürəyində fikirləşdi:

– Mən bu kişini ömrü boyu anlaya bilmədim. Anlaya bilmədim ki, bu kişinin savaşı nə ilədir. Yenə də anlaya bilmirəm. Bayadın kim görsə deyərdi ki, köcdüyümüz üçün dərd çəkir. İndisə buna bax, hamidan qabaqda qaçıր göstərilən vaqona tərəf. “Elə bil deyir ki, bezmişəm Ulusoydan, amandı dala qalaram birdən, mənə yer qalmaz, gedə bilmərəm, amandı” – deyir...

Başqa bir ulusoylusə fikirləşirdi:

– Bu Qədir kişi bu dövlətə arxa çöndərəndə anlamadıq. Kimsə anlamaq istəmədi bu kişini. O da arxasız qaldığını görüb susdu, bu da axırı. Yaziq kişi gör necə tələsir, sanki istəyir ki, əzab bitsin. Sanki tələsir ki, əzabin sonuna varsın...

Bir başqa ulusoylusə fikirləşirdi:

– Bu boyda kənddə bir ağıllı yoxdu bizi başa sala. Başa salsa belə olmazdı. – Bu vaxt gözü Qədir kişiyə sataşdı. Yadına Qədir kişi söz deyəndə ağızına vuraraq ona qaytardığı cavab düşdü: – “Qədir kəndin ağıllısı sənsənmii?! Kəndin dərdi sami* qalif?! Hər qoyun öz ayağından asılır?! Bu dövlət – kasib dövlətidir?! Bir də ara vuranlıq etsən dədənə od vurdurram?! Sataram. Qədir kişi də heç nə demədən hamını süzmüş, görmüşdü ki, hamı susur, daha

şamışiq, hansı köpəkoğluyla işimiz olub ki? 1905-1906-cı ildə ermənilər bizimlə dava etdi, Bakıda, Naxçıvanda, Iravanda, Şuşada. Dava edərək bizləri qırmaq istəyirdilər, kökümüzü kəsmək istəyirdilər və beləcə Ermənistən yaradacaqdılar, o vaxt hələ erməni dövləti yoxdu. Ağızlarının payını verdik, ermənilər məglub oldu. Amma igid basdırıq kəsməz deyib, qısaş almadıq. Hamımız deyirdik ki, ermənilərin torpaqlarımızda dövlət qurmaları boş xülyadır və hər yanda yazırıq ki, erməni qardaşlarımız bu qələbəmizdən dərs alın. Görürsəmi bizim danışdıqlarımız boş-boş söhbətmış. Nə oldu, onların dövlət qurmalarımı boş xülya oldu, yoxsa onlara aman verərək dərs alacaqlarına inanmamız boş xülya oldu, hə?

– Qaşa, o dediyin istismarçı qüvvələrin xalqlar arası nifaqı olmayıb?! – Rəsul əslində verdiyi sual ilə demək istəyirdi ki, bu milli zəmində olan dava olmayıb, siniflər arası mübarizə olub.

– Sən elə say! Sənin dediyin kimi bu istismarçı siniflə xalqlar arasında olan bir dava idisə, necə oldu ki, sənin dediyin “xalq höküməti” olan bolşeviklər o istismarçıların «Ermənistən arzusunu» yerinə yetirdi. İravanda, Zəngəzurda bir hay dövləti qurdu?! Əvəzindəsə ermənilərin türk kimliyini hay kimliyi ilə əvəz etdi, bunun harasındadır siniflər arası mübarizə?! – Rəsula baxdı, – Bu milli zəmində olan dava idi və onlar türkü, Azərbaycanı paramparça etdilər.

Rəsul eşitdiklərini dərk etməyə çalışırdı.

– Bu xalq hökümətidirsə, niyə mənim xalqımın tarixini xalqımdan gizlədir? Niyə hayla erməninin fərqli etnik qruplar olduğunu gizlədir? Mən bunlarla razılaşa bilməzdəm, xalqımın başını öz məktəbində saxta tarix kitabları ilə kəsə bilməzdəm. Dedilər ki, onda xoş gəldin. – Tütəyini əlində çalmaq üçün hazır tutaraq dedi; – Hüseyin Cəvidi, Mikayıł Müşfiqi, onu kimi yüzlərini ya güllələdilər, ya Sibirə göndərdilər. Niyə? Çünkü onlar türkçüydü, Çünkü onlar həqiqi mənada «Vətən» məhfumunu anlayırdılar, onlar firildaqçı bolşeviklərin əsl məramlarını açıb göstərildilər, bu üzdən də onları qırıldılar. Həm xalqın öndərlərini qırıldılar, həm xalqa göz dağı verərək hamını susmağa vadərədilər, məni kimi.

* sənəmi

Bala bu bolşeviklərin, mən hələ səviyəli birisini görməmişəm, bunların qurduğu dövlət yalan-dolan üstündə qurularaq, qorxu prinsipi ilə saxlanır, bu dövlət bizim xalqa heç bir xeyir gətirməyi, gətirməyəcək. Çünkü bu dövlətin əsas planı, strategiyaşı I Pyoturun prinsiplərinə əsaslanır, onunsa əsas məqsədi bizim yerlərdə aqalıq etmək üçün aramızə bizdən olmayan bir toplumu yerləşdirmək idi və bu məqsədlə hayları bura gətirdilər. Son iki yüz ildəsə bizi qırıb, aramızə soxduqları haylara erməni kimliyini verərək və nəhayət onlara dövlət qurub veriblər...

Rəsul niyəsə tamam başqa bir sual verdi:

– Almanlara qələbə qazanmağımızı istəmirsinmi?!

– Bircə şeyə yanıram, bu yolda itirilən oğullara! Ruslar qələbə qazansa, daha bir neçə on illik bu komministlər yaşayacaq.

– Necə yəni?

– Çünkü, davada qırılan yüz minlərlə oğullarımız xalqımızın milli dirçəlişinin gecikməsi ilə nəticələnəcək, ta ki davanın yaraları sağalacaq, hər şey daha yaxşı bəlli olacaq, amma o zaman da çox gec olacaq. Bala Azərbaycan xoş gün görmək isitəyirsə, tam olmaq istəyirsə, mütləq gedilən yolları geri qayıdacaq, Şura dövləti yarandığı gündən əvvəllə qayıdacaq. Busa yalnız o vaxt olar ki, xalqımız güclənsin, mümkün mü? Hər keçən an, saniyə bizi özümüzdən uzaqlaşdırır. Bizim indiki yolda nicatımız yoxdur. Biz həqiqi mənada vətən istəyiriksə, xoşbəxtlik istəyiriksə, azadlıq istəyiriksə geri, öz keçmişimizə qayıtmalıyıq. İtirdiyimiz hər şeyi bir-bir geri alaraq. Verərlərmi?! Bizi aldadıblar!

– Qaşa düzmü deyirsən?! Yəni doğurdanmı indi etdiyimiz hər çaba, hər nəfəs mənasızdır?!

– Bala, atın yüyəni sənin əlində oluncaya qədər sənindir!

– Qaşa bu hökümət ən azından istismarçı sinfi aradan götürməyibmi?!

– Oğul başa düş ki, insanlar tabe olan və əmr olunan sinflərə bölünməsi cinayət deyil. Çünkü bir əlin beş barmağı eyni olmadığı kimi, insanlar da bərabər gücə, bərabər ağıla malik deyil. Cinayət əmr edənin ədalətli və ya ədalətsiz olmasına dair! Haqla güc gərək zidd olmasın, bax bunların ziddiyəti cinayətdir. Yoxsa ki,

– A kişi olan olub, bəsdir, çal, dağı-daşı yandır, çal qoy ürəyi-mizdəki həsrət buzları ərisin!

Cavabında Qədir kişi başını qaldırıb göy üzündə qeyri müəyyən bir yerə diqqətlə baxırdı, onun qırılmayan gözlərindən səssiz yaşalar süzülürdü. Bu minvalla bir daha onunla bu barədə danışmağa kimsənin ürəyi gəlmədi.

Sonra bir gün kəndə xəbər yayıldı ki, ulusoyluları da köçürülər Azərbaycana. Bura isə İrandan ermənilər köçürülecek. Qədir kişi acı-acı gülərək dedi:

– Azərbaycanın bir parasının adını Ermənistən qoyub haylara verməyin axırı belə olacaqdı da. İndi də deyirlər köçün Azərbaycana. Ehhh... Bu hələ oyunun əvvəlidir, axırı necə olacaq, Allah bilir?! Azərbaycandan Azərbaycana köç...! Azərbaycanlılar Azərbaycanından köçür...! Budur başqasının xalqına qardaşlığı..., Dədə Qorqud demiş «Yad oğlu saxlamaqla adama oğul olmaz», yəni yaddan, gavurdan adama qardaş olmaz – bir xeyli susdu, yenidən, – Bu o deməkdir ki, rus-hay yenə oyununu oynadı – ağlımsınaraq dedi: – Ay bala, ay Rəsul görürsənmi, inandığın komministlər nə etdi?! Deyirdin bizi qovası ha döyüllər! Görürsənmi adamın atasını da yandırırlar! Görürsənmi İravan necə Yeravan oldu, indi Qərbi Azərbaycan adı kimi hər şeyiylə Hayestan oldu. Növbədə Qarabağ var! Növbədə adı qalan Azərbaycan var!

Ulusoy köçü qatar vağzalına yol almışdı. Artıq Ulusoy geridə qalmışdı, şanlı kökü olan ulusoyluların şanı da, tarixi də, mənliyi də, əzəməti də geridə qalmışdı. Ulusoyluları bu köç vaxtı tanımış olan kimsə inana bilməzdı ki, bunlar şanlı tarixi olan, neçə dövlətlərə, neçə padşahlara meydan oxuyan bir nəsil olmuşdur.

Köcdəki ulusoyluların hamısı qul kimi belini bükmüşdü, qıraqda onları müşayət edən əsgərlər firon əsgərlərinə bənzəyirdi. Tək fərq silah və paltarlar da idi... Firon ehramlar tikmək üçün insanları yurdlarından sürgün etdirirdi, əsgər müşayətində. Büyük rus xalqının fironusa azərbaycan türklərinin yurdlarını haylara vermək üçün onları sürgün edirdi, əsgər müşayətində. Başqa bir fərq də vardı... Misir fironunun qul etdiyi xalqlar böyük ehramlar tikmək üçün sürgün edildiyindən, tarix onları daşlaşan abidələrdə

Qədir kişisə arvadını belə eşitmədən evin qapısından içəri girdi. Əli əsə-əsə divarın içindəki rəfdən dəsmal bükülüşünü əlinə alıb, arasındaki tütəyi götürdü, həyətə çıxaraq tütəyi dodağının arasına alıb çalmağa başladı. Tütəyi çala-çala küçə yuxarı dağın döşünə doğru gedirdi və dağa qayıdaraq fikirləşirdi:

— Görən gecikməmişəm ki?! Bircə gecikmiş olmayım!

Uzun müddət Qədir kişi o günün xofuya yaşıdı, elə təzəcə təskinlik tapmışdı ki, Ulusoya bir qara kağız da gəldi. Poçtalyon əli-ayağı əsə-əsə gəlib Qədir kişinin qapsını döydü, yoldaşının səsi eşidildi:

— Kəndə təzə adətmi gəlif, kimsən gir içəri, bu kənddə nə vaxtan qapı döyüür? — bunu deyə-deyə özü qapiya sarı gəldi, çəpərdən poçtalyonun sir-sifətinə görüb: — Az sir-sifətinə nə oluf, azarlıyıfsanmı, — deyə hələ də heç nə başa düşmədən soruşdu.

O heç nə deyə bilmədi, dodağı tərpənməyinə tərpəndi, amma səsi çıxmadı, sudan çıxmış balıq kimi ağzını açıb-yumdu, gözlərindən yaş süzülməyə başladı. Çantasından çıxardığı məktub əlindəcə donub qalmışdı, bir anlıq nə edəcəyini düşündü, qadının sir-sifətinin necə dəyişdiyini görəndə, onun üzündəki vahimədən canını üşütmə tutdu. Qəribə bir hiss keçirdi, adını tapa bilmədi. Bilmədi bu hissin adı qorxudur, utanmaqdır, yoxsa nədir. Məktubu çəpərin üstünə qoyub arxasına baxmadan çönüb getdi. Arxadan səs gəlirdi:

— Çıraqım sönüb ay camahat, boy evim yixılıb!

Bu səsi eşidən hamı Qədir kişinin evinə doğru qaçmağa başladı.

Bu xəbərdən sonra Qədir kişi oğlunun tütəyini göy dəsmala bükbük ürəyinin üstündəki cibinə qoydu və bir daha tütək çalmadı. Ulusoy o gündən bir daha tütək səsi eşitmədi.

Artıq dava geridə qalmışdı. Kimsə bu davani unutmamışdı, çünkü bu dava hər kəsdən nəsə alıb aparmışdı. Amma hamı şularlarda deyildiyi kimi, keçmişə unudaraq irəli baxmaq istəyirdi. Hamı Qədir kişinin tütəyinin xiffətini çəkirdi, kim dil-ağız etmiş disə xeyri olmamışdı, kişi tütək çalmırkı ki, çalmırkı. Hər görən ona dil-ağız edirdi:

atanın oğula əmr etməsi cinayətdirmi ki?! — özü də cavabladı; — Təbii ki, yox. Amma ata oğluna oğurluq etməsini əmr edirsə bax bu cinayət olar!

— Qaşa gücmü qalib gəlir, haqmı?!

— Tarix boyu haqqın qalib gəlməsi çox nadir hallarda olmuşdur, HAQQ qalib gələndə, tarix şicrayış edir, tarixin ən böyük zəfəri qazanılır. Haqq nadir halda qələbə qazandığından hər kəs gücə baş əyir! Necə ki, indi bizləri gücə baş əyməyə məcbur ediblər. Amma haqq qələbə qazanandasə... — o susdu.

— Hə qaşa, haqq qələbə qazanandasə, nə?!

— Bax o zaman xalqımız azad dövlət olacaq, bütün torpaqlarını birləşdirərək xoşbəxt yaşayaycaq. O gün beş-altı yerə parçalanmış 400 min kv. km-lük Azərbaycan birləşəcək! O günü ən azından Azərbaycanla Türkiyə federativ respublikalar birliyi olacaq. Sonra bu birliyə bütün TÜRKüstan qatılacaq və TURAN bərqərar olacaq. Amma bunun üçün gücdən qorxmadan haqq yolunda vuruşmaq lazımdır. Haqq gücdən qorxmayandisa, əsl gücün nə olduğunu görmək olar! — o üzünü oğluna tutub bütün varlığıyla soruşdu: — Bu dünyada haqq olan ən böyük zəfər bilirsənmi nə olacaq?!

— Nə?!

— Türk türklüyünü dərk edə, müsəliman Quranı dərk edə, bax ən böyük zəfəri o zaman qazana bilərik; — onun kədər dolu üzünə bir ümid təbbəssümü qondu. — Bax bəşərin haqq yolunda gedə biləcəyi ən böyük zəfər budur! Elə bunun üçün də bu yolin TÜRKünə parçalayaraq məhv edirlər — dodaqları əsdi, gözündə bir damla yaş süzülərək yanağından aşağı düşdü.

Ulusoy məktəbinə təzə gəlmış rus dili müəlliməsi Anais Demirsiyan, daha iki erməni müəllimi 20-yə yaxın erməni şagirdləri ilə birlikdə Rəsulgilin yaxınlığından keçən ciğirlə dağa doğru qalxırdılar, onlara çatdıqda gülümşünərək soruşdu:

— Erməni kilsəsinə hansı ciğirlə rahat qalxa bilərik?! — Rəsulu məktəbdə gördüyündən üzünü ona tutdu; — Mən də bu məktəbdə rus dili müəlliməsiyəm, Anais Dəmirçiyan — yenidən gülümşündü.

– Bu alban kilsəsidir – Qədir kişi göz ucu ermənilərə baxdı – Nə olub müəllimə, nəsə kömək lazımdı – qəsdən soruşdu.

– Yox, yox, sağ olun, uşaqları ekskursiyaya gətirmişik, rayon maarif şöbəsi rayondan göndərib şagirdlərimizi, – saxta gülüşlərlə dedi, – kilsələrimizlə tanış edirik...

– Aha – Qədir kişi gülümsündü, – müəllimə xanım xoş gəlməsiz, demək şagirdləri kilsələrinizlə tanış edirsiz, hə?

– Oyyy, hə – dişlərini ağartdı, – erməni kilsələrinin tarixi çox qədimdi, bilirsiz də...

– Müəllimə hələ kilsəyə hansı yolun getdiyini bilmirsən, amma mənim atalarımın kilsəsini mənə öyrədirlər!

Anais sinəsinə xaç çəkdi:

– Buralar müqəddəs yerlərdi, haqlısız, – özünü gicliyə qoyaraq güldü; – hansı cığırla qalxaq dediz?

Rəsul key-key əli ilə göstərərək:

– Sağdakı cığırla qalxarsız...

Qədir kişi arxasını onlara çevirərək, ehmalca tütəyəni dodaqlarının arasına sıxaraq çalmağa başladı. Rəsul da onlardan uzaqlaşan ermənilərə baxdı, niyəsə ilk dəfə idi atasının çaldığı tütək ona bu qədər dogma və yaniqli gəlirdi, o da öz tütəyini dodaqlarına sıxaraq atasına qoşuldu. Tütək inləyərək göylərə doğru ucaldı...

Anais xaça çatıb, kilsənin girişindəki xaçı öpüb, içİNƏ girdi, şagirdlər də onu təkrarladı, Anaisin səsi kilsədə əks səda verirdi:

– Oy, İsaya şükürler olsun, ata-baba yurdumuza, kilsəmizə qovuşduq... – qəhqəhə çəkdi – Uşaqlar baxın, əcdadlarımızın tikdiyi kilsəyə, oyyy – sinəsinə xaç çəkdi... – erməni şagirdləri də onu təkrarladı...

Tütəyin səsi bütün Ulusoydan eşidilirdi. Hamı bu səsə qulaq verirdi, kimisə dedi:

– Zalim oğlu, havalıdı, amma gözəl tütək çalır...

Kilsənin içində olan şagirdlərdən biri tütəyin valehedici səsinə qulaq asa-asası:

– Müəllimə, bəs bu nə musiqi alətidir, nə gözəl səsi var...

– Hə uşaqlar, bu bizim qədim, lap qədim musiqi alətimizdir, ulu anamız Anahit zamanindandı bu alət...

– Adı nədir, müəllimə?

– Adı, dilimizin ucundadır, deyərəm sonra... – dişlərini ağardı, – İsaya şükürler olsun ki, əcdadlarımızın yurduna qovuşduq.

Bir gün Qədir kişinin sonbeşik oğlunu da davaya çağırıldı. Rəsul gedərkən atasına dedi:

– Qaşa bilirsən ki, sənin tütək çalmağını necə sevirəm, nə olar tütəyini hər gün çal, sıxılma-darıxma, tütəyi danışdırın o nəfəsin yaşadacaq məni! Bir də ümid edirəm ki, olan qırğınlar geridə qalacaq, xalqlarımız qardaş kimi yaşayacaq!

Oğlunu davaya yola salan ata belə anda nə deyə bilərdi ki:

– Nə deyim bala, kaş mən səhv olum! Kaş... – piçıldadı, – amma yazdıqlarım sənə əmanətdir, başa düşürsənmə?

Rəsul gülümsündü:

– Qaşa anladım...

Qədir kişi o gündən oğlu Rəsul üçün tütək çalmağa başladı, dağrı-daşı yandıraraq. Bu, hər gün beləcə davam edirdi. Günlərin bir günü yenə Qədir kişi cibindəki tütəyi çıxararaq dağrı-daşı yandırmaq istədi, fəqət tütək qırılmışdı. Qədir kişi nəsə düşünməyə qorxdu, təlaş-həyacan içində evə sarı tələsdi. Onun yeni tütək düzəltməyə vaxtı yox idi, axı o oğlu üçün bu gün tütək çalmaşdı. O, küçə aşağı iri-iri addımlarla evə doğru tələsirdi. Kim onu görürdüsə çəşqin-çəşqin onun ardınca baxırdı. O, verilən salamları eşitmirdi, küçədə dayanaraq ona baxanları görmürdü, o yalnız evə doğru yeriyirdi, əslindəsə bu yeriməkdən çox qaçmağa oxşayırdı. Qədir kişi evə tələsirdi ki, dəsmala bükərək saxladığı Rəsulun tütəyəni götürsün, uzaqlarda olan oğlu üçün dağrı-daşı yandıraraq çalsın.

Qədir kişi həyət qapısını açaraq içəri girdi. Qaçaraq evə doğru addımladı. Yoldaşı qapı səsinə başını qaldırıb ərinin bu vaxt evdə görərkən:

– Biy başıma xeyir, a kişi bu gün nə tez gəlmisən? Sürünü fermaya qoymusan?! – ərinin tələsik hərəkətlərini izləyən arvad: Hara tələsirsən belə, nə olub?!

